PARIBHÁSHÉN-DUSÉKHARA.

పరిభాషేన్దుశేఖరము.

శ్రీనాగేశభట్టవిరచితము.

శ్రీరాఘవేన్ద్రాచార్యవిరచితముయిన

త్రిపథగయానః వ్యాఖ్యతోఁ జేర్పఁబడినది.

శ్రీపరవస్తు శ్రీనివాసజగన్నాథస్వామి

యయ్యవారలుగారిచేఁ

బరిష్కరింపఁబడినది.

VIZAGAPATAM.

Acting Printer V. Bhavani SankaraSastry.

Arsha press. 1877.

రూ ॥ అ ॥ పై.

౭-౯-౦ లఘుశబ్దార్థసర్వస్వములోని అకారాదిశబ్దభాగము.
ఇది శ్రీ పరవస్తు వేంకటరంగాచార్యులయ్యవారలుం గారిచే రచియింపంబడినది.

౧-౦-౦ పరిభాషేందుశేఖరము-త్రిపథగావ్యాఖ్యానముతోఁగూడ. ... ... } ౧౨౩.

౦-౪-౦ భర్తృహరి సుభాషితము. ... ... పే ౭౦

౦-౪-౦ రఘువంశము మూలము-౫-౬-౭-౮-౧౦-సర్గలు పే ౬౧

౦-౬-౦ ,, వ్యాఖ్యతోఁగూడ. ౧౧-౧౨-౧౩ సర్గలు.

౦-౧౨-౦ ఆర్యాసప్తశతి .. .. పెద్ద పే ౭౯.

౦-౧౨ కుమారనీకలహంసనాటిక-సవ్యాఖ్యానము-పె-పే. ౫౭

౦-౨-౦ తర్కసంగ్రహము. ... ... పే. ౨౩

౦-౪-౦ దీపిక-ఇది తర్కసంగ్రహవ్యాఖ్యానము. పే. ౫౮

౦-౪-౦ న్యాయబోధిని. ... ... పే. ౩౫.

౦-౬-౦ మన్త్రప్రశ్నము. ... పెద్ద. పే. ౪౩.

౦-౮-౦ ఆపదేవీయమీమాంసాన్యాయప్రకాశము.

అ. పై. —*తెనుగుతోఁగూడిన సంస్కృతము.*—

౧ ౦ లఘువ్యాకరణములోవర్ణపదకాండములు. పే-౨౬౦

౦—౬ అన్యాయధన్యచరితము. ... ... పే- ౭-

౫ పండితరాజశతకము. ... పే- ౭౭-

౧ శ్రీరామావతారసర్గము. ... పే. ౧౬.

౧ శ్రీకృష్ణావతారఘట్టము. ... పే. ౧౫.

౫ పృథమోపదేశము ... పే. ౨౨.

౨ కలివిడంబనము. ... ...

—ఇంగ్లీషుతోఁగూడిన సంస్కృతము.—

౩ ఆంగ్లాధిరాజ్యస్వాగతము. ఎంప్రెస్ ఆఫ్ ఇండియా మహాశ్వయును పరించి చేయఁబడినది. ... ... } పే. ౨౫.

తెనుఁగు.

౧ బాలప్రాజ్ఞసంవాదము. ... పే. ౭.

శ్రీహయగ్రీవాయ నమః.

పరిభాషేన్దుశేఖరః.

౧

నత్వా సామ్బం శివం బ్రహ్మ నాగేశః కురుతే సుధీః ।
బాలానాం సుఖబోధాయ పరిభాషేన్దుశేఖరమ్॥
ప్రాచీనవైయాకరణతన్త్రే వాచనికాన్యత్ర పాణినీయ

నమః పరమర్షిభ్యః.

త్రిపథగా.

పురాన్తకసురాధిపప్రముఖసేవితం దైవతం పురాతనగిరాం స్తుతం కమలయా సమాలిఙ్గితమ్ । చరాచరవిధాయి తత్ప్రణిపనీ పతిమూర్ధ్యదరాదరస్యరథరాధరప్రవరనీలధారాధరమ్॥ శ్రీవేఙ్కటేశం పితరం సర్వతన్త్రవిశారదమ్ । సావిత్రీం చ మాతరం నౌమి గురూన్ విద్యాప్రదాంస్తథా ॥ ఆశ్రితస్య తే త్రిపథగా విష్ణుపాదాబ్జసఙ్గినీ । సాగరస్య ప్రియా చేన్దుశేఖరాఙ్కవిహారిణీ ॥ ౩ ॥

ప్రారిప్సితగ్రన్థసమాప్తిప్రచయాది ప్రతిబన్ధకదురితోపశమాయ కృతం మఙ్గళం శిష్యశిక్షాయై నిబధ్నాతి ॥ నత్వేతి ॥ నాగేశ ఇతి ॥ నను ఆత్మనామేతి నిషేధాదయుక్తమిదమితి చేన్నత్ర కేచిత్ - ఆత్మనామేతి నిషేధో వ్యావహారికనామమాత్రవిషయః - ఇదం తు యౌగికం నామ - అతఏవ భగవాన్ పతఞ్జలిరపి గోనర్దీయ ఆహేతి తత్ర తత్ర యౌగికం నామ జగ్రాహేతి - తన్న - నామాన్తరేణ వ్యవహారాత్ - వ్యవహారేఽప్యేతన్నామ్న ఏవ ప్రసిద్ధేశ్చ - అభివాదనాదౌ వ్యావహారికనామోత్కీర్తనం న దోషాయేతి తత్త్వమ్ - కూపఖానకన్యాయేన సమాధానం కేచిదాహుః ॥ సుధీరితి ॥ ఇదం స్వస్య గ్రన్థకరణే [illegible]వ్యావిష్కరణాయ - సుఖమనాయాసేన - అనాయాసేన భాష్యాదితోఽపి బోధసమ్భవాత్ ॥

ప్రాచీనేతి ॥ పాణినేః - జ్ఞాపకన్యాయసిద్ధానీతి వృత్తి[illegible]తేః - అనేన పరిభాషా సా[illegible]నః - కేచిత్తు పా[illegible]

యత్ర తత్ర జ్ఞాపకన్యాయసిద్ధాని భాష్యవార్తికయోర్నిబద్ధాని యాని పరిభాషారూపాణి తాని వ్యాఖ్యాయన్తే॥

౧ - ననుఅఇఉణ్ లణ్ ఇతి సూత్రయోర్ణకారస్యైవోపాదానేన అణిణ్గ్రహణేషు సందేహాదనర్థకతాऽత ఆహ।

వ్యాఖ్యానతో విశేషప్రతిపత్తిర్నహి సందేహాదలక్షణమ్।

విశేషస్యాన్యతరార్థరూపస్య వ్యాఖ్యానాత్ శిష్టకృతాత్ప్రతిపత్తిర్నిశ్చయః - యతస్సందేహాచ్ఛాస్త్రమలక్షణమననుష్ఠాపకలక్షణమ్ - న తథా - శాస్త్రస్య నిర్ణయజనకత్వాత్స్వాదిత్యర్థః - అసందిగ్ధానుష్ఠానసిద్ధ్యర్థం శాస్త్రే సందిగ్ధోచ్చారణరూపాచార్యవ్యవహారేణ సందేహనివృత్తేర్వ్యాఖ్యానాత్ అంకనిమిత్తానపేక్షత్వం బోధ్యమ్ ఇతి యావత్ - తేన అణుదిత్సవర్ణస్య చాప్రత్యయ ఇత్యత్ర పూర్వేణ గ్రహణం పరేణేణ్గ్రహణమితి లణ్ సూత్రే భాష్యే స్పష్టమ్॥

౨ - తత్ర సంజ్ఞాపరిభాషావిషయే వక్తవ్యమిత్యాహ॥

యథోద్దేశం సంజ్ఞాపరిభాషమ్ - కార్యకాలం సంజ్ఞాపరిభాషమితి।

శ్రీనేత్యాదేర్వ్యాఖ్యానవకాశః - జ్ఞాపకన్యాయసిద్ధాత్ర ప్రాయేణేతి శేషః - తేన వాచనికానాం సంగ్రహ ఇత్యాహుః॥ భాష్యేతి ఇదం ద్వయోర్విశేషణమ్ - అనేన శిష్టపరిగ్రహాత్యాదిత్వదాసః - ప్రాచీనవైయాకరణతన్త్రే వాచనికత్వేన పాణినీయతన్త్రే జ్ఞాపకన్యాయసిద్ధత్వేన భాష్యవార్తికయోర్నిబద్ధానీత్యర్థః॥ పరిభాషేతి॥ పరితో వ్యాపృతాం భాషాం పరిభాషాం ప్రచక్షతే - లిఙ్గవత్త్వే సతి ఫలవత్త్వం పరిభాషాత్వమితి కేచిత్ - సంజ్ఞాశాస్త్రభిన్నత్వే సతి విధ్యపేక్షితార్థవిధాయకత్వం తత్త్వమ్ - సంజ్ఞాదిపరిభాషాభేదేఽపి యత్నోత్క్రాన్తాతిదేశస్య పృథగుపాదానం గోబలీవర్దన్యాయేనేత్యపరే।

౧- వ్యాఖ్యానత ఇతి॥ పదచ్ఛేదః పదార్థోక్తిర్విగ్రహో వాక్యయోజనా। ఆక్షేపోఽథ సమాధానం వ్యాఖ్యానం షడ్విధం మతమ్.

ఉద్దేశమనతిక్రమ్య యథోద్దేశమ్ - ఉద్దేశ ఉపదేశ కశః - అధి
కరణసాధనశ్చాయమ్ - యత్ర దేశే ఉపదిశ్యతే తద్దేశ ఏవ కా
ర్యార్థబోధేన గృహీతశక్త్యా గృహీతపరిభాషార్థేనచ సర్వ
త్రశాస్త్రే వ్యవహారః - దేశశ్చ [redacted] చ్చారణకాల ఏవాత్రశా
స్త్రే వ్యవహ్రియతే - తత్ర ద్వాక్యార్థబోధజాతే కథమిష్యతి
కించిదనేన ప్రయోజనమితి జ్ఞానమాత్రేణ సంతుష్య కృతా
ర్థతగాహి ప్రతిపత్త్రపేక్షోయం పక్ష ఇతీదూష్యతే కైయ
టః॥

కేచిత్తు పరిభాషావిషయే తస్మిన్ని కార్యాదికాక్యార్థబో
ధ సత్తయానిర్ధారితాక్వాతి పర్యాలోచనాయాం సకలతత్తద్వ
క్యవస్థితౌ సకలతత్త్వం స్యాత్ రాయ గుణభేదం పరికల్ప్య
ఏకవాక్యతయైవాన్వయః - కార్యకాలపక్షేతు త్రిపాద్యా మ
ప్యవస్థితిరితి విశేషః - ఏతదేవ ప్రదీపాధికారో నామప్రా
కారః, కశ్చిదేకదేశస్థః సర్వంశాస్త్రమభిజ్వలయతి, యథా
ప్రదీపస్సుప్రజ్వలితస్సర్వం వేశ్మాభిజ్వలయతీతి షష్ఠీస్థానేఇ
తి సూత్రే భాష్య ఉక్తమ్ - అధికారశబ్దేన హారార్థ్యాత్పరిభా
షా వ్యవహ్రియతే - కశ్చిత్పరిభాషారూప ఇతి కైయటః - దీపో యథా
ప్రభాద్వారా సర్వగృహప్రకాశకః, ఏవమేతత్ప్రవృత్తిబుద్ధిజన
నద్వారా సర్వశాస్త్రోపకారకమితి తాత్పర్యమ్ - ఏతచ్చ
పక్షద్వయసాధారణం భాష్యమ్ - పక్షద్వయేఽపి ప్రదేశకా

---

౨ - ఏకవాక్యతయైవాన్వయ ఇతి ॥ యథోద్దేశపక్ష ఇతి
శేషః - ననూభయత్రాప్యేకవాక్యతాయా అవిశేషేణాఽన
యోర్భేదః - నచ పూర్వదేశ ఏకవాక్యతా ఏకత్ర, పరత్రచ విధిదేశ
ఇతి భేదః - ఫలభేదాభావే ఏతస్యాకించిత్కరత్వాత్ - ఇత్యతః
ఫలభేదమాహ ॥ త్రిపాద్యామపీతి॥ త్రైపాదికేష్వధికారేష్వసం
స్కారాయ పరిభాషోపస్థాపనాత్ - అన్యత్రాపి చేన అసిద్ధ
త్వదర్శనాత్ ॥ పక్షద్వయసాధారణమితి ॥ అతః శేషేణ ప్రవృ
త్తిరితి భావః ॥ ప్రదేశైకవాక్యతాయా ఇతి ॥ సర్వశాస్త్రాభిజ్వల
నంతు ఏకవాక్యతయా సంస్కారకత్వమితి భావః - ఇదం చ స్పష్టమ్-

సంస్కారమాత్రస్యైవ జ్వలనశబ్దార్థత్వే బాధకాభావే నైక
వాక్యతయేతి నివేశే మానాభావాత్ - స్వదేశేగృహీతవాక్యా
ర్థబోధస్య తత్రవిధానస్మృతిమాత్రేణ తత్తత్సంస్కారాభివ్య
ఞ్జనైవ ఏకదేశస్థ ఇత్యుక్తేరుపపత్తేశ్చ - ఏకవాక్యతయా సం
స్కారకత్వేహి అధికారస్యాపి తథాత్వేన తతోవిశేషాభిధిత్స
యాతథోక్త్యసఙ్గతిః - ప్రదీపదృష్టాన్తస్తు ఏవమేతత్స్వబు
ద్ధిజననద్వారేత్యన్తేన గ్రన్థేన ఏకవాక్యతా మతాన్తరత్వస్యైవ
రూఞ్జితః - స్వబుద్ధిజననద్వారేతి త్వదుపపాదనంచ ఏకవా
క్యతాయాం నానుకూలమ్ - కార్యకాలపక్షే తదాప్యేవమే
వ వక్తవ్యత్వాత్ - నహితదాపి కార్యకాలపక్షే పరిభాషా
ణాం స్వదేశేవాక్యార్థాభావః - బాధకాభావాత్ - సంజ్ఞాశా
స్త్రే స్వత్వేతివక్ష్యమాణవిశేషోక్త్యయోగాచ్చ - నహి స్వబుద్ధి
రేకవాక్యతయాబోధః - కింతు స్మృతిమాత్రమ్ - సంస్కారస్య
విధీనామనేకత్వేనయుగపచ్ఛ్రిత్యబుద్ధ్యనారోహేణ తావకా
నుపస్థానాపత్తేశ్చ - ప్రధానేన గుణాకర్షణేఽపిగుణేనప్ర
ధానాకర్షణస్యాయుక్తత్వాచ్చ - నహి ప్రయాజాదివాక్యైః
పూర్ణమాసాదివాక్యమాకృష్యతే - క్ఙితిచేతిసూత్రస్థకైయట
స్తు ఏకదేశవద్వాశ్రయవర్ణనాయ ప్రవృత్తః - ఇతఏవారుచ్యా
కాష్ఠ్యేఽథవేతి పక్షాన్తరముపన్యస్తమ్ - తత్పక్షేతు విధిప్రదే
శఏకవాక్యతా - సంజ్ఞాశాస్త్రే స్వత్వేతివక్ష్యమాణవిశేషోక్తేః
కార్యకాలపక్షే పరిభాషాణాం స్వదేశేవాక్యార్థబోధ కల్ప
నత్వస్యదభిమతత్వసిద్ధేః - నను అసిద్ధవత్సూత్రయత్రావిశేషే
కార్యకాలపక్ష ఏవ త్రిపాద్యాం ప్రవృత్తిరితినియమేకింబీజమ్;
నచతత్ర స్వదేశేవాక్యార్థాబోధోబీజమ్, పదార్థోపస్థితౌ
తద్బోధే బాధకాభావాత్, తదేతదభిప్రేత్యోక్తం పూర్వ
త్రాసిద్ధమితి సూత్రేభాష్యే, యద్యపీదం తత్రాసిద్ధమితి, ఇతి
చేన్న - కార్యకాలపక్షే సంస్కార్యాకాఙ్క్షయైవ పరిభాషా
ప్రవృత్తిః - యథోద్దేశపక్షేతు సంస్కారకాకాఙ్క్షయైవేతిని
యమాఙ్గీకారాత్ - ఏతచ్చోత్తరత్రవిశేషేనిరూపయిష్య

కృత్యా యథా ఇతః ప్రతీతేః - తత్రైకవాక్యతాపక్షః - యథోద్దే
శే పరిభాషాదేశే సర్వవిధిసూత్రబుద్ధ్యా తత్తద్భేదం పరికల్ప్యైకై
కవాక్యతా పరిభాషాణామ్ - తదుక్తం క్ఙితి చేతి సూత్రే కైయ
టే - యథోద్దేశే ప్రధానానామన్యత్ర సంస్కారార్థం సంనిధీయ
మానాని గుణభేదం ప్రయుఞ్జత ఇతి - కార్యకాలే తు తత్తద్విధి
ప్రదేశే పరిభాషాబుద్ధ్యైకవాక్యతేతి - అత్రైకదేశస్థ ఇత్యనేన
తత్ర తత్ర తత్సంబద్ధానపి తత్తద్దేశస్థత్వం కారయతి - యథా వ్య
వహర్తౄణాం కార్యార్థమనేకదేశగమనేఽపి న తద్దేశీయ
త్వవ్యవహారః - కింతు అభిజనదేశవ్యవహార ఏవ తద్వత్ - నిషేధ
వాక్యానామపి నిషేధ్యవిశేషాకాఙ్క్షత్వాద్విధేయైకవాక్యతయై
వాన్వయ ఇతి పరిభాషాసాదృశ్యాత్ పరిభాషాత్వేన వ్యవహా
రః క్ఙితి చేత్యత్ర భాష్యే - తత్రైకవాక్యతా పర్యుదాసన్యాయే
న - ప్రసజ్యప్రతిషేధేఽపి తేన సహ వాక్యార్థబోధమాత్రేణై
కవాక్యతావ్యవహారః - సంజ్ఞాశాస్త్రస్య తు కార్యకాలపక్షే
న పృథగ్వాక్యార్థబోధః - కింతు ప్రదేశవాక్యేన సహైవ-

మః॥ ఏతానీతి॥ పరిభాషాదేశ ఇతి॥ తత్రైవేత్యర్థః - ॥పర
కల్ప్యేతి॥ ఏకవాక్యతాపత్త్యర్థం సమానకర్తృకత్వాభావా
త్ క్త్వానయుక్త ఇతి కేచిత్॥ విధిప్రదేశ ఇతి॥ తత్రైవేత్యర్థః-
ఆద్యే కార్యదేశే విధిశాస్త్రస్య ద్వితీయే పరిభాషాయాః స్వదే
శే పృథగ్వాక్యార్థో బోధ్యః॥ వాక్యతేతి॥ స్వదేశే పృథగ్వా
క్యార్థబోధకత్వమేకదేశస్థత్వే తన్త్రమితి భావః - ఉక్తపక్ష
ద్వయస్య సంజ్ఞాపరిభాషామాత్రవిషయత్వే క్ఙితి చేతి నిషేధ
సూత్రే కార్యకాలపక్షోక్త్యయోగ ఇత్యత ఆహ॥ నిషేధవాక్యా
నామితి॥ తత్రేతి॥ నిషేధసూత్ర ఇత్యర్థః॥ పర్యుదాసన్యాయే
నేతి॥ క్ఙితి నేత్యస్య తద్భిన్నే ఇత్యర్థ ఇతి భావః - నను ప్రథమా
న్తస్య సమభివ్యాహృతా సమస్తనఞో న పర్యుదాసార్థకత్వమ్,
భూతలే ఘటో నేత్యత్ర భూతలభిన్నే ఘట ఇతి బోధాభావాత్,
ఇత్యత ఆహ॥ ప్రసజ్యేతి॥ సహ యథాగవత్ - విధిప్రతిషేధయో
రేకవాక్యత్వసంభవాదితి భావః॥ న పృథగితి॥ సంజ్ఞాశాస్త్ర

అతఏవాణో ప్రగృహ్యస్యేత్యేతదేకవాక్యతాపన్నమదసోమా
దిత్యేతత్సూత్రానుత్పాద్యసిద్ధః - అసిద్ధత్వస్య శాస్త్రార్థతయా
కార్యజ్ఞానోత్తరమేవ ప్రవృత్తేః - కార్యజ్ఞానంచ ప్రదేశదే
శ ఏవేతి తద్దేశస్థత్వస్యాసిద్ధత్వాత్పూర్వగ్రహణేనాగ్రహణాత్ -
ఏవం తద్బోధోత్తరమేవ విరోధప్రతిసంధానం చేతి తత్రత్యావ
శ్యకత్వమేవ విప్రతిషేధసూత్రప్రవృత్తౌ బీజమ్ - అతఏవ కార్య
కాలపక్షేఽప్యాదిభ్యః పరైవ ప్రగృహ్యసంజ్ఞేత్యేత దదసో
మాదితి సూత్రే భాష్య ఉక్తమ్ - ఆకడారాధికారస్థ త్వపద
సంజ్ఞాదివిషయే తు యథోద్దేశపక్ష ఏవేతి తత్రత్యాపరత్వేనైవ
బాధ్యబాధకభావః - పదాదిపదానాం తత్రజాతశక్తిగ్రహేణైవ
ప్రత్యాహారాద్యమపి వ్యవహారః - అతఏవ పూర్వత్రాసిద్ధమితిసూ
త్రే పరిభాషాణాం స్వప్రత్యాహారాద్యప్రవృత్తిమాశఙ్క్య కార్యకా
లపక్షాశ్రయణేన సమాహితమిత్యాహుః ॥

(స్పష్టం చేదం క్ఙితి చేతి సూత్రే కైయటే ॥) యథోద్దేశప
క్షః ప్రగృహ్యసంజ్ఞాప్రకరణభాష్యే ॥

శాబ్దబోధం వినా విధివాక్యార్థబోధమాత్రస్యాప్యసంభవేనా
త్రాకాఙ్క్షితత్వాన్న స్వదేశే వాక్యార్థ ఇత్యర్థః - తథాచ
తద్దేశే వాక్యార్థబోధజనకత్వస్య తద్దేశస్థత్వే తన్త్రత్వేన తద
భావే తదభావ ఇతి భావః - స్వదేశే వాక్యార్థబోధాభావస్య
స్వదేశస్థత్వాభావప్రయోజకత్వముపపాదయతి ॥ అసిద్ధత్వ
స్యేతి ॥ ననుశాస్త్రాసిద్ధత్వపక్షే స్వదేశే వాక్యార్థబోధా
భావేఽపి సంజ్ఞాశాస్త్రస్య కుతో ముత్వం సిద్ధమత ఆహ ॥ కార్యా
ర్థతయేతి ॥ కార్యజ్ఞానంచేతి ॥ అనునాసికరూపకార్యజ్ఞా
నం చేత్యర్థః - పరిభాషాస్తు స్వదేశేఽపి పృథగ్వాక్యార్థ
బోధేన స్వదేశేఽస్య కార్యజ్ఞానమ్ ॥ తద్దేశస్థత్వస్యేతి ॥ స్వ
దేశస్థత్వస్యేత్యర్థః - అసిద్ధత్వాదభావాత్ - తద్దేశస్థస్యేతి
పాఠే నయుక్తః - అసిద్ధతోపపాదనవైయర్థ్యాత్ - నను పదసం
జ్ఞావిషయే యథోద్దేశపక్షస్యైవాఙ్గీకారే ప్రత్యాహారాదిప్రవృ
త్తిః [illegible] ॥ [illegible] దితి ॥ [illegible] ॥ అన్యే [illegible] సంజ్ఞాశా

కార్యకాలమిత్యస్య చ కార్యేణ కాల్యతే స్వసన్నిధిం ప్రాప్యత ఇత్యర్థః. కార్యేణ సహైకవాక్యతాం ప్రాప్య రాయ స్వవృత్తిలిఙ్గచిహ్నిత సంజ్ఞాపరిభాషాణామ్ ఉపస్థితియావత్. అత ఏవ పూర్వత్రాసిద్ధమితిసూత్రభాష్యే పాదాన్తాసిద్ధత్వాత్ తత్ర సపాదసప్తాధ్యాయీస్థపరిభాషాణా

[illegible] స్యకార్యకాలపక్షే స్వదేశే వాక్యార్థబోధకత్వేన యుక్తం పదపదార్థోపస్థిత్యాది సామగ్ర్యసత్త్వాత్. అతో కాఙ్క్షా [illegible] స్తి ప్రతిబన్ధకత్వం త్వప్రామాణికమ్. సంజ్ఞాపరిభాషాణాం కార్యకాలపక్షే స్వదేశే [illegible] ఏవ. అత ఏవ క్ఙితి చేతి సూత్రే భాష్యే కార్యకాలపక్షే [illegible] ధికారస్థతో [illegible]. తత్ర విధిప్రదేశస్థత్వేన పౌర్వాపర్యం [illegible] ఖ్యేన విరోధప్రతిసంధానాదేస్తత్ర సంభవాత్. తదభావే [illegible] తమపి. తేనాయాదిభ్యః పరైవ ప్రవృత్త్యా సంజ్ఞేత్యాది భాష్యస్య తస్మిన్నితి సూత్రస్థ వక్ష్యమాణభాష్యస్య చ సాఙ్గత్యం. [illegible] దిసంజ్ఞా విషయే యథోద్దేశపక్ష ఏవేత్యపి న యుక్తమ్. [illegible] వస్థితమిదం భవతి, యథావిధమితి భాష్యసఙ్గతేః. [illegible] దావితి వక్ష్యమాణత్వద్గ్రీత్యా సఙ్గతేశ్చ. కిఞ్చ యథోద్దేశపక్షే సంజ్ఞాశాస్త్రాణాం పరిభాషాణామివ స్వదేశే విధిభిరేకవాక్యతాయాం త్రిపాద్యాం తదభావాత్ తత్ర సంజ్ఞా న స్యాత్. [illegible] ప్రహాణత్వాదపి. తుల్యయుక్త్యా గృహీత పరిభాషాస్త్రిపాదిస్థకార్యం న స్యాదితాపత్తేః. షష్ఠీస్థానేయోగేతి పరిభాషా [illegible] కిత్త్రిపాఠ్యంశత్వేన సంజ్ఞాశాస్త్రస్య [illegible] దీత్యా [illegible] స్యాసిద్ధపాదాన్తప్రవృత్త్యుపపత్త్యా తదభావాపాద [illegible] పరేణ పూర్వత్రాసిద్ధమితిసూత్రస్థభాష్యేణ సహ విరోధాపత్తేశ్చేత్యాహుః॥

నను కార్యం కాలో యస్యేత్యర్థే న కార్యదేశస్థత్వమో బాధకం [illegible] ఇత్యాశఙ్క్యాహ॥ కార్యేణేతి॥ లిఙ్గచిహ్నితేతి॥ తదధీనప్రవృత్తిక ఇత్యర్థః॥ అత ఏవేతి॥ కాలపరత్వేనస్య స్వవృత్తిలిఙ్గచిహ్నితపరిభాషాణాం [illegible] దేశ - ఏవ [illegible]

హాప్రవృత్తిప్రాశస్త్యాద్యద్యపీదం తత్రాసిద్ధం తత్త్వహాసిద్ధమిత్యు
క్త్వా తావతా వ్యసిద్ధిరిత్యభిప్రాయకే కథమితి ప్రశ్నే కార్యకా
లం సంజ్ఞా పరిభాషం యత్ర కార్యం తత్రోపస్థితం ద్రష్టవ్యమి
త్యుక్తమ్ - నచ కార్యకాలపక్షే ఇకోయణచీత్యాదౌ తస్మా
దిత్యుత్తరస్య తస్మిన్నితి నిర్దిష్టే పూర్వస్యేతి పరిభాషా ద్వయో
పస్థితౌ పరత్వాదుభయనిర్దేశే పఞ్చమీనిర్దేశో బలీయానితి త

దుపస్థితం ద్రష్టవ్యమిత్యుక్తమిత్యనేనాన్వయః ॥ తావతా వ్యసి
ద్ధిరిత్యభిప్రాయక ఇతి ॥ సంస్కార్యదృష్ట్యా సంస్కారకస్యాసి
ద్ధత్వేఽపి సంస్కారకదృష్ట్యా సంస్కార్యస్యాసిద్ధత్వేన సం
స్కారాసంభవ ఇత్యాశయః - యత్ర కార్యమితి ॥ సంస్కార్య
దృష్ట్యా సంస్కారకస్య దర్శనమాత్రేణ పిశాచన్యాయేన సం
స్కారసంభవ ఇత్యాశయః ॥ యత్తు పూర్వత్రాసిద్ధమితి సూ
త్రే కైయటేనోక్తమ్ - యద్యపీదమితి - యథోద్దేశపక్షే -
తత్త్వహాసిద్ధమితి - కార్యకాలం సంజ్ఞా పరిభాషమిత్యస్మిన్ ద
ర్శనే సంజ్ఞా పరిభాషాణామత్యన్త పారార్థ్యాన్న స్వాతన్త్ర్యేణ
కార్యావగమహేతుత్వమ్ - కేవలమాచార్యేణ లాఘవాయా
నేకప్రధానాఙ్గభావప్రతిపత్తయే పృథగుపదేశః కృతః - తత
శ్చ తస్మిన్నితి నిర్దిష్ట ఇత్యనేన కేవలేన న కించిత్క్రియతే - నాపి
ఝలాం జశ్ఝశీత్యనేన - కింతర్హి - సంహత్య కార్యం క్రియతే - త
తో ఝల్యనన్తరే పూర్వస్య నకారస్య ఝశః పరస్యేతి వాక్యా
ర్థ ఇత్యేకవాక్యతాయాం పౌర్వాపర్యాభావాదసిద్ధత్వా
భావ ఇతి - తన్న - తథా సతి పౌర్వాపర్యాభావాదిదం తత్ర నా
సిద్ధమితి వక్తవ్యే తత్త్వహాసిద్ధమిత్యుక్త్యసఙ్గతేః - కించ స్వస్వ
దేశే పరిభాషావిధ్యోః స్వస్వార్థబోధే పశ్చాత్పరిభాషాదృష్ట్యా
త్రిపాద్యా అసిద్ధత్వేనైకవాక్యతైవ దుర్లభా - తథా చ తయోరేక
వాక్యతాయాం పౌర్వాపర్యాభావాదసిద్ధత్వాభావః, తస్మిం
శ్చ సతి తయోరేకవాక్యతేత్యన్యోన్యాశ్రయః - తస్మాదస్య
థోక్తమేవ సాధు ॥ న చేతి ॥ యద్యపి తత్తద్దేశస్థత్వం వాక్య
తేనుక్త్వా నైతచ్ఛాస్త్రత్రిపాద్యాః - [illegible]

స్మిన్నితిసూత్రస్థభాష్యాసఙ్గతిరుభయోరేకదేశస్థత్వేన పరత్వా
దిత్యస్యాసఙ్గతేః, స్పష్టంచేదమికోగుణేత్యత్ర కైయటే, ఇ
తివాచ్యమ్ - విప్రతిషేధసూత్రే ఆష్టాధ్యాయీపాఠక్రమపర
త్వస్యాశ్రయణేనాదోషాత్ - నహికార్యకాలపక్ష ఇత్యేవా
వతారితమితి - పక్షద్వయేఽపి ప్రదేశేషు స్వబుద్ధిజననే నావి
శేషాత్ - నహితత్పక్షేపి అచేతనస్యశాస్త్రస్య స్వదేశంవిహాయ
తద్దేశగమనంసంభవతి - నాప్యస్మదాదిబుద్ధిజననేన స్వదేశ
త్యాగోభవతి - అతఏవభాష్యే ఏకదేశస్థస్యైవ సర్వశాస్త్రాభి
జ్వాలకత్వముక్తమ్ - అతఏవ తస్మిన్నితిసూత్రే కైయటః-
సూత్రపాఠాపేక్షయా పరత్వస్యవ్యవస్థాపకత్వమితి- ఇకో
గుణేతిసూత్రే కైయటస్తు చిన్త్యఏవ - అన్యథా సర్వశాస్త్రా
ణాం ప్రయోగార్థత్వేన ప్రయోగరూపైకదేశస్థత్వేన కార్యా

తినదోషః - విధివాక్యేనైకవాక్యత్వాపత్త్యా, స్వదేశంవిహాయ
పక్షేతద్దేశాన్తరగమనాభావాత్, ప్రదేశేఽస్మదాదిబుద్ధిజననాభావా
త్స్వదేశత్యాగః - నాద్యఇత్యాహ॥ నహీతి॥ ప్రదేశేషు విధివా
క్యవిషయే- స్వబుద్ధిజననేన ఏకవాక్యతయా స్వార్థబోధేన-
అవిశేషాత్ విధివాక్యైకవాక్యతాయాః పక్షద్వయేఽప్యవిశే
షాత్ - ఇతిఫలితోఽర్థః - నద్వితీయఇత్యాహ॥ నహీతి॥ న
తృతీయఇత్యాహ ॥ నాపీతి ॥ అస్మదాదిబుద్ధిజననేన- ప్రదేశ
ఏవ వాక్యైకవాక్యతయేత్యర్థః- తద్దేశఏవవాక్యార్థబోధః
స్వదేశత్యాగేహేతుః, నతుతద్దేశఏవైకవాక్యతా, అప్రయోజ
కత్వాదితిభావః-॥అతఏవేతి॥ ప్రదేశఏకవాక్యతయా స్వ
దేశత్యాగేప్రయోజకత్వాదిత్యర్థః॥ అన్యథేతి॥ తత్రస్వబు
ద్ధిజననమాత్రేణ తద్దేశస్థత్వఇత్యర్థః- వస్తుతస్తూక్తరీత్యా
సంజ్ఞాపరిభాషయోః కార్యకాలపక్షే ప్రదేశస్థత్వమపి-త
యోస్తత్త్వే కేవలంశాస్త్రపాఠతన్త్రత్వాత్ - ఏకదేశస్థస్యసర్వ
శాస్త్రాభిజ్వాలకత్వంతు యథోద్దేశపక్షాభిప్రాయేణ, పాణి
నిశాస్త్రాభిప్రాయేణవా - యథోద్దేశేచ తయోస్స్వదేశే కా
ర్యైకవాక్యత్వేఽపి ప్రధానానుగుణ్యేనైవ గుణానాంతద్దేశస్థ

కిత్త్వం న స్యాత్ - కిం చ క్ఙితి చేతి సూత్రస్థ కైయటరీత్యా విధిసూత్రాణాం యథోద్దేశపక్షే పరిభాషాదేశే సంనిధానేన తేషాం పరత్వం వ్యాహన్యేత - ఏవం చ వృద్ధేభ్య ఇత్యత్ర సుపి చేతి సూత్రేః పరత్వాత్ప్రాప్తబహువచనే ఝల్యేత్వమిత్యాద్యుచ్ఛిద్యేతే త్యలమ్ ॥

౩ - ఇత్సంజ్ఞా అనుబన్ధాస్తేష్వవయవానవయవత్వసందేహే ఆహ ॥

అనేకాన్తా అనుబన్ధా ఇతి ॥

అనేకాన్తా అనవయవా ఇత్యర్థః - యో హ్యవయవస్స కదాచిత్తతో నోపలభ్యత ఏవ - అయం తు న తథా - తదర్థభూతే విధేయే కార్యదర్శనాత్ - కిం చ కిత్త్వాదౌ సమీపే అవయవత్వారోపణేన సూత్రే బోధ్యః - భ్రష్ట ఘ్రిణ కకత్వాదౌ తత్ప్రయుక్తకార్యం పూర్వస్యైవత్వాదితి వ్యాఖ్యానతో జ్ఞేయమ్ - ప్రత్యేకల్పినాం న గుణానురోధేన ప్రధానశాస్త్రప్రవృత్తిర్దేశస్థత్వే కల్పనా - కిం చ గుణానాం ప్రధానాకర్షణమిత్యుక్తమ్ - తథా చ తేషాం పరత్వం వ్యాహన్యేతేత్యప్యుక్తమ్ - కార్యకాల శబ్దోఽప్యత్రైవ స్వారసిక ఇతి దిక్ ॥

౩ - అనుబన్ధా విధేయానవయవాః విధేయే కదాప్యనుపలమ్భాత్ ఇత్యనుమానే వ్యతిరేకవ్యాప్తిమాహ ॥ యో హీతి ॥ యదా వ్యక్తావయవశాఖాయా అవచ్ఛేదనాత్పూర్వం తత్రోపలబ్ధిః ॥ విధేయ ఇతి ॥ అనుబన్ధవినిర్ముక్త పదార్థోపస్థితేరితి భావః - యద్వా బోధకానవయవత్వమేవ సాధ్యమ్ - న చ హేత్వసిద్ధిః - బోధకానవయవత్వే బోధ్యస్య విధేయత్వేఽపి సానుబన్ధకే స్వం రూపమితి శాస్త్రేణ ప్రాప్తిః - కేచిత్తు, ఉక్తానుమానేన బోధకానవయవత్వమేవ సాధ్యమ్ , బోధ్యబోధకయోరభేదాభిప్రాయేణ చాయం హేతురితి వదన్తి ॥ అవయవత్వారోపేణేతి ॥ సామీప్యబహువ్రీహ్యభిధానాదినా భావః - కిదాదిపదం ఇత్సంజ్ఞకకకారాదిరర్థస్య సమీపే తద్బోధ్యపరమ్ ॥ వ్యాఖ్యానత ఇతి ॥ భ్రష్టభ్రకకారేణాన్త్యస్య ప్రయో

లన్వ్యమిత్యత్ర కృత్యశబ్దః పరసమీపబోధకః ॥

వస్తుతస్తు ఏకాన్తా ఇత్యేవ న్యాయ్యం కాశ్చిత్ తత్రోపలభ్యాదన్య త్రాప్యుపలభ్యాచ్చ - అవయవో హి కాకాదిరేకజాతీయసంబద్ధే నగృహాన్తదిషూపలభ్యతే - నైవమయమ్ - ఏవం హి బహువ్రీహి రపి న్యాయత ఉపపన్నః - అన్యశబ్దే లక్షణా చ న - కిం చావయవ త్వేన కప్రత్యయాదౌ కాదేరిత్త్వాద్యాపత్తిః - ప్రత్యయాది త్వాభావాత్ - దష్ట్రు చ కార్యస్య వ్యర్థతాద్యాపత్తిశ్చ - ఇదం చ తస్య లోప ఇతి సూత్రే భాష్యే స్పష్టమ్ - తత్ర హ్యుక్త మే

కేత్సంజ్ఞాభాజాం పూర్వోపకారకత్వమ్, అనిత్సంజ్ఞా కేత్సంజ్ఞాభాజాం పరోపకారకత్వమితి వ్యవస్థా - అనిత్సంజ్ఞానాం తత్ప్రయోజకానా మిత చాదిత్ప్రయుక్తేతి వ్యాఖ్యా నతో నియమోఽయమ్ - ఏకాన్తత్వేపి పూర్వస్య పరస్య వాఽవ యవత్వమిత్యత్ర తథాపి వ్యాఖ్యానమేవ శరణమితి తాత్పర్యమ్ - పరసమీప ఇతి కర్మధారయః ॥

ఏకాన్తా ఇతి ॥ బోధకస్యేతి శేషః - తథా చానుబన్ధా బోధకావయవాః - బోధకే యేన సం బన్ధేనోపలభ్యన్తే తేన సంబన్ధేనాన్యత్రానుపలభ్యమాన త్వాత్ - తిత్యాదీనాం తద్బోధ్య ఇత్యర్థః - ఉక్తానుమా నేన విధేయావయవత్వసాధనం సిద్ధసాధనమ్ - కల్పాన్తరే తు ఇత్సంజ్ఞాలోపాభ్యా మపహారేణ సానుబన్ధకస్యావిధేయ త్వోపపత్తేః ప్రయోజకో హేతుః - అత్రత్వన్యశబ్దాదౌ లక్షణా నాశ్రయణమేవ లాఘవమనుకూలతర్క స్తదిదముక్తమ్ - ఏ వం హీత్యాదినా - బోధ్యబోధకయో రభేదాభిప్రాయేణో క్తో హేతురితి తు తేతువిధేయతాదశాయాం తత్రానుపలబ్ధ్యాపి ఉచ్చారణదశాయాం తత్రోపలభ్యాదవయవత్వోపపత్తేరుక్త హేతుర ప్రయోజకః - ఏతేన సత్పృత్తిపక్షేకపాద్యసిద్ధేస్త్వే వ న్యాయ్యమిత్యసఙ్గతమిత్యపాస్తమ్ ॥ కాకేంతి ॥ దన్తాత్రి సూత్రే విభాషాగ్రహణేన కయోరిత్సంజ్ఞా వనైకయోస్తా క ఇతి కేచిత్ - ఇదం చిన్త్యమ్ - అన్యశబ్దస్వారస్యేఽపి ల

నా. అనుబద్ధానైకాన్త్యేన న్యాయ్యమితి దిక్ ॥

౪ - నన్వేవం సత్త్వేనాఽనైకాన్త్యాదౌ సాధారణ్యాదేః
త్వసిద్ధ్యా అనైకాన్తసూత్రే శిద్గ్రహణం వ్యర్థమత ఆహ ॥

నానుబన్ధకృతమనైకాల్త్వమ్.

శిద్గ్రహణమేతజ్జ్ఞాపకమ్ - తేనార్థవత్సూత్ర ఇత్యాదేర్న సర్వా
నైకాల్త్వోపపత్తేః కించ హలన్త్యమిత్యత్ర తన్త్రావృత్త్యాదినాఽను
బన్ధవినిర్ముక్తో వస్థితే రప్రామాణికత్వేన విధేయేకవాక్యతయా
నాత్ ఇత్యనైకాల్త్వసాధకాభావాత్ సర్వత్రాభావేన నాదేరనే
కాల్త్వమేవ - కేచిత్తు నానుబన్ధకృతమిత్యాదిపరిభాషాప్రయోజక
రణప్రయుక్తలాఘవానురోధేనానైకాల్త్వమిత్యేవ యుక్తమితి
వదన్తి ॥

---

౨ - ॥ ఏకాన్తత్వ ఇతి ॥ విధానవిషయోఽనే
కాల్ నతత్వస్యేతి సూత్రార్థః - తేనానుబన్ధవిని
ర్ముక్తపదార్థోపస్థితావపి న దోషః - లోపోయి ప్రత్యయే
పునర్లోపగ్రహణసామర్థ్యాత్ ఘ్యసోరితి లోపస్య సర్వాదే
శత్వసిద్ధేర్న తదర్థమపి శిద్గ్రహణమ్ - అసంజాతవిరోధత్వా
యే నోత్తరత్రైవాలోన్త్యపరిభాషాబాధసంభవాత్ - వస్తుత
స్తు విధేయమానోఽనేకాల్ ఇత్యర్థేఽపి అనుబన్ధానా
మనైకాల్త్వేపిచ శిద్గ్రహణం వ్యర్థమేవేతి శబ్దరత్నయుక్తైవ-
శకారోచ్చారణసామర్థ్యాదేవ భూతపూర్వానేకాల్త్వమా
దాయాన్త్యేఽనేకాల్ పదే గౌణముఖ్యసాధారణావయవత్వ
మతోఽన్యపదార్థత్వమాశ్రిత్య సర్వాదేశత్వసిద్ధేః ॥ జ్ఞాపక
మితి ॥ నను జ్ఞాపితేఽపి పునరన్యవైయర్థ్యమ్ - శకారోచ్చారణసా
మర్థ్యాదేవానుబన్ధకృతమప్యనేకాల్త్వమాదాయ సర్వాదేశ
త్వసిద్ధేః - నచోచ్చారణసామర్థ్యాదిత్వం జ్ఞాపకేనాపి బా
ధ్యేయాతామితి వాచ్యమ్ - జ్ఞాపనాత్పూర్వమపి తయోరబా
ధాయ శిద్గ్రహణం స్యాదితి తస్యానవైయర్థ్యమ్ - యద్యపి క
పూర్వానేకాల్త్వమాదాయ సర్వాదేశత్వసంపాదనేన కృతా
ర్థతయా శకారస్య నిత్యం జ్ఞాపకబాధకత్వం తథాపి జ్ఞాపకేపి

శత్వమ్ - ఙాణల్ విషయేతు సర్వాదేశత్వం ... నుబన్ధ
స్యాభావేన అనుపూర్వాప్రసిద్ధేః॥

---

౫ - నన్వేవమపి అనడాహం మఖమిత్యత్ర పలోపోత్తరపదత్వే
క్త్వా ఆదావితిషు సంజ్ఞానిషేధో న స్యాత్ - [illegible]
అనేకాన్తత్వాదాత్వ[illegible] పలోపోత్తరపదక రాభావేన
అన్త్యాదాప్త్యాభావాదిత్యత ఆహ ॥

నానుబన్ధకృత మనేకాన్తత్వమ్ ।

క థ్యేత్యపేక్షా - పురావాదౌతు జాతి మనేక వర్ణోచ్చారణ
సామర్థ్యాన్నేతత్వమ్ - నాప్యస్యాః ప్రయోజనమ్ - అర్వణస్త్ర
సావిద్యాదౌ ఋకారస్యసమర్థత్వేన భూతపూర్వానేకా
ల్త్వమాదాయ సర్వాదేశప్రవృత్తేః - విధౌ యేఽనేకాలి
త్యర్థేతు నమానమితి చేన్న - ఉచ్చారణసామర్థ్యే భూతపూ
ర్వానుబన్ధకృతానేకాల్త్వమాదాయాఽపి సర్వాదేశస్య ఖి
త్యర్థేనాస్య సిద్ధ(?)లాఘవేన జ్ఞాపనాత్ - తేనదివబౌఢత్వాదీనాం
ఉకారోచ్చారణసామర్థ్యేన భూతపూర్వగత్యాఽనేకాల్త్వ
మాదాయసర్వాదేశత్వమ్ - తత్రాపిత పరాకరణౌతువిశేష్య
థేతి తత్త్వమ్॥ ఙాదివిషయేత్వితి॥ కేచిత్తు అత్రానుబ
న్ధపదం తదోర్యగ్యపరమ్ - అతఎవ కాణోర్విషయే నానుబన్ధ
కృతమసారూప్యమితి వికల్పాభావః - అనేకాల్ సూత్రేశిత్ప
రంతదోర్యగ్యపరమ్ - అతఎవ ఙా ఆ ఇతి ప్రశ్లేషేణ సర్వాదేశ
త్వముక్తమాకారేఇతివదన్తి॥

---

౬ ॥అనేజన్తత్వాదితి॥ నన్వాదేచ ఇతిసూత్రే ధాతోరిత్య
స్యానివృత్త్యాస్థానిపాంతస్యానేజన్తత్వేపి తతః పూర్వమేజన్తమాదా
యాత్వ [illegible]భమ్ - నచైభాభావాత్వారకాయ శిత్పరత్వ
యో[illegible]జన్తస్యాత్వమితి పకారసత్తాయాం నాత్వమ్ అ
నేజన్తత్వానిత్యస్యశిత్పరత్వయోరైజన్తత్వాభావాదిత్యర్థ
ఇతి వాచ్యమ్ - పలోపోత్తరంతత్వంభవాత్ - క
థంవాత్ర తదన్తవిధిః - విశేష్యాభావాత్ - నహ్యోపదే
శ ఇత్యస్యవిభక్తివిపరిణామేన విశేష్యతయా తదన్తవిధౌ స

ఉపదేశాం శాజ ఇతి నిర్దేశోఽస్యాజ్ఞాపకః - ఆదేచ ఉపదేశ ఇతి
సూత్రే తేనోపదిశ్యమానస్యైజన్తస్యాస్య ప్రక్రియాతేఽజ కారస
త్త్వ ఏజన్తత్వాభావాదాత్వప్రాప్తైస్తస్యాసఙ్గతిః - నచాస్య
అవస్థాయాం తస్య ధాతుత్వాభావాత్కథమాత్వమ్ - తత్ర
ధాతోరిత్యస్య నివృత్తేరిత్యన్యత్ర విస్తరః - స్పష్టం చేదం భా
ఘ్యేతి సూత్రే భాష్యే॥

౬ - నన్వేవమపి వాఽసరూపసూత్రేణ కవిషయేఽణోఽప్యు
పత్తిరత ఆహ॥

నానుబన్ధకృతమసారూప్యమ్ -

దదాతిదధాత్యోర్విభాషేతి ణబాధకశస్య వికల్పవిధాయక
మస్యాజ్ఞాపకమ్ - తేన గోద ఇత్యాదౌ నాణితి వాఽసరూపసూ
త్రే భాష్యే స్పష్టమ్॥

౭ - నను సజ్ఞాప్రకరణే బహ్వాదినామేవ గ్రహణం స్యాత్
ప్రకరణస్యాభిధానియామకత్వసిద్ధాన్తాత్ప్రతిమాత్రతివసోః
అనాదేరుపదేశ ఏవ బుద్ధిశేషాత్తాత్పర్యేణ ప్రకారసత్త్వా
దిదేశ్యమానస్యైజన్తత్వం నేత్యాత్వం నేతి వాచ్యమ్ - తథా సతి
...పౌత్త్రకమితి పూర్వోత్తరగ్రన్థాసంగతిరితి చేన్న - ...
సోత్త్రకం తదేవేదమితి ప్రత్యభిజ్ఞయా ఏకాచ ఇత్యాదావు
పదిశ్యమానస్యైజన్తత్వస్య చ సత్త్వేనాదోష ఇత్యాశయాత్ -
జ్ఞాపకమితి॥ సాజోర్వ్యతిహారేఽనభిధానమేతద్భాష్యప్రా
మాణ్యాదితి భావః॥ విస్తర ఇతి॥ యద్యపి ఉశ్చిద పద ఇత్యత్ర
పదగ్రహణాత్ ఘుసంజ్ఞాసూత్రే దీర్ఘే హ్రస్వే పాదసన
... స్యాత్ స్థానివత్సూత్రే అతిఖట్వాయేత్యత్ర దీర్ఘే కృతేపి
... భూతపూర్వ ఇతి భాష్యాచ్చ అనుబన్ధసహితశబ్దోపా
దానే ఇత్సంజ్ఞకతదవయవస్యేత్యర్థః - స్త్రీలిఙ్గప్రకరణే
... శబ్దకత్వే - కన్యేత్యత్ర తచేత్సంజ్ఞకకాద్యవయవస్యే
త్యర్థ ఇతి నయకిదోషః - తథాపి తదనాశ్రిత్యేదమిత్యదోషః॥

౮॥ అభిధానియామకేతి॥ తత్త్వం చ శక్తిసజ్ఞాచకత్వమ్ -
తత్త్వం చ తాత్పర్యజ్ఞానస్య శాబ్దబోధకారణత్వే ... హక

కృత్రిమాకార్యే సంప్రత్యయ ఇతి న్యాయాత్ - అస్తి చ ప్రకృతే బహ్వాదీనాం సఙ్ఖ్యాసంజ్ఞా కృతేతి జ్ఞానరూపం ప్రకరణం నతు లోకప్రసిద్ధైకద్వ్యాదీనామిత్యత ఆహ ॥

ఉభయగతిరిహ భవతి ॥

ఇహ శాస్త్రే - సఙ్ఖ్యాయా అతిశదన్తాయాః ఇతి నిషేధోఽస్యాజ్ఞాపకః - నహి కృత్రిమా సఙ్ఖ్యా త్యన్తా శదన్తా వాస్తి - తేన కర్తృకర్మవ్యతీహారే కణ్వమేఘభ్యః కరణే విప్రతిషిద్ధం చానధికరణవాచీత్యాదౌ లౌకికప్రక్రియా ద్రవ్యాద్యవగతిః - తత్ర క్వోభయగతిః - క్వ కృత్రిమస్యైవేత్యత్ర లక్ష్యానుసారి వ్యాఖ్యానమేవ శరణమ్ - అత ఏవామ్రేడితశబ్దేన కృత్రిమస్యైవ గ్రహణం, నతు ద్విస్త్రిరుఘుష్టమాత్రస్య - స్పష్టం చేదం సఙ్ఖ్యాసంజ్ఞాసూత్రే భాష్యే - యత్తు సంజ్ఞాశాస్త్రాణాం మధ్యాస్త్రే నైవ శబ్దేనైత ఏవేతి నియమార్థత్వం కృత్రిమాకృత్రిమన్యాయబీజమితి. తన్న - తేషామనుగృహీతశక్తిగ్రాహకత్వేన విధిత్వేసంభవతి నియమత్వాయోగాత్ - సర్వస్య సర్వార్థవాచకా ఇత్యభ్యుపగమేఽపి యోగిదృష్ట్యసత్త్వాన్న దృష్ట్యా - విశిష్య సర్వశబ్దార్థజ్ఞానస్యాశక్యత్వాత్ - సామాన్యజ్ఞానం తు నబోధోపయోగీత్యన్యత్ర విస్తరః ॥

త్వమ్ - తదభావే ప్రకరణసహకృతాత్పదజ్ఞానాదర్థవిశేషస్యైవోపస్థితత్వాదర్థవిశేషే శాబ్దబోధప్రయోజకపదజన్యోపస్థితివిషయతానియామకత్వం బోధ్యమ్ ॥ త్యన్తేతి ॥ అర్థవత్త్యన్తేత్యర్థః - తేన కతీత్యస్య సత్త్వేపి న దోషః ॥ అకృత్రిమస్యేత్యనుసూత్రభేదేన కృత్రిమస్యైవాకృత్రిమస్యైవేత్యాశ్రయణేఽపి ఉభయగతిరాక్తైవేతి భావః ॥ శబ్దార్థేతి ద్వన్ద్వః ॥ నబోధోపయోగీతి ॥ యద్యపి సకలాదిశబ్దానాం సామాన్యరూపేణ శక్తిగ్రహాదేవ శాబ్దబోధః - విశిష్య సకలజ్ఞానస్యాసమ్భవాత్ - తథాపి హర్యాదిపదానామివ విశేషరూపేణానేకార్థబోధకస్య వృద్ధ్యాదిశబ్దస్య విశేషరూపేణానేకేషు శక్తిగ్రహ ఏవ తేషాం తథా శాబ్దబోధోపయోగీ - శక్తిగ్రహశాబ్దబోధయోః సమానప్రకారకత్వేనైవ కార్యకారణభావాఙ్గీకారాదితి న కశ్చిద్దోషః ॥

౮- నన్వర్థ్యతాశయితేత్యాదౌ ఇక్ శీఙో ర్ద్విత్వాద్గుణనిషేధ స్స్యాదత ఆహ॥

కార్యమనుభవన్ హి కార్యీనిమిత్తతయా నాశ్రీయతే॥

షష్ఠిలాచ్ఛయితరీతిసిద్ధే శబ్దస్యాజ్ఞాపకః - ఊర్ణునవతీత్యాది సిద్ధయే కార్యమనుభవన్నితి - అత్ర ద్విర్వచనేఽచీత్యనుశబ్దస్యద్విత్వమ్ - అన్యథా నన్ద్రాః సంయోగాదయ ఇత్యస్య షష్ఠీత్వాత్తస్మిన్ తస్య కార్యత్వేన ద్విత్వనిమిత్తత్వాభావాత్ప్రవృత్తిర్న స్యాత్ - వస్తుతస్తు సమవాయికారణ నిమిత్తకారణయో ర్భేదస్య సకలలోకతన్త్రప్రసిద్ధతయా తస్యాత్ర త్వేనాశ్రయణాభావాదేవ నైతజ్జ్ఞాపకసాధ్యా - అతఏవ హి ప్రయుక్తః సహితత్వేనానాశ్రయణె హేతోః ప్రసిద్ధత్వం ద్యోతయతీతి తత్త్వమ్ - ద్విర్వచనేఽచీత్యత్ర ధ్వనితైషా భాష్యే॥

౯- ననుప్రణిదాపయతీత్యాదౌ దారూపస్యవిధేయత్వాన్నాఘుసంజ్ఞా దాపెర్నస్యాదత ఆహ॥

యదాగమాస్తద్గుణీభూతాస్తద్గ్రహణేన గృహ్యన్తే॥

యముద్దిశ్య ఆగమో విహిత స్తద్గుణీభూతః శాస్త్రేణ తదవ

౮ ॥శయితేతి॥ ష్యజన్తః పాఠః - క్త్వాన్తస్తు నిష్ఠా శీఙిత్యనేనైవ గుణనిషేధః - ॥ కార్యమనుభవన్॥ యత్కార్యం ప్రతి యః కార్యీ స తత్ప్రతి నిమిత్తం నేత్యర్థో బోధ్యః - యద్యపి శయితా ఊర్ణునవతీత్యాదౌ కార్యానుభవితృత్వమికారాదేర్నిమిత్తత్వంచ సమవాయస్య - తథాపి ఘటకతయాఽపి నిమిత్తత్వస్యనిషేధాన్న దోషః॥ సమవాయీతి॥ తత్త్వంచాత్రకల్పితం బోధ్యమ్ - ఇదంచిన్త్యమ్ - కాలసంయోగం ప్రతి కాలస్యాద్వైతనయే జగత్ప్రతి బ్రహ్మణః ప్రసిద్ధయదర్శనాత్ - కేచిత్తు అదృష్టకార్యస్థలే సమవాయికారణస్య నిమిత్తకారణత్వం న తేన ప్రాయసా ఇత్యాదావేకాదేశస్య చ పరస్మిన్నిత్యస్థానివత్త్వమిత్యాహుః॥ ధ్వనితేతి॥ అచీత్యస్య జేష్ఠ్యం యత్ తేదేర్ఢ్యం తేన తచ ప్రవృత్త్యదాహరణం - అస్యాం ప్రకరణమిత్యర్థే తైషా ధ్వనితా॥

---

౯ - దాపేతి॥ పరిభాషానిర్దేశః పూర్వత్ర దారూపస్య

యవత్వేన బోధితః అతస్తద్గ్రాహకేన తద్గ్రాహకేన శబ్దోబోధకే
న శబ్దేన గృహ్యతే బోధ్యత ఇత్యర్థః - తత్ర తద్గుణీభూతా ఇ
త్యంశోऽపి జాతిపక్షమ్ - లోకేహి దేవదత్తస్యాజ్ఞాధిక్యే తద్విశిష్ట
స్యైవ దేవదత్తగ్రహణేన గ్రహణం దృశ్యతే - యముద్దిశ్య విహిత
ఇత్యుక్తేః ప్రవిదారయతీత్యాదౌ న దారిత్యస్య గుణత్వం - అనె
జాదీ నుగ్విధానసామర్థ్యాదేవ ఉవిత్వా - అన్యథా పచమా
న ఇత్యత్ర అకారస్యముక్యాన యా పరిభాషయా విశిష్టస్య నవ
జాదిర్ఘత తద్దైర్ఘ్యం స్పష్టమేవ - తేనదీర్ఘ ఇత్యాదౌ
యకారాదౌ - జహాతేత్యాదౌ ఆతోలోప ఇటిచ - నచైకారాన్తే

నిరర్థకత్వమిత్యాశయః - ॥ బోధ్యత ఇతి ॥ ఘటకతయేతి శే
షః ॥ న దారేతి ॥ అవయవావయవ ఇతి న్యాయస్తు నమునా య
వయవత్వేన గృహీతస్యావయవవిషయకః - ప్రకృతే తు రేఫ
స్యాకారావయవత్వప్రతిపత్తికాలే నాకారస్య దృశ్యత్వావయ
వత్వప్రతిపత్తిరితిభావః - ట్యుట్యులావిష్టిత్వమత జ్ఞాపకమ్ -
యద్యాగ్నేరతే విధిష్టిత్యాదౌ రుట నుట్ విధా - ఉద్దేశ్య
తయా పరస్పరయాఽవా అత్ర నే పదలిజోరాశ్రయణమ్ - దా
రయతీత్యాదౌ తు నైవమ్ ॥ తద్దైర్ఘ్యమితి ॥ నను సానునా
సికో కారార్థగ్రంథత్ , కింత్వానుశబ్దస్య కణ్ఠోష్ఠ్యతయా సా
వర్ణ్యాభావః, కించ నిర్దిశ్యమానపరిభాషయా నాత్రదీర్ఘస
ప్యుః ఇతి చేన్న - అనస్య ఊం ఇత్యనునాసికాదేశం విధాయ
దీర్ఘవిధౌ అక ఇత్యస్య పఞ్చమ్యన్తతాంచాశ్రిత్య యకాగ
మన్యాయేనైవ సావర్ణ్యముపపాద్య వైయర్థ్యాభావస్య సంభ
వాత్ - వస్తుతః నుకచాదౌ కారస్యదీర్ఘస్య తత్పృత్త్వా
ఇతి నాస్యసేవ పదస్థాన్యనైతత్ జ్ఞాపకమ్ - కించ స్వపిచ
సాప్రస్థానే శగ్రహణమేవాత్ర జ్ఞాపకమ్ , తద్గృహాణాతి సి
ద్ధవచనారమ్భసామర్థ్యాదేవ యణ్ నేత్యరుచేరాహ ॥ జహాతేతి॥
ఘుమాస్థేత్యీత్త్వమ్ - తత్రకాంక్షిత్యన్యాయేన యణ్ బాధి
తస్య కాణ్ నేతి - తదసఙ్గతమ్ - ఏవం యథే దేవప్రకాఙ్క్షిన్యాన్య
యా ప్రవృత్తే ర్వక్తవ్యమానత్వాత్ - అసిద్ధవదత్రాఽభాత్

త్వర్ణస్య వర్ణాన్తరం కథమవయవ ఇతి వాచ్యమ్ - వచనేనావ
యవత్వబోధనాత్ - తస్య చావయవసాదృశ్యే పర్యవసానం
బోధ్యమ్ - నచోక్తజ్ఞాపకాద్వర్ణగ్రహణే అస్యా అప్రవృత్తి
రితి వాచ్యమ్ - ఆనేనుగితి సూత్రభాష్యే అకారస్యాఙ్గావ
యవస్య నుగిత్యర్థే పచమాన ఇత్యత్ర తాస్యనుదాత్తేదితి
స్వరో న స్యాత్ - ఇత్యాశఙ్క్య ఆద్యుపదేశభక్తః తద్గ్రహణేన
గ్రహీష్యత ఇత్యుక్తే రసఙ్గత్యాపత్తేః - కించ జమన్తపదావయ
వస్య హ్రస్వాత్పరస్య ఙమో ఙముడిత్యర్థే కుర్వన్నాస్త ఇత్య
త్ర ఙముడాగమేన తస్య ప్రాప్తిమాశఙ్క్య యదాగమా ఇతి న్యా
యేనాద్యనస్యాపి పదాన్తపదేన గ్రహణాత్ పదాన్తస్యేతి ని
షేధ ఇతి, అనయా పరిభాషయా ఆగమానామాగమిధర్మవైశి
ష్ట్యమపి బోధ్యత ఇత్యాశయక ఙముట్ప్రాప్తిభాష్యాసఙ్గతేశ్చ
న్యాయాప్రవృత్తేర్వక్ష్యమాణత్వాచ్చ - యదాగమన్యాయే
నలబ్ధస్య తపరత్వేన నవ్యావృత్తిరితి కృదన్తశేఖరే ॥ అసఙ్గ
త్యేతి ॥ ననువక్ష్యమాణో భవిష్యమీత్యాద్యర్థం మకారాన్తో
పదేశ్యమాన ఇత్యర్థ ఆవశ్యకః - కించ హాతనత్యాద్యర్థం
తదన్తవిధిరావశ్యకః - అన్యథా ఆద్యుపదేశాత్పరత్వేనానుదా
త్తత్వాపత్తేః - తథా చ నాత్ర వర్ణగ్రహణమ్ - తాస్యనుదా
త్త ఇతి సూత్రే శేఖరేఽప్యేవమేవోక్తమ్ - ఏరనేకాచ ఇత్యత్ర
ప్రత్యయావయవేఽచీత్యర్థః - యద్వా యస్యోపదేశే అద
న్తత్వమేవ యదాగమన్యాయలభ్యమిత్యేరనేకాచ ఇత్యతోఽ
న్యత్ర విషయం నచ జహితశ్రుమిత్యాద్యర్థం ప్రత్యయప్రత్య
యయోర్భేదే ప్రత్యయస్యైవ గ్రహణమితి పరిభాషాఽనుస
ర్తవ్యా, తథా చ తత ఏవ హాత ఇత్యాదౌ న దోషః - భవిష్యమీ
త్యాదౌ తు సముదాయోపదేశే అవయవస్యాప్యుపదేశాన్న
దోష ఇతి వాచ్యమ్ - తదన్తవిధ్యభావే ఉక్తపరిభాషయా ప్రత్య
యస్యైవ కారస్య గ్రహణాపత్త్యా వక్ష్యమాణ ఇత్యాదౌ దోషః -
తదవస్థ ఏ నేత్యగుచే నాహ ॥ కిం చేతి ॥ బోధ్యత ఇతి ॥ [illegible] ప్రీ
దం [illegible] పాన్తరం తథాపి దముష్టి తద్గ్ర [illegible] ఇతి అ

తించ గుణాదేరపరత్వే రేఫవిశిష్టే గుణత్వాత్ [illegible] - అన్య
థా ఋకారస్య గుణవృద్ధీ అరారావేవేతి నియమోనస్యాత్ -
తచ్చవర్ణగ్రహణే ఏతదప్రవృత్తౌ నసంగచ్ఛతే - అతఏవ ర
దాభ్యామితిసూత్రే భాష్యం గుణోభవతి వృద్ధిర్భవతీతి - రేఫ
[illegible] గుణవృద్ధిసంజ్ఞకోఽభినిర్వర్తత ఇతి - అతఏవ నేటి లోరని
టీత్యాదిచరితార్థాః - అనాగమకానాం సాగమకా ఆదేశా
ఇత్యస్యత్వయమర్థః - ఆర్ధధాతుకస్యేడాగమ ఇత్యర్థేజ్ఞా
పేనిత్యేషు శబ్దేష్వాగమ విధానానుపపత్త్యాఽగ్రావత్తి మూల

౹ ఘటకతయేత్యస్యాన్వయవ్యాహారేణైవ తస్మాలక్షమేవేతి భావః
యదాద్యనుగ్విహానేన పూర్వస్యేవాస్యాపివర్ణగ్రహణేఽ
ప్రవృత్తిరేవజ్ఞాప్యా - వర్ణగ్రహణే పూర్వాప్రవృత్తి కల్ప
నాసూత్రేణ [illegible] క్త్యయర్థాపరిహారాత్ - ఇదం చిన్త్యమ్ - ఆగ
మానామాగమిధర్మవైశిష్ట్యమానాభావాత్ఫలాభావాచ్చ - ప్రత్యు
తమిదచోఽన్త్యాదితిసూత్రే భాష్యే పరాదిత్వే ద్విషన్తప ఇత్య
త్ర మోఽనుస్వార ఇత్యస్యాప్రాప్త్యాపాదనం విరుధ్యతే - రా [illegible]
ణామిత్యాదౌ పదాన్తస్యేతిణత్వనిషేధాపత్త్యా తదనిత్యత్వా
శ్రయణే మహాక్లేశః - పదాన్తభక్తః పదాన్తగ్రహణేన గృహ్య
న్త ఇతి జముట్సూత్రస్థభాష్యస్యాయమర్థః - యదాగమా
ఇతి న్యాయేనాట్కుప్వితిసూత్రేణ స్యేత్యనేన జముట్ సహి
తస్యైవ గ్రహణాత్తు క్వన్నాన్త ఇత్యాదౌ ద్వయోర్నకారయో
ర్ణత్వం ప్రాప్తం పదాన్తస్యేత్యనేన వార్యతే - ద్వయోర్నయోః
పదాన్తత్వేఽజముటోఽపి పదాన్తత్వేన తావన్మాత్రస్య ణత్వమ్
పదాన్తస్యేత్యత్ర పదాన్తపర్యాప్త్యస్యకరణీభూతస్యేత్యర్థే
తు నమానమ్ - ఫలాభావశ్చ - నస్యేత్యస్య పదాన్తవిశేషణ
తయా నకారపర్యాప్తపదాన్తత్వాశ్రయణాత్ప్రతిషేధాన్నరా
మాణామిత్యాదౌ దోషః - తత్రచవర్గగ్రహణ ఏవఏవయదా
గమన్యాయో భాష్యాభిప్రేత ఇతి దిక్ ॥ అస్యా జ్ఞా [illegible] ॥
అతఏవ నేటీతి ॥ [illegible] యమర్థ ఇతి ॥ లిఙ్ ఇత్యత్ర బహువ్రీహిః
ఆర్ధధాతుక ఇత్యన్వయస్య [illegible] తాత్పర్యేణ [illegible] ద్యన్తా

కేనా న్యాయ్యత్వ తత్స్థానే నిర్దిహితబుద్ధిప్రసఙ్గే నిర్దృష్టాదిః కర్తవ్యేతి
ఏవం చాదేశేష్వస్వాత్రాపి బుద్ధివిపరిణామ ఇతి నిత్యత్వం వాచ్యః॥
స్థానివత్సూత్రే చ నైతాదృశాదేశగ్రహణమ్ - స్థానాద్ధ స్థాన్యా
దేశా స్థానిస్థానాన్యాదేశభావే చారితార్థ్యాత్ - కిం చైవం సతి స్థా
నిబుద్ధ్యైవ కార్యప్రవృత్తౌ నిర్దిశ్యమానస్యేతి పరిభాషాయా
అప్రాప్త్యా ఆగమసహితస్య పిశాన్యాదేశాపత్త్యా లావస్థా
యామేవాడితి భాష్యోక్తసిద్ధాన్తాసఙ్గతిః - స్థానివద్భావవిషయే
నిర్దిశ్యమానస్యేతి పరిభాషాప్రవృత్తౌ తిస్రృణామిత్యత్ర పర
త్వాత్త్రి స్థాదేశే స్థానివద్భావేన త్రయాదేశనాశస్య సకృద్గ
న్యాయేన సమాధానపరభాష్యాసఙ్గతిః - ఏరురిత్యాదౌ స్థాన
షష్ఠీనిర్దేశాత్తదన్తపరతయా పరిశేషాక్యస్యైవ సముదా
యాదేశపక్షే సంఘాదేశగ్రహణసామర్థ్యాత్తస్య స్థానివత్త్వా
త్రేగ్రహణేన నదోషః - అనుమానిక స్థాన్యాదేశభావకల్పనే౽పి
... స్థాన్యాదేశభావస్య నత్వాగ్రహత్వాద్ ... నిత్యత్వాదే
త్ర్యసఙ్గతిః - ఏతేన వాయగ్రామ ఇతి పరిభాషా స్థానివత్సూత్రే
... తార్థేయాహస్తమ్ - ఏతత్సర్వం దార్ఢ్యాయేతి సూత్రే భా
ష్యే స్పష్టమ్॥

౧౦- నన్వేవమదస్థాదిత్యాదావుదస్థాస్తమ్భోరితి పూర్వ
సవర్ణాపత్తిరత ఆహ॥

నిర్దిశ్యమానస్యాదేశా భవన్తి॥

షష్ఠీస్థానేయోగేతి సూత్రమూలకేయం - తత్ర ద్వితీయస్యాయ
మర్థః - షష్ఠ్యన్తం నిర్దిశ్యమానముచ్చార్యమాణముచ్చార్యమా
ణం సూత్రస్థం షష్ఠ్యన్తం ... పదమితి భావః॥ నత్వాగ్రహః॥
అనృత్యాయ ఏభ్యో ... ధో౽పి స్థాన్యాదేశభావో విశేష
తి భావః॥

౧౦-॥ ... శబ్దస్య ... పక్షే ...
సూత్రే షష్ఠీ ... తో లాక్షణికః, నిర్దిశ్య ...
... భావ - ... శబ్దే ...

ణ సజాతీయమేవ నిర్దిశ్యమానావయవరూపమేవ షష్ఠ్యా స్థానేన స్థాననిరూపితసంబన్ధేన యుజ్యతే న ప్రతీయమానమిత్యర్థ స్తేనేదం సిద్ధమ్ । నచాస్య చ్వ్యావిత్యాదౌ దీర్ఘాకారమాదేశాపత్తిస్తేషాం నిర్దిశ్యమానత్వాభావాదితి వాచ్యమ్ । జాతిపక్షే దోషాభావాత్ । కించ నభూసుధియోరితి నిషేధేన గ్రహణకశాస్త్రగృహీతానాం నిర్దిశ్యమానకార్యబోధనాన్న దోషః । ఇయఙువఙోర్జిత్త్వం తు ఇవర్ణోవర్ణాన్తశ్నుధాతుభ్రువామిత్యర్థేన ధాత్వాదీనామపి నిర్దిష్టత్వాదన్త్యాదేశత్వాయ । రీఙ్రిఙోర్జిత్త్వం తు స్పష్టార్థమేవ । ఏతేనేదం జిత్త్వం వర్ణగ్రహణే నిర్దిశ్యమానపరిభాషాయా అప్రవృత్తిజ్ఞాపకమిత్యపాస్తమ్ । హయవరట్సూత్రస్థేన యోగవాహానాముపదేశ ఉలోపస్య విధిః ప్రయోజనం వృత్తిస్థత్రైతదస్తి ప్రయోజ

ననిర్దిశ్యమానత్వమత ఆహ ॥ సజాతీయమితి ॥ అవయవరూపమితి ॥ నను తదోరిత్యాదౌ త్యదాదీనామిత్యాదేశ్చ స్థానషష్ఠీత్వమితి కథం తత్ర తత్ప్రవృత్తిరితి చేదత్ర నవ్యాః । తదోః స్థానషష్ఠీబలేనోపస్థితైషా తత్రాపి ఫలాభావాద్విశేషణే పర్యవస్యతీతి వదన్తి । పరే తు సర్వాదిసూత్రస్థభాష్యతః యోగస్థేతరాన్వితే స్వార్థే పదానాం శక్తిలాభేన స్వం రూపమితి శాస్త్రాతిరిక్తశక్తిగ్రాహకశాస్త్రానుసన్ధానకాలీనోపస్థితివిషయత్వస్యైవ నిర్దిశ్యమానత్వేన తదోరిత్యత్రత్య తదన్తవిధితః పూర్వం త్యదాద్యవయవతదోరేవోపస్థితత్వాత్తయోరేవ నిర్దిశ్యమానత్వాన్నాతిప్రసఙ్గ ఇత్యాదౌ దోష ఇతి ప్రాహుః ॥ న ప్రతీయమానమిత్యేవ పాఠః ॥ ఇత్యర్థ ఇతి పాఠే [illegible] పూర్వేణాన్వయః । అయమర్థ ఇత్యస్య చ శబ్దార్థ ఇత్యర్థః । ఇత్యర్థ ఇత్యస్యార్థికోఽర్థ ఇత్యర్థః ॥ ధాత్వాదీనామితి ॥ యేన రూపేణ ప్రయోగఘటకతా తేన రూపేణ తదోపస్థాప్యత్వం నిర్దిశ్యమానత్వమ్ । ధాతుపదాచ్చ ధాత్వాదీనాం తేనైవ రూపేణోపస్థితిరితి భావః ॥ స్పష్టార్థమితి । అత్ర తద్వ్యయోర్ద్వయో [illegible] పరయ ఉనేకాల్ ఇత్యనయా ఉ-శ్యబాధ స్యాన్నతే [illegible]

నం నిర్దిశ్యమానస్యైత్యేవ సిద్ధమితి భాష్యేణ విరోధాత్॥ అనయా పరిభాషయా యేన విధిరితి సూత్రబోధిత తదన్తస్యస్థానిత్వాభావబోధనమ్ - యదాగమా ఇతి లబ్ధస్య చ - తేన సుపదే ఉపస్థాదిత్యాదిసిద్ధిః - అనయా చ స్వస్వనిమిత్తసంనిపాతినామలోన్త్యస్యేత్యాదీనాం సమావేశ ఏవ స బాధ్యబాధకభావః విరోధాభావాత్ - నాప్యఙ్గాఙ్గిభావః - ఉభయోరపి పరార్థత్వేన తదయోగాత్ - అనేకాల్శిదితి సూత్రే సర్వస్యేతి తత్పరిభాషా బోధితమేవ గృహ్యతే - యత్త్వాదేః పరస్యాలోన్త్యస్యేత్యేతావేతద్బాధకావితి తన్న - ఉపస్థేతి సూత్రవిషయేఽస్యాః పాదః పదితి సూత్రభాష్యే సంచారితత్వాత్ - నాప్యేతయోరియం బాధికా ఏతయోర్నిర్విషయత్వప్రసఙ్గాదితి - ఇదం

తత్త్వం సఫలమితి కేచిత్ ॥ విరోధాదితి ॥ యద్యపి విసర్గస్య సోచ్చార్యమాణత్వం తథాపి పూర్వోక్తరీత్యా నిర్దిశ్యమానత్వం నిర్వచనీయమ్ - కేచిత్స్వబోధ్యఘటితత్వే సతి స్వబోధ్యత్వం తత్త్వమిత్యాహుస్తన్న - న చాస్య చావితాద్యది పూర్వగ్రన్థవిరోధాత్ - భిన్నకీత్యాదౌ సాకచ్కస్య హి శబ్దాఘటితత్వేన తత్వాపత్త్యా తదభావప్రతిపాదకేన హల్ఙ్యాబ్భ్య ఇతి సూత్రస్థభాష్యేణ విరోధాచ్చ - ఇదం చిన్త్యమ్ - వర్ణగ్రహణ ఇత్యస్యాఙ్గగ్రహణ ఇత్యర్థాత్ ॥ నాపీతి ॥ విధిప్రదేశే ద్వయోరఙ్గాఙ్గిభావేఽపి స్యాత్ తస్త్రైణ ద్వయోర్న్యూనః - తేన పరస్పరనైరపేక్ష్యేణ ద్వయోః ప్రవృత్తిసిద్ధిః - తత్రాలోన్త్యస్యేత్యనేనాస్యాః క్వచిత్సమానాధికరణ్యమ్ యథా గౌరణిటీత్యాదౌ గ్యన్తాఙ్గస్యాన్త్యస్యాలో గౌరిత్యర్థాత్ - క్వచిద్వైయధికరణ్యమ్ - యథా త్యదాదీనామ ఇత్యాదౌ - తేన తానీత్యాదౌ ననుమన్త్యదాద్యన్త్యస్వమ్ ॥ ఉపస్థాదితీతి ॥ అస్మింల్లక్ష్య ఇత్యర్థః - ॥ సూత్రవిషయే ఇతి ॥ ఉపస్థేతి సూత్రవిషయ ఇత్యర్థః - ఉపస్థేతి సూత్రవిషయే ఇతి పాఠస్తు సుగమః ॥ సంచారితత్వాదితి ॥ ఏతద్బాధకయోరపి ఏతద్బాధ్యయదాగమన్యాయోపజీవనేనోపస్థాదిత్యాదౌ తయోః ప్రవృత్త్యా ఏతద్బాధ్యత్వమితి కైయటాశయ ఇతి పరే॥

ష్ఠేరితిసూత్రే క్త్రియాటః॥ అకజ్విషయే హాయం న్యాయః స్థానివ
ద్భావే నేవలబ్ధ్యపతితన్యాయేన తద్బుద్ధేర్వకార్యజననాత్ -
ఇయం చావయవషష్ఠీవిషయేఽపి - అతఏవ ఇదోఽన్యస్యావితి
సూత్రమతిస్యఇత్యత్రోపసర్గతకారస్యన - నిర్దిశ్యమానయా ష
ష్ఠ్యావయవమపర్యస్తస్యైవ యాయాదయేన వ్యాయాయా
మిత్యాదౌ సోపసర్గావయవమపర్యస్తస్యేతిబోధ్యమ్ - పాదః
పదితిసూత్రే షష్ఠీస్థానఇతి సూత్రేచభాష్యేస్పష్టైతా॥

అకచ్ విషయె ఇతి ॥ సాకచ్కే ఽపహారకస్యాదేశవిధానాత్త్యర్థః -
అత్రమూనమునా వ్యక ఇతి ప్రతిషేధః - ఫలంతు యుష్మాకాభ్య
మిత్యాదౌ ఆత్త్వసిద్ధిః - తదపహారకేతుంపలిష్ఠత ఏతేనాన్య
యః - యథా హుర్ముభ్యఇతి సూత్రే భాష్యే భిత్తకిఇత్యాదావ
కవిహితత్వాభావాన్న పిత్త్వమిత్యాశఙ్క్యతమ్ - కాదేశస్త్వాప్త
త్వాత్ పునర్విధానసామర్థ్యాత్ అకచ్స్యాపి ప్రవర్తతే - త్రే
ఽర్థం విచార్యతే - ఏషా ఽర్థవద్గ్రహణపరిభాషాయా బాధితా,
ఉపనేనాన్త్యః - లావస్థాయామడితి పత్వే అపిబత్ ఇత్యాదౌ
పిబాదేశానాపత్తేః - న్యసిప్ సూత్రేభాష్యే ఆగమసన్నిధానే
తద్రహితస్యార్థవత్త్వాభావోక్తేః - నాద్యః - రాజేః పృథ
గృజిగ్రహణవైయర్థ్యాత్ - వానరశబ్దే న్వరయోరితి వృ
ద్ధ్యాపత్తేశ్చ - ఏవం ధాతుత్వప్రత్యయత్వాద్యపి ఆగమసన్ని
ధానే తద్రహితేఽఙ్గీక్రియతే, న వా - న తావదాద్యః - స్యసి
చ్ సూత్రస్థభాష్యవిరోధాత్ - కించ గ్రహిలిటిఇత్యత్ర ఏక చ
ఇత్యస్యానాబద్ధే అగ్రహీష్టామిత్యత్ర శేఖరోక్తదీర్ఘాభావాపాద
నాసఙ్గతేః - అడ్రహితస్యైకాచ్త్వాత్ - నాన్త్యః - ధాతోన్య
గ్రిముటః స్యేదితి వార్త్తికవిరోధాత్ - లావస్థాయామడితిసిద్ధా
న్తే అఖాదీదిత్యాదౌ అతో హలాదేరితి వృద్ధ్యనాపత్తేః - తత్సూ
త్రంతు మాఙ్యోగే చరితార్థమ్ - కించాజ్ఞనేరిత్యాదౌ పూ
ర్వాసనఇత్యత్రానుకి జనశ్శిభావస్యోదిత్వాశఙ్క్యనిర్దిశ్యమా
న పరిభాషయా పరిహృత్యయన్తు హీనానిర్దిశ్యతే ఇతి పునరాశ

ఙ్గ్రాతస్య - తథోక్తపక్షే అసఙ్గతమ్ - నిర్దిశ్యమాన జస్త్వే
ఽర్థవత్త్వాభావాత్ - ఏవం చాఽఽగమన్యాయస్య వర్ణగ్రహణే
ప్రవృత్తౌ మూలోక్తాని దూషణాని - ప్రవృత్తౌ లభ్యగ్రన్థ
భాష్యవిరోధః - తథాహి పరేణ ణ్విహణే శీర్షతి ఇత్యాదౌ దీ
ర్ఘపరత్వే ఇత్యత్రాపి మాశబ్దస్య ఉపధాయాశ్చేత్యేవం భ
ఊష్యతీత్యుక్తమ్ - త్వద్రీత్యా తూక్తన్యాయేన తపరత్వే బూాదస్త
త్యాద్యనిర్దిశ్యమాన బూకారస్యైత్త్వరూపసిద్ధేశ్శఙ్కాయా అ
సఙ్గతిః - అల్ప్వావర్ణత్వయోరపి ఆగమసహిత ఏవ సత్త్వేన సమా
నానాసఙ్గతిశ్చ - అనిత్యత్వాదుక్తన్యాయాప్రవృత్తౌ ఇష్టస్థలే
ప్రవృత్తేరావశ్యకతయా తత ఏవ మాత్రాణామిత్యాదౌ ఉపధా
యాశ్చేతి ఇత్త్వవారణే తదర్థం ధాతుగ్రహణావశ్యకత్వో
క్త్యసఙ్గతిః - కించ జహార్థేత్యాదౌ గుణేఽప్యజన్తసన్నిపా
తేనాచస్తాస్వదితి సూత్రస్థం స్యసిచ్సూత్రస్థం భాష్యం చ విరు
ధ్యతే - ఏవం నిర్దిశ్యమాన పరిభాషాయా వర్ణగ్రహణేఽప్ర
వృత్తౌ మూలోక్తం దూషణమ్ - ప్రవృత్తౌ దేవదత్తార్థేత్యా
ద్యావివ పచమాన ఇత్యత్రాపి నిర్దిశ్యమాన పరిభాషయా ము
కో దీర్ఘాభావేఽపి విశిష్టస్య సవర్ణదీర్ఘేతద్వైయర్థ్య మితి
పూర్వగ్రన్థాసంగతిరితి - అత్ర బ్రూమః - నిర్దిశ్యమాన పరిభా
షయా అర్థవత్పరిభాషా బాధకత్వం నామాగమప్రవృత్తేః
ప్రాగర్థస్యాగమినో యథార్థవత్త్వం తత్త్వదబోధ్యత్వాద్వి
తదాగమేఽజాతేఽపి తథైవేతివార్తికే ధాతుగ్రహణం సాధు
త్వార్థత్వే న దృష్టపరమ్ - వాలాదేరితి చాతో విశేషణమ్ - య
దాగమన్యాయస్తు వర్ణగ్రహణేన ప్రవర్తతే - స్యసిచ్ సూత్రే
ఉపదేశగ్రహణాత్ - పదాన్తత్వస్య వర్ణానాం ప్రవృత్తిత్వా
భావాదేవ నదోషః - గుణాదిసంజ్ఞా రేఫరహిత ఏవ - వర్ణగ్ర
హణే ఉక్తన్యాయాప్రవృత్త్యా పరేఫస్య గుణత్వాభావేఽపి రేఫ
స్య వచనబోధితావయవత్వాగే మానాభావేనావయవ త్వేర
ఽఽనన్తర్యమాదాయారారావే వేతి నియమోపపత్తేః - ఏతేన రదా
భ్యామితి సూత్రస్థం భాష్యమపి వ్యాఖ్యాతమ్ - ఉత్పన్న సమాన దో
షాపవాదా ఇతి న్యాయేన నిర్దిశ్యమాన పరిభాషాఽపి నాల్గక్రి

౧౦- ననుచేతీత్యాదౌ ప్రాన్తస్యేకారస్య [illegible] స్యాదకారోఽపి స్యాదత ఆహ ॥

యత్రానేకవిధమాన్తర్యం తత్ర స్థానత ఆన్తర్యం బలీయః ॥

అనేకవిధం స్థానార్థగుణప్రమాణకృతమ్ - అత్రమానం షష్ఠీస్థానేయోగేత్యత ఏకదేశానువృత్త్యా స్థానే గ్రహణాఽనువర్తమానే ఏవ స్థానేఽన్తరతమ ఇతిసూత్రే స్థానే గ్రహణమేవ - తద్ధి తృతీయయా విపరిణమయ్య వాక్యభేదేన స్థానినః ప్రసఙ్గే జాయమానః సదృశతమః స్థానత ఏవాన్తరతమ ఇత్యర్థకః - తదగ్రహణే హి వా నేకవిధాన్తర్యసత్త్వాగమకమ్. స్థానతస్థానే నేత్యర్థః - తత్ర స్థానత ఆన్తర్యమితో యణచీత్యాదౌ ప్రసిద్ధమేవ- అర్థతః వతణ్డీత్యాదౌ - స్థాన్యర్థాభిధానసమర్థస్యైవాదేశతేతి సిద్ధాన్తాద్యదర్థాభిధానసమర్థో యస్తస్య సాదేశ ఇతి తత్ప్రమాణ స్థతః ప్రమాణవర్ణాపాదాదీనాం తేఽత్ర్యుజ్ఝతో (-) స్త్విరితిచ- గుణతో వాగ్ఘరిత్యాదౌ - ప్రమాణతో ఽదసోఽసేరిత్యాదౌ - స్థానేన్తరతమ ఇతి సూత్రే భాష్యే స్పష్టమ్ ॥

౧౨- ననుప్రోఢవానిత్యత్ర ప్రాదూహోఢేతి వృద్ధిస్స్యాదత ఆహ ॥

అర్థవద్గ్రహణే నానర్థకస్య ॥

విశిష్టరూపోపాదానేనోపస్థితార్థస్య విశేషణతయాఽన్వయసంభవే త్యాగే మానాభావోఽస్యా మూలమ్ - అర్థః కల్పితాన్వయవ్యతిరేకకల్పితశ్చాస్త్రీయోఽపి గృహ్యత ఇతి సఙ్గ్రహణే - అత ఏవాఽనుమానికస్థానాదేశభావే ఉపవర్ణాన్తస్య తు ర్వ్యధీయమానోఽనేకారమాత్రస్యేతి దిక్ ॥

౧౧ ॥ వద్ధన్నితి ॥ అర్థాత్ ఆన్తర్యవత ఏవాదేశత్వే నిర్ణీతే పదాదిభిరాదేశైస్సాన్యనురూపస్థాన్యఙ్గే ప్రసిద్ధిరాన్యధేతిభావః ॥ సమానవర్ణేతి ॥ తన్నలంతు చరణశబ్దస్యైకపదాదేశః - తస్య తస్మిన్నర్థే పుంస్కత్వాపత్తిః ॥

౧౨- ॥ కల్పితాన్వయేతి ॥ అన్వయవ్యతిరేకౌ యత్సత్త్వే యత్సత్త్వం, యదభావే యదభావః - తౌ చ ప్రకృతిప్రత్యయా

...ప్రతీతిరితి సూత్రే భాష్యే స్పష్టమ్ - ఇయం వర్ణగ్రహణేషు నేత్యల న్త్యస్యేత్యత్ర భాష్యే స్పష్టమ్ - అత ఏవైషా విశిష్టరూపోపాదాన విషయేతి వృద్ధాః - ఏతన్మూలకమేవ యేనవిధిరిత్యత్ర భాష్యే పఠ్యతే - అల్గ్రహణేనానర్థకేన తదన్తవిధిరితి - కిం చ స్వం రూపమితి శాస్త్రే స్వశబ్దేనాత్మీయవాచినార్థో గృహ్యతే రూపశబ్దేన స్వరూపమేవం చైతదుభయం శబ్దస్య సంజ్ఞీతి తదర్థః - తత్రార్థో న విశేష్యః - తత్ర శాస్త్రీయకార్యాసంభవాత్ కిం తు శబ్దవిశేషణమ్ - ఏవం చార్థవిశిష్టశ్శబ్దస్సంజ్ఞీతి ఫలితమ్ - తేనైషా పరిభాషా సిద్ధేతి భాష్యే స్పష్టమ్॥

---

౧౩ - నన్వేవమపి మహద్భూతశ్చన్ద్రమా ఇత్యత్రాత్త్వాపత్తిరత ఆహ॥

గౌణముఖ్యయోర్ముఖ్యే కార్యసంప్రత్యయః॥

గుణాదాగతో గౌణః - యథా గోశబ్దస్య జాడ్యాదిగుణనిమిత్తోఽర్థో బాహీకః - అప్రసిద్ధశ్చ సంజ్ఞాదిరపి తద్గుణారోపాదేవ బుధ్యతే - ముఖమివ ప్రధానత్వాన్ముఖ్యః ప్రథమ ఇత్యర్థః - గౌణే హ్యర్థే శబ్దః ప్రయుజ్యమానో ముఖ్యార్థారోపేణ ప్రవర్తతే - ఏవం చాప్రసిద్ధత్వం గౌణలాక్షణికత్వం చాత్ర గౌణత్వమ్ - తేన ప్రియత్రయాణామిత్యాదౌ త్రయాదేశో భవత్యేవ - అత్ర త్రిశబ్దార్థస్య ఇతరవిశేషణత్వేఽపి ఉక్తరూపగౌణత్వాభావాత్ - కిం చాయం న్యాయో న ప్రాతిపదికకార్యే - కిం తూపాత్తం విశిష్యార్థోపస్థాపకం విశిష్టరూపం యత్ర తాదృశపదకార్య ఏవ - పరినిష్ఠితస్య పదాన్తరసంబన్ధే హి గౌర్వాహీక ఇత్యాదౌ గౌణత్వప్రతీతిర్న తు ప్రాతిపదికసంస్కారవేలాయామిత్యన్తరఙ్గత్వాజ్జాతసంస్కారబాధాయోగః ప్రాతిపదికకార్యప్రవృత్త్యభావే బీజమ్ - శ్వశురసదృశస్యాపత్యమిత్యర్థకే శ్వాశురిరిత్యాద్యాపత్తిరిష్టసిద్ధయే ఉపాత్తమిత్యాది-

ఇతి కల్పితా వే వేతి భావః॥ వర్ణగ్రహణేషు నేతి॥ అత్ర మానం నేదమదసోరకోరితి సూత్రే ఽకోరితి ప్రతిషేధః॥

---

౧౩ - ముఖమివేతి॥ శాఖాదిభ్యో యః॥ నిపాతనమిదమి

నత ప్రాతిపదికపదం తాదృశమితి వాచ్యమ్ - తేనహి ప్రా
తిపదికపదవత్త్వేనోపస్థితిరితి తస్య విశిష్యార్థోపస్థాపకత్వా
త్ - నిపాతపదం తు చాదిత్వేనైవ చాదీనాముపస్థాపకమితి
ఉద్దేశ్యక కార్యవిధాయకే ఓదిత్యాసావేతత్ప్రవృత్త్యా [illegible]
భవదిత్యాదౌ దోషాన - అగ్నీషోమౌ మాణవకావిత్యత్ర ప్రసి
ద్ధదేవతావాచ్యగ్నీషోమపదస్య తత్సదృశపరత్వే ఽస్తి
లక్షణాత్వాత్ ఈత్త్వప్రత్యేభవత ఏవ - సదృశలాక్షణికాగ్నీషో
మపదయోర్ద్వంద్వే తస్మాన్మాణవకావిత్యర్థః కేచ నేత్వప్రత్యే - ఆ
ద్యగౌణలాక్షణికత్వాదస్యాప్రసిద్ధత్వాత్ - అత ఏవాగ్నీషో
మా మాణవకావిత్యత్ర గౌణముఖ్యన్యాయేన షత్వవారణపర
అగ్నేస్స్తుత్స్తోమసోమా ఇతి సూత్రస్థభాష్యం సంగచ్ఛతే -
గాం పాతయేత్యాదౌ ముఖ్యగోపదార్థస్య పాతన కర్మ
త్వాసంభవేన విభక్త్యుత్పత్తివేలాయాం ప్రయోక [illegible]
కార్థత్వస్య ప్రతీతావప్యపపదస్య ప్రయోగేణ బోద్ధ [illegible]
స్సర్వత్ర పదస్యైవ గౌణార్థకత్వస్య గ్రహణేన ఆత్వం సం
పద్యతే - అతఏవ స్మహార్ణభూతః త్వద్ధ్యవతీత్యాది భాష్య ప్ర
యోగే త్వాద్యాదేశ దీర్ఘాదీనాం కరణేన చాన్యన్యాయస్య
పదకార్యవిషయత్వమేవోచితమ్ - అన్యథా వాక్యసంస్కార
పక్షే తేషు తదనాపత్తిః - కించ ఉక్తామిత్యుక్త్వా కథమి

తి॥ ననుచాదీనాం తథోపస్థిత్యా ఉపతిష్ఠతాం నామ తదో [illegible]
ఉచ్యన్తస్య తు నత థేతి కథం తత్ర విశిష్టరూపోపాదానమ్ - కిం
ప్రకృతావారోపేణ వర్తమానాదేవ ద్వివిధానైన తస్య న [illegible]
గౌణార్థాసంభవతః - కించైవం నిపాతోద్దేశ్యక కార్యమాత్రే
చ్యన్తస్యాగ్రహణాపత్తిరితిచేదత్ర కేచిత్ - చాద్యం [illegible]
ష్టరూపోపాదానమాత్రేణ ప్రవృత్తా పరిభాషాఽంశాన్తర [illegible]
గృహ్ణాతి - కార్యాన్తరేత్వనిత్యత్వాదస్యాప్రవృత్తిరితి భా [illegible]
తవత్వాద్వన్ద్వేతి॥ అత్యన్తసహచరితే లోకవిజ్ఞాతేద్వన్ద్వ [illegible]
త్యుపసంఖ్యానమితి వార్త్తికనిష్పన్నస్యాత్ర గ్రహణమ్ - ఓభ్యా
స్థసంకోచాస్తుభోక్తం దూషణం పరిహారతి॥ గాం పాతయేతి॥

ం కతా క్రియాయా నిర్దిష్టే ఇత్యాద్యస్య ఇతి
గామభ్యాజ శుక్లాం దేవదత్తేత్యాదౌ సర్వం నిర్ది
ష్టం గాం హేమశమజా దేవదత్త ఏవ కర్తా అభ్యాజైవ క్రియే
త్యర్థకేన అర్థవత్సూత్రస్థభాష్య ణకారకాదిమాత్ర ప్రయో
గే యోగ్య సర్వక్రియాధ్యాహారే ప్రసక్తే నియమార్థః క్రి
యా వాచకాది ప్రయోగ ఇత్యేతత్తాత్పర్యకేణ సామాన్యతః
క్రియాజన్య ఫలాశ్రయత్వమాత్ర వివక్షాయాం ద్వితీయాదీ
నాం సాధుత్వాన్వాఖ్యానమిత్యర్థ లాఘవేన పాఠన క్రియాన్వ
యకాలే పదస్యైవ గౌణార్థత్వ ప్రతీతిః ప్రయోక్తురపి॥
ఏవమేతస్మాల్లకాభివ్యక్తపదార్థాయోన్వితవాన్ లౌ
కరిమతాః । శాస్త్రార్థస్తేషు కర్తవ్యశ్శబ్దేషు న తదుక్తిష్వి
తి శ్లోకోఽపి పదకార్యవిషయకః - ధ్వనితం చేదం సర్వా
దీనీతి సూత్రభాష్యే, సంజ్ఞాభూతానాం ప్రతిషేధ మారభ
మాణేన వార్తికకృతా, పూర్వపరేతి సూత్రేఽసంజ్ఞా
యామితి వదతా సూత్రకృతా, అన్వర్థ సంజ్ఞయా తత్ప్ర
త్యాఖ్యానం కుర్వతా భగవతా భాష్యకృతా చ - అర్థాశ్రయ
ఏతదేవం భవతి శబ్దాశ్రయే చ వృద్ధ్యాత్వే ఇత్యత్రస్థ భా
ష్యస్య లౌకికార్థవత్త్వయోగ్య పదాశ్రయే ఏష న్యాయః-
తద్రహితశబ్దాశ్రయే చ తే ఇత్యర్థః- గోత ఇతి యథాశ్రుత

అన్యపదకార్యవిషయత్వే మాత్రా చేతి సూత్రే ఖాతిగ్రహణమపి
లిఙ్గమ్ - నను కిమిదం పదకార్యత్వమ్ - న తావత్పదోద్దేశ్యక
త్వమ్ - తద్ధితవిధావనుపస్థానాపత్తేః - తేషాం వస్తుతస్సుబ
న్తాత్ప్రవృత్తావపి తదనుద్దేశ్యకత్వాత్ - నాపి వస్తుతః పద
సమ్బన్ధిత్వమ్ - ణిత్వస్యాపి తథాత్వాత్ - త్వదీయత ఇత్యా
దౌ త్యాద్యాదేశానాపత్తిశ్చ - నాపి ప్రత్యయానిమిత్తకత్వం
తత్ - హరితాదిభ్యోఽఞ్ ఇత్యస్యాపి తథాత్వేన తత్రైవ తస్య
ప్రవృత్తౌ గోత్రేభ్యోఽపి తేభ్యః ఫగాపత్తిరితి చేన్న ॥ అఙ్గసం
జ్ఞానిమిత్తకత్వే సతి వస్తుతః పదసంబన్ధికార్యత్వం తత్త్వమి
తి న కశ్చిద్దోషః॥

సూ॥ తే విశిష్టరూపోపాదానసామర్థ్యాత్ సూత్రకర్తృత్వపక్షే పక్ష్యేత్యేవ సూత్రాణ్యాద్యేత్యాద్యుక్తిరత్యలమ్॥

---

౧౪ అర్థవద్గ్రహణే ఇత్యస్యాపవాదమాహ.

అనినస్మన్గ్రహణాన్యర్థవతా చానర్థకేన చ తదన్త

విధిం ప్రయోజయన్తి.

యేన విధిరిత్యత్ర భాష్యే వచనరూపేణ పఠితైషా-

తేన రాజ్ఞః సామ్నా ఇత్యాదౌ అల్లోపః దణ్డినా స్త్రీత్యాదౌ ఇన్

హన్నితి నియమః సుపయాః స్రోతా ఇత్యాదావత్వ సన్

స్యేతి దీర్ఘః సుశర్మాణ సుప్రతిమేత్యాదౌ మన ఇతి జీప్

ప్రతిషేధస్సిద్ధః- అన్యేతు పరివేవిషీధ్వమిత్యత్ర ధత్వ వాక్యేస్మన్ తదా

శ్రీయమాణాదిణష్షీధ్వమిత్యత్రాఙ్గగ్రహణాదర్థవత్పరిభాషా

ణాం తస్మాలక మిత్యాహుః - విభాషేట ఇత్యత్రానర్థకస్యైవ

షీధ్వమన్యాం ధనాదత్రాపి తస్యైవ గ్రహణమితి ప్రసరణతో

యాఙ్గగ్రహణాదిత్యపరే॥

---

౧౫ ననూ శ్చేత్యత్ర లిఙ్సిచావాత్మనేపదేష్విత్యత్ర ఆ

త్మనేపదేష్వితేవ సమ్బధ్యతామనన్తరత్వాదిత్యత ఆహ॥

ఏకయోగనిర్దిష్టానాం సహ వా ప్రవృత్తిస్సహ

వా నివృత్తిః-

శాబ్దమేవేదం- పరస్పరాపేక్షక పదానాం [illegible]

హైకానువృత్తినివృత్తీ ఇత్యర్థః - ఏకకార్యనియుక్తానాం

బహూనాం లోకే ప్రత్యేకవదర్శనాదితి భావః- యత్త్వత్ర చ జ్ఞా

పకం నేడ్వశికృతి ఇడిత్యనువర్తమానే ఆర్ధధాతుకస్యేడ్వ

లాదేః పునరిడ్గ్రహణం తద్ధి - నేడ్వశీత్యస్యానుబన్ధార్థమితి - తన్న

౧౬ - అఙ్గగ్రహణాదితి ॥ ఇణ ఇత్యస్య షీధ్వమాదివిశేష

త్వేన బుబుధిధ్వే ఇత్యాదౌ నదోష ఇతి భావః ॥

---

౧౭ - పరస్పరేతి [illegible] తేన యోగే సంబన్ధేన నిర్దిష్టానాం [illegible]

[illegible] హః - అత్రచ జ్ఞాపకం సుబామన్త్రిత ఇత్యత్ర [illegible]

[illegible] మానే సుప్త్రితి నేత్యత్ర పునః సుబ్గ్రహణమ్ [illegible]

[illegible] ॥ [illegible]

దిధివేవీతి సూత్రభాష్యే తత్రశ్శేడ్గ్రహణ ప్రత్యాఖ్యానావ
ఇడ్గ్రహణేఽనువర్తమానే పునరిడ్గ్రహణస్యేటో గుణరూప
వికారాభావార్థత్వస్యోక్తత్వేన తద్విరోధాత్ - నహ్యనివృ
త్తిస్తు క్వచిదేకదేశోఽప్యనువర్తేత ఇతిన్యాయేన సిద్ధా - వస్తు
తస్తు దీధీవేవీటామితి సూత్రస్థ భాష్యమేకదేశోక్తిః - ఆర్ధ
ధాతుకస్యేతి సూత్రస్థేడ్గ్రహణస్యనేడ్వశీతి సూత్రే భాష్యే
ప్రత్యాఖ్యానాత్ - తత్కారణేన గురుతర యత్నమాత్రేణైవ
తత్ప్రత్యాఖ్యాన స్యాయుక్తత్వాత్ ॥

౧౬. నను అలుగధికారః ప్రాగానఙః ఉత్తరపదాధికారః
ప్రాగఙ్గాధికారాదిత్యనుపపన్నమ్ - ఏకయోగనిర్దిష్టత్వాత్
తథా దామహాయనాన్తేష్వాదౌ సంఖ్యావ్యయాదేరిత్యత్ర
సంఖ్యాదేరిత్యనువర్తతే అవ్యయాదేరితి నివృత్తమితి చానుప
పన్నమత ఆహ ॥

ఏకయోగనిర్దిష్టానామేకదేశోఽప్యనువర్తతే.

ఏకసూత్రార్థే యోగస్సంబన్ధః తేన నిర్దిష్టయోస్సమా
నాయోగాభిధాయిద్వన్ద్వనిర్దిష్టయోరిత్యర్థః ఇతి వష్టాత్రింశ
సూత్రే కైయటః - తావస్మాత్రాంశేస్వరితత్వప్రతిజ్ఞాబలం
జ్ఞాపకమిదం - స్పష్టా చేయం దామహాయనాన్తాచ్చేతి సూత్రే డో
త్రా... క్షశసోరితి సూత్రే చ భాష్యే పూర్వాచ ॥

౧౭. ననుత్యదాదీనామ ఇత్యాదినా ఇమ (మి) ఇత్యాదావను
నాసికస్యాప్యదత ఆహ ॥

భావ్యమానేన సవర్ణానాం గ్రహణం న.

అణుదిత్సూత్రేఽప్రత్యయ ఇత్యనేన సామర్థ్యాత్సూ
త్రేణ ప్రాప్తం జాతిపక్షేణ ప్రాప్తం గుణాభేదకత్వేనచ
ప్రాప్తం నేత్యర్థః - అత ఏవాణుదిత్సూత్రే ప్రత్యయాగమాదే

౧౬- తావస్మాత్రాంశ ఇతి ॥ వస్తుతస్సఙ్ఖ్యాపదే స్వరిత
త్వప్రతిజ్ఞాయా పునరాదిపదే తత్ప్రతిజ్ఞానమేకస్మాదుప-
దేశపాదమంశేరిత్యజ్ఞానమేవ ప్రతిజ్ఞానస్య ॥

౧౭- సామర్థ్యాదితి ॥ యోగవిభాగసామర్థ్యా...

శేషు సవర్ణగ్రహణాభావం ప్రకారాన్తరేణోక్త్వా ఏవం తర్హి సిద్ధే యదప్రత్యయ ఇతి ప్రతిషేధం శాస్తి తజ్జ్ఞాపయతి భవత్యేషా పరిభాషా భావ్యమానేన సవర్ణానాం గ్రహణం నేతి- కించ జ్యాదాదీయస ఇతి సూత్రే ఆన్తర్యతో దీర్ఘే సిద్ధే జ్యాదాదితి దీర్ఘోచ్చారణం జ్ఞాపకమ్- అణుదిత్సూత్రే జ్యాదాదితి సూత్రే చ భాష్యే స్పష్టైషా చోః కురిత్యాదౌ భావ్యమానేనాపి సవర్ణగ్రహణం విధేయే ఉగిదుచ్చారణ సామర్థ్యాత్ ఏతదేవాభిప్రేత్య భావ్యమానోఽణ్ సవర్ణాన్న గృహ్ణాతీతి స వ్యాః పఠన్తి ॥

---

౧౮ నన్వేవమదసోసే రిత్యాదినా అమూ ఇత్యాదౌ దీర్ఘవిధానం నస్యాదత ఆహ॥

భావ్యమానోఽప్యుకారస్సవర్ణాన్ గృహ్ణాతి

దివ ఉత్ ఋత ఉదితి తపరకరణమస్యా జ్ఞాపకమ్-తిత్స్వరితమితి సూత్రే భాష్యే స్పష్టేయమ్॥

సూచయతీతి ॥ స్థాలీపులాకన్యాయేన సూచయతీత్యర్థః॥ జ్ఞాపకమితి ॥ నను జ్ఞాపితేఽపి వ్యర్థం లోపేన సిద్ధేర కారవిధాన సామర్థ్యాద్దీర్ఘస్యైవ సిద్ధిరితి చేన్న - లోపే సత్యకృత్స్వారస్యాత్ తదీర్ఘాపత్తేః ॥

---

౧౮ దివ ఉదితి ॥ చోర్ణ్వఙ్క్యాదిత్యత్ర కిద్గ్రహణానువృత్తి వత్ పూర్వత్రేత్యదమ్ - తదనువృత్తిపక్షే ఆహ ॥ ఋత ఉత్ ఇతి॥ నన్వేవమ్ ఉదుపధాయా ఇత్యేవ సిద్ధే దీర్ఘోచ్చారణం వ్యర్థమితి చేన్న - గుణోర్ణ్వన్తాద్ధ జిఉపధాకార్యస్య ద్విత్వాత్ ప్రాబల్యేన గుణాఽఽదత్వే ణౌ చ జితి ప్రాప్తస్య ప్రవృత్త్యర్థత్వాత్ - కుటిత ఇత్యత్ర ఉదితి తపరత్వేన గుణాప్రవృత్తిరేవ - అత ఏవ ఊదుపధాయా గోహః ఇతి సూత్రే ఊదూత్ ఇతి ప్రశ్లేషేణ గోహ ఇతి వికృతనిర్దేశో భాష్యకృతా ప్రత్యాఖ్యాతః - అజుగూహదిత్యత్రం ప్రశ్లేషస్యావశ్యకత్వాత్ - న చోత్ ... దృష్ట్యా ణౌ చ జితి ప్రాప్తస్య బహిరఙ్గతయాఽసిద్ధత్వేన బాధాసంభవ ఇతి వాచ్యం - ఊదితి దీర్ఘోచ్చారణసామర్థ్యేన ఉక్తభాష్యబలేన చ బ

౧౯ ననుగవేహితంగోహిత ఇత్యాదౌ ప్రత్యయలక్ష ణేనావాద్యాదేశాపత్తిరత ఆహ॥

వర్ణాశ్రయే నాస్తి ప్రత్యయలక్షణమ్.

వర్ణప్రాధాన్యవిషయమేతత్ - తత్స్వంచ ప్రత్యయ లోప ఇతి సూత్రే స్థానివ దిత్యనువృత్త్యైవ సిద్ధే ప్రత్యయల క్షణగ్రహణం ప్రత్యయస్య ఇతరావిశేషణత్వరూపంయ త్ప్రాధాన్యం తత్రైవ ప్రవృత్త్యర్థమిత్యేతత్ప్రసిద్ధమ్ - వర్ణప్రా ధాన్యంతు వర్ణస్యేతరావిశేషణత్వరూపం ప్రత్యయ నిరూ పిత విశేష్యతా రూపంచ - తేనగోహితమిత్యాదావవాదిన - చి త్రీయాంజాతా చిత్రేత్యాదౌ అణోయేూ క్షాకస్త దస్యాన్న వివృజీమ్భన - ఇయమర్వ్యధా స్థానివత్త్వప్రాప్తావపి ప్రాప్త ప్ర త్యయలక్షణ విధేర్నిషేధికేతి స్పష్టంభాష్యే॥

---

౨౦ నన్వతః కృకమిత్యత్ర కమిగ్రహణేన సిద్ధే కం సగ్రి హణం వ్యర్థమత ఆహ॥

ఉణాదయో౽వ్యుత్పన్నాని ప్రాతిపదికాని -

ఇదమేవాస్యాజ్ఞాపకమితి కైయటాదయః - కంసే స్తున - అనభిధానాత్ - ప్రత్యయస్యలుగిత్యాదౌ భాష్యే స్ప ష్టమేవ - ఋల్ప్ర్ తృచావిత్యాదౌ భాష్యే వ్యుత్పన్నానిత్యపి - ఇదం శాకటాయనానిరీత్యా - పాణినేస్తువ్యుత్పత్తి పక్ష ఏవేతి శబ్దేన్దుశేఖరే నిరూపితం - ఆయనే యానీతిసూత్రే భాష్య స్పష్టమేతత్ ॥

---

౨౧ - ననుదేవదత్తశ్చికీర్షతీత్యాదౌ దేహాదేస్సన్న న్తస్యప్రయుక్తధాతుత్వాద్యాపత్తిరత ఆహ॥

ప్రత్యయగ్రహణే యస్మాత్సవిహిత స్తదాదే

హితజ్ఞస్యాప్యుపధాత్వనిమిత్తక హ్రస్వస్య బాధకత్వాత్ ॥

౧౯ - ప్రత్యయస్యేతరావిశేషణత్వేతి ॥ వర్ణావిశేషణత్వే త్యర్థః ॥

---

౨౦ - స్పష్టమేవేతి ॥ పాణినిపక్షే త్యాది ॥

౨౧ - దేహాదేరితి । అత్ర శ్నుసూపోర్ధాత్వ [illegible]

తదన్తస్య గ్రహణమ్-

యస్మాత్ప్రత్యయవిధిరితిసూత్రే యస్మాత్ప్రత్యయవిధిస్తదాది
ప్రత్యయఇతి యోగోవిభజ్యతే - గృహ్యమాణేఉపతిష్ఠత ఇతి
శేషః - తేనతదాద్యన్తాంశసిద్ధిః- తదన్తాంశస్తుయేనవిధిరిత్య
నేనసిద్ధః- నచశబ్దస్వరూపంవిశేష్యమాదాయవిశేష్యాన్తరా
సత్త్వే- యత్తుప్రత్యయేనస్వప్రకృత్యవయవసముదాయాక్షే
పాత్ తద్విశేషణత్వేనతదన్తవిధిరితి- తన్న - వ్యతిసే ఇయాని
త్యాదౌ తస్యతాదృశసముదాయేన వ్యభిచారేణాక్షేపాసమ్భ
వాత్ - యత్రప్రత్యయోనిమిత్తత్వేనాశ్రీయతే తత్రతదాదిత్య
న్తాంశమాత్రోపస్థితిరితి అఙ్గస్యేతిసూత్రే భాష్యకైయటయో
స్స్పష్టమ్ - ఏవంయత్రాపిపఞ్చమ్యన్తాత్పరః ప్రత్యయ ఆశ్రీ
యతేతత్రాపితదాద్యన్తాంశోపస్థితిః - పరంతు తత్రపఞ్చ
మ్యన్తతా - అతఏవైచ్ప్రాచ్యాదితిసూత్రే ఏజన్తాదిత్యర్థలా
భః-అస్యాఃపరిభాషాయాః ప్రయోజనాన్తరం యేనవిధిరితిసూ
త్రేభాష్యఉక్తం పరమగార్గ్యాయణ ఇతి - పరమగార్గ్యస్యా
పత్యమితి విగ్రహేఽపి గార్గ్యశబ్దాదేవ ప్రత్యయోనవిశిష్టాగ్

వః ॥ శబ్దస్వరూపమితి ॥ కేచిత్తుతదాదేరిత్యంశస్య విశేష్య
తయా తదన్తవిధిరిత్యాహుః ॥ అంశమాత్రేతి ॥ తదన్తాంశస్తు
నోపతిష్ఠతే- లేఖగ్రహణేన సామాన్యతఏవ సప్తమ్యన్తతయో
పాత్తేప్రత్యయే తదన్తవిధ్యభావ కల్పనాత్ - తేనసువిచేత్య
దౌ నతదన్తవిధిః - తత్రతదాద్యంశోపస్థితిఫలంతు సుష్వాద
దేవదత్తాభ్యామ్ ఇత్యాదౌ సాత్పదాద్యోరితినిషేధాభావః- క
థంచిత్ ఫలం బోధ్యమ్॥ ఏవమితి॥ ప్రత్యయగ్రహణే చేతాని
షేధస్తు తదన్తాంశమాత్రస్యేతిభావః॥ ఏజన్తాదితి॥ నన్వేవ
మపి కతరదిత్యాదౌ అతిప్రసంగస్తదవస్థః - తదాదిత్వస్యప్ర
త్యయావయవాకారాన్తేపి సత్త్వాదితి చేన్న - తత్రతదాది
త్యంశోపస్థితిసామర్థ్యేన సంబుద్ధ్యవయవా ఘటితస్యైవ తదా
దేర్గ్రహణాత్ అఙ్గసంజ్ఞాయాం ప్రత్యయావయవ ఘటిత
స్యైవ తదాదేర్గ్రహణేనాత్రాపితాదృశస్యైవ గ్రహీతుముచిత
త్వాత్॥ నవిశిష్టాదితి ॥ విశిష్టస్యతు అర్థవత్త్వాత్ప్రాతి

నిష్కృష్యతావన్మాత్రేణ ఏకార్థీభావాభావేఽపి ప్రవృత్తిర్భవత్యేవ - అత్ర చేదం భాష్యమేవమాన మిత్యన్యత్ర విస్తరః - ప్రత్యయమాత్రగ్రహణే ఏషా, నతు ప్రత్యయాప్రత్యయగ్రహణ ఇత్యుగితశ్చేత్యత్ర భాష్యే - ఇయమఙ్గసంజ్ఞాసూత్రే భాష్యే స్పష్టా॥

పదికత్వమ్ - సమాసగ్రహణ కృతనియమస్తు న - రాజపురుషా విత్యాదౌ పురుషావిత్యాదేరివ గార్గ్యాయణస్యానర్థకత్వేనార్థవదన్తర్భావాభావాత్ - నియమస్య సజాతీయాపేక్షత్వేన పరస్పర సమానాధికరణవృత్తి ద్వయాశ్రయాఘటిత ఏవ ప్రవృత్తేః రాజ్ఞః కుమారీంశ్రిత ఇతియోగవద్వృత్తి ద్వయకల్పనయాఽపి ప్రాతిపదికత్వం సముదాయస్య సులభమ్ - అత్ర సమాసత్వప్రత్యుక్తత్వమేవ యవన్యయద్యపి ప్రాతిపదికత్వం కృత్తద్ధితేతి సూత్రేణాస్తి - తథాపి సుబుత్పత్తిః సముదాయాదేవ - ఏకాన్త ద్విర్వచనన్యాయాత్ ॥ ప్రత్యయమాత్రేతి ॥ తత్ఫలం తు ఉగితశ్చేత్యస్య ప్రాచీ ఇత్యాదౌ ప్రవృత్తిః - అన్యథా ఉగిదన్తాద్విహితస్తదాదేశాభావాత్ ఙీత్రగదనాపత్తిః - నను ప్రతీషి ప్రతీత్యత్రాభ్యాసాన్తస్యాఙ్ఘ నేతి దీర్ఘవారణాయోత్తరఖణ్డే ప్రత్యయత్వాభావస్య శబ్దేన్దుశేఖరే ఉక్తత్వేన సన్వత్త్వస్య ప్రత్యయాప్రత్యయసాధారణ్యేన సనాద్యన్తా ఇత్యత్ర కథమేతదుపస్థితిరితిచేన్న - ప్రత్యయమాత్రగ్రహణే ఇత్యస్య ప్రత్యయధాతూభయసాధారణరూపగ్రహణాత్ ఇత్యర్థేనాదోషాత్ - యద్వా సన్త్వస్య ప్రత్యయాప్రత్యయసాధారణ్యేపి సనాద్యన్తా ఇత్యత్ర ప్రత్యయాధికారస్థస్యైవ గ్రహణే నాదోషాత్ - వస్తుతః ద్విర్వచనే సన్ప్రత్యయత్వాది సముదాయ ఏవ నోత్తరఖణ్డే ఇతి సన్త్వం ప్రత్యయమాత్రవృత్తి - అత ఏవ సుపినిర్దుర్భ్య ఇతి సూత్రే కైయటేన విషుమపుః ఇత్యత్ర సముదాయస్యైవ సుపిత్వముక్తమ్ - దయతేరితి సూత్రస్థం భాష్యంతు సాగమకస్యైవ సాభ్యాసస్యానిర్దిశ్యమాన త్వా

౨౨. యేనవిధిరితిసూత్రే భాష్యే ఏతద్ఘటకపదాన్తరస్యా పవాదః క్రియతే॥

ప్రత్యయగ్రహణే చాపఞ్చమ్యాః॥

యత్ర పఞ్చమ్యన్తాత్పరః ప్రత్యయః కార్యాన్తరవిధానాయ పరిగృహ్యతే, తత్ర తదన్తవిధిర్నేత్యర్థః - యథా రదాభ్యాం నిష్ఠాతో న ఇత్యత్ర - తేన దృషత్తీర్ణేత్యాదౌ ధాతుతకారస్య ననభావే ఉత్తరఖణ్డస్యైవ తత్త్వే నోపపన్నమ్ - అత ఏవ భ్రస్జో రితిసూత్రే భాష్యే బరీభృజ్జతే ఇత్యత్ర రీకో రేఫస్య లోపమాశఙ్క్యోపదేశ ఇత్యనువృత్త్యా సమాహితమ్ - అత ఏవో ఋణానువమురిత్యాదౌ ద్విత్వే ఉవఙ్ - అనుషఙ్గ ఇత్యతోనువర్త్యధినివిభ్య ఇతి షత్వం ధత్త ఇత్యత్ర దధస్తథోరితి భష్భావః ప్రతీషిషతీత్యత్రాభ్యాసస్య దీర్ఘాభావశ్చ సిద్ధః - స్థాదిష్వితిసూత్రే నవోక్తం సునోత్యాద్యవయవస్యైవ తత్సంబన్ధిత్వయవస్యాపి షష్ఠ్యర్థత్వాత్, యద్వాత్ర ప్రకరణే తత్తద్ధాతోరివ తత్తదానుపూర్వీకస్యాపి గ్రహణ మిత్యాదితు స్వరూపవ్యాక్రియయైవ పరాకృతమ్ - ప్రతీషిషతీత్యత్రోత్తరఖణ్డస్య ప్రత్యయాధికారస్థత్వాభావే చ ఉత్తరఖణ్డస్యైతనావిశేషేనోక్తం ధాతుత్వమపి నస్యాత్ - భ్వాదిత్వాభావాత్ - నను ఉత్తరఖణ్డస్య ప్రత్యయత్వాద్యనఙ్గీకారే ప్రతీషిషతి ఇత్యత్ర కథం సన్యత ఇతి ఇత్వమితి చేన్న - సన్యత ఇత్యత్ర సనీత్యస్య నిమిత్తసప్తమీత్వేన సన్నిమిత్తాభ్యాసస్యేత్యర్థే నాదోషాత్ - ప్రత్యయాద్యసమభివ్యాహారే తు అఙ్జ్ఞ నేతిదీర్ఘేణ ఈషిషతీత్యేవ సాధు - అటిటదిత్యాదౌ టిలోపస్తు ణ్యన్తాఙ్గస్యాన్త్యస్యాల ఇత్యర్థేన సులభః - ఏవం చ పూర్వం ధాతుస్వాథ నే నేతి సిద్ధాన్తేద్వితోత్తరం నేర్విశ ఇత్యాదీనాం ప్రవృత్తిః సాధుః సంగచ్ఛత ఇతిదిక్॥

---

౨౨. యత్రేతి॥ అపఞ్చమ్యా ఇతి ప్రసజ్యప్రతిషేధ ఇతి భావః - కార్యాన్తరవిధానాయేతి స్వరూపకథనమ్ - ॥ ధాతుతకారస్యేతి॥ స్వంరూపంశాస్త్రాతిరిక్తసంజ్ఞాశాస్త్రం విసోపస్థాప్యత్వం నిర్దిశ్యమానత్వమితి నాత్రసోపతిష్ఠతే - అత ఏవ రదాభ్యామితిసూత్రేభాష్యే రదాభ్యామితికిమర్థం కృత

త్యాహ - తదన్తేత్యంశానుపస్థితావపి తదాదిత్యంశస్యోపస్థితౌ రేఫదాన్తాత్పరనిష్ఠాతస్యేత్యర్థః - తదంశానుపస్థితౌ మానా భావాత్ - తదన్తాంశోపస్థితౌ తూభయోరేకవిషయత్వమేవ స్యాదితి దృషత్తీర్ణేత్యాదౌ దోషస్స్యాదేవ - స్యతాసీల్లులు టోరిత్యాదౌ ల్లులుటోః పరయోరిత్యర్థే నియమేనావధిసా కాఙ్క్షత్వేనోపస్థితధాతోరిత్యస్యైవావధిత్వేనాన్వయాత్తద న్తవిధిర్న - హల్ఙ్యాబ్భ్య ఇత్యాదౌ న దోషః - తత్ర కస్మాదితి నియ తావధ్యాకాఙ్క్షాయా అభావేన పఞ్చమ్యన్తస్య ప్రత్యయవిశే షణత్వాభావాత్ అఙ్గసంజ్ఞాసూత్రేఽపి తదాదౌ ప్రత్యయే ప ర ఇత్యర్థే పఞ్చమ్యన్తస్య విశేషణత్వం స్పష్టమేవ - అతఏ వోత్తమైకాభ్యామిత్యాదినిర్దేశాస్సంగచ్ఛన్తే॥

రిశం, ముదితం, న సురదాభ్యామిత్యుచ్యమానేఽప్యత్రాప్రాప్తే, నరదాభ్యాం నిష్ఠా విశేష్యతే, కిం తర్హి, తకారో విశేష్యత ఇత్యుక్తమ్ - అన్యథా నిర్దిశ్యమాననిష్ఠాయాః రేఫదాభ్యాం పరత్వాభావేనాతిప్రసఙ్గవారణేన తదసఙ్గతిః - సూత్రే అన్తగ్రహణముక్తార్థ ఏవ సఫలం నాన్యథేతి దిక్ ॥ ఏకవిషయత్వమితి ॥ తదాదితదన్తాంశయోస్సామానాధికరణ్యేనాన్వయ ఇత్యర్థః - నను స్యతాసీ ఇత్యత్ర ధాతోరిత్యస్య స్యతాసిభ్యామేవాన్వయేన తయోశ్చ కార్యాన్తరవిధానాయానాశ్రయణాత్తదన్తవిధిర్దుర్వార ఇత ఆహ ॥ స్యతాసీ ఇతి ॥ యద్వా అత్ర ధాతోరిత్యస్య స్యతాసిభ్యామేవాన్వయేన ల్లులుటోః పఞ్చమ్యన్తాత్పరత్వేనానాశ్రయణాత్ తదన్తవిధిర్దుర్వార ఇత ఆహ ॥ స్యతాసీ ఇతి ॥ జ్యాబ్భ్య ఇత్యాదావితి ॥ జ్యాబంశే తదన్తవిధ్యనాపత్తిరూపో దోష ఇత్యర్థః - విశేషణత్వాభావాదితి శేషః ॥ ఉత్తమైకాభ్యామితి ॥ సుపి చేత్యస్య సుబన్త ఇత్యర్థే తన్నిర్దేశాసఙ్గతిరితి భావః ॥ పరత్వేవం సతి ఘురూపేత్యత్రాపి తదన్తవిధ్యభావోపపత్తౌ ఉత్తరపదాధికారే ప్రత్యయగ్రహణమిత్యుత్తరపరిభాషావైయర్థ్యమ్ - తస్మాదయుక్తమేతదితి త్వాహుః ॥

౨౩ - నన్వేవం కుమారీబ్రాహ్మణీరూపేత్యాదౌ ఘరూపేతి హ్రస్వాపత్తిరత ఆహ॥

ఉత్తరపదాధికారే ప్రత్యయగ్రహణే న తదన్తగ్రహణమ్॥

హృదయస్య హృల్లేఖయదణ్లాసేష్విత్యత్ర లేఖగ్రహణాత్ - తత్ర లేఖ ఇతి న ఘఞన్తమనభిధానాత్ - ఇయం చ హృదయస్యేతి సూత్ర ఏవ భాష్యే స్పష్టా॥

౨౪- నన్వేవం పరమకారీషగన్ధీపుత్ర ఇత్యత్రేవాతికారీషగన్ధ్యాపుత్ర ఇత్యత్రాపి ష్యఙస్సంప్రసారణం పుత్రపత్యోరితి స్యాదత ఆహ॥

స్త్రీప్రత్యయే చానుపసర్జనే న॥

విషయసప్తమీ - యస్త్రీప్రత్యయస్త్రీప్రత్యయం ప్రాధాన్యేనాహ తత్ర తదాదినియమో న, యస్తు ప్రాధాన్యేన తత్ర తదాదినియమోऽస్త్యేవేత్యర్థః - ప్రత్యాసత్త్యా యస్య సముదాయస్య స్త్రీప్రత్యయాన్తత్వమానేయం తదర్థం ప్రత్యనుపసర్జనత్వమేవ తత్పరిభాషాప్రవృత్తౌ నిమిత్తమ్ - తేనాతిరాజకుమారీత్యాదౌ రాజకుమారీశబ్దార్థస్యాతిశబ్దార్థం ప్రత్యుపసర్జనత్వేऽపి తదర్థం ప్రత్యనుపసర్జనత్వాత్తదాదినియ

౨౫- కుమారీబ్రాహ్మణీరూపేతి॥ స్థితప్రదర్శనమేతత్ - అన్యథా పుంవద్భావేనోక్తరూపస్య దుర్లభత్వాత్॥ ఉత్తరపదేతి॥ పరే తు లేఖగ్రహణేన ఘఞన్తమనన్తతయా ప్రత్యయగ్రహణేన తదన్తగ్రహణమిత్యవజ్ఞాప్యతే - ఉత్తరపదాధికార ఇతి విశేషణే ప్రయోజనాభావాత్ - తేన సుపిచేత్యాదౌ న దోషః - రాత్రేః కృతి ఉపసర్గస్య ఘఞీత్యాదౌ తు సామర్థ్యాత్తదన్తవిధిరిత్యాహుః॥

౨౬- ఇత్యత్రేవేతి॥ పుంస్త్వకాన్తరే ఏతదగ్రె ఇత్యాకరే య ఇతిహారస్త్వసిద్ధ్యర్థం తదన్తవిధిద్వయస్వీకార ఇతి శేషః॥ కేచిత్తు స్త్రీప్రత్యయే తదాదినియమో న, ఉపసర్జనే తు సోऽస్తీత్యంశద్వయవతీ పరిభాషా, తత్రోత్తరాంశస్యేదముదాహరణమిత్యాహుః॥

మాభావేన ప్రాప్త్యసిద్ధేః - అత ఏవాత్ర పరిభాషాయాం నశాస్త్రీ-
యముపసర్జనమ్ - అసమ్భవాత్ - అస్యాః ప్రత్యయగ్రహణ ఇ-
త్యస్యాపవాదత్వాత్తదేకవాక్యతాపన్నత్వాచ్చాత్రాపి గ్రహ-
ణపదసమ్బన్ధేన స్త్రీప్రత్యయసామాన్యగ్రహణే విశేషగ్రహణే వా
ప్రవృత్తిః నతు స్త్రీప్రత్యయాః స్త్రీప్రత్యయగ్రహణే ధ్వనితం
చేదమర్థవత్సూత్రే భాష్యే - ఇయంచ కాచనిక్యేవ ష్యఙ ఇతి
సూత్రే భాష్యే స్పష్టా ॥

౨౫ - నన్వేవం తిరస్తమపాఘ ఇత్యాదినా తరబన్తాదస్సంజ్ఞా
స్యాదత ఆహ॥

సంజ్ఞావిధౌ ప్రత్యయగ్రహణే తదన్తగ్రహణం నాస్తి॥

సుప్తిఙన్తం పదమిత్యత్రాన్తగ్రహణమస్యాః జ్ఞాపకమ్ - న చ ప్రత్య-
యయోః పదసంజ్ఞాయామపి ప్రత్యయగ్రహణపరిభాషయైవ
తదన్తగ్రహణసంభవాత్ జ్ఞాపితేఽపి ఫలాభావ ఇతి వాచ్యమ్ -
పదసంజ్ఞాయాం స్వాదిష్వితి విషయే ప్రకృతినిష్ఠతయా ప-
దగ్రహణస్య ప్రత్యయమాత్రగ్రహణత్వాభావాత్ - సుప్తిఙన్త-
మితి సూత్రే భాష్యే స్పష్టా ॥

౨౬ - నన్వేవముపతప్తైనకులస్థితమిత్యాదౌ నకులస్థితశబ్దస్య
క్తాన్తత్వాభావాత్సమాసో న స్యాదత ఆహ॥

కృద్గ్రహణే గతికారకపూర్వస్యాపి గ్రహణమ్॥

అస్యాశ్చ కర్మణి క్తాన్తే ఉత్తరపదేఽనన్తరో గతిః ప్రకృతిస్వర ఇ-
త్యర్థకే గతిరనన్తర ఇతి సూత్రే అనన్తరగ్రహణం జ్ఞాపకమ్ -
అభ్యుద్ధృతమిత్యాదావ్యవహితే వ్యాప్తికారకార్థం క్రియతే । న
త్వస్యా గ్రహణపరిభాషయోద్ధృతస్య క్తాన్తత్వాభావాదేవాప్రా-
ప్తౌ తద్వైయర్థ్యం సత్ అస్యా జ్ఞాపకమ్ - న చాభ్యుద్ధృతమిత్యాదౌ
పరత్వాద్గతిర్గతావిత్యనేనాభ్యుద్ధేర్నిఘాత ఏవేతి వాచ్యమ్ - పాదాది
స్థత్వే సతి పరత్వాభావే చ తదప్రాప్తేరనన్తరగ్రహణే కృతే తు
అత్యాసుర్ధ్యాద్గతాః క్తప్రధాతునిరూపితమేవానన్తర్యం గృహ్య-
త ఇతి న దోషః . న చాభ్యుద్ధృతమిత్యాదావభివానమాసేఽనన్త

౨౭ - పదాత్పరత్వాభావే చేతి॥ ఇడాదిత్యస్యకుత్వనేన

తస్యోదః అపూర్వపదత్వేఽపి స్వరార్థం తదితి వాచ్యమ్ - కార
కాద్దత్తౌ ఇతి సూత్రే కారకాదితి యోగవిభజ్య తత్ర గతిగ్రహణమ
నువర్త్య కారకాదేవ పరఙ్గతిపూర్వపదం క్తాన్తమన్తోదాత్తమితి
నియమేన థాథాదిస్వరాప్రాప్త్యా కృత్స్వరేణోద ఉదాత్తత్వసి
ద్ధేః తస్మాదనన్తరగ్రహణం వ్యవహితనివృత్త్యర్థమేవేతి జ్ఞాప
కమేవ యత్ర గతికారకసముభివ్యాహృతం కృదన్తం తత్ర కృ
ద్గ్రహణేన తద్విశిష్టస్యైవ గ్రహణమపి శబ్దాత్తదసముభివ్యాహృత

మపీత్యతః ప్రాఙ్నివృత్తేరయుక్తమేతత్ ॥ కృత్స్వరేణేతి ॥ న
న్వనన్తరగ్రహణస్యోదోఽపూర్వపదత్వేఽపి స్వరార్థత్వే ఉ
క్తపరిభాషాజ్ఞాపకత్వాసంభవేన తస్యాపి బాధాభావే కథమేతత్
ఉద్ధృతశబ్దస్య కృత్తదన్తత్వాత్ - నచ పనూరచేత్యాదావి
తదన్తవిధిద్వయాఙ్గీకారాదేతదుపపత్తిరితి వాచ్యమ్ - ఏవ
మపోఽపపత్తౌ ఉక్తపరిభాషా వైయర్థ్యాపత్తేః - గతికారకే
తరపూర్వస్యాపి స్వరాపత్తేశ్చేతి చేన్న - గతిరిత్యస్యైవాను
వృత్త్యా పునర్విధానే సూదోఽపూర్వపదత్వేఽపి స్వరసిద్ధ్యే
నన్తరగ్రహణస్య వ్యవహితవ్యావృత్త్యర్థత్వనిశ్చయే తేనో
క్తపరిభాషాయాం జ్ఞాపితాయాం తామఙ్గీకృత్య కృత్స్వరేణో
దాత్తత్వస్య సాధనాత్ - యద్వానన్తరగ్రహణస్య ప్రాచీనప
రిభాషాజ్ఞాపనపూర్వకం కారకాదేవ పరమిత్యుక్తనియమేనా
భ్యుద్ధృతమిత్యాదౌ ఉదస్స్వరప్రయోజనకత్వేఽనేకప్రయో
జనకత్వసిద్ధ్యై తత్పరిత్యాగేనాపూర్వపదస్వరమాత్రప్రయో
జకత్వస్యాన్యాయ్యత్వేన పూర్వకల్పస్యైవాశ్రయణమిత్యా
శయః - అథవానన్తరగ్రహణేన పరిభాషాయాం జ్ఞాపితాయా
మభ్యుద్ధృతమిత్యత్ర ఉదస్స్వరశ్రవణసిద్ధిః కారకాదితి యో
గవిభాగేనాపి సంభవ ఇత్యాశయః - అపూర్వపదత్వేపి స్వర
ప్రవృత్తిరూపఫలస్య పరిభాషాజ్ఞాపనోత్తరకాలికేన కార
కాదితి యోగవిభాగేన సిద్ధ్యా అనన్తరగ్రహణఫలత్వాభావని
శ్చయాత్ - జ్ఞాపనోత్తరం స్వస్మిన్ చారితార్థ్యమాత్రేణ జ్ఞా
పకత్వసంభవాత్ - తదేతదభి[illegible] వ్యవహితనివృ

ష్యపి కేవలస్యాపీతి తదర్థః - అన్యథా నయా కృద్గ్రహణవిషయే
పరత్వాత్ప్రత్యయగ్రహణపరిభాషయా బాధ ఏవ స్యాదిత్యపి గ్ర
హణమ్ - అత ఏవ సాఙ్కుటీనమితి గతికారకోపపదానామితి కృ
ద్గ్రహణ ఇతి చ పరిభాషాభ్యాం కృదన్తేన సమాసే కృతే విశిష్టాదేవా
ణ్ సిధ్యతి న తు సంకాటీనమితీతి పుంయోగాదితి సూత్రే భాష్యే
ఉక్తం సంగచ్ఛతే - అన్యథా కేవలకూటీనమిత్యస్యాపి ఘిను
ణన్తత్వాత్ తతోఽణి పాక్షికదోషో దుర్వార ఏవ స్యాత్ - స్పష్టం
చేదం సమాసేనఞ్ పూర్వే ఇతి సూత్రే భాష్యకైయటయోః - గ
తిరనన్తర ఇత్యత్ర తు గతేః పూర్వపదస్య క్తాన్తే ఉత్తరపదే ప
రే కార్యవిధానాత్ తత్సువధానేఽపి కేవలస్య క్తాన్తత్వేన గ్రి

త్యర్థమేవేతి ॥ పరత్వాదితి ॥ ఉత్కృష్టత్వాదపవాదత్వా
చ్చేతి యావత్ - యద్వా కృద్గ్రహణపరిభాషాయాః అవకాశః
వ్యావలేఖీ వ్యావచర్చీ ఇతి ణచ స్త్రియామితి గతిపూర్వస్యా
ఞన్తత్వాత్ - అత్ర న తి వృద్ధిస్వరౌ భవతః అత్ర హి ప్రత్యయ
గ్రహణపరిభాషాస్త్రీప్రత్యయే చానుపసర్జనే నేతి నిషేధాన్నో
పతిష్ఠతే - న చాత్ర కృద్గ్రహణపరిభాషాయాః ఫలాభావః అధిక
వ్యవచ్ఛేదార్థత్వాత్ - స్పష్టం చేదం సమాసేఽనఞ్ పూర్వే ఇతి
సూత్రే భాష్యకైయటయోః ॥ అత ఏవేతి ॥ ఉక్తార్థకథనాదే
వేత్యర్థః ॥ పరిభాషాభ్యామితి ॥ నను గతికారకోపపదానామి
త్యస్యైకైవాత్ర కృత్యమితి చేన్న - సంపూర్వాత్కుటేరభిధా
భావ ఇనుణిత్యనేన ఇనుణి కూటిన్నిత్యస్మాత్ ప్రాప్త సమాసార్థ
విభక్తిం బాధిత్వా స్వార్థికత్వేనాన్తరఙ్గత్వాత్ - అణినుణ ఇత్య
నేన అణ్ ప్రత్యయే ఉకారస్య వృద్ధ్యాపత్తిః ప్రాక్సుబుత్పత్తేః
సమాసే అన్తరఙ్గత్వాత్ పూర్వం సమాసః - అణ్ప్రత్యయో
హి ప్రాతిపదికవిశేషాపేక్షత్వాద్బహిరఙ్గః - అత్ర సంకూటిని
త్యస్మాత్సమాసప్రాతిపదికాదణ్ ప్రత్యయే సతీష్టం సిధ్యతి ॥
అన్యథేతి । ఉక్తార్థమనఙ్గీకృత్య గత్యాదిసమవధానేఽపి కేవలస్య
గ్రహణే ॥ కేవలస్య క్తాన్తత్వేనేతి ॥ నను గతిరనన్తర ఇత్యత్ర
ఉక్తపరిభాషయా గత్యాదిపూర్వకస్యైవ గ్రహణేనాత్ర సో

హణం బోధ్యమ్ ఇయంచ కృద్విశేషగ్రహణే కృత్యాయాస్య గ్రహణేచ - వతుకృదకృద్గ్రహణే ఇత్యనుపసర్జనాదితి సూత్రే భాష్యే స్పష్టమ్॥

౨౬ - న స్వేవం పక్వేష్టకచితమిత్యాదౌ, హ్రస్వాదిర్న స్యా దతఆహ ॥

పదాఙ్గాధికారే తస్య తదన్తస్య చ గ్రహణమ్॥

పదమఙ్గం చాధికృత్య - విశేషణేన తదన్తవిధిః - యేనవిధిరిత్య స్యాయమపవాదః - తేన ఇష్టకచితం పక్వేష్టకచిత మిత్యాదౌ ఇష్టకేషీకామాలానాం చితతూలభారిష్విత్యస్యోపప్రవృత్తిః పరమమ హాన్ పరమాతిమహానిత్యాదౌ సాన్తమహతస్సంయోగస్యేతి దీర్ఘస్సిద్ధ్యతి - అ త ఏవ తదుత్తరపదస్యేతి పాఠోఽయుక్త ఇతి భాష్యే స్పష్టమ్ - అత్ర పదశబ్దేన ఉత్తరపదాధికారః కేవలపదాధికారశ్చ - వా తస్య పదాఙ్గాభ్యాం తిఙో వకారేతిష్విత్యత్ర న తదన్తగ్రహణం లక్ష్య సంరోధాదితి సర్వం యేనవిధిరిత్యత్ర భాష్యే స్పష్టమ్॥

౨౮ న్వేవమసమ్యక్త్వమిత్యాదౌ పదస్య ప్రాప్తితదిక త్వాత్ శ్వాదిష్ట్య నస్యాదతఆహ॥

క్తి సంభవాదితి భావః - గతేః కాన్తస్య పరత్వాత్ సంభవాత్ప్రాధాన్యా దుక్త పరిభాషయా అప్రవృత్తౌ అభ్యుద్యత మిత్యాదౌ అత్తః కేవలకాన్తస్య పరత్వాభావాదేవ స్వరాప్రవృత్తౌ జ్ఞాపితేఽ వ్యన్తరగ్రహణం వైయర్థ్యమితిచేన్న - యస్య గతేః ప్రకృతి స్వరః కార్యః తస్యైవ సామర్థ్యేన కాన్తప్రవేశకల్పనాత్ సమర్థగ్రహణే గతి పూర్వస్య గ్రహణం జ్ఞాప్యతే కాక కపూర్వస్య కథం జ్ఞాప్యతే - ఉచ్యతే - ఏకదేశానుమత్యా నాభీష్టపరిభాషా జ్ఞాపనాత్ - యద్యప్యేవ మనాశ్రిత సు సమర్థగ్రహణం జ్ఞాపకమ్ - ఇయం గతికారకస్యేతి సూత్రే భా ష్యే స్పష్టా॥

౨౯॥ అత ఏవేతి॥ పరమాతిమహానిత్యాదౌ దీర్ఘస్సిద్ధ్యా దేవేత్యర్థః॥

౩౦॥ అసమ్యక్త్వమితి॥ తస్య ప్రకృతిపాద సమాసేత్యేవ..

వ్యపదేశివదేకస్మిన్॥

నిమిత్తసద్భావాద్విశిష్టోపదేశో ముఖ్యో వ్యవహారో యస్యాస్తి స వ్యపదేశీ। యస్తు వ్యపదేశహేత్వభావాదవిద్యమానవ్యపదేశః అసహాయః స తేన తుల్యం వర్తతే కార్యం ప్రతీతి। ఏకస్మిన్నసహాయేఽపి తత్కార్యం కర్తవ్యమిత్యర్థః। తేనాకారస్యాద్యన్తత్వాన్న క్షతిః - ఏకస్మిన్నిత్యుక్తేః - సభాసన్నయనే ఆకారస్య నాదిత్వం దరిద్రాధాతావికారస్య నాన్తత్వమ్ అన్యథా సభాసన్నయనే భవ ఇత్యర్థే వృద్ధాచ్ఛే దరిద్రాతేరివర్ణాన్తలక్షణోఽచ్చ స్యాత్ - అతఏవ హరిష్విత్యాదౌ సోః పదత్వం న। లోకేఽపి బహుపుత్రసత్త్వే ఏకస్మిన్న జ్యేష్ఠకనిష్ఠాదివ్యవహారోఽయం మే జ్యేష్ఠః కనిష్ఠః మధ్యమ ఇతి। కిం త్వేకపుత్రసత్త్వ ఏవ। అనేన చాశాస్త్రీయస్యాప్యతిదేశః - అతఏవే[illegible]త్యాదౌ ఏకాచ్త్వనిబన్ధనద్విత్వసిద్ధిః - అతఏవ భవతీత్యాదౌ భూ ఇత్యస్యాఙ్గత్వమ్ - వ్యతిసే ఇత్యాదౌ స ఇత్యస్య పదత్వాప్రత్యయణేతు ఠురుత ఇత్యాదిబోధ్యమ్॥ తేనతుల్యమితి॥ ఆథికార్థకథనమేతత్ - వతిస్తు సప్తమ్యన్తాత్ - ఉపమేయే సప్తమ్యాదర్శనాత్॥ హరిష్వితి॥ నను హరిఇత్యాదౌ సుపన్తత్వవ్యపదేశాభావః - స్వసముదాయస్య సత్త్వేన ససహాయత్వాత్కథమత్ర సః - ద్వివచనత్వసమానాధికరణమాద్యన్తత్వం సముఖ్యమన్యత్రేతి చేత్ - హరిష్విత్యత్రాపి సుప్త్వసమానాధికరణం సుబన్తత్వమపి ముఖ్యం నాన్యత్రేతి తుల్యమ్ - అథ ద్వివచనవత్ సుబ్విశేష్యతయా నోపాత్త ఇతి చేత్ - తథాపి భవతీత్యాదౌ భూ ఇత్యస్య కథమఙ్గత్వమ్ - అఙ్గసంజ్ఞాయాం సామాన్యతః ప్రత్యయ ఇత్యుక్తత్వేన తిపోఽపి గ్రహణసంభవేన తమాదాయసముఖ్యత్వాదిసంభవేన ససహాయత్వాత్ - అథ ప్రత్యయపదే శపో గ్రహణేఽసహాయత్వమితి చేత్తత్రాపి శబ్దస్వరూపస్యైకత్వేన శప ఏవ గ్రహణేఽసహాయత్వమితి చేన్న - శబ్దస్వరూపస్య సముదాయావయవసాధారణ్యేన తద్విశిష్టస్య సుబన్తస్య సత్త్వేన ససహాయత్వాత్ - ప్రత్యయత్వస్య తు ప్రత్యేకం

త్యాక్షుఇతియానిత్యాదౌ కార్యకాలపక్షేతద్ధితాస్తత్వనిబన్ధనప్రాతి
పదికత్వంసిధ్యతి - అన్యథా యస్మాద్విహితస్తదాదిత్వాభావా
న్నస్యాత్ - యత్తుయోర్థవాన్ తత్రార్థవాన్స్యత్వాన్యగోపాదానా
ఖ్యానమేకాజ్వ్యపదేశో యత్రేయాయేత్యాదౌ అర్థవత్వోధా
తోరయంవర్ణరూపఏకోజితికైయటస్తన్నతస్యైకవర్ణాఋ
గిత్యత్ర భాష్యోక్తరీత్యా ముఖ్యవ్యవహారసత్త్వాత్ ఏకపదా
ఋగిత్యత్రార్థేనయుక్తోవ్యపదేశివద్భావఇతిభాష్యేఉక్తమ్-
ఋత్త్వాదేరర్థశబ్దోభయవృత్తిత్వేనతస్యైకశ్శబ్దరూపత్రరూపం
పదమేకోవయవఇత్యర్థఇతితదాశయః - తస్మాదేకస్మింస్తత్తద్ధ
ర్మారోపేణయుగపద్యథాజ్యేష్ఠత్వాదివ్యవహారః - యథాచశి
లాపుత్రకస్యశరీరమిత్యాదావేకస్మిన్నారోపితానేకావస్థాభిః
సమునాయరూపత్వాద్వ్యారోపితైతస్యశరీరమిదమిత్యాదివ్య
వహారస్తథాత్రఏకాచ్త్వాదివ్యవహారోపపత్తిరితిలోకన్యాయ
సిద్ధైయమ్-నచాసహాయఏవైతత్ప్రవృత్తౌ భవతీత్యత్రకాఇ
త్యస్యఅజ్గత్వానాపత్తిః ససహాయత్వాదితివాచ్యమ్-శపమా
ఙాయాజ్గత్వేకార్యేయస్మాద్విహితస్తదాదిత్వేతస్యాససహాయ
త్వాభావాత్-యథాలోకేవిజాతీయకన్యాదిసత్త్వేపిఏకపుత్ర
స్యతస్మిన్నైనాయమేవజ్యేష్ఠఇత్యాదివ్యవహారవత్-నచైవంని
జాచత్వారఏకాచఇతిభాష్యాసజ్గతిః-ఇకారస్యాసహాయత్వా
భావేనతత్రైకాచ్త్వానుపపాదనాదితివాచ్యమ్ - ఏకస్మిన్నిత్య

పర్యాప్తతయాతత్తద్వ్యక్తేరేవగ్రాహ్యతయాశసోగ్రహణేఽ
సాహాయత్వమితివైషమ్యాత్ ॥ కార్యకాలపక్షఇతి॥ యథో
ద్దేశేతుస్థానివత్త్వేనైవప్రాతిపదికత్వసిద్ధిరితిభావః - ఇదము
పలక్షణమ్-ఇశబ్దాత్ యఙిఙోశ్చేతి ఫక్సిద్ధిశ్చేతి బోధ్యమ్॥
శిలాపుత్రకస్యేతి॥ వర్తులాద్యపత్ - అనేనచాతిదేశేనా
ధేఋభావావయవత్వేతదాన్యస్య ఏవధర్మాఅతిదిశ్యన్తేనాన్య
తైన(పస్తనర్యేత్వాద్భావల్లోస్యసిద్ధత్వా ల్యపిఘు
రాదిత్వయ్నస్యాత్ ఇత్యర్థః కేచిత్సిద్ధవత్సూత్ర పేణ
నవిరోధః - లోకేఅదస్యనేన పూర్వోచ్చారితత్వస్యాపిదేశా

శ్చార్యాలోచనయా తస్య ప్రవృత్తేః - అర్థవత్త్వా వ్యపదేశివద్భావ ఇత్యత్రార్థవత్పదేనాపి అసహాయత్వముపలక్ష్యతే - అర్థ బోధకేన శబ్దేన వ్యపదేశసదృశో భావః కార్యం లభ్యత ఇతి తదర్థః। ప్రాదయో సహాయే ఏవార్థవత్త్వాత్ కురుత ఇత్యాదౌ శబ్దాకారో చామన్త్య ఇతి వ్యవహారే సత్యాదిర్యస్యేతి వ్యవహారేచ అసహాయ ఏవేతి తత్ర వ్యపదేశివద్భావేన టి సంజ్ఞాసిద్ధిరిత్యన్యత్ర విస్తరః ॥

అగ • నను గర్గాదిభ్యో విహితో యఞ్ తదన్తవిధినా పరమగర్గాదిభ్యోఽపి స్యాదత ఆహ ॥

ప్రహణవతా ప్రాతిపదికేన తదన్తవిధిర్నాస్తి ॥

ఇయం చ సమాస ప్రత్యయ విధౌ ప్రతిషేధ ఉగిద్వర్ణగ్రహణవర్జమితి వార్తికస్థ ప్రత్యయాంశానువాదః • అత ఏవాయం ప్రత్యయవిధివిషయ ఏవ - అత ఏవ యేన విధిరితి సూత్రే భాష్యే ప్రత్యయ విధౌ సన్నిహితాన్నిత్యాదౌ గృహ్యమాణ ప్రాతిపదికేనాపి తదన్తవిధి ప్రతిపాదనం స్యసా పరమస్యసేత్యాద్యుదాహరణం చ సంగచ్ఛతే - అత ఏవ చ తదన్తవిధిసూత్రే భాష్యే సమాసేత్యాది నిషేధస్య కథన పదస్య నకథనమ్ - సోపి నిషేధోపి విష్యతత్త్వరూపేణ గృహీత ప్రాతిపదిక మాత్రే ఏవ - ధ్వనితం చేదమసమాసే నిష్కాదిభ్య ఇతి సూత్రే భాష్యే - అత్ర చ జ్ఞాత్ ॥ అపర్యాలోచనయేతి ॥ పరేతు ధాత్వవయవస్యైకాచః ప్రథమస్య ద్వే స్త ఇతి హి ద్విత్వవిధావుపాత్తమ్ - తత్ర సిజొ నైతత్రితయోపేత కించిదిత్యసహాయత్త్వైవ • యథా హరీ ఇత్యాదౌ ఏదన్తత్వద్విర్వచనాభావేన సా • తథా చ సిజితి సముదాయస్యైకాచ్త్వేపి న ధాత్వవయవత్వమ్ ఇకారస్య ధాత్వవయవత్వేపి నైకాచ్త్వమ్ • సిశబ్దే ఇజ్ శబ్దే తయోస్పతోరపి న ప్రథమత్వమిత్యసహాయతానుసైవేత్యాహుః ॥

అ॰ ॥ అత ఏవేతి ॥ ప్రత్యయాంశానువాదత్వాదేవేత్యర్థః ॥ తద్రూపేణేతి ॥ ఉగిద్వర్ణాన్యరూపేణేత్యర్థః ॥ తేనావృద్ధాభ్యః ఋష్యన్ధకేత్యాదౌ న తదన్తవిధిః ॥

పకం నపూర్వాచ్చేతి సూత్రమ్. అన్యథా పూర్వాదినిరిత్య
త్రతదన్త విధినైవసిద్ధేకిన్తేన.

---

౩౦. నన్వేవం సూత్రాన్తాట్ఠక్ వసన్తాడ్ఢః ఏకగో
పూర్వాదిత్యాదేః కేవలసూత్ర శబ్దాదిష్వపి ప్రవృత్తిర్వ్యపదే
శివద్భావాత్స్యాదత ఆహ.

వ్యపదేశివద్భావోఽప్రాతిపదికేన॥

పూర్వాత్పూర్వాదినిరితి ఏకయోగ ఏవకర్తవ్యే పృథగ్యో
గకరణమస్యాజ్ఞాపకమ్. నచేష్టాఽభ్యఙితి సూత్రేను వృత్త్య
ర్థం తథాహితః, అతఏవ అనిష్టిత్యాదసిద్ధిరితి వాచ్యమ్. జ్ఞాప
క పరభాష్య ప్రామాణ్యేన అనిష్టిత్యాదిప్రయోగానామసిద్ధత్వా
త్. ఏకయోగేపితావత ఉత్తరత్రానువృత్తౌ బాధకాభావాత్. అ
తఏవనాం తాద సంఖ్యాదేరితి చరితార్థమ్. అన్యథా షష్ఠ
ఇత్యాదావపివ్యపదేశివద్భావేనసంఖ్యాదిత్వాత్తద్వైయర్థ్యం
స్పష్టమ్. ఇయంచ ప్రాతిపదికగ్రహణ ఏవ. నతు ప్రాతిపదికా
ప్రాతిపదికగ్రహణే. తేన ఉగితశ్చేత్యత్ర నదోష ఇతి తత్రైవ
సూత్రేభాష్యేస్పష్టమ్. ఇయంగ్రహణవతేతిచ పరిభాషాప్రత్య
య విధివిషయైవేతి అసమాసే నిష్కాదిభ్య ఇతి సూత్రేభాష్య
కైయటయోః. తేనామహన్నిత్యాదౌ పరమమహన్నితి శబ్దే తద
న్తాహిక శబ్దేచ ప్రవృత్తిరిత్యన్యత్ర విస్తరః.

౩౦॥ చరితార్థమితి॥ ఋటః ప్రత్యయత్వమా। త్యేడక్
తేనామహన్నితి॥ వస్తుతః సూత్రాత్పాత్రాన్తాదిశబ్దే ... స్య
థా రోణీత్యాదీనాంవసురచేత్యాదీనాంచ కేవలేఅప్రవృత్త్యా
పత్తేః. ఏతదర్థంతదన్తవిధౌ తస్య చేతిపాఠే గౌరవం నిష్క్రా
న్త్యర్థతాభావాద్యభావేఽపి తద్ధితప్రత్యయయోః ప్రవృ
త్త్యజకరోణేఽథాపాఠే అవయవాదపిసిద్ధత్వాపత్తేశ్చేతిదిక్.

౩౧- ననువాన్తోయీతిసూత్రే యాదౌ ప్రత్యయ ఇత్యర్థః కథమత ఆహ ॥

యస్మిన్విధిస్తదాదావల్గ్రహణే-

అచస్తు విధేరపవాదఇయమ్- వాచనిక్యేషాయేన విధిరిత్యత్ర భాష్యపఠితా- అస్యాశ్చ స్వరూపసతీసప్తమీ నిమిత్తమత ఏవ నెడ్వశి కృతీత్యాదౌ వశాదేః కృత ఇత్యర్థలాభః - ఇయంచ ఆర్ధధాతుకస్యేడితిసూత్రే వలాదేరిత్యాదిగ్రహణ సామర్థ్యాద్విశేష్య విశేషణయోరుభయోః సప్తమ్యన్తత్వ ఏవ ప్రవర్తతే- తే వడస్పేఃఖుట్ ఇత్యాదౌ పాదః పదస్యేతి నార్థః -తిష సహ సేని చీత్యాదౌ యథాతాదేరిత్యాద్యర్థలాభః తథా శబ్దేన్దుశేఖరే నిరూపితమ్-

---

౩౨ అపవాదఇయమితి॥ తేన సామానాధికరణ్యేన విశేషణవిశేష్యభావ ఏషా- తేన ఇషుగమీత్యత్ర ఏతదప్రవృత్త్యా ఇషాగేత్యత్రాపి ఛత్వమ్॥ వాచనికీతి॥ యత్తున ల్యపీతి జ్ఞాపకసిద్ధైషేతిహాతకేనోక్తమ్- తన్న- ప్రదాయచ్ఛత్రమిత్యత్రతు కిత్వస్వవారణార్థత్వాత్- నచ బహిరఙ్గత్వేన తుకోఽసిద్ధత్వమ్- నాజానన్తర్యేబహిష్ట్వప్రక్లృప్తిరితి నిషేధాత్॥ స్వరూప సతీతి॥ నతుతదర్థోపీత్యర్థః॥ నిరూపితమితి॥ తత్ర హ్యేవముక్తమ్- వలాదేరిత్యనువృత్త విశేషణమ్- వల్పదార్థస్య తకారేణ విశేషణాత్- తకారరూపవలాదేరిత్యర్థ ఇతి- పరేతు ఆదిగ్రహణాభావేవలి పరే ఆర్ధధాతుకస్యేడిత్యర్థాపత్తిః- విజాతీయవిభక్త్యుచ్చారణేనైవ యధికరణ్యేనాన్వయస్యౌత్సర్గికత్వాత్ - తిష సహేత్యాదౌ రుషరిష ఇతి పఞ్చమ్యాస్సీతి సప్తమ్యాష ష్ఠ్యర్థత్వనిర్ణయేన రావణం తృణాయమన్యే శ్రీరామ ఇత్యాదావసామానాధికరణ్యేనాన్వయః- తిత్యస్య వలివిశేషణత్వం తద్వయుక్తమితి స్పష్టమేవ- డస్పీత్యాదౌతు సీత్యస్య పదస్యేత్యస్యేవ సామానాధికరణ్యే నాన్వయేత్వదుక్తరీత్యా తదాదివిధిభావేపి తదన్తవిధ్యాపత్త్యా విష్ట్రవసజ్జేన తద్వారణాయ నలోప సూత్రేభాష్యకృత్ సౌత్రంఏ నిగృహ్య పదస్యేత్యస్య వైయధికరణ్యేనా

౩౨ ఘటౌ ఘటాః ఘటపటావిత్యాది సిద్ధయే ఆహ॥

సర్వోద్వన్ద్వోవిభాషయైకవద్భవతి.

ద్వన్ద్వశ్చ ప్రాణిత్యాది ప్రకరణావిషయః సర్వోద్వన్ద్వ ఇత్యర్థః- చార్థేద్వన్ద్వ ఇతి సూత్రేణ సమాహారే, ఇతరేతరయోగయోరవిశేషేణ ద్వన్ద్వవిధానాన్నియమసిద్ధేరియం- తిష్యపునర్వసోర్వరితి సూత్రస్థం బహువచనస్యేతి గ్రహణమస్యాజ్ఞాపకమ్- తద్ధిదంతిష్యపునర్వసు ఇత్యత్ర తద్వ్యావృత్త్యర్థం- నచైవమప్యత్ర జాతిరప్రాణినామితి నిత్యైకవద్భావేన బహువచనాభావాదిదం సూత్రంవ్యర్థమితివాచ్యం- తద్వైకల్పికత్వస్యాపి అనేన జ్ఞాపనాత్ - నచైతే ప్రాణిన ఇతి వాచ్యం- ఆపోమయః ప్రాణ ఇతి శ్రుతేః అద్భిర్వినాగ్లాయమాన ప్రాణానామేవ ప్రాణిత్వాత్- స్పష్టం చేదం తిష్యపునర్వస్వోరితి సూత్రభాష్యే- అతఏవ ద్వన్ద్వశ్చప్రాణీత్యాదౌ ప్రాణ్యఙ్గాదీనామేవ సమాహార ఇతి న విపరీతనియమః-

---

౩౩. సర్వోవిధయశ్ఛన్దసివికల్ప్యన్తే.

ప్రత్యయోబహుళమితి భాష్యయోగవిభాగేన షష్ఠీయుక్తశ్ఛన్దసీతి సూత్రే వేతియోగవిభాగేనచఏషాసాధితా- తేనప్రతీపమన్యః ఊర్మిర్యుధ్యతీత్యాదిసిద్ధంయుధ్యతఇతి ప్రాప్తే॥

వ్యయస్వి వకారేతతఏవతదాదివిధేరభావేనాదోషాదిత్యాహుః

౩౪- తద్ధితి॥ ద్వన్ద్వశ్చేత్యత్రైషామేవ సమాహార ఇతి నియమే ఏకవచనస్య దౌర్లభ్యాత్తద్వైయర్థ్యమితి భావః- తదేతద్వ్యక్ష్యతి- అత ఏవ ద్వన్ద్వశ్చేతి॥ ద్వివచన వ్యావృత్త్యర్థంతునతత్- తిష్య ఏకా తారా పునర్వసూ ద్వే ద్వే తారే ఇత్యేకత్వాత్ ॥ తద్వైకల్పికేతి॥ కేచిత్తు క్షీరోదకే ఇతి భాష్యప్రయోగాత్ జాతిప్రాధాన్య ఏవేదమిత్యాహుః- నన్వేకశేషేణ బహువచనసంభవాత్ జాతిరప్రాణినామిత్యస్యానవకాశతయా తస్మిన్వర్తనాసామర్థ్యాదితి చేన్న- తిష్యపునర్వసునక్షత్రయోస్యానేకత్వాభావాత్- యుగభేదేన తద్భేదకల్పనే యథాతథా ప్రయోగేషు సమర్థకరమానమిత్యాశయాత్.

౩౮ ననుక్షియ ఇత్యాద్యా విధయేత్ కథమిత ఆహ॥

ప్రకృతివదనుకరణం భవతి.

క్షియాశీ ఋఙ్మే దేశోస్యాః జ్ఞాపకః - తత్రైవ ప్రాతిపది కస్య నిబన్ధన విభక్తికరణాదనిత్యాచేయమితిక్షియో దీర్ఘాది మాతేభాష్యేస్పష్టమ్.

౩౯ నను రామా విత్యాదౌ వృద్ధౌ కృతాయాం కార్య కాలపక్షే కథం పదత్వం ఉభయత ఆశ్రయణేఽనాదివ త్త్వాభావాత్ -. యస్మాద్విహితస్తదాది తదన్తత్వాభావాదత ఆహ.

ఏకదేశ వికృత మనన్యవత్

అనన్యవదిత్యస్యాన్యవన్నేత్యర్థః - తత్రాన్యసాదృశ్యనిషేధే అన్యత్వాభావస్తరామ్ - అతఏవతాదృశాదర్థబోధః - అ న్యథాశక్తతావచ్ఛేదకానుపూర్వ్యజ్ఞానాత్ తతోఽర్థబోధో న స్యాత్ ఏవంచ రామ్ ఇతిమాన్తస్య యస్మాద్విహితస్తత్త్వమ్ శౌ ఇ త్యస్య పరాదివత్త్వేనసుప్త్వమితి తదన్తత్వమార్థసమాసగ్రస్తం ఛిన్నపుచ్ఛే శునిశ్వత్వవ్యవహారవత్ మాన్తే తత్త్వే లోకన్యాయ

౩౯ - కార్యకాలపక్షస్తు॥ ఆకడారాయసంజ్ఞాసు యథో ద్దేశపక్షఏవేతి పూర్వగ్రన్థేనేదం విరుద్ధమితి కేచిత్ - ఏక దుదాహరణమ్ - చకారేతి - అత్రహి ఉరదిత్యత్ర హలాదిశేషేసి ద్ధే - అనుమానికస్థాన్యాదేశభావమాశ్రిత్యతు వనిర్వాహః - అ న్యథాస్య నిరర్థకత్వాత్ - నచస్థానివత్సూత్రే శేఖరే ఆదే శ్యాదావివ పురభ్యాససంజ్ఞా - తథాచత్పూర్వ్యత్రరపూ తేఽన వయవత్వేవ ప్రవేత్యత్రభాష్యోక్తన్యస్యేనాపి తథానుదితసాహాసజ్ఞి త్వవత్త్వాద్విరుచ్చారణవిషయస్య పూర్వస్యైవ గ్రహణాత్ - అధికం శబ్దేన్దుశేఖరవ్యాఖ్యాయాం బోధ్యమ్ - నన్వనన్యవత్ స్థాద్వతినాఽతిదేశోఽయమితి ప్రతీయతే, తత్తు నయుక్తమ్, వఏనాతిదేశాజ్ఞి కార్యాన్తరస్యత ఆహ॥ అనన్యవదితి॥ అతిదేశగ్ర హణమనాతిదేశోఽయమితి దీక్షితోక్తంఛిన్నయతి॥ లోకే॥ అ

సిద్ధమ్- అతఏవ ప్రాగ్దీవ్యత ఇతి సూత్రేభాష్యే దీవ్యతిశబ్దైకదేశదీవ్యచ్ఛబ్దానుకరణ మిదమిత్యుక్త్వా కిమర్థం వికృతనిర్దేశః, ఏతదేవజ్ఞాపయత్యాచార్యః, భవత్యేషా పరిభాషా ఏకదేశవికృతమనన్యవదిత్యుక్తమ్- ఏతేనాయం న్యాయః శాస్త్రీయకార్యఏవ శాస్త్రీయవికారఏవేత్యపాస్తమ్- వికృతావయవనిబన్ధనకార్యే తు నాయం భిన్నపుచ్ఛేశుని పుచ్ఛవద్వ్యవహారాభావవత్ వికృతావయవవత్త్వవ్యవహారస్యదురుపపాదత్వాత్- ఏవముక్తపరిమాణగ్రహణేపి నాయముక్తయుక్తేః- ఏతద్వ్యేనవిధిరిత్యత్ర భాష్యకైయటయోర్ధ్వనితమ్- యత్ర తత్స్వర్థం తదధికం వా వికృతం తత్ర జాతివ్యఞ్జక భూయోవయవ దర్శనాభావేన తత్త్వాప్రతీతౌ కార్యసిద్ధ్యర్థం వికృతానప్రూహావయవవత్త్వతఏవేతి॥ లోకన్యాయసిద్ధత్వాదేవేత్యర్థః॥ శబ్దైకదేశ ఇతి॥

అత్రహి అర్థస్యైవావధిత్వమేష్టవ్యమ్- అర్థానామేవావధిమత్త్వస్యేష్టత్వేన సజాతీయానామేవావధ్యవధిమద్భావస్యప్రసిద్ధత్వాత్- తేన ప్రాక్క్రీతాచ్ఛ ఇత్యస్యానసమాన ఇత్యాదౌ సమ్బన్ధః- అనుకరణత్వం చ న శబ్దస్వరూపార్థకత్వమ్। శబ్దస్యైవావధిత్వమిత్యాపత్తేః। కింతు తత్త్వేన ప్రత్యభిజ్ఞేయపరమ్। అతఏవ ప్రాగ్దీవ్యత ఇత్యత్ర భాష్యే దీవ్యతి శబ్దే దీవ్యత్ శబ్దో స్తితస్మాదేషా పఞ్చమీత్యుక్తమ్। తథా చైకదేశవికృతస్యానన్యత్వాద్దీవ్యచ్ఛబ్దో దీవ్యత్యర్థ ఇత్యర్థస్యా వధిత్వమిత్యుక్త్వాత్స్యన్తస్య తాత్పర్యమ్॥ కిమర్థమితి॥ దీవ్యతేః త్వనుక్త్వాకుతః ఇయం వక్రగతిరితి ప్రశ్నార్థః॥ జ్ఞాపయతీతి॥ బోధయతీత్యర్థోత్ర వివక్షితః। నార్థాపత్తిః॥ అక్తపరిమాణేతి॥ పరిచ్ఛిన్నపరిమాణేత్యర్థః॥ యథాజరాయా ఇత్యాదౌ॥ నన్వనేన న్యాయేనైవ సిద్ధేస్తత్స్థానివత్సూత్రం వ్యర్థమిత్యాశఙ్క్యాహ॥ యుక్తేతి॥ యథా రామమిత్యాదౌ మకారస్యానేన సుప్త్వాభావాత్సుపి చేత్తదీర్ఘో న। వికృతేతి॥ యథా పఞ్చవః నః ఇత్యాదౌ సుబన్తత్వేన పదత్వమ్ త్వం తిష్ఠ ఇత్యాదౌ తిఙన్తత్వేన ఇతి నిఘాతః ఆగు

ప్రతీత్యర్థం చ స్థానివత్సూత్రమ్- క్వచిత్తులక్ష్యానుసారాన్నాశ్ర యానాశ్రయణమ్- తేనాభీయాదిత్యాది సిద్ధిః - స్పష్టం క్వచి న్న్యాయాప్రవృత్తిః ప్రథమయోః పూర్వసవర్ణ ఇత్యత్ర కైయ టేన దర్శితేత్యన్యత్ర విస్తరః॥

---

౩౬. పూర్వపరనిత్యాన్తరఙ్గాపవాదానాముత్తరోత్తరం బలీయః॥ పూర్వాత్పరం బలవత్ - విప్రతిషేధ శాస్త్రాత్, పూర్వస్య పరం బాధక మితియావత్ .

---

౩౭ - నన్వేవం భిన్ధకీత్యత్ర పరత్వాత్తాద్ధినా బాధితోఽ రితాద్యదాసిజభ్యస్తేతిజుస్ భావశ్చసిధ్యతి। నన్వేవం ఘువత ఇత్యత్ర స్థానివద్భావేనాన్తత్వాత్ శ్వయువేతి సంప్రసార ణాపత్తిరితి చేన్న। అన ఇత్యస్యానువృత్త్యా శ్రూయమాణాన్న న్త ఏవతత్ప్రవృత్తేః। అతఏవ బహుశ్వేత్యత్రన సంప్రసారణమ్। నన్వేవం గుడోదక మిత్యాదౌ ఏకదేశ వికృతన్యాయేన దకశ బ్దే ఉదకశబ్దత్వం నస్యాత్ అ క్తపరిమాణ ఏతదప్రవృత్తేః। కిం చ పాణిగ్రీ వ్యత ఇత్యత్రా వ్యక్త పరిమాణసత్త్వేన తదప్రవృత్త్యా ఉక్తభాష్యసంగతిః। కించ కారేత్యాదౌ అర్థవికార స త్త్వేనాభ్యాసత్వానాపత్తిః। అతఃసిద్ధాన్తనిష్కర్షమాహ॥ క్వచి దితి॥ తథాచ స్థానివత్సూత్రే ఆదేశగ్రహణాత్ క్వచిదేతదనా శ్రయణ మిత్యేవసారమ్! నత్వ్యక్త పరిమాణ మిత్యాదిప్రాగుక్త మితిభావః॥

---

౩౭ - భిన్ధకీతి॥ క్వచిత్పుస్తకే భిన్ధీత్యత్ర పరత్వాత్తాతజి ధిభావోన స్యాత్ ఇతిపాఠోదృశ్యతే। సతునయుక్తః। తాత ఙో వైకల్పికత్వేన తదభావేధిభావప్రవృత్త్యోక్తరూపసిద్ధేః॥ అ త్రవదన్తి॥ వికల్పశాస్త్రాణామభావ పర్యంతమపితాత్పర్యమ్। త థాచ యస్యహల ఇత్యత్రభాష్యమ్। సంఘాతగ్రహణం చేత్ కస్యస్య విభాషాయాం దోషోభవతి, సమిధితా సమిధ్యితా, య దాలోపస్తదానర్థక్యస్యలోపః, యదాఽలోపస్తదానర్థక్యస్యా- లోపః ప్రాప్నోతీతి। తథాచ భిన్ధీతిపాఠోఽపి సుయోజః। శబ్దేన్దు

కచ్ నస్యాదతఆహ ॥

పునః ప్రసఙ్గవిజ్ఞానాత్సిద్ధమ్ ·

శేఖరో విప్రతిషేధ సూత్రస్థోఽప్యేవ మేవ యోజనీయ ఇతి। అత్రోచ్యతే ॥ అభావ పర్యన్త తాత్పర్యే సిద్ధి భావస్యాభావేనా విరోధాత్ విప్రతిషేధా సంగతిః । కించ ప్రాప్త విభాషాణామేవాభావ పర్యన్త తాత్పర్యం నాప్రాప్త విభాషాణామ్ । తథాచ స్వరతీతి సూత్రే భాష్యం యదిస్వరతిరుదాత్తః పఠ్యతే విప్రతిషేధః స్వరతే ర్వేట్త్వాద్వృతః స్యే విప్రతిషేధేనేతి తన్నోపపద్యతే, కిం కారణం, సవిధిరయం ప్రతిషేధః, విధిప్రతిషేధయోశ్చాయుక్తో విప్రతిషేధః, యదాతు స్వరతిరనుదాత్తః తదా విధ్యోర్విప్రతిషేధో భవతీతి॥ క్యస్యవిభాషత్వస్యాపి ప్రాప్తవిభాషాత్వాత్ న తత్పర్యన్తం తాత్పర్యమ్। అతఏవ ముముక్షుత్వం వత్సేత్యత్ర నాభ్యాసలోపః । అన్యథాముచోఽకర్మకస్యేత్యనేనాభావస్యాపి విధానాత్ తస్యచాత్రలోప ఇత్యత్రాత్రగ్రహణే తదాపత్తిః । మమతుహలంతాచ్చేతి కిత్త్వేనా ప్రాప్తగుణ విధానేన ప్రాప్త విభాషాత్వాభావాత్ నాభావ పర్యన్తం తాత్పర్యమితిన దోషః। ఏవంచ ప్రకృతే తాతఙోఽప్రాప్త విభాషాత్వేన నాభావ పర్యన్తం తాత్పర్యమితి। నన్వేవం ప్రాప్తవిభాషాయా భావతాత్పర్యకత్వే ఉభయథర్క్షు ఇత్యస్యాపి తథాత్వాపత్త్యా రుత్వాభావేఽప్యత్రానునాసికేత్యనునాసికాపత్తిః। కించద్వితీయ తృతీయేత్యస్యాపి తథాత్వేనైతద్బోధిత సమాసాభావేనాపవాదేన బాధితస్య షష్ఠీ సమాసస్యాపక్షేనాపత్తిరితి చేన్న। అత్రానునాసిక ఇత్యత్ర పూర్వత్రస్య సావధికత్వేనైతత్ప్రకరణ విహితకార్యాపేక్షస్యైవతస్య సంనిధానాత్ । గ్రహణావధ్యవధిమతోః స్వాజాత్యనియమేనాభావస్య తదవధిత్వాసంభవాదేవ రుత్వాప్రవృత్తేః। సమోవేతి విహితలోపస్యతు వైజాత్యేప్యత్ర ప్రకరణే విధానసామర్థ్యాదవధిత్వం। షష్ఠీసమాసస్త్వన్యతరస్యాం గ్రహణ సామర్థ్యాత్

౩౮ - నన్వేవం తిసృణా మిత్యత్ర పరత్వాత్త్రిస్రాదేశే ను నస్త్రయాదేశస్స్యాదత ఆహ ॥

సకృద్గతౌ విప్రతిషేధే యద్బాధితం తద్బాధితమేవ ॥

తత్ర క్వచిచ్చరితార్థయో రేకస్మిన్ యుగపదుభయోః కార్యయోరసంభవేన బాధకాభావాత్పర్యాయేణ తృజాదివత్ శాస్త్రద్వయప్రసక్తౌ నియమార్థం విప్రతిషేధసూత్రమితి సకృద్గతిన్యాయసిద్ధిః - యథా తుల్యబలయో రేకః ప్రేష్యో భవతి- స తయోః పర్యాయేణ కార్యం కరోతి - యదా తముభౌ యుగపత్ప్రేషయతో నానాదిక్షు చ కార్యే భవతః తదోభయోర్న కత్వప్యేష సులభః । యద్వా ద్వితీయాదీని ప్రథమాంతేన నిర్దిశ్య కేనాపి సమాసో విహిత ఇత్యపి ప్రతిభాత్యేషా । కించ భిన్నేతి పారితాతజాబాధితస్యథః పునఃప్రసంగ విజ్ఞానే భిన్నాస్త్రతి త్యస్య దత్తతిలాంజలితా । భాష్యాంశే సకృద్గతిన్యాయాశ్రయణాభావాంశే పునః ప్రసంగాశ్రయణే చార్థజరతీయ మితిదిక్ ॥

---

౩౯ - సకృద్యద్బాధితం తత్సర్వథా బాధితమేవేత్యర్థః ॥ పర్యాయేణేతి ॥ అత్ర దృష్టాంత స్తృజాదివదితి । హేతుస్తు బాధకాభావాదితి । యథేత్యారభ్య కార్యం కరోతీత్యంతో గ్రన్థః దృష్టాంత హేతు ప్రతిపాదక ఇతి న భ్రమితవ్యమ్ - తత్ర లక్ష్యానుసారాత్క్వచిచ్ఛాస్త్రీయ దృష్టాంతాశ్రయణమ్ క్వచిల్లౌకిక దృష్టాంతాశ్రయణ మిత్యుత్తరగ్రంథానురోధాత్ । కింతు యథేత్యారభ్య తథేత్యంత ఏకో దృష్టాంతః ॥ ఉత్తరత్ర ద్వయోర్యథాతథయోరభావాత్ । ఏవమేవభాష్యస్వరసాచ్చ । సతయోః పర్యాయేణేత్యనూక్తిస్తు ఉత్తరత్ర యుగపదిత్యస్య నానాదిక్షు చేత్యస్య వ్యావర్త్యప్రదర్శనాయ । అత్ర చ ప్రేష్యస్థానీయతాసంప్రార్యస్యలక్ష్యస్య, తుల్యబల పురుషద్వయస్థానీయతా తుల్యబలయోర్లక్షణయో రితిబోధ్యం । యుగపదుభయోస్సంభవాంశే చాయం దృష్టాంతః । నానాదిక్షు చేత్యేతత్తు యుగపదుభయా సంభవే హేతుకథనాయ । నతు వాక్యాం

శోకేతి-యౌగపద్యాసంభవాత్-తథాశాస్త్రయోః లక్ష్యార్థయోః
క్వచిల్లక్ష్యే యౌగపద్యేన ప్రవృత్త్యసంభవాదప్రవృత్తౌ ప్రా
ప్తాయామిదం పరవిధ్యర్థమితి, తత్ర కృతే యది పూర్వప్రాప్తి
రస్తి తర్హి తదపి భవత్యేవేతి, పునః ప్రసఙ్గవిజ్ఞానాత్సిద్ధిరితి విప్ర
తిషేధసూత్రే భాష్యే స్పష్టమ్ - యత్తు కైయటాదయో వ్యక్తావ
దార్థే ప్రతి లక్ష్యం లక్షణోపప్లవాదుభయోరపి శాస్త్రయోస్తత్త
ల్లక్ష్యవిషయయోరచరితార్థ్యేన పర్యాయేణ ద్వయోరపి ప్రా
ప్తౌ పరమేవేతి నియమార్థమితి సకృద్గతిన్యాయసిద్ధిః - అత్ర ప
క్షే ఏతన్నియమవశాదేతల్లక్ష్యవిషయక పూర్వశాస్త్రానుపప్ల
వ ఏవ - జాతిపక్షే తూద్దేశ్యతావచ్ఛేదకాక్రాన్తే క్వచిల్లక్ష్యే
చరితార్థయోర్ద్వయోః శాస్త్రయోః సత్ప్రతిపక్షన్యాయేన
యుగపదుభయాసంభవరూపవిరోధస్థలే ఉభయోరప్యప్రా
ప్తౌ పరవిధ్యర్థమిదమితి పునః ప్రసఙ్గవిజ్ఞానసిద్ధిరితి తన్న - వ్యక్తి
పక్షే సర్వం లక్ష్యం శాస్త్రం వ్యాప్నోతి న జాతిపక్ష ఇత్యత్ర మా
నాభావాత్ - న బ్రాహ్మణం హన్యాదిత్యాదౌ జాత్యాశ్రయే సకల
వ్యక్తివిషయత్వార్థమేవ జాతిపక్షాశ్రయణస్య భాష్యే దర్శ
నాత్ - అత ఏవ సరూపసూత్రే భాష్యే జాతౌ పదార్థేఽనవ
యవేన సాకల్యేన విధేః ప్రవృత్తౌ గౌరనుబన్ధ్య ఇత్యాదౌ సకల
గవామనుబన్ధనాసంభవాత్కర్మణో వైగుణ్యముక్తమ్ - ద్ర
వ్యవాదే చ సర్వదా ప్రయోగే గౌరనుబన్ధ్య ఇత్యాదావేకశా
స్త్రోక్తో పరో శాస్త్రోక్త ఇత్యుక్తమ్ - కిం చ భాష్యోక్తతృజాది
దృష్టాన్తస్య వ్యక్తిపక్ష ఏవ సర్వవిషయత్వం న జాతిపక్ష ఇ
త్యత్ర మానమస్తి - అపి చ వ్యక్తిపక్షే ప్యన్యవ్యక్తిరూపవిష
యలాభేన చరితార్థయోరియం వ్యక్తిః విరోధాత్స్వవిష
యకత్వం న కల్పయతీతి వక్తుం శక్యమ్ - జాతిపక్షే
ఽపి తజ్జాత్యాశ్రయతద్వ్యక్తివిషయకత్వమేవ -

తికానుగమాయ ॥ అనవయవేనైతస్య వివరణం సాకల్యేనేతి ॥
అనుబన్ధ్య ఇతి సానుస్వారః పాఠః । అన్యథా వృద్ధ్యాపత్తేః ।
ప్రతిబధ్యేతి నైయాయికానాం పాఠః ప్రామాదిక ఏవ ॥ భాష్య

నైతద్వ్యక్తివిషయకత్వమిత్యత్ర వినిగమనాభావః - తత్ర లక్ష్య
స్య సారూప్యాదిచ్ఛాస్త్రీయదృష్టాన్తాశ్రయణం క్వచిల్లౌ
కికదృష్టాన్తాశ్రయణమితి భాష్యసంమతమార్గ ఏవ యుక్త ఇతి

సంమతమార్గ ఏవేతి ॥ వరీతు దృష్టాన్తస్య సంభావకత్వేఽపినా
ర్థనిశ్చాయకత్వం అర్థనిశ్చయస్తు హేతుత ఏవ। తథాచవి
ప్రతిషేధసూత్రస్థభాష్యస్య హేతువిశేషం పురస్కృత్యైవ
దృష్టాంతమాత్రేణోక్తన్యాయద్వయసాధనాయ ప్రవృత్తిః। శ్రు
తత్వ్వరస్థారేణైవ శాస్త్రా ప్రతిపత్తౌ హేతుస్తుల్యబలత్వాదితి - అత్ర
శాస్త్రీయదృష్టాన్తాభావాత్ యదాతదుభౌ వితిలౌకిక ఏవదృ
ష్టాన్తో భాష్యకృతోపన్యస్తః - పర్యాయేణప్రాప్తౌ హేతు
స్తు అవయవప్రసఙ్గాత్, ప్రతిపదవిధేశ్చేతి - దృష్టాన్తే హేతూ
పపాదనముఖేన దార్ష్టాంతికే తత్సంగమన ఏవ తాత్పర్యాత్ -
అత్ర చ దృష్టాన్తస్స్రజాదిః - తత్ర చ ప్రతిపదవిధిరూపో హే
తుర్వ్యక్తిపదార్థపక్ష ఏవోపపద్యతే - తథాహి వ్యక్తిపక్షే
పాణిని పరితంశాస్త్రం నసాక్షాల్లక్ష్యసంస్కారకమ్ - అనేక
విషయకత్వాపత్తేః - కింతు యుణోమయ ఇతి వద్వినిగమనా
విరహాత్ తత్తల్లక్ష్యవిషయకానేకవాక్యకల్పకమ్ - కల్పితై
శ్చతైర్లక్ష్యసంస్కార ఇతి క్రమః - ఏవంచాత్రశాస్త్రాణామ
నవకాశత్వలక్షణం ప్రతిపద విధిత్వం స్పష్టమేవ - అతఏవ వి
ప్రతిషేధ సూత్రేభాష్యేఽప్రతిపత్తిరుభయోస్తుల్యబల
త్వాత్ తత్ర ప్రతిపత్త్యర్థం వచనమిత్యుక్త్వాతవ్యాదీనాం
స్వప్రసిద్ధిర్నహి కించిత్తవ్యాదిషు నియమకారి శాస్త్రము
పలభ్యతే - యేన తవ్యాదయస్స్యుః - యశ్చ భవతా హేతుర్వ్యప
దిష్టః - అప్రతిపత్తిరుభయోస్తుల్యబలత్వాదితి - స తుల్యస్త
వ్యాదిషు - నైష దోషః - అనవకాశాస్తవ్యాదయః - ఉచ్యం
తే చ తవ్యాదయః - ఉచ్యన్తే చ తే వచనాద్భవిష్యన్తి - యశ్చ
భవతా హేతుర్వ్యపదిష్టస్స్రజాదిభిస్తుల్యం పర్యాయః ప్రా
ప్నోతీతి స తుల్యస్తవ్యాదిష్విత్యుక్తమ్ - తత్ర స్రజాదిభిరితి ప్ర
తీకముపాదాయ కైయటేనోక్తమ్ - ఆదిశబ్దస్య ప్రకారా

బోధ్యమ్-ద్వయోః కార్యయో ర్యౌగపద్యేన అసంభవ ఏవ వి
ప్రతిషేధశాస్త్రోపయోగీ-ఇదమిక్కో గుణేతిసూత్రే కైయటేన స్ప
ష్టమ్ - యథాశిష్టాదిత్యాదౌ తాతఙ్ శాభావయో ర్యౌగపద్యప్ర
వృత్తౌ స్వస్వనిమిత్తానన్తర్యాసంభవః - యద్యపి తాతఙాదేశ
స్యస్థానివత్త్వే నాస్త్యేవ తత్ - తథాప్యాదేశప్రవృత్త్యుత్తరమే
వ సన తు తత్ప్రవృత్తికాలే - ఏవం నుమ్తృజ్వద్భావయోః ప్రియక్రో
ష్టూనిత్యాదౌ యౌగపద్యసంభవః - యదా గమా ఇత్యస్య నుమ్
ప్రవృత్త్యుత్తరం ప్రవృత్తేః-ఏవం భిన్ధీత్యత్ర తాతఙ్ధిభావయో
ర్యౌగపద్యేకస్థానిసంబన్ధస్యాఙ్గరూపనిమిత్తానన్తర్యస్య చాసం
భవో బోధ్యః - నుమ్నుటోరపి నుటి అజాదివిభక్త్యానన్తర్య బాధః
నుమి హ్రస్వాన్తాఙ్గబాధ ఇత్యసంభవాద్విప్రతిషేధః క్వచిదిష్టా
నురోధేన పూర్వశాస్త్రే స్వరితత్వప్రతిజ్ఞాబలాత్, స్వరితేనా
ధికార్యమిత్యర్థాత్ పూర్వమేవ భవతి తేన సర్వే పూర్వవిప్ర
తిషేధాః సఙ్గృహీతా ఇతి స్వరితేనేతిసూత్రే భాష్యే విప్రతి
షేధసూత్రస్థ పరశబ్దస్యేష్టవాచిత్వాత్తత్సంగ్రహ ఇతి విప్రతి
షేధసూత్రభాష్యే ||

---

౩౮. సన్నేవ మేధ తేఇత్యాదౌ పరత్వాదీత్కరణేఽనుదా

త్తత్వాత్తృజాదిభిస్తద్వ్యవధానాయోగేనభిన్నా ఇత్యర్థ ఇతి- జాతి
పక్షే చ శాస్త్రస్య సర్వవిషయకత్వాత్తేనైవ లక్ష్య సంస్కా
రాత్తస్య చాన్యత్ర చారితార్థ్యాన్న ప్రతిపద విధిత్వమిత్యా
హుః || అసంభవ ఏవేతి || న త్వేక కార్యిత్వమిత్యర్థః - తత్ఫల
మాహ || యథేతి || శాభావో నాశిషి చరితార్థః - సంజ్ఞానాం
త్వేక విషయాణామేవ బాధ్యబాధకభావః - ఆకడారాదిత్యనే
నతాదృశీనామేవ పరస్పరసమావేశబోధనాత్ || హ్రస్వాన్తా
ఙ్గేతి || యదా గమున్నాయస్య నుమ్ ప్రవృత్త్యుత్తరం ప్రవృత్తా
వపి అఙ్గసంజ్ఞా విధానాదాదిగ్రాహకాణాం తస్యైవాఙ్గత్వ
మితి భావః ||

---

౩౯. పరత్వాదితి || నను సార్వధాతుకేశబ్విధానాత్ కృ

త్తౌ జిత ఇత్యాదినియమానుపపత్తిః - తేనవ్యవస్థానాదత్రఆహ.

వికరణేభ్యోనియమోబలీయాన్ .

అత్రవృద్భ్యస్స్యసనోరితిసూత్రేణ స్యవిభాషాతిజ్విధానంజ్ఞాపకమ్ - అన్యథాస్యవిధానేనియమానామప్రవృత్తౌ సామాన్యశాస్త్రేణఉభయసిద్ధ్యా వికల్పవిధానంవ్యర్థంస్యాత్ - అత్రార్థజ్ఞాపితే తుస్యే ఇతితత్రవిషయసప్తమీబోధ్యేతిఅనుదాత్తజిత ఇత్యత్ర భాష్యకైయటయోస్స్పష్టమ్ - వికరణవ్యవస్థానేపి నియమప్రవృత్తేరిదం జ్ఞాపకమితి శదేశ్నిత ఇత్యత్ర భాష్యేధ్వనితమ్ - వస్తుతోస్యాజ్ఞాపకాత్ అనుదాత్తజిత ఇత్యాది ప్రకరణంతిబాది విధ్యేకవాక్యతయా విధాయకమ్ - తత్రిధాతోరితి విహితపఞ్చమ్యాతిబోధ్యమ్ - తత్సమానాధికరణమనుదాత్తజిత ఇత్యాది విహితవిశేషణమేవైవంచలావస్థాయాంస్యేపి తద్వ్యవస్థానేతజ్సిద్ధిః - శబాదిభ్యస్తు పూర్వమేవ నియమః - యద్వాలమాత్రాపేక్షత్వాదన్తరఙ్గా ఆదేశాః - లకార విశేషాపేక్షత్వాత్ స్యాదయో బహిరఙ్గా ఇతి దిగ్యోగలక్షణ పఞ్చమ్యామపిన దోషః - అత్రపక్షేవృద్భ్యస్స్యేతి సూత్రంతస్య పరత్వాత్సంభవాత్స్య విషయే ఇతి వ్యాఖ్యేయం - అత్రనేనపదశబ్దాదౌ భావిసంజ్ఞాఽశ్రయణీయేతి తత్త్వమ్ -

తఏవనియమోవికరణ ఇతితయోర్విప్రతిషేధానుపపత్తిరితి చేన్న - అవిశేషాత్సామాన్యశాస్త్రేణ లస్యాష్టాదశసు తిబాదిష్వకృతేషు పశ్చాత్ నియమేనలుగాదినేపజాతనివృత్తిరిత్యాశయాత్ || తిజ్విధానమితి|| తజ్విధానమిత్యపపాఠః - పరస్మైపదవిధానాత్ - || స్యేఽపీతి|| పరత్వాదితి భావః|| శబాదిభ్యస్త్వితి|| శబాదీనాం సార్వధాతుకనిమిత్తత్వాదితి భావః|| యద్వేతి|| ఇదంచిన్త్యమ్ - ఏకవాక్యతయా విధిరితి పక్షేలాదేశానామపి ప్రకృతివిశేషాపేక్షత్వేన సామ్యాత్ - || అత్రపక్షేఇతి || దిగ్యోగలక్షణపఞ్చమ్యామిత్యర్థః|| భావిసంజ్ఞేతి|| తజానావిశ్యత్రచానశాగివ్యావృత్తయెలఇత్యస్యానువృత్త్యైకవాక్యతయా విధిరితి పక్షేలస్థానేష్వాద్యనివృత్తేరితి భావః - ఏకవా

భిన్నవాక్యతయా సామాన్యశాస్త్రవిహితానాం నియమేలుగా
దినైవ నియమేన జాతనివృత్తిరజ్గకార్యాభుక్తవత్త్వం ప్రతిమా
షుశ్థ ఇతి బ్రూయా ఇత్కాన్తైన కృతంస్యాదితి న్యాయస్తునా
త్రశాస్త్రీఆశ్రయితుం శక్యతే- నియమశాస్త్రాణాంచ యద్ద్వ్య
పత్తేః - ధ్వనితంచైదం స్థానేన్తరతమ ఇతిసూత్రే భాష్యే- శా
స్త్రానర్థక్యంతువృద్ధిసంజ్ఞాసూత్రేభాష్యే తిరస్కృతమ్- సా
మాన్యశాస్త్రేణోత్పత్తిస్తు సరూపసూత్రస్థకైయట రీత్యాప్ర
ధానానురోధేన గుణభేద కల్పనాత్ తావత్ప్రకృతికల్పనయా
కార్యా - ప్రత్యయ నివృత్తౌచ తత్కల్పిత ప్రకృతేరపి నివృ
త్తిః కల్ప్యేతి గౌరవ మిత్యన్యత్ర విస్తరః ॥

---

౪౦ - పరాన్నిత్యంబలవత్ - కృతాకృత ప్రసజ్గిత్వాత్ -
తత్రాక్ౢప్తాభావకస్యాభావ కల్పనాపేక్షయా క్ౢప్తాభావక
స్యైవ తత్కల్పన ముచితమితి నిత్యస్యబలవత్త్వే బీజంతదాహ ॥

కృతతయా విధిరితి సిద్ధాన్తపక్షం పరిష్కృత్య వికరణేభ్య ఇతి ప్ర
కృత పరిభాషాశ్రయణపక్షం గౌరవేణనిరాకరోతి ॥ భిన్నే
తి॥ వైయర్థ్యాపాదనే ఇష్టాపత్తింపరిహరతి॥ శాస్త్రానర్థ
క్యమితి॥ ఇతిగౌరవమితి॥ ఏతస్యవిహితానాం నియమ ఇత్య
నేనాన్వయః .

యద్యపి పూర్వప్షాత్పరంబలవదిత్యుత్తరం పరాన్నిత్యం
బలవదిత్యేవం పఠితుంయుక్తమ్- తథాపిపరంబలవదిత్యేతదప
వాదత్వాదేత న్మధ్యపఠితమ్-

---

౪౦ - బీజమితి ॥ నను న్యాయాదపి ప్రత్యక్షశాస్త్రస్యబల
వత్త్వేన కథం పరాన్నిత్యాదేర్బలవత్త్వమితిచేన్న- తుల్యబల
యోర్విరోధస్యైవ ప్రతిషేధశబ్దార్థత్వాత్ - నిత్యానిత్యయో
రతుల్యబలత్వాత్ - యత్తుతత్రనిత్యస్యావశ్యకతయాఽన్తరజ్గ
స్యజ్ఞాపనాదినాఽపవాదస్య వచనసామర్థ్యాత్ బాధకత్వే
స్థితే తన్నిన్నొన్నస్య విషయ ఇత్యాహ, తుల్యబలేతీతిశబ్దస్తశ్చ

కృతాకృతప్రసఙ్గినిత్యమ్॥ తద్విపరీతమనిత్యమ్॥
అత ఏవతు దతీత్యాదౌ పరాదపి గుణాన్నిత్యత్వాచ్చ ప్రత్య
యాదిర్భవతి।

---

౪౧ - యద్వ్యక్తి సంబన్ధితయా పూర్వం ప్రవృత్తిస్త
ద్వ్యక్తిసంబన్ధిత్వేనైవ పునః ప్రవృత్తౌ కృతాకృతప్రసఙ్గిత్వ
మిత్యాశయేనాహ॥

శబ్దాన్తరస్య ప్రాప్నువన్విధిరనిత్యో భవతి॥

ఇదంశదేశ్శిత ఇతి సూత్రే భాష్యే స్పష్టమ్- తత్రహి స్యవిశతేత్య
ప్రవికరణే కృతే తదన్తస్యాట్ అకృతే ధాతు మాత్రస్యేత్యడని
త్య ఇత్యుక్తమ్॥

---

౪౨ - ఏతత్తుల్యన్యాయేనాహ॥
శబ్దాన్తరాత్ప్రాప్నువతః శబ్దాన్తరే ప్రాప్నువతశ్చానిత్యత్వం.

---

౪౩ - ఏతన్మూలకమేవాహ॥

లక్షణాన్తరేణ ప్రాప్నువన్విధిరనిత్యః॥

అతిదేశవిషయే ఇయమ సిద్ధవత్సూత్రే కైయటేనోక్తా॥

---

౪౪ - యదాతు శాస్త్రివ్యతిరేకేణ తద్విధేయకార్యయో
రేవ నిత్యత్వాది విచారో యదాపివ్యక్తి విశేషాశ్రయణాభా
వస్తదాహ॥

క్వచిత్కృతాకృతప్రసఙ్గిత్వమాత్రేణాపినిత్యతా॥

శోక్తమ్ - తత్త్వయుక్తమేవ॥

౪౨- శబ్దాన్తరాదిత్యాదీనాం ఫలాని మృగ్యాణి॥

౪౩॥ ఏతన్మూలకమితి॥ కృతాకృతప్రసంగిత్వమాత్రవిశేషనిషే
ధమూలకమిత్యర్థః॥

కృతేద్వితీయోనిత్యత్వాభిమతస్య ప్రసజ్గమాత్రం నిత్యవ్యవహా
ర ప్రయోజకమ్ - నతుబాధకాబాధిత ఫలోపహిత ప్రసజ్గస్త
థేతి భావః ॥

---

౪౭ - తదాహ ॥

యస్యలక్షణాన్తరేణనిమిత్తంవిహన్యతే నతదనిత్యమ్॥

---

౪౬ - క్వచిత్తుబాధకాబాధితఫలోపహితప్రసజ్గఏవ గృ
హ్యతేతదాహ ॥

యస్యలక్షణాన్తరేణ నిమిత్తంవిహన్యతేతదప్యనిత్యమ్ ॥
లక్షణాన్తరేణ శాస్త్రాన్తస్యనిత్యంసప్తమైకైయ టేనహితదుప
ష్టమ్భకం లోకవ్యవహారద్వయముదాహృతం - వాలిసుగ్రీవ
యోర్యుధ్యమానయోః భగవతావాలినిహతేపి సుగ్రీవస్యవాలి
నః ప్రాబల్యంనవ్యవహరన్తి భగవత్సహాయైః పాణ్డవైః జయేల
బ్ధేపి పాణ్డవానాం ప్రాబల్యం వ్యవహరన్తి చేతి లక్ష్యానురోధా
ద్వ్యవస్థితమ్॥లుటఃప్రథమస్యేతిసూత్రేభాష్యేన్వరభిన్నస్య
చప్రాప్నువన్విధిరనిత్య ఇతివర్ణ్యతే - యత్రత్వేక స్యైవకా
ర్యస్య పరత్వం నిత్యత్వంచ తత్రేచ్ఛయాన్యతర దుభయం
వాతస్య బలవత్వే నియామక ముల్లేఖ్యమ్ - అతఏవ త్రయా
దేశే స్రంతస్య ప్రతిషేధ ఇతిస్థానివ త్సూత్రస్థభాష్య వార్తికా
దిసంగచ్ఛతే - అన్యతర దుభయం వాతస్య బలవత్వే నియా
మక ముల్లేఖ్యమ్ - అతఎవ తత్రపరత్వా న్నిత్యత్వా చ్చేతి
భాష్యే ఉచ్యతే - వస్తుతస్తు తత్రపరత్వాదిత్యుక్తిరేక దేశినః-
స్పష్టంచేదం విప్రతిషేధసూత్రే కైయటే-ణౌచజీతి ప్రహస్య

౪౫ ॥ నిమిత్తమితి ॥ ప్రసజ్గఇత్యర్థః ॥

---

౪౬ ॥ ణౌచజీతి ॥ అతఏవేతిశేషః - తస్యచేచ్ఛయాఅన్య
తరస్యోభయస్యవా నియామకత్వేనోల్లేఖ్యత్వాదేవేత్యర్థః

పేక్షయా నిత్యత్వాదన్తరఙ్గత్వప్రయుక్తద్విత్వస్య ప్రథమతః ప్రవృత్తౌ నిత్యత్వాదిత్యేవ భాష్యే ఉక్తమ్ - ఏవం నిత్యాన్తరఙ్గయోర్బలవత్త్వమపి యౌగపద్యాసంభవేపి చ బోధ్యమ్ ॥

---

౪౭ - నిత్యాదప్యన్తరఙ్గం బలీయోఽన్తరఙ్గే బహిరఙ్గస్యాసిద్ధత్వాదత ఆహ ॥

అసిద్ధం బహిరఙ్గమన్తరఙ్గే ॥

అన్తర్మధ్యే బహిరఙ్గశాస్త్రీయ నిమిత్తసముదాయమధ్యేఽన్తర్భూతాన్యఙ్గాని నిమిత్తాని యస్య తదన్తరఙ్గమ్ - ఏవం తదీయనిమిత్తసముదాయాద్బహిర్భూతాఙ్గకం బహిరఙ్గమ్ - ఏతచ్చ ఖరవసానయోరితి సూత్రే అసిద్ధవత్సూత్రే చ భాష్యకైయటయోస్స్పష్టమ్ - అత్రాఙ్గశబ్దేన శబ్దరూపం నిమిత్తం గృహ్యతే శబ్దశాస్త్రే తస్య ప్రధానత్వాత్ - తేనార్థనిమిత్తకస్య న బహిరఙ్గత్వమ్ అత ఏవ నతిస్రితి నిషేధశ్చరితార్థః - అన్యథా స్త్రీత్వనిమిత్తకతిస్రపేక్షయా అన్తరఙ్గత్వాత్త్రియాదేశే తదసఙ్గతిస్స్పష్టైవ - అత ఏవ త్రియాదేశే తిస్రస్త్ర్యస్య ప్రతిషేధ ఇతి స్థానివత్సూత్రస్థభాష్యవార్తికాది సంగచ్ఛతే - ఏతేన గౌధేరః పచేదిత్యాదౌ ఏయాదీనాం అఙ్గసంజ్ఞాపేక్షత్వే బహిరఙ్గతయాసిద్ధత్వాద్వలిలోపో న స్యాదితి పరాస్తమ్ - ఏయాదేః పరనిమిత్తకత్వేనాన్తరఙ్గత్వాచ్చ ॥

౪౮ ॥ తదసఙ్గతిరితి ॥ నన్వన్తరఙ్గత్వాత్త్రియాదేశేఽపి పునస్తిస్రాదేశేన తత్సఙ్గతిరితి చేన్న - త్రయాదేశవదన్తరఙ్గత్వాన్నామి దీర్ఘే పశ్చాత్తిస్రాదేశే తస్యాసిద్ధత్వాన్న దీర్ఘః - స్థానిబుద్ధ్యా తు న భవతి లక్ష్యే లక్షణస్యేతి న్యాయేన పునర్దీర్ఘప్రవృత్తేః ॥ ఏతేనేతి ॥ అఙ్గశబ్దేన శబ్దరూపనిమిత్తస్యైవ గ్రహణేనేత్యర్థః ॥ అపరనిమిత్తకత్వేనేతి ॥ ఇదం పరనిమిత్తత్వేన స్యాదీనాం బహిరఙ్గత్వమితి వక్ష్యమాణం చాయుక్తమ్ - ప్రమాణాభావాత్ - భాష్యవిరోధాచ్చ - తథాహి - నామీతి సూత్రే ఆమి

నను యేన విధిస్తదన్తస్యేతి సూత్రభాష్యే ఇకో యణచీత్యత్ర ణావపి తదన్తవిధౌ, స్యోన ఇత్యత్రాన్తరఙ్గత్వాద్యణో గుణబాధకత్వమిష్యతే తన్న సిధ్యేత్ - ఊనశబ్దమాశ్రిత్య యణాదేశో న శబ్దమాశ్రిత్య గుణ ఇత్యన్తరఙ్గత్వాత్ గుణ ఏవ స్యాదిత్యుక్తత్వాత్ - అత్ర కైయటః - సివేర్బాహులకాదౌణాదికే నప్రత్యయే గుణవలోపయోః ప్రాప్తయోః ప్రసక్త ఊఠ్ అపవాదత్వాద్వలోపం బాధతే గుణం త్వన్తరఙ్గత్వాద్బాధతే - గుణో హ్యఙ్గసంబన్ధినీమిగ్లక్షణాం లఘూపధా మార్ధధాతుకం చాశ్రయతి - ఊఠ్ తు వకారాన్తమఙ్గమనునాసికాదిం చ ప్రత్యయమిత్యల్పాపేక్షత్వాదన్తరఙ్గస్తత్ర కృతే యణ్ గుణౌ ప్రాప్నుత ఇతి - ఏవం చ సంజ్ఞాపేక్షస్యాపి బహిరఙ్గత్వం స్పష్టమేవేతి చేన్న - తదన్తవిధావపి బహుపదార్థాపేక్షత్వరూప బహిరఙ్గత్వస్య గుణే సత్త్వేన తత్రిదోషకథనపరభాష్యాసఙ్గతేః - బహిరఙ్గాన్తరఙ్గశబ్దాభ్యాం బహ్వపేక్షత్వాల్పాపేక్షత్వయోః శబ్దమర్యాదయాఽలాభాచ్చ - తథా సత్యసిద్ధం బహ్వపేక్షమల్పాపేక్ష ఇత్యేవ వదేత్ - అత ఏవ విప్రతిషేధ సూత్రభాష్యే గుణాద్యణాదేశోన్తరఙ్గత్వాదిత్యస్య స్యోన ఇత్యుదాహరణం న తు గుణాదూఠన్తరఙ్గత్వాదిత్యుక్తమ్ - త్వద్రీత్యా తదపి వక్తుముచితం ప్రథమోక్తత్వాత్తదేవ వా వక్తుముచితమ్ - మమ త్వన్తరఙ్గ పరిభాషయా తద్వారణాసంభవాత్తన్నోక్తమ్ - కించ సిద్ధాన్తే నిత్యత్వాద్గుణాత్పూర్వమూఠ్ గుణసూత్రే యణా బాధితత్వాదనిత్యః - ఊనశబ్దేతి న్యాసేన నిత్యత్వాద్దీర్ఘత్వమాపాదితమ్ - త్వద్రీత్యా బహిరఙ్గత్వాత్తదసంగతిః - తథా బుతో భారద్వాజస్యేతి సూత్రే ఉచ ఇత్యత్ర తో ప్రదేశగ్రహణానపేక్షత్వాజ్జహాతేత్యత్ర పరత్వాద్గుణోఽనజన్తత్వాత్ ప్రతిషేధో న ప్రాప్నోతీత్యుక్తమ్ - త్వద్రీత్యా గుణస్య బహిరఙ్గత్వాత్తదసంగతిరిత్యాదిక్ - పచేదితి పాఠః - పచేరస్మీతి పాఠే తు అఙ్గస్య సంజ్ఞేతి షష్ఠీతత్పురుషేణ ధాతుసంజ్ఞాగ్రాహ్యః॥

యణా బాధితత్వాదితి॥ ననుతదన్త విధిపక్షే యణో బహిరఙ్గస్య గుణే నైవ బాధనాత్ - కథమేతదితి చేన్న - తద

మాత్రశిత్యేత్యాదిభాష్యేణచ పరిభాషాయామఙ్గశబ్దేన సప్తమ్యాద్యన్తతయా ఉపాత్తం శబ్దరూపం నిమిత్తమేవ గృహ్యత ఇతి స్పష్టమేవోక్తమ్ - యత్తు కైయటేన తదన్తవిధిపక్షే పరత్వాద్గుణః ప్రాప్నోతీత్యుక్తమ్ - తత్తూనశబ్దమాత్రశిత్యేత్యాదిభాష్యాసఙ్గత్యాచిన్త్యమ్.

వలిలోపేఽన్తరఙ్గపరిభాషా న ప్రవర్తత ఇతి న యుక్తం తత్త్వాత్రభాష్య ఏవ ప్రశ్నాదిషు లోపాతిప్రసఙ్గమాశఙ్క్య ఉపదేశసామర్థ్యాన్న, సచవృశ్చతీత్యాదౌ చరితార్థం, బహిరఙ్గతయా సంప్రసారణస్యాసిద్ధత్వేన పూర్వమేవ తత్ప్రాప్తేరితి భాష్యోక్తేః.

న్తవిధ్యభావపక్షఏవైతస్య ప్రవృత్తేః - తదుక్తం సిద్ధాన్త ఇతి ॥ సప్తమ్యాద్యన్తతయేతి ॥ నన్విదంకథం ప్రకృతభాష్యాల్లబ్ధమితిచేన్న - యణోనిమిత్తాంశే అధికప్రవేశే గుణస్యాప్యద్ధిత్వాంశే అధికప్రవేశేనసామ్యాపత్త్యాఽన్తరఙ్గత్వోపపాదనాసంభవాత్ ॥

॥ఇతినయుక్తమితి॥ వస్తుత ఇదమేవ యుక్తమ్. జ్ఞాపకంచాత్ర స్వరదీర్ఘయలోపేష్విత్యత్ర యలోపగ్రహణమ్ - తద్ధివాయ్వోరిత్యత్ర వలిలోపస్థానివత్త్వాయ. వలిలోపే తత్ప్రవృత్తౌ తుతస్యైవసిద్ధౌ తద్వైయర్థ్యమ్ - ఫలంవచేఉత్య తతత్ప్రవృత్తిః - అన్యథా ఇయాదేశస్య ప్రకృతిప్రత్యయాపేక్షత్వేన బహిరఙ్గత్వాల్లోపానాపత్తిః. ఏవమతఉద్వ్యరిత్యత ఊఠోఽసిద్ధత్వాద్యలోపేన - నాజానన్తర్యఇత్యస్యాన్తరఙ్గత్వతే ఇష్యద్దిమానాభావో గౌరవంచ - వలిలోపేజాత బహిరఙ్గాసిద్ధత్వాభావస్యైవ కల్పనాన్న తత్త్వాత్రస్థైతద్భాష్యవిరోధః.

కించాత్ర సంప్రసారణస్య వలోపాపవాదకత్వేన తత్రన్యాయేన పునర్వలోపాప్రవృత్తౌ తత్రవకారోచ్చారణస్యచారితార్థ్యాత్ - వవ్రేత్యాదౌ లోపోదుర్వారః భావ్యమపిత్యన్యతే అసంగతమ్.

నను పఞ్చత్యత్ర షట్వం జ్ఞాయాం నలోపాసిద్ధ

యత్తు నలోపస్య షట్సంజ్ఞాయామసిద్ధత్వాత్ పఞ్చేత్యత్రైన
షడితి నిషేధ ఇతి తచ్చిన్త్యమ్- నలోపస్య హి పదసంజ్ఞాపేక్షత్వే
న బహిరఙ్గత్వం వాచ్యమ్- తచ్చ న- సంజ్ఞాకృత బహిరఙ్గత్వా
నాశ్రయణాత్ - పఞ్చేత్యత్ర నిషేధస్తు స్త్రియాం యత్ప్రో
క్తితన్నేతి వ్యాఖ్యానసామర్థ్యేన భూత పూర్వషట్త్వమాదాయేతి
బోధ్యమ్- అత ఏవ కృతి తుగ్గ్రహణం చరితార్థమ్- వృత్రహభ్యామి
త్యాదౌ పదత్వనిమిత్తకత్వేఽపి నలోపస్య బహిరఙ్గత్వాభా
వాత్ భ్యామః పదసంజ్ఞానిమిత్తత్వేఽపి నలోపస్య తన్నిమిత్తక
త్వాభావాత్ - పరమ్పరయా నిమిత్తత్వమాదాయ బహిరఙ్గత్వా
శ్రయణే తు సమానమ్ - ధ్వనితం చేదం నలోపస్సుబితి సూ
త్రభాష్య ఇతి తత్రైవ భాష్యప్రదీపోద్ద్యోతే నిరూపితమ్.

అన్తరఙ్గే కర్తవ్యే జాతం తత్కాలప్రాప్తికం చ బహిరఙ్గమసి
ద్ధమిత్యర్థః - ప్రత్యాదిషు పదసంస్కారపక్షే సమానకాల
త్వమేవ ద్వయోరితి బోధ్యమ్- ఏతేనాన్తరఙ్గం బహిరఙ్గాద్బ
లీయ ఇతి పరిభాషాన్తరమిత్యపాస్తమ్ - ఏనామాశ్రిత్యైవ విప్రతి
షేధసూత్రే భాష్యే తస్యాః ప్రత్యాఖ్యానాచ్చ .
త్వాస్య న ఫలమితి నలోపస్సుబితి సూత్రస్థభాష్య సంగతిః-
బహిరఙ్గాసిద్ధత్వాభావేన పఞ్చేత్యత్ర టాబ్వారణాయ తదా
వశ్యకత్వాత్ - ఇత్యత ఆహ॥ పఞ్చేత్యత్రేతి॥ సామర్థ్యేనేతి॥ ఇ
దం చిన్త్యమ్ ప్రియపఞ్చా ద్రౌపదీత్యత్ర డాప్ జీపోర్నిషేధా
యోక్తవ్యాఖ్యానస్యావశ్యకత్వాత్ - వ్యాఖ్యానసామర్థ్యే
నార్థవిశేషకల్పనస్య కుత్రాప్యదృష్టత్వాచ్చ॥ వృత్రహభ్యా
మితి॥ నను త్రిపాద్యాం బహిరఙ్గపరిభాషాయా అప్రవృత్త్యా
కథమేతదితి చేన్న - నలోపస్సుబితి సూత్రే కృతి తుగ్గ్రహణా
భావేన లోపస్య తుక్యసిద్ధత్వాభావే త్రిపాద్యామప్రవృత్తిబీజ
స్యాసిద్ధత్వస్యాభావాత్ -

నను తత్కాలప్రాప్తికమితివత్ ప్రాప్స్యమానమిత్యపి ని
వేశనీయం వలిలోప సూత్రే భాష్యేఽనయా పరిభాషయా వలి
లోపే ప్రాప్స్యమాన సంప్రసారణాసిద్ధతోక్తేరిత్యత ఆహ॥
ప్రాప్స్యతీతి ॥

అన్తరఙ్గశాస్త్రత్వమస్యాలిఙ్గమ్.

ఇయం త్రిపాద్యాం న ప్రవర్తతే - త్రిపాద్యా అసిద్ధత్వాత్ - అస్యాంచ వాహ ఊఠ్ సూత్రస్థ మూర్ధగ్రహణం జ్ఞాపకమిత్యేషా సపాద సప్తాధ్యాయీస్థా - అన్యథా సంప్రసారణమాత్రవిధానేన లఘూపధగుణే వృద్ధిరేచీతి వృద్ధౌ విశ్వౌహ ఇత్యాదిసిద్ధేస్తద్వైయర్థ్యం స్పష్టమేవ - సత్యాంహి తస్యాం బహిరఙ్గసంప్రసారణస్యాసిద్ధత్వాల్లఘూపధగుణో నస్యాత్ - న చ పుగన్తేతి సూత్రే నిమిత్తమికో విశేషణమ్ - అతఏవ భినత్తీత్యాదౌ నగుణః - ఏవంచ నాజానన్తర్య ఇతి నిషేధార్థం పరిభాషాప్రవృత్తిరితి వాచ్యమ్ - ప్రత్యయస్యాఙ్గాంశే ఉత్థితాకాఙ్క్షత్వేన తత్రైవ పరిభాషాన్వయాత్ - పుగన్తేత్యాదౌ కర్మధా

॥తద్వైయర్థ్యమితి॥ ననుపరమ్పరయా బహిరఙ్గత్వానాశ్రయణేఽజ్ఞాపితేఽపి నచారితార్థ్యం సంప్రసారణస్యభ సంజ్ఞాద్వారైవబహిరఙ్గత్వాదితి చేన్న - వాహేర్ణిజన్తాద్విచి ఊఠభావాయాఙ్గసంజ్ఞాక్షిప్తప్రత్యయేన వాహో విశేషణేన సాక్షాదేవబహిరఙ్గత్వాత్ - ననుజ్ఞాపితేఽపి పునర్వైయర్థ్యం - బహిరఙ్గాసిద్ధత్వేఽపి అన్తరఙ్గస్య పూర్వరూపస్యాసిద్ధత్వేన తస్య గుణేరూపసిద్ధేః - నచ సంప్రసారణాచ్చేత్యస్య పూర్వపరయోః పూర్వః శిష్యత ఇత్యర్థాన్న దోష ఇతి వాచ్యమ్ - అమిపూర్వ ఇత్యత్రాపి తథాపత్తౌ రామమిత్యాదౌ సుపి చేతి దీర్ఘాపత్తేరితి చేన్న - ఊఠ్ గ్రహణేనైవైకాదేశస్య స్థాని సమాననిమిత్తకత్వస్యాపి కల్పనాత్ - అతఏవ క్ఙితి చేతి సూత్రే భాష్యే ఔయత ఇత్యత్ర వృద్ధేర్బహిరఙ్గత్వముక్తమ్ - అసిద్ధవదత్రేతి భాష్యే పపుష ఇత్యాదౌ సంప్రసారణశబ్దేన పూర్వరూపముపాదాయ తస్య బహిరఙ్గాసిద్ధత్వమాపాదితమ్ - కృన్మేజన్త ఇతి సూత్రేభాష్యే ప్యదాద్యకార పదేన పరరూపముపాదాయ సన్నిపాత పరిభాషయా తస్యటాప్ నిమిత్తత్వమాపాదితమ్ - ననుకథమూఠ్ గ్రహణం జ్ఞాపకం - ప్రష్ఠౌహ ఇత్యాదౌ ఊడిదమితి స్వరార్థం తస్యావశ్యకత్వాదితి చేన్న - స్వరవిధాయకే ఊ[illegible] పాఠ్యత్వాత్ - హ్రస్వపాఠేనైకమాత్రాలాఘవాత్ - న హి[illegible]

కయాఃశ్రవణౌప్రత్యయశరాజ్ఞావయవలఘూపధయా వికో
గుణఇతి ఇకోగుణవృద్ధీఇతిసూత్రభాష్యసంమతేఽర్థభిన్నత్రితాత్య
దానదోషాచ్చ - అకారాన్తోపసర్గేఽనకారాన్తేచోపపదే
హేర్వా హేర్వా ణ్వేఽప్యనభిధానాన్నత్వమేవ - ప్రార్యహ
ఇత్యాది తూపహతేః క్వేపి బోధ్యమ్ - ధాతూనామనేకార్థత్వా
న్నార్థానసఙ్గతిః - ప్రోహ ఇత్యాదయస్సాధ్య ఏవ - వృద్ధేరప్రాప్తేః - అ
ప్రోహస్యానర్థకత్వాన్న ప్రాద్యూహోఢేత్యస్యాపి ప్రాప్తిః -
సద కార్యకాలపక్షే త్రిపాద్యామపి తత్ప్రవృత్తిర్దుర్వారేతి వా
చ్యమ్ - పూర్వం ప్రతి పరస్యాసిద్ధత్వాదన్తరఙ్గాభావేన పూ
ర్వస్య తన్నిరూపిత బహిరఙ్గత్వాభావాత్తయా తస్యాసిద్ధత్వ
ప్రతిపాదనాసంభవాత్ - నచానయా పూర్వస్యాసిద్ధత్వాత్త
దభావేన తం ప్రతి పరాసిద్ధత్వం పూర్వత్రేత్యనేన వక్తుమశ
క్యమితి వాచ్యమ్ - ఏవంహి వినిగమనావిరహాదుభయోరప్యప్ర
వృత్త్యాపత్తేః - కించ పూర్వత్రేత్యస్య ప్రత్యక్షసిద్ధత్వేనత్రస
మానికాయా అస్యాబాధ ఏవోచితః - అతః కార్యకాలపక్షేఽపి
త్రిపాద్యామనుపస్థితిరేవ - అతఏవ కార్యకాలపక్షముపక్ర
మ్య అత్రయుక్తిముక్త్వా అనుక్తోఽయం పరిహారోనవా బహి
రఙ్గలక్షణత్వాదితీత్యుక్తం విసర్జనీయ సూత్రభాష్యసిద్ధా
న్తినా - త్రిపాదీస్థేఽన్తరఙ్గే కర్తవ్యే అయం పరిహారో నయు
క్త ఇతి తదర్థః - కింతు వచనమేవారబ్ధవ్యమితి తదాశయః. అ
తఏవ నిగాల్యత ఇత్యాదౌ లత్వాద్యర్థం తస్య దోష ఇతి వచనమే
వారబ్ధమ్ అన్యథాన్తరఙ్గత్వాణ్ణిలోపాత్పూర్వం వైకల్పికత్వే
త్రద్వైయర్థ్యం స్పష్టమేవ - యేపిలస్యాసురోధాదనుమానికస్య
ప్యన్తరఙ్గపరిభాషయా ప్రత్యక్షసిద్ధస్య పూర్వత్రేత్యస్య బా

ధోనభిధానమేతద్భాష్యప్రామాణ్యాత్ - యద్వా హ్రస్వఉర్వి
ధేయః - స్వరవిధాయకేచరితి పాఠ్యమ్ - తస్మాదూర్ విధానమన
న్యార్థమితి భాష్యోక్తం జ్ఞాపకం సమ్యగేవేతి స్థితమ్॥ వాహోర్వేతి॥
అత్రమానం చిన్త్యమ్. ణిలోపస్య స్థానివత్త్వేన ఊఠోఽప్ర
వృత్తేః - విసర్జనీయ సూత్రస్థం కైయటమనుపదమ్॥ యేపీతి॥

ధంవదన్తి తేఽపిలక్షణైకచక్షుర్భిర్నాదరణీయా ఇతిదిక్ ।

॥ నాదరణీయా ఇతి ॥ పరేతు కార్యకాలపక్షేప త్రిపాద్యామప్రవృత్తౌ మానాభావః - నచ పూర్వం ప్రతిపరస్యాసిద్ధత్వాదిత్యుక్తయుక్తి మూలకమ్ - పూర్వత్ర కర్తవ్యేపరస్యాసిద్ధత్వేపి తత్రకృతే పరస్యాసిద్ధత్వే మానాభావాత్ - త్వయాపేవ్యమేవశబ్దరత్నే ఉపపాదితత్వాచ్చ - కర్తరిచర్షిదేవతయోరిత్యాదినిర్దేశాశ్చ కార్యకాలపక్షేఽస్యాస్త్రిపాద్యాం ప్రవృత్తౌ గమకాః - అన్యథా విసర్గేణ తదసఙ్గతిః - నచాత్రగుణవిసర్గయోస్తుల్యనిమిత్తత్వేన నాన్తరఙ్గబహిరఙ్గభావః - విసర్గవిధౌ రేఫస్య స్థానితయా పాదాన్తే సోత్తరపదసమ్బన్ధ్యేకవర్ణనిమిత్తకత్వమ్ - గుణస్యతు పదద్వయసమ్బన్ధివర్ణద్వయనిమిత్తకత్వమితి తత్సమ్భవాత్ - కించ సర్వథాస్యాస్త్రిపాద్యామప్రవృత్తౌ దధ్యత్రేత్యత్ర సంయోగాన్తలోపప్రవృత్తయే కాత్రీరిత్యత్ర నిష్ఠానత్వప్రవృత్తయే నార్చ్ఛట ఇత్యత్రవిసర్జనీయాప్రవృత్తయే చానేకవచనారమ్భగౌరవమ్ - ఏతేషాం కార్యాప్రవృత్తయే భాష్యవార్తికకారాభ్యాం బహిరఙ్గపరిభాషాయా ఏవోక్తత్వేన తదసఙ్గతిశ్చ - విసర్జనీయసూత్రస్థమతోఽయుక్తః పరిహారః, నవా బహిరఙ్గలక్షణత్వాదితీతి భాష్యస్తు తస్యదోష ఇత్యత్రలత్వగ్రహణం కుర్వతా వార్తికకృతా పూర్వత్ర కృతేపి పరస్యాసిద్ధత్వాఙ్గీకారాత్ తద్రీత్యాతం ప్రతితత్పరిహారస్య యుక్తత్వాభిప్రాయకమితిన తద్విరోధః - అతఏవ ప్రత్యాహారాహ్నికే నాన్తమని రిత్యత్రణత్వం ప్రతివృద్ధిరసిద్ధేత్యుక్తం భాష్యే - కించ వార్తికేలత్వగ్రహణంస్థాయుతే ఇత్యత్రలత్వే స్థానివచ్ఛావార్థమ్ - అత్రైకాదేశాపేక్షయా విశిష్టసముదాయనిమిత్తకం లత్వమేవ బహిరఙ్గమితిన బహిరఙ్గపరిభాషయా సిద్ధిః - విసర్జనీయసూత్రస్థంతు ఏవమేషా పరిభాషా సిద్ధా భవతీత్యంతమేవ భాష్యం సిద్ధాన్త్యుక్తిః - కుతోనుఖల్విత్యాదిత్వేకదేశినః - పూర్వత్రకృతే పరస్యాసిద్ధత్వేమానాభావాత్ ఫలాభావాత్ పూర్వోక్తానేకభాష్యవిరోధాచ్చేతి ప్రాహుః ॥

అతఏవ ఓమాఙోశ్చేత్యాఙ్గ్రహణం చరితార్థమ్ ॥ తద్ధి ఖట్వా ఆ ఊఢేత్యత్ర పరమపి సవర్ణదీర్ఘం బాధిత్వాన్తరఙ్గత్వాద్గుణే కృతే వృద్ధిప్రాప్తౌ పరరూపార్థమ్ ॥ సాధనబోధకప్రత్యయోత్పత్త్యనన్తరం పూర్వం ధాతోరుపసర్గయోగః పశ్చాత్ఖట్వాశబ్దస్య సముదాయేన యోగాద్గుణస్యాన్తరఙ్గత్వమితి సంప్రసారణాచ్చేతి సూత్రే భాష్యే స్పష్టమ్ - ఏహీత్యనుకరణస్య శివాదిశబ్దసంబన్ధే తు నాస్య ప్రవృత్తిః - జ్ఞాపకపరసంప్రసారణాచ్చేతి సూత్రస్థభాష్యప్రామాణ్యేనానిత్యా ప్రకృతివదనుకరణమిత్యతిదేశమాశ్రిత్య లబ్ధాజన్త్యైవ తదప్రవృత్తేః ॥

యత్తు పూర్వం ధాతురుపసర్గేణ యుజ్యతే పశ్చాత్సాధనేన - ఉపసర్గేణ తత్సంజ్ఞకశబ్దేన సాధనేన కారకేణ తత్ప్రయుక్తకార్యేణ - అతఏవ అనుభూయత ఇత్యాదావకర్మకత్వాత్కర్మణి లకారసిద్ధిరితి తన్న - క్రియాయాస్సాధ్యత్వేన బోధాత్ - సాధ్యస్య చ సాధనాకాఙ్క్షతయా తత్ప్రత్యయాన్తోత్తరమేవ నిశ్చిత క్రియాబోధేన సాధన కార్యప్రవృత్త్యుత్తరమేవ క్రియాయోగనిమిత్తోపసర్గసంజ్ఞకస్య సంబన్ధౌచిత్యాత్ - అతఏవ సుట్కాత్పూర్వ ఇతి సూత్రే పూర్వం ధాతురుపసర్గేణే

అన్తరఙ్గైకదేశవ్యాజాతబహిరఙ్గమసిద్ధమిత్యంశే జ్ఞాపకమనుక్త్వా తత్కాలప్రాప్తికమసిద్ధమిత్యంశే జ్ఞాపకమాహ ॥ అతఏవేతి ॥ పరమపీతి ॥ అపవాదో యద్యన్యత్ర చరితార్థ ఇతి న్యాయాదితి భావః ॥

సమ్బన్ధోత్తరమేవేతి ॥ నను సాధనసమ్బన్ధాత్పూర్వం క్రియాబోధకత్వాభావే కథం ధాతుత్వమితి చేన్న - ధాతోస్సాధనయోగస్య భావినః ప్రక్రమాద్యథా । ధాతుత్వం కర్మభావశ్చ తథాన్యదపి దృశ్యతామితి హర్యుక్తైవ సమాధికరణాత్ - అస్యార్థః - యథా భావి సాధనసమ్బన్ధాశ్రయేణ క్రియావాచిత్వమాశ్రిత్య ధాతుసంజ్ఞోచ్యతే - యథా చ భావిన్యపి కర్మణి తత్త్వమాశ్రిత్యాపి కర్మణిత్వముక్తమ్ - తథా భావ్యుపసర్గసంబన్ధానువిక్రమపి ఏవ విశిష్టక్రియావచనత్వం దృశ్యతామితి - కర్మణీతి

తుల్యత్వాన్నైతత్సారం పూర్వం ధాతుస్సాధనేన యుజ్యతే ప
శ్చాదుపసర్గేణేత్యుక్త్వా ఉక్తయుక్త్యాస్యైవ యుక్తత్వముక్తమ్ -
సాధనం హి క్రియాం నిర్వర్తయతీత్యాదినా - ఉపసర్గద్యోత్యార్థా
ర్థాన్తర్భావేన ధాతునైవార్థాభిధానాదుక్తేషు కర్మణి లకారా
దిసిద్ధిః - పశ్చాచ్చోప్రత్యబోధాయ ద్యోతకోపసర్గసంబన్ధః - ఏ
వం చాన్తరఙ్గత్వాదర్థకోపసర్గనిమిత్తస్సుట్ సమ్ కృతి ఇత్య
వస్థాయాం ద్విత్వాదితః పూర్వం ప్రవర్తతే తతో ద్విత్వాది
అత ఏవ ప్రణిజాపయతీత్యాదౌ ణత్వం యదాగమా ఇతి న్యా
యేన సమాహితం భాష్యే - అత ఏవ ప్రత్యేతీతి ప్రత్యయ ఇ
త్యాదిసిద్ధిః - అన్యథాన్తరఙ్గత్వాత్సవర్ణదీర్ఘే రూపాసిద్ధేః - య
దుపసర్గనిమిత్తకం కార్యమ్ ఉపసర్గార్థాశ్రితం విశిష్టోప
సర్గనిమిత్తత్వాత్తదన్తరఙ్గమ్ - యత్తు న తథా తత్ర పూ
ర్వాగతసాధననిమిత్తకమేవాన్తరఙ్గమత ఏవ న ధాత్వితి సూత్రే
ప్రేద్ధ ఇత్యత్ర గుణో బహిరఙ్గ ఇతి భాష్య ఉక్తమ్ - కిం చ పూ
ర్వముపసర్గయోగే ధాతూపసర్గయోస్సమానైకస్వరత్వా
ద్వ్యావర్త్తిరితి ఉపపదమితి సూత్రే భాష్యే స్పష్టమ్ - భావార్థప్ర

కారాసిద్ధిం పరిహరతి॥ ఉపసర్గద్యోత్యేతి॥ పూర్వం ధా
తురుపసర్గేణ యుజ్యత ఇత్యస్య తదర్థేన యుజ్యత ఇత్య
ర్థకల్పన ప్రతిషేధ ఇతి భావః॥ ఏవం చేతి॥ సాధన సంబన్ధా
త్పూర్వముపసర్గద్యోత్యార్థాన్తర్భావేణ ధాతునైవార్థాభి
ధానే ఉపసర్గార్థస్య పూర్వముపస్థిత్యా పూర్వోపస్థితా
ర్థనిమిత్తకత్వరూపమన్తరఙ్గత్వం స్ఫుటమితి భావః॥ ణత్వమి
తి॥ ఇదం చిన్త్యమ్- త్రిపాద్యామన్తరఙ్గపరిభాషాయా అప్ర
వృత్తేః॥ అన్తరఙ్గత్వాత్సవర్ణదీర్ఘ ఇతి॥ వార్ణాదాఙ్గ
మితి తు సమకాలప్రాప్తిక ఏవేతి భావః॥ కిం చేతి॥ పూర్వం లిఙ్గి
తు విశిష్టేనైవ సామర్థ్యం స్యాత్ - విభక్తి సమవధానే తదన్తరే
ణైకార్థీభావస్య కల్పనాత్ - తత్రాతిజ్యపి సాధనసంబన్ధో జా
త ఏవేతి తదానముష్యో దురాగ్రహః - లిఙ్ పదేన లిఙ్ భావినోపి
గ్రహణాత్ - ప్రపిపతిషతీత్యాదౌ సమానకర్తృకాదిత్యుక్తేః
సనః పూర్వం సాధనేనైవ ప్రవృత్తేరపతదాకాఙ్క్షా శాస్త్రేః సనే కార్థ

త్యయస్యాపి పూర్వమేవోత్పత్తిరత ఏవ కారకద్వయసంజ్ఞేతి నిరా
కస్యం గచ్ఛతే - ఇదంచ సామాన్యాపేక్షం జ్ఞాపకమ్ - భావతి
ఙోऽపి పూర్వముత్పత్తిః - అన్యథా తత్ప్రసమాసాపత్తిః - తిజిత్వ
తిజితి నిషేధాన్న దోషః - యది భావతిఙ్ఙుపసర్గయో గోస్త్రి
త్యలం బహునా.

ధాత్వాత్తద్విశేషణత్వాచ్చ ప్రకృత్యర్థస్య తదుత్తరం ప్రాది
యోగ ఇతి న సమాసః ॥ నేర్విశ ఇత్యాదేస్తు తత్పరత్వయోగా
దిత్యర్థః ॥ అలమ్బహునేతి ॥ పరేతు సాధనసమ్బన్ధాత్పూర్వ
ముపసర్గద్యోత్యార్థాన్తర్భావేణ ధాతోర్వృత్తౌ ఉపసర్గ
ప్రయోగహేత్వభావాత్ - తదర్థవృత్తిమతః ప్రయోగ ఏవ
తదర్థప్రతీతి నియమాత్ - అన్యథా టాబాద్యభావేపి షిట్వాది
తః స్త్రీత్వాది ప్రత్యయప్రసఙ్గాత్ - కించైవం సతి సస్పృష్టా
రేత్యాదౌ ద్విత్వాత్ పూర్వం సుడాపత్తిః - ఏవఞ్చ పూ
ర్వముపసర్గేణ యోగో నామ తదర్థసమ్బన్ధః, తత ఉపస
ర్గయోగాత్పూర్వం సాధనకార్యయోగః, తత్ర ఉపసర్గ
యోగ ఇతి మఞ్జూషాయాం త్వయుక్తత్వేన ఉపసర్గార్థస్య
కృఞాదిత ఏవ ప్రతీతావపి సాధనకార్యం ద్విత్వాదితః పూర్వ
ముపసర్గయోగాభావేన సంపరిభ్యాం కృఞః పరత్వాభా
వాత్ - తత్పరత్వయోగ్యస్య కృఞ ఇత్యర్థే త్వేతు యదుపస
ర్గనిమిత్తకం కార్యం ఇత్యాదిత్వదీయప్రయాసవైయర్థ్యమ్ -
సంపరిభ్యామపరస్యాపి కృఞః తద్యోగ్యత్వేన తస్య సుడాప
త్తిశ్చ - యది సంపరిభ్యామితి తృతీయా తదా వ్యవహితస్యాపి
సుట్ ప్రసఙ్గః - ఏతేన సంవృచేత్యాదౌ నవ్యోక్తోపపత్తిః ప
రాస్తా - అతఏవ గోసందాయ ఇత్యాదిసిద్ధిః - అతఏవ చాతో
నుపసర్గేక ఇత్యత్రానుపసర్గ ఇతి చరితార్థమ్ - తదేతద
భిప్రేత్య సుట్కాత్పూర్వః గతిర్గతావితి సూత్రయోః భా
ష్యకైయటయోః పూర్వం ధాతుస్సాధనేన యుజ్యతే ఇత్యు
పన్యస్య పూర్వం ధాతురుపసర్గేణ యుజ్యతే ఇతి సిద్ధాన్తి
తమ్ - హరిణాప్యుక్తమ్— క్రియావిశేషాస్సంఘాతైః ప్రక్రమ్య
న్తే తథావిధాః। కార్యాణామన్తరఙ్గత్వమేవం ధాతూపసర్గ

యత్తు విశేషాపేక్షా త్సామాన్యాపేక్ష మన్తరఙ్గం విశేషాపే
క్షే విశేషధర్మస్యాధికస్య నిమిత్తత్వాత్ - యథా రుదాదిభ్య

యోః । సాధ్నుర్యాతి సమ్బన్ధం తథా భూతైవసా క్రియేతి - క
థం తర్హి ప్రత్యయః అధ్యేతేత్యాదసిద్ధిరితి చేత్ - పూర్వం
ధాతుస్సాధనేన యుజ్యత ఇతిసిద్ధాన్తాదరేణేత్యవేహి - అయంచ
సిద్ధాన్తో నధాతులోపసూత్రే ఉపపదమతిఙితి సూత్రేచభా
ష్యకైయటయోః స్పష్టః - అత్ర ప్రత్యయః పౌరధ్యయనే వృ
త్తమిత్యాదినిర్దేశాగమకాః - అత్రచ సాధన పదం ధాతుప్రకృ
తికప్రత్యయార్థపరం తత్ప్రకృతిక ప్రత్యయపరంవా - తే
నాభిషావయతీత్యాదౌ ణ్యన్తేనాభేర్ధాతునా సమాసః -
నాప్యుపసర్గస్య భావతిజా సమాసః - నన్వేవం
నైర్విశ ఇత్యాదౌ పూర్వం ధాతురుపసర్గేణేత్యస్యావశ్యకత
యా తతో ఉపపదమతిఙితి సమాసో దుర్వార ఇతిచేత్తవాపి సం
చస్కారేత్యాదౌ సమాసో దుర్వార ఇతితుల్యమ్ - యదితు ఉప
సంజనిష్యమాణ నిమిత్తోప్యపవాద ఇతిన్యాయాత్ పూర్వం
ధాతుస్సాధనేనేతి న్యాయాశ్రయణమపి ఉపసంజనిష్యమాణ
న్యాయానుగ్రహాయైవ, నధాతు లోపసూత్రభాష్యప్రదీప ఇ
త్యాదౌ పూర్వంధాతుస్సాధనేనేతి న్యాయాశ్రయణమపి ఉ
క్తన్యాయానుగ్రహాయైవ, పూర్వం ధాతురుపసర్గేణేత్యా
దేరన్తరఙ్గత్వాద్గుణే ఉపసంజనిష్యమాణ న్యాయానుగ్రహః
స్ఫుటఏవేత్యుచ్యతే తర్హి మమాప్యేతత్తుల్యమేవ - నను పరా
వనుపాత్యయ ఇత్యాది విషయే పూర్వం ధాతురుపసర్గేణే
త్యస్యావశ్యకతయా పూర్వం సవర్ణదీర్ఘే పరావాయ ఇత్యా
ద్యాపత్తిరితి చేన్న - విభిన్నకాలికయోరపి వార్ణాదాఙ్గం బలీ
య ఇతి న్యాయాఙ్గీకారాత్ - వ్యపయోశ్చ తేః పర్యాయ ఇతి
నిర్దేశోప్యత్ర గమకః అతిప్రసఙ్గస్త్వనిత్యత్వాద్వారణీయః -
నను ప్రత్యయ ఇత్యాదిరూపాణామప్యేవం సిద్ధౌ పూర్వం
ధాతుస్సాధనేనేతి కిమర్థమితి చేత్ - అధ్యగీష్టేత్యాదౌ ఆడా
గమస్య గాఙాదేర్దీర్ఘాదితః పూర్వం ప్రవృత్త్యర్థమిత్యవే
హీ[illegible] ।

స్సార్వధాతుక ఇత్యత్ర రుడాదిత్వం సార్వధాతుకత్వం చ. తత్ర
సార్వధాతుకత్వజ్ఞానాయ ప్రకృతేర్ధాతుత్వజ్ఞానం ప్రత్య
యస్య ప్రత్యయత్వజ్ఞానం చావశ్యకమితి యాసుడన్తరఙ్గః॥
ఏతేన యదనుదాత్తజిత ఇతి సూత్రే కైయటేనోక్తం లమా
త్రాపేక్షతయాన్తరఙ్గాస్తిబాదయః. లకారవిశేషాపేక్షత్వా
ద్బహిరఙ్గాస్స్యాదయ ఇతి తత్పరాస్తమ్. విశేషాపేక్షత్వేఽపి
తస్య సామాన్యధర్మనిమిత్తకత్వాభావేన తస్యానుపపాద
త్వాత్. పరనిమిత్తకత్వేన స్యాదీనాం బహిరఙ్గత్వాచ్చేతి. త
న్న. విశేషస్య వ్యాప్యత్వేన వ్యాపకస్యానుమానేన ఉపస్థి
తావపి తస్య నిమిత్తత్వే మానాభావేనాధికధర్మనిమిత్తత్వాను
పపాదనాత్. భాష్యే ఏవంవిధాన్తరఙ్గబహిరఙ్గభావస్య క్వా
ప్యనుల్లేఖాచ్చ.

యత్తు మతుప్సూత్రే భాష్యే పఞ్చ గావో యస్య సన్తి
స పఞ్చగురిత్యత్ర మతుప్ప్రాప్నోతీత్యాశఙ్క్య ప్రత్యేకమసా
మర్థ్యాత్ సముదాయాదప్రాతిపదికత్వాత్ సమాసాత్సమాసే
నోక్తత్వాదితి సిద్ధాన్తిసూక్తౌ, నైతత్సారమ్. ఉక్తే హి ప్రత్య
యార్థే ఉత్పద్యతే ద్విగోస్తద్ధితః. యథా పాఞ్చనాపితిరితి
పూర్వపక్ష్యుక్తిర్భాష్యే. ద్విగోర్లుగనపత్యే ఇతి లుగ్విధానా
త్తద్ధితార్థాద్ద్విగోస్తద్ధితో భవతి. పఞ్చగుశబ్దశ్చ ద్విగురితి త
దాశయ ఇతి కైయటః. తతో ద్వైమాతురః పాఞ్చనాపితిః ప
ఞ్చసు కపాలేషు సంస్కృత ఇత్యాదౌ సావకాశద్విగో
ర్బహువ్రీహిణా ప్రసక్తౌ తే పరత్వాద్బాధ ఇత్యాశయేన నైష

॥ యాసుడన్తరఙ్గ ఇతి ॥ అత్ర పాఠద్వయమ్. యాసుడ
న్తరఙ్గ ఇత్యుత్తరం ఏతేనేత్యారభ్య స్యాదీనాం బహిరఙ్గత్వాచ్చే
త్యేకః. క్వాప్యనుల్లేఖాచ్చేత్యుత్తరమేతేనేత్యాదిరిత్యపరః.
తత్ర ద్వితీయస్సుగమః. ఆద్యేఽప్యేతేనైతస్య విశేషాపేక్షస్య య
త్ర సామాన్యధర్మనిమిత్తకత్వమపి తత్రైవ తస్య బహిరఙ్గత్వా
ఙ్గీకారేణార్థః.

॥ సిద్ధాన్తి నేతి ॥ అన్తరఙ్గత్వాద్బహువ్రీహిరితి వదన్తమపే
క్ష్యైష సిద్ధాన్తీ. పరమసిద్ధాన్తీ తు నైష ద్విగుః కస్తర్హి బహు

ద్విగుః - కష్టహీనా బహువ్రీహిరితి సిద్ధాన్తి సూక్తే తదువనాశ
మజానా సూపవాదత్వాద్ద్విగుః ప్రాప్నోతీతి పూర్వపక్షిణ
అన్యపదార్థే సుబన్తమాత్రస్య విధీయమానబహువ్రీహేః ఖం
ఖ్యాపూర్వార్థితార్థాభిధీయమానస్య ద్విగుర్విశేషవిహితత్వాద్బా
ధకః ప్రాప్నోతీతి కైయటః - తత్తుసిద్ధాన్త్యేకదేశ్యాహ - అన్త
రఙ్గత్వాద్బహువ్రీహిః - కాన్తరఙ్గతా - అన్యపదార్థే బహువ్రీ
హిః విశిష్టేఽన్యపదార్థే ద్విగుస్తస్మింశ్చాన్యస్య తద్ధితేస్త్రిగ్రహణం
క్రియత ఇతి - అధికాన్తర్యర్థాపేక్షమత్వార్థనిమిత్తో ద్విగుర్బహి
రఙ్గ ఇతి కైయటః - నైషా సిద్ధాన్త్యుక్తిః - ఏతావతాప్యపవా
దత్వాపాయనః - అచ్ సామాన్యాపేక్షయణః విశిష్టసవర్ణాజపేక్ష
దీర్ఘేణ బాధదర్శనాత్ - కించోక్తరీత్యా పరత్వేనైవ బాధసి
ద్ధేః - కించాత్రాధికాపేక్షత్వేన బహిరఙ్గత్వం న కేవలవిశే
షాపేక్షత్వేనేతి నైతద్వ్యాఖ్యారూఢం విశేషాపేక్షస్య బహి
రఙ్గత్వమ్ - అతఏవ సామాన్యాపేక్షో బహువ్రీహిః తద్విశే
షాపేక్షో ద్విగురితి నోక్తం భాష్యే - న చార్థకృతబహిరఙ్గత్వా
నాశ్రయణాదిదమయుక్తమ్ - ఏకదేశ్యుక్తిత్వేనాదోషాత్ -
అతఏవ నాస్త్రిగ్రహణం సూపాధ్యర్థమ్ - కింత్వస్త్రిశబ్దాన్తబ
ర్థమితి తత్త్వదభిమతం బహిరఙ్గత్వమపి ద్విగోర్నాస్తీతి ప్రతి
పాద్య సిద్ధాన్తినామతత్వేన ద్విగోః ప్రతిషేధో వక్తవ్య ఇతివ
చనైనైతత్సిద్ధమిత్యుక్తమ్ - అతఏవ తదోస్సస్సావితి సూత్రే అన
న్త్యయోరితి చరితార్థమ్ - అన్యథా ప్రత్యయ సామాన్యాపే
క్షత్వే నాన్తరఙ్గత్వాదన్త్యస్యాత్వేనన్త్యస్యైవ సత్వేసిద్ధేతద్వై
యర్థ్యం స్పష్టమేవ - పాదః పదితి సూత్రే భాష్యకైయటయో
రప్యేవదనన్తరఙ్గత్వాభావ ఏవ సూచిత ఇతి సుధియో విభావయన్తు.

వ్రీహిరితి పదన్నైవేతి బోధ్యమ్॥ అన్యథేతి॥ సామాన్యాపేక్షాన్త
రఙ్గస్య రఙ్గేణ విశేషాపేక్ష బహిరఙ్గాపవాదబాధప్రసఙ్గాత్॥
సూ ... ఇతి॥ తత్రాహి అరుద్విషం అరుదితెత్యత్రెడపేక్షయా ఉ
న్తరఙ్గాస్తాంతింతాము ఇత్యుక్తమ్ - పరేతు విశేషాపేక్షస్య బ
హిరఙ్గత్వం పుంయోగాదితి సూత్రస్థభాష్యప్రామాణ్యాత్ - త
త్రహి నాంతాటి నమిత్యత్ర విశేషాపేక్షత్వేన బహిరఙ్గమణినః

నన్వేవమసునుప్రవదిత్యత్రలఘూపధగుణాదువఙో ఽల్పనిమి
త్తత్వాభావా దువఙ్స్యాదితి చేన్న- తత్రాన్తః కార్యత్వరూ
పాన్తరఙ్గత్వసత్త్వాత్ - అన్తఃకార్యత్వం చ పూర్వోపస్థిత
నిమిత్తకత్వమ్- అఙ్గశబ్దస్య నిమిత్తపరత్వాత్ - ఇదమన్త
రఙ్గత్వంలోకన్యాయసిద్ధమితి- మనుష్యో ఽయం ప్రాతరు
త్థాయస్వశరీరకార్యాణికరోతి- తతస్సుహృదాం తతస్సంబ
న్ధినామ్-అథానా మపిజాతివ్యక్తిలిఙ్గసంఖ్యాకారకాణాం
బోధకప్రమః శాస్త్రప్రకృతక్లృప్తః- తత్క్రమేణైవతద్బోధకశబ్ద
ప్రాదుర్భావః కల్పిత ఇతితత్క్రమేణైవ తత్కార్యాణీతి ప
ట్వ్య త్యాద్యౌ అన్తరఙ్గత్వా త్పూర్వం పూర్వ యణాదేశః -
పరయణాదేశస్య బహిరఙ్గత్వేన అసిద్ధత్వాదిత్యాదినా ఽచః
పరస్మిన్నితి సూత్రభాష్యే స్పష్టమ్.

తదపి యుగపత్ప్రాప్తౌ పూర్వప్రవృత్తి నియామక
మేవ-యథాపట్వ్యత్రప్ర- పదస్యవిభజ్యాన్వాఖ్యానేన తు
జాతస్యబహిరఙ్గస్య తాదృశే ఽన్తరఙ్గే ఽసిద్ధతానియామకం
ప్రాగుక్త లోకన్యాయేన తథైవలాభాదతి వాహ ఊడితిసూ
త్రేకైయటేస్పష్టమ్ - అతఏవ వాయ్వోరిత్యాదౌ వలిలోపో

ణ ఇత్యణం బాధిత్వా ఽన్తరఙ్గత్వాద్గతీతి సమాస ఇత్యుక్తమ్-
తామాదీనాం ప్రత్యయవిశేషాపేక్షత్వే ఽపి ఇటఃప్రకృతివిశే
షాపేక్షత్వేన తౌల్యాన్న పాదఃపదితి సూత్రస్థభాష్య విరోధః-
యత్రతు విశేషాపేక్షో ఽపవాద స్తత్రతేనైవ సామాన్యాపేక్ష
స్యబాధ ఇత్యాహుః.

॥ పూర్వోపస్థితేతి॥ పూర్వోపాత్తేత్యర్థః-తేనచఙ్ని
మిత్తత్వాత్తైపఏవ పూర్వముపస్థితిరితి నిరస్తమ్.

॥వాయ్వో త్యాదావితి॥ వస్తుతస్తువలిలోపే అన్తరఙ్గపరిభా
షాయాఅప్రసక్త్యాస్థానివత్త్వేనాత్రలోపనివారణంభాష్యకృ
తాన్-నతుజాతస్య బహిరఙ్గస్య- శాస్త్రాసఙ్గతేశ్చ- వవుష ఇ
త్యాదౌ బహిరఙ్గ పరిభాషయా నప్రసారణస్యాసిద్ధత్వేనాల్లో
లోపానాపత్తి ప్రతిపాదకా సిద్ధవత్సూత్రస్థభాష్యాసఙ్గతేశ్చ-
లోకన్యాయసిద్ధమన్తరఙ్గత్వమాదాయజ్ఞాపకసిద్ధపరిభాషయా

యణస్థానివత్త్వేన హారితోఽచః పరస్మిన్నిత్యత్ర భాష్యకృతా - క్రమేణాన్వాఖ్యానేతూక్తోదాహరణే పూర్వప్రవృత్తికత్వమన్తరఙ్గత్వమ్ - బహిరఙ్గస్యాసిద్ధత్వమపి నిమిత్తాభావాదప్రాప్తిరూపం బోధ్యమ్.

యత్త్వేవం రీత్యా పూర్వస్థానికమపి అన్తరఙ్గమితి - తచ్చిన్త్యమ్ - స్రజిష్ఠ ఇత్యాదౌ విన్మతోర్లుగితి టిలోపస్యాపవాదవిన్మతోర్లుక్ప్రవృత్త్యా జాతిపక్షాశ్రయణేన వారణప్రయాసస్య ప్రకృత్యైకాజితి సూత్రప్రయోజనఖణ్డనావసరే భాష్యకృత్కృతస్య నైష్ఫల్యాపత్తేః - త్వదుక్తరీత్యా విన్మతోర్లుకో బహిరఙ్గాసిద్ధత్వేన అనాయాసతస్తద్వారణాత్ - భాష్యే ఈదృశరీత్యా బహిరఙ్గాసిద్ధత్వస్య క్వాప్యనాశ్రయణాచ్చ - పరిభాషాయామఙ్గశబ్దస్య నిమిత్తపరత్వాచ్చ.

ఇయం చోత్తరపదాధికారస్థ బహిరఙ్గస్య నాసిద్ధత్వబోధికేతి చ ఏకాచో మితిసూత్రే పూర్వపక్ష్యుక్తిరితి సానాదర్తవ్యా - పఞ్చన్తప ఇత్యాదావనుస్వారే నాసిద్ధత్వం ముమస్త్రిపాద్యాం తదప్రవృత్తేః - నవ్యమతేపి యథోద్దేశపక్షాశ్రయణే నాన్యథాసిద్ధోదాహరణదానేన తస్యతదుక్తిత్వావశ్యక మిత్యాహుః.

ఆభీయోఽన్తరఙ్గే ఆభీయస్య బహిరఙ్గస్య సమానాశ్రయస్య నానేనాసిద్ధత్వమసిద్ధత్వాదిత్యసిద్ధవత్సూత్రే భాష్యే స్పష్టమ్.

ఏవం నిచివృద్ధ్యైర్యేన నాప్రాప్తన్యాయేన అన్తరఙ్గబాధకత్వమూలకం నని చ్యన్తరఙ్గమస్తీతి ఇకో గుణేతి సూత్రే భాష్యే స్పష్టమ్.

౮౭- నన్వేవమక్షద్యూరిత్యాదౌ బహిరఙ్గస్యోఽసిద్ధత్వాదన్తరఙ్గో యణ్ న స్యాదత ఆహ.

తదాశ్రయే జాతబహిరఙ్గాసిద్ధత్వబోధనే బాధకాభావాచ్చ-

॥ నవ్యమతేఽపి - దీక్షితమతేపి.

నాజానన్తర్యే బహిష్ట్వప్రక్లృప్తిః.

అత్ర షత్వతుకోరితి సూత్రస్థం తుగ్గ్రహణం జ్ఞాపకమ్ - అన్యథాఽధీత్యాదౌ సమాసోత్తరం ల్యప్ప్రవృత్త్యా పూర్వం నామాసే జాతే తత్ర సంహితాయా నిత్యత్వాల్ల్యబుత్పత్తిపర్యన్తమప్యసంహితతయావస్థానాసంభవేనైకాదేశే ల్యపి తుగపేక్షయా పదద్వయసంబన్ధివర్ణద్వయాపేక్షైకాదేశస్య బహిరఙ్గతయాఽసిద్ధత్వేన తద్వైయర్థ్యం స్పష్టమేవ - పదద్వయసంబన్ధివర్ణద్వయాపేక్షం బహిరఙ్గమితి ప్రేద్ధ ఇత్యాదౌ గుణో బహిరఙ్గ ఇతి గ్రన్థేన న ధాతులోప సూత్రే సంయోగాన్తస్యలోప ఇతి సూత్రే చ భాష్యే స్పష్టమ్ - యత్తు షత్వగ్రహణమపి జ్ఞాపకమ్ - అన్యథా కోసిచ ఇత్యాదౌ పదద్వయసంబన్ధి వర్ణద్వయాపేక్షత్వేన బహిరఙ్గస్యైకాదేశస్యాసిద్ధత్వేన షత్వాప్రవృత్తౌ కిం తేనేతి - తన్న ఇణః పూర్వపదసంబన్ధిత్వేన షత్వస్యాపి పదద్వయసంబన్ధివర్ణద్వయాపేక్షత్వేన ఉభయోస్సమత్వాత్ - ఏకాదేశస్య పరాదివత్త్వేన ఓసిచదిత్యస్య పద~~త్వేన పదాదిత్వాభావాన్న సాత్పదాద్యోరిత్యనేన నిషేధః~~ త్రైపాదికేఽన్తరఙ్గే కార్యకాలపక్షేఽపి బహిరఙ్గపరిభాషాయా అప్రవృత్తేః పూర్వముపపాదితత్వాచ్చ .

పరిభాషార్థస్తు అచోఽనానన్తర్యనిమిత్తకేఽన్తరఙ్గే కర్తవ్యే జాతస్య బహిరఙ్గస్య బహిష్ట్వప్రక్లృప్తిర్న - బహిః పదేన బహిరఙ్గమ్ - తస్య భావో బహిరఙ్గత్వమ్ - తత్ప్రయుక్తాసిద్ధత్వస్య న ప్రక్లృప్తిః న ప్రాప్తిరితి - అసిద్ధం బహిరఙ్గ ఇత్యుక్త్వా నాజానన్తర్య ఇతి వక్ష్యామీతి భాష్యోక్త్యా తత్రత్యస్యాన్తరఙ్గే ఇత్యస్యానువృత్తిసూచనాత్ - తేన పచావేదమిత్యాదౌ న దోషః - అ

రల - ॥ ఏకాదేశ ఇతి ॥ అన్తరఙ్గానపి విధీన్ బహిరఙ్గో ల్యప్ బాధత ఇతి తు అన్తరఙ్గనిమిత్తవినాశకల్యప ఏవ ప్రాబల్యబోధకమితి భావః - నన్విణః పూర్వపదసమ్బన్ధిత్వే సిచదిత్యస్య ఉత్తర పదత్వేన సాత్పదాద్యోరిత్యనేనైవ షత్వాభావే సిద్ధే షత్వగ్రహణవైయర్థ్యమత ఆహ ॥ ఏకాదేశస్యేతి ॥

॥ తేనేతి ॥ అన్తరఙ్గ ఇత్యస్య అనువర్తనేనేత్యర్థః ॥

న్తరఙ్గత్వాచ్ స్థానికకార్య* స్యైత్వస్యానన్తర్యనిమిత్తకత్వా
భావాత - జాతస్యబహిరఙ్గస్యైత్వస్యత్వ్యక్త్వా అయజేఇన్ద్రంధియ
తీత్యాదౌ బహిరఙ్గదీర్ఘగుణాదేరసిద్ధత్వం సిద్ధమ్ - ఇణ్ణిశీనా
మాద్గుణ స్సవర్ణదీర్ఘత్వాచ్ఛ చజన్తస్యాన్తరఙ్గలక్షణత్వా
దిత్యాదికం సంగచ్ఛతే - అతఏవ ఓమాఙోశ్చేత్యాఙ్గ్రహణం
చరితార్థమ్ - తద్ధి శివఏహీతిస్థితే పరమపి సవర్ణదీర్ఘంబాధి
త్వా ధాతూపసర్గ కార్యత్వేన అన్తరఙ్గత్వాదాద్గుణేవృద్ధిబా
ధనార్థమ్ - నచాతఉద్వ్యారిత్యత్ర యణికృతే ఊఠోసిద్ధత్వాద్వ
లిలోపాపత్తిరితివాచ్యమ్ - అచోఽ న్యానన్తర్యనిమిత్తకేఽన్త
రఙ్గేకర్తవ్యేకృతేచ తస్మిన్ యదన్తరఙ్గంప్రాప్నోతి తత్రక
ర్తవ్యేనాసిద్ధత్వమితి తదర్థాత్ - అసిద్ధపరిభాషయా అనిత్య
త్వేన తద్వారణత్వస్యావైయర్థ్యమ్ - తేనైవ సిద్ధేః - అతఏవ
నలోపస్సుబితిసూత్రే కృతిగ్రహణం చరితార్థమ్ - అన్య
థావృత్రహభ్యామిత్యాదౌ బహిర్భూతభ్యాన్నిమిత్తకపదత్వా
శ్రయత్వేన బహిరఙ్గతయా నలోపాసిద్ధత్వేన సిద్ధతద్వైయ
ర్థ్యంస్పష్టమేవ - మమతుతుకి అజానన్తర్యసత్త్వాన్న దోషః - న
చైవంసతి హ్రస్వస్యపితీతి సూత్రస్థభాష్యవిరోధః , తత్రహి
గ్రామణిపుత్ర ఇత్యత్ర ఇకోహ్రస్వోఙ్య ఇతి హ్రస్వేకృతే తు
క్సమాసజన్యహ్రస్వస్యబహిరఙ్గాసిద్ధత్వేన సమాహితమ్, నాజా
నన్తర్యస్యసత్త్వేతత్రతదప్రాప్తేరసఙ్గతిస్స్పష్టైవేతివాచ్యమ్-
తేనభాష్యకారస్యానావశ్యకత్వబోధనాత్ - తజ్జ్ఞాపనేనఅన్త
రఙ్గపరిభాషాయా అనిత్యత్వబోధనస్యైవ న్యాయ్యత్వాత్ -
అతఏవ అచఃపరస్మిన్నితిసూత్రేభాష్యేకటుఈఅ ఇత్యత్రపర
యణాదేశస్యానయా ఽసిద్ధత్వాత్పూర్వయణాదేశస్యాధి

అతఏవేతి॥ జాతస్యేతి నివేశాదేవేత్యర్థః॥ అతఏవేతి॥ అజ్నిరూ
పితమానన్తర్యమనివేశ్య అజ్నిష్ఠానన్తర్యస్యనివేశాదేవేత్యర్థః॥
అతఏవాచః పరస్మిన్నితిసూత్రఇతి॥ నాజానన్తర్యఇతి పరిభా
షామాశ్రిత్యతత్ర జాతస్యేతి నివేశాపేక్షయైతత్ - భాష్యేణైత

* ఏఙి ఇతి సూత్రవిహితస్య.

తః. అత ఏవైషా పరిభాషా భాష్యే పునః క్వాపి నోల్లిఖితా. అత ఏవాన్తరఙ్గపరిభాషా మనుపక్రమ్య, ప్రతిషేధసూత్రేఽస్యా బహూని ప్రయోజనాని సన్తి, తదర్థమేషా పరిభాషా కర్తవ్యా, ప్రతివిధేయం దోషేష్విత్యుక్తం సంప్రసారణాచ్చేతి సూత్రే భాష్యే. ప్రతివిధానం చ పరిభాషావిషయేఽనిత్యత్వాశ్రయణమేవేతి ధ్వనితమిత్యలమ్.

దభావకల్పనమేవ లఘ్వీతి భావః ॥ ఇత్యలమితి ॥ పరే తు నత్రాప త్తుగ్గ్రహణమస్యాం లిఙ్గమ్. త్వదీప్రిత్యేకాదేశస్య పూర్వపదసంబన్ధిత్వేన తుకోఽపి పదద్వయసమ్బన్ధి వర్ణద్వయనిమిత్తకత్వాత్. షత్వవత్సః. కిఞ్చ ధాతూపసర్గయోః కార్యస్య సాధనయోగనిమిత్తకార్యాత్ప్రాక్ కార్యాపేక్షయాఽన్తరఙ్గత్వస్య త్వయా పూర్వముపపాదితత్వేన క్త్వాప్రత్యయస్య చ సాధనబోధకత్వేన తుగపేక్షయైకాదేశస్యైవాన్తరఙ్గత్వమ్. కిఞ్చ సాధనకార్యస్యాన్తరఙ్గత్వే ఉపసర్గయోగాత్పూర్వం సాధనయోగేన పూర్వోపస్థితనిమిత్తకత్వం బీజమ్. ప్రకృతే చ తుకః ఉపసర్గయోగోత్తరోత్పత్తికల్యప్ నిమిత్తకత్వేన తద్విజాభావేన బహిరఙ్గతయా తతోఽప్యేకాదేశస్యైవాన్తరఙ్గత్వమ్. సంచస్కారేత్యాదౌ ద్విత్వాదితః సుట ఇవ. అన్యథాఽతత్రాపి ద్విత్వాదితః సుటో బహిరఙ్గత్వాపత్తిః. ప్రేద్ధ ఇత్యాదౌ తు పూర్వోపస్థితనిమిత్తత్వేన నిషేధస్యాన్తరఙ్గత్వమ్. గుణస్యానన్తరోపస్థితనిమిత్తకత్వేన బహిరఙ్గత్వమ్. నతు పదద్వయసమ్బన్ధి వర్ణద్వయనిమిత్తత్వాత్. పదద్వయసమ్బన్ధివర్ణద్వయనిమిత్తకత్వేన బహిరఙ్గత్వం తు ధాతూపసర్గకార్యభిన్న ఏవ. యత్ర తు ధాతూపసర్గాన్యతరమాత్రనిమిత్తకముభయనిమిత్తకం చ తత్రాద్యమేవాన్తరఙ్గమ్. యథా ప్రత్యగిత్యాదౌ సంయోగాన్తలోపః. ప్రకృతే తు న తథా. తుకోఽప్యభినిమిత్తకస్యాపి సత్త్వాత్. కిఞ్చ షత్వతుకోరిత్యత్ర తుగ్గ్రహణస్య ఫలం వృక్షస్యాఽఽః వృక్షస్తస్యచ్ఛత్రం వృక్షచ్ఛత్రమిత్యాదౌ దీర్ఘాత్పదాన్తాద్వేతి తుగభావః నహి ...తాన్తరఙ్గత్వం తుకః. కిఞ్చాధీత్యేత్యాదావ

ష్యన్తరఙ్గనిమిత్త వినాశకేతి నివేశే మానాభావేనాన్తరఙ్గేనాపి విధౌ బహిరఙ్గోఽప్యబాధిత ఇతి పరిభాషయైకాదేశం బాధిత్వాప్యపి దీర్ఘతుకోః ప్రాప్తయోః నిత్యత్వాత్పరత్వాదన్తరఙ్గత్వాచ్చ తుకః పూర్వం దీర్ఘతుక్ప్రాప్తేస్తదర్థం షత్వతుకోరితి త్యత్రి తు గ్రహణమ్ - అతఏవ ప్రజగ్ధ్యేతి సిద్ధమ్ - అన్యథాఽత్రాప్యేకాదేశే జగ్ధిం బాధిత్వాప్యపి పశ్చాజ్జగ్ధ్యాదేశే ఏకాదేశస్యాపి తేనాపహారాపత్తిః - మమ త్వేకాదేశాత్పూర్వం ల్యపి అన్తరఙ్గత్వేప్యేకాదేశం బాధిత్వా ప్రతిపద విధిత్వేన జగ్ధ్యాదేశే తత్సిద్ధిః - యత్ర జగ్ధ్యాదేశస్య పూర్వోపస్థిత నిమిత్తకత్వేనైకాదేశతోఽన్తరఙ్గత్వం నిత్యత్వం చేత్యుక్త పరిభాషయాప్యపి ఏకాదేశం బాధిత్వా జగ్ధిసిద్ధిః - తుకస్తు ల్యబుత్తరమేవ ప్రవృత్త్యాఽనన్తరోపస్థితనిమిత్తకత్వేన బహిరఙ్గత్వాత్తతః పూర్వమన్తరఙ్గత్వాన్నిత్యత్వాచ్చైకాదేశే షత్వతుకోరితి తస్యాసిద్ధత్వాత్తుకస్సిద్ధిః - షత్వగ్రహణం తు జ్ఞాపకముక్త్రైపాదికేఽన్తరఙ్గేఽప్యేతత్ప్రవృత్తేరుపపాదితత్వాత్ - ఇణః పూర్వపదసమ్బన్ధిత్వేనేత్యాద్యయుక్తమ్ - అన్తవద్భావస్యైకార్థ్యార్థతయా అన్తరఙ్గపరిభాషా ప్రవృత్తివిఘటనాత్తదప్రవృత్తేః - న చావాస్తమ్భతే ఇత్యత్ర అవాచ్చాలమ్బనావిదూర్యయోరితి షత్వే అడాటోరేకాదేశస్యాసిద్ధత్వాత్ప్రాప్తం షత్వగ్రహణస్యావశ్యకతయా కథం వైయర్థ్యమ్, ఏకాదేశాత్ షత్వస్యైవాత్ర బహిరఙ్గత్వాత్, కిఞ్చ పరాసేధత్ ఇత్యాదౌ షత్వాభావాచ్, అతోఽత్రోపసర్గాడాటో రేకాదేశస్యాసిద్ధత్వే నోపసర్గస్థేణః పరత్వాభావాత్ న షత్వమ్, అతఏవ సహేస్సాడస్స ఇతి సూత్రే సహిగ్రహణస్య సహ అడేన సహితః సాడః తస్యాపత్యం సాడిరితి ఫలముపన్యస్య షత్వతుకోరిత్యనేనఖణ్డితం భాష్యకృతేతి వాచ్యమ్ - జ్ఞాపకపరభాష్య ప్రామాణ్యేనైషామనభిధానాత్ - సహేస్సాడస్స ఇతి సూత్రస్థం భాష్యన్తు పూర్వపత్యుక్తిత్వాన్నార్థసాధకమ్ - సహేరితి సూత్రస్థభాష్యానురోధేన విప్రతిషేధ సూత్రస్థం జ్ఞాపన వర్ణనమేవైకదేశ్యుక్తిః, కిన్తు వాచనికత్వమేవేతి న కల్పనీయమ్ - అతఏవాన్త

ర్గ - నన్వేవం గోమత్ప్రియ ఇత్యాదౌ పదద్వయనిమిత్త
కసమాసాశ్రితత్వేన బహిరఙ్గం లుకం బాధిత్వాఽన్తరఙ్గత్వాద్ధ
ల్జ్యాదిలోపే నుమాదయస్స్యురత ఆహ ॥

అన్తరఙ్గానపివిధీన్ బహిరఙ్గో లుగ్బాధతే.

అత్ర చ ప్రత్యయోత్తరపదసూత్రం జ్ఞాపకమ్ - త్వత్కృతమి
త్యాదౌ లుగపేక్షయాఽన్తరఙ్గత్వాద్విభక్తినిమిత్తకైనత్వమాదే
రఙ్గ ఇత్యస్యాత్రానువృత్తిః - అన్యథాఽస్యాః షత్వతుకోరసి
ద్ధ ఇతి సూత్రస్థతయా తదసమ్భవః॥ అజానన్తర్యపదేన చాజ్
నిరూపితమేవానన్తర్యం నత్వజ్నిష్ఠమన్య నిరూపితమ్ - హ్ర
స్వస్యపితీతిసూత్రస్థభాష్యానురోధాత్ - ధర్మిగ్రాహకమానా
చ్చ - నలోపస్సుబితి సూత్రే కృతితు గ్రహణం తు పరంపరయా
నిమిత్తత్వమాశ్రిత్య బహిరఙ్గత్వాశ్రయణేతు సమాననిమిత్తత్వ
స్యైవ పూర్వముక్తత్వేన బహిరఙ్గపరిభాషయా అప్రాప్త్యా
ఽవశ్యకమ్ - నలోపస్సుబితి సూత్రే భాష్యకృతా సన్నిపాతప
రిభాషయా సిద్ధిమాశ్రిత్య తత్ఖణ్డనేన ప్రదీపకృతోక్త భాష్య
స్య పరిహారోపాయాన్తరోపలక్షణతయా బహిరఙ్గపరిభాష
యాచ తస్య ఖణ్డితత్వేన తాభ్యాం ఖణ్డితేన చాథాన్తరోత్ప్రే
క్షాయాః కర్తుమనుచితత్వాచ్చ - అక్షద్యూరిత్యత్ర పూర్వో
ఽసిద్ధత్వాద్వలిలోపాపత్తిరితి తు వలిలోపేఽన్తరఙ్గపరిభా
షాయాః ప్రవృత్త్యా సమాహితం పూర్వత్రేతి ప్రాహుః.

ర్గ ॥ బహిరఙ్గమితి॥ నను అన్తరఙ్గపరిభాషాయాం
అఙ్గశబ్దేన సప్తమ్యన్త పఞ్చమ్యన్తాన్యతరోపాత్తస్యైవార్థేన
విధిరితి సూత్రస్థభాష్యప్రామాణ్యేన గ్రహణాత్ కథమేతదితి
చేత్సత్యమ్ - అతఏవ ప్రాగుక్తమయుక్తమిత్యవోచామ - ఇకో
యణిత్యత్ర తదన్తవిధిపక్షే స్యేన ఇత్యత్ర గుణాపాదనభాష్యం
తు కైయటరీత్యాపరత్వాభిప్రాయకమ్ - తతోఽన శబ్దమాశ్రి
త్యైత్యాద్యుక్తిస్తు యణ ఉద్దేశ్యాంశే గుణాపేక్షయా ఊనాపే
క్షత్వేన ప్రతీతాన్తరఙ్గత్వనివారణాయ గుణస్యయణపేక్ష
యా నిమిత్తాంశే న్యూనాపేక్షత్వేన సమాకరణాభిప్రాయేణేన

కేవలస్య ఇత్యనేనసిద్ధే ఇదంవ్యర్థం సంజ్ఞాపరమ్. ననుతపరసూ
త్రైస్త్ర్యవత్స్త్రాత్రిత్యాదౌ తపరమూది బాధనార్థం తదావశ్య
కత్వమితిచేదేవంతర్హి అత్ర తస్య పర్యన్తగ్రహణానువృత్తి
స్సంజ్ఞాపికేతిభాష్యకృతః. యుష్మదాదిభ్యఆచారక్విప్యున. సం
పూర్ణసూత్రస్య జ్ఞాపకతాపరభాష్యప్రామాణ్యాత్ . ప్రా
స్యనద్యాపఇతి సుక్విధాయక సూత్రస్థ భాష్య ప్రామాణ్యేన
హలన్తేభ్య ఆచారక్విబభావాచ్చ- ఏవమేవైకత్వార్థకాభ్యాం
ప్రాతిపదికాభ్యాంప్రాతిపదికప్రకృతికణిచోఽప్యనభిధానం
బోధ్యమ్. ఏతేన త్వాహ్రాదేశార్థం ప్రత్యయగ్రహణంచరితా
ర్థమిత్యపాస్తమ్ - ననుపర్యన్తానువృత్తిరపి సర్వాదేశత్వ
వారణాయ చరితార్థా - నచోత్సర్గసమానదేశా అపవాదా ఇ
తిన్యాయేన అసిద్ధవత్సూత్రభాష్యసంమతేన పర్యన్తస్యైవా
దేశసిద్ధే తదనువృత్తిర్వ్యర్థేతి వాచ్యమ్ - తస్యశ్నముకజా
దౌ వ్యభిచారాదితిచేన్న - శ్నమిమిత్త్వేన బహుచిపురస్తాద్గ్ర
హణేనాకచిప్రాక్ టేర్గ్రహణేనతస్యబాధేఽప్యతోఽత్సర్గస్య
త్వాగ్రేసమానాభావాత్ - అతఏవతస్మిన్నణిచేత్యనేన యుష్మదా
ద్యాదేశవిధానం చరితార్థమ్- అన్యథా ఆకజాదేశమేవవిద
ధ్యాత్ - ఆకజితవకాద్యాదేశయోః రేతదపవాదయోరు
క్తన్యాయేన అన్త్యాదేశాపత్తిరస్తద్విధానమిదమేవచత
జ్ఞాపకం - యద్యపివిరోధే బాధకత్వమితివార్తికముతేఽయం
న్యాయః - భాష్యకారస్తు వినాపివిరోధం సత్యపిసంభవే బా
ధకత్వమిచ్ఛతీతి అభిహితసూత్రస్థే యటరీత్యా నాయంనియ
మస్తథాఽపి యుష్మదాద్యాదేశ విధానజ్ఞాపిత ఉత్సర్గః
స్వీక్రియత ఇతి ప్రకృతేనదోషః - ఏతద్భాష్యమపి తత్స్వకా
రేఘాసమ్. ఏవంచ ముపర్యన్తానువృత్తిస్తత్సర్వత్ర్యతమిత్యాదే మప
ర్యన్తస్యాదేశవిధానార్థా. తత్రముపర్యన్తస్యైవరజ్యత్రాప్యత్వేవమా
వీత్యేవసిద్ధేవ్యర్థాసాఏవంజ్ఞాపికా - జ్ఞాపితత్వాన్నిస్సేతి ప్రషయే

యేనవిధిరితి సూత్రస్థభాష్యవిరోధః॥ వ్యర్థం సత్ ॥ ఇతిప్రా
ర్థం సిద్ధే ఇత్యుత్తరం ‘‘తపరమూది బాధనార్థం, తత్రోచోత్స
ర్గసమానదేశా ఇత్యేవ సిద్ధే’’ ఇతిశేషః. సంజ్ఞాపికేతి సంపూర్ణ

తవాదీనా ముపాప్రాప్త్యా తదపవాదత్వాభావేన మపర్యన్తస్యైక
శాదేశార్థం సాచరితార్థతి తదాశయః.

యత్తు హరదత్తేనాన్తరఙ్గప్రవృత్తౌ ప్రత్యయే ఉత్తరప
దే చ మపర్యన్తాసంభవేన తదనువృత్తిర్వ్యర్థాఽతీ జ్ఞాపికేత్యు
క్తం- తన్న- అన్తరఙ్గాణామపి అపవాదబాధ్యత్వేన తద్విష
యే తదప్రవృత్తేః- వస్తుత ఇదంజ్ఞాపకం వార్తికరీత్యైవ- భా
ష్యరీత్యాతు నాచ విక ఏవా చతుర్థ ఇత్యాహుః- ఇదం సు
సూత్రమేవ పునర్వ్యర్థం- త్వమావిత్యత్ర విభక్తిపదానను
వృత్త్యాఽనైనైవసిద్ధేరితి చేన్న- త్వాం డిత్థః పుత్రోఽయ స్యేతి విగ్ర
హేఽయుష్మడిత్థ పుత్ర ఇత్యత్రత్వాదేశాభావాయ తత్ర విభక్తా
విత్యస్యావశ్యకత్వాత్ ॥ తదాశయ ఇతి ॥ మపర్యన్తానువృత్తి
ర్జ్ఞాపికేతి వదతో భాష్యకృత ఇత్యర్థః॥ నాచ కోఽపి వేతి ॥
ననుప్రత్యయోత్తరపదయోరితి సూత్రే ఉత్తరపదగ్రహణమ
త్రిజ్ఞాపకమస్త్వితి చేన్న అతో లోప ఇతి చేత్యత్రైకె యటరీ
త్యాస్వవిరుద్ధధర్మాక్రాన్తస్యైవ సముచ్చయాఙ్గీకారేణ ప్ర
త్యయపదస్య విభక్తిభిన్నప్రత్యయపరత్వాత్ - పరేతు ఉ
త్సర్గసమాన దేశా అపవాదా ఇతి నిమూలమ్ - భాష్యేక్వా
ప్యనుల్లేఖాత్ - అసిద్ధవత్సూత్రస్థం భాష్యస్తుత త్రైపక్షైయము
న ప్రకారాన్తరేణ యోజిత మితి న తన్మూలమ్- యుష్మాకాద్యా
దేశ విధానస్తుజ్ఞాపకమ్- సాకచ్కాఫలభేదాత్ - ప్రత్యయోత్త
రపదయోరితి సూత్రస్థభాష్యస్యత్వయం భావః - ప్రత్యయప
దముక్తరీత్యావిభక్తి భిన్న ప్రత్యయ పరమ్ - తత్ర చతదా
ద్యపవాదత్వం నతక్రకౌణ్డిన్య న్యాయేన- ఏతదుద్దేశ్యతావచ్ఛే
దకస్య తదుద్దేశ్యతావచ్ఛేదకావ్యాప్యత్వాత్ - కిన్తు ఉరృ
దిత్యాదావివ సిద్ధస్య పునరనువాదసామర్థ్యేన బాధ మాత్రమ్-
ఏవంచ లాఘవాత్ త్వమావితి విహితస్యానువాదేన నిమిత్తమా
త్రసమర్పకమ్- విధానం తు తేనైవ- యథా వవోరచేత్యాదౌ- త
హి తేనైవ మపర్యన్తస్యాదేశ సిద్ధేస్తదనువృత్తిర్వైయర్థ్యమ్-
నచ మపర్యన్తానువృత్తి రనువాదకత్వార్థా- అన్యథా సర్వా
దేశార్థతయా విధాయకత్వాపత్తిరితి వాచ్యమ్- త్వగురౌ క

పో ధాత్వోరితి లుగ్విధానమేవేతి కేచిత్ - ఏజ్హ్రస్వత్వం బాధ
ర్న యాసయోరిత్యాదిసూత్రస్థాకరప్రామాణ్యేన లుఙ్ప్రాప్తివిష
యే - ఆద్యేహిప్రత్యయే ఇత్యాదౌ అనేన న్యాయేన లోపం బా
ధిత్వా లుగ్భవతీతి భాష్యేఽభిహితమ్ - అన్యేఽన్తరఙ్గాంశ్చాధిక
సర్వోపి లుగ్బాధతే న సుబ్లుగేవ - అతఏవ సనీస్రంస ఇత్యాదౌ
నలోపో న భవతి - పఞ్చభిః ఖట్వాభిః క్రీతః పఞ్చఖట్వ ఇత్యా
దౌ వేకాదేశాత్ప్రాగేవ టాపో లుక్ - అన్యథాకృతే ఏకాదే
శస్య లుక్యాకారశ్రవణం న స్యాదితి కైయటే ఉక్తమ్ - ఏతద్వి
గోధాద్యత్ర ద్విజస్యేతి సూత్రే కైయటేనోక్తమ్ - అజ్ఞాన
తిశాస్త్రోత్సఙ్గ ఇత్యత్ర సుపో లుకి బహువచనపరత్వాభా
వాత్ ద్విజస్యేతి లుఙ్న స్యాదితి శఙ్కాపరభాష్యవ్యాఖ్యావసరే
అన్తరఙ్గానపీతి న్యాయేన అయం లుక్ సుబ్లుకో బాధకః స్యాదిత్యా
శఙ్క్య సుబ్లుక ఏవానేన బలవత్త్వం బోధ్యత ఇతి - తత్ప్రధ్వ
ఇదప్రత్యయ్యన్ లుగపేక్షయా లుకో బలవత్త్వస్య వక్తుమశక్యత్వా
ద్వచనమిత్యస్యాపి తద్ధితార్థద్విగో విధాయకత్వాపత్తేః - య
దిచ లాఘవాత్త్రితథా - ప్రకృతేఽపి తద్ధితార్థే త్యవేహాయ
ఉతత్త్వార్థకత్వయా పూర్వవిధాయకత్వం తద్ధితార్థవాది
బాధనార్థత్వమ్ - తద్బీజస్యానువాదకత్వస్యాభావాత్ - తక్రకౌ
ణ్డిన్యన్యాయస్య చోక్తరీత్యాఽప్రవృత్తేః - తథాచాన్తరఙ్గ
త్వాత్ తద్వాదయ ఏవానయోర్బాధకా ఇతి వ్యర్థం సత్
స్యాం జ్ఞాపకమ్ - ఏవఞ్చ సూత్రమేవ జ్ఞాపకం న మపర్యన్తా
నువృత్తిః - అతఏవ భాష్యే యద్యత్రాన్యే ఏకవచనాదేశాః
స్యుః - మపర్యన్తానువృత్తిరనర్థికా స్యాత్ ఇత్యుక్తమ్ - ఏక
వచనాదేశాస్త్వాదయో యది బాధ్యాస్స్యురిత్యర్థః - ఏవఞ్చ
మపర్యన్తానువృత్తేస్త్వాదిబాధకత్వాభావమాత్రప్రయోజక
త్వం స్పష్టమేవోక్తమ్ - తథాచ భాష్యే తత్త్యపి జ్ఞాపకసిద్ధవి
ధాయమర్థ ఇత్యాహుః॥ శఙ్కాపరేతి॥ బహుష్విత్యస్య బహు
వచనేష్విత్యర్థో మాత్రేత్యేదం ప్రవృత్తమ్॥ అశక్యత్వాదితి॥
ఇదం సమాధానమిత్యనేనాన్వయి - ఇదం చిన్త్యమ్ - సామానిక
లుకోఽప్యేవం బలవత్త్వాభావే భాష్యాసఙ్గతేః - పరేతు అస్త్ర

ఘటితత్వాదాకాఙ్క్షా సబాధ సంపత్తుం యుక్తమ్ - అనేనన్యాయేన అన్తరఙ్గనిమిత్తవినాశకలుకస్త్ర్యుపయోజకసమాసాదీనాంచ ప్రాబల్యం బోధ్యత ఇత్యన్యత్ర విస్తరః ॥

---

౮౧. నన్వేవం సోమేన్ద్రః ఇత్యన్తరఙ్గత్వాద్గుణే పూర్వపదాత్పరేన్ద్రశబ్దాభావేన నేన్ద్రస్య పరస్యేతి వృద్ధినిషేధో వ్యర్థోऽస్యాదివద్భావస్తూభయత ఆశ్రయణే నిషిద్ధః - కించ వృద్ధిరత్ర న ప్రాప్నోతి అన్తాదివత్త్వోభయాభావేన పూర్వాన్తవత్త్వేనైకాదేశవిశిష్టే పూర్వపదత్వేన్ద్రశబ్దస్యైకదేశవికృతన్యాయేనాఙ్గానపీత్యపి ఘటితః పాఠో న కుత్రాపి భాష్యే దృశ్యతే - అత ఏవ స్వమోర్నపుంసకాదిత్యత్రాపి ఘటితః పాఠః కేషాంచిన్మతే నోపన్యస్తః క్లైయటేన - తథాచ బహిరఙ్గలుక ఏవానేన బలవత్త్వమ్ - అత ఏవ తద్రాజస్యేతి సూత్రస్థం భాష్యం సంగచ్ఛతే - సామాసికలుకో బహిరఙ్గత్వేన తద్రాజలుగ్బాధకత్వాత్ - అత ఏవ స్వమోర్నపుంసకాదితి సూత్రే త్యదాదిభ్యశ్చేతి భాష్యే పఠితమ్ - ఏచ్ హ్రస్వాదితి సూత్రస్థం భాష్యం త్వేకదేశ్యుక్తిః - బహుభాష్యవిరోధాత్ - అత ఏవ త్రిచతురోరితిసూత్రస్థం ప్రియతిసృ ఇతి భాష్యం సంగచ్ఛతే - శబ్దాన్తరాదితి న్యాయేన లుకోऽప్యనిత్యతయా పరత్వాత్తిసృభావప్రవృత్తేః - అత ఏవ చ భవతాదలిసిద్ధిః - అన్యథాऽనేనన్యాయేన హార్లుకితదసిద్ధిః - మమ తు శబ్దాన్తరస్యేతి న్యాయేన లుకోऽప్యనిత్యతయా పరత్వాత్తాతఙ్ సిద్ధిః - అత ఏవ త్వం బ్రాహ్మణకులమిత్యాదౌ లుకమ్యాధిత్వాऽమ్ - సనీస్రంస ఇత్యాద్యావపి లుగ్బహిరఙ్గ ఏవేతి న దోషః - సుపథివనమిత్యాదౌ తు కృతాకృతప్రసఙ్గిత్వమాత్రేణ నిత్యత్వాల్లుకి నాత్వాద ఇత్యాహుః ॥ నిమిత్తవినాశకేతి ॥ తత్ఫలం తు భవకత మతిక్రాన్తోऽతిభవకానితి సిద్ధిః - అన్యథా పూర్వమకచోऽప్రవృత్తౌ పశ్చాదుపసర్జనత్వాత్తదనాపత్తిః - ఏకార్థీభావేనానుపసర్జనత్వేనాశ్రితస్య లుకః కృతత్వాభావాత్ ।

౮౨. ॥ పూర్వపదత్వేతి ॥ సప్తమ్యన్తపాఠః తత్రా

నోభయతఆశ్రయణే నాన్తాదివదితి నిషేధాభావేన తదాశ్రి
యణే వా ఉత్తరపదత్వేఽపి తస్యానచ్కత్వాత్ - ఏకస్యైవ
కాదేశేన పరస్యనిత్యేన యస్యేతిలోపేనాపహారాత్ - నచ
పరాదివద్భావేన ఏకాదేశవిశిష్టస్యోత్తరపదత్వమేవాస్త్వితి
వాచ్యమ్ - ఉత్తరపదాద్యచ్స్థానికత్వాద్వృద్ధేస్తదభావేన అ
ప్రాప్తేః - తాద్రూప్యస్య అనతిదేశాత్ - అన్యథా ఖట్వా
భిరిత్యాదావపి పూర్వాన్తవత్త్వేన అదన్తవత్త్వేభిస ఐసాప
త్తిరితి భాష్యే స్పష్టమ్ - అతఏవ పూర్వేషు కామశమ ఇత్యా
దావన్తరఙ్గత్వాద్గుణే వృద్ధిర్నస్యాదిత్యాశఙ్కితం తదేక
దేశస్య తస్య వికారాభావాచ్చ - తదుక్తం భాష్యే ఇన్ద్రియా
యణవేఽప్యేష న ప్రయుక్తమ్ - ఉత్తరపదత్వాశ్రయణే ఇత్య
ర్థః - న్యాయేన తదాశ్రయణే నిషేధాభావేనేన్ద్రశబ్దస్యోత్త
రపదత్వేపీత్యన్వయః - నను ఉత్తరపదత్వమేవ పరాదివద్భా
వేనానేష్యతే - నహ్యుత్తరపదాద్యచ్త్వమ్ తాద్రూప్యాంశే
అతిదేశవ్యాపారాశ్రయణేఽపి అతిదేశ్యధర్మనిమిత్తకవిధా
తాద్రూప్యాశ్రయణమాత్రేణ నిషేధే న ర్వాపామిత్యాదౌ సు
టః ప్రియ ఇత్యాదౌ ఇయుఙః క్షీరపేణేత్యాదౌ ణత్వస్య చానా
పత్తిరత ఆహ ॥ తదేకదేశేతి ॥ ఏకాదేశస్యోభయస్థానికత్వే
నేన్ద్రశబ్దైకదేశమాత్రస్య వికారాభావాదిత్యర్థః - ఇదమపి
చిన్త్యమ్ - ఏకదేశవికృతన్యాయస్య రామావితి త్వయైవోదా
హరణదానాత్ - అచః పరస్మిన్నితి సూత్రే ప్రాయసా విత్యా
దౌ ప్రాప్యక్తైతన్న్యాయసంచారస్య ధ్వనితత్వాచ్చ - గుడో
దకమిత్యాదౌ సర్వైరపేతన్న్యాయేన దకశబ్దత్వాజ్జీకా
రాచ్చ - పరే తూభయత ఆశ్రయణే నాన్తాదివదితి నిషేధవి
షయే నైకదేశవికృతన్యాయః - అతీయాత్పరీయాదిత్యాదౌ త
న్నిషేధవిషయేఽపి ఉక్తన్యాయప్రవృత్తౌ ఉక్తనిషేధవైయ
ర్థ్యాపత్తేః - అత్రైవహ్రస్వాపత్తేశ్చ - అత ఏవ ప్రోహ్యత ఇ
త్యత్ర హ్రస్వః ప్లాయత ఇత్యత్ర లత్వం ప్రాప్నోతీత్యత్ర ఉత్తర
పదప్రకృతిస్వరంచ భాష్యే శఙ్కితోభయత ఆశ్రయణ ఇ
తి నిషేధేన నిరాకృతమ్ - అత్రైకదేశవికృతమితి న్యాయస్య

వచౌ ఏకో యస్యేతి లోపేనాప్రవృత్తః పరఏకాదేశేనలతో౽
నచ్ఛ ఇన్ద్రః సమ్పన్నస్తత్రకః ప్రసజ్యేన్న వృద్ధిరితి - మరుదా

ప్రవృత్తౌ తదసజ్ఞత్వస్యైవ - ఏవం సౌమేన్ద్రైనైతన్న్యాయ
ప్రవృత్తిరితి భాష్యోక్తం జ్ఞాపకం సమ్యగేవ - గుడోదకమిత్యా
దౌ తు దకశబ్దైకదేశవికృతన్యాయేనోదకశబ్దత్వం నాస్త్యేవ -
అతఏవ తాన్తాదివత్సూత్రే భాష్యే అన్తవత్త్వం గుడోదకమితి ఫల
ముపన్యస్య తతః ప్రాతిపదికేతి చ ఫలముపన్యస్య ఉభయత ఆశ్ర
యణే నేతి నిషేధేన నిరాకృతమ్ - తేన గుడోదకమిత్యపి నిరాకృ
తమేవ - సహ్యనయోర్మాత్రయా౽పి విశేషో౽స్తి - శ్రియసా
విత్యాదౌ తు ఏకదేశవికృతన్యాయేనాఙ్గత్వాదిభవత్యేవ - ఏ
కాదేశఘటితానాముగిదాద్యన్తానామేవ నుమాదివిధానేన తత
త్వస్య నుమాదౌ నైయత్యేనాప్రసక్తౌ తత్ప్రసక్తిమూలోక్తని
షేధస్యావ్యవృత్తోక్తనిషేధావిషయత్వాత్ - ఏవం మాతుః కృ
పిత్ర్యాదావప్యేకాదేశే సకారస్యైవ ప్రవృత్త్యర్థత్వేనైకదే
శవికృతన్యాయాత్ పరాన్తత్వం తు న - ఏకాదేశమాత్రస్య ప
రాదివత్త్వబోధ[illegible]౽పి రేఫవిశిష్టే తదభావాత్ - యథాగమ
న్యాయస్య వర్ణగ్రహణే ప్రవృత్త్యభావస్యోక్తత్వాత్ - రేఫం
ముక్త్వా తు నైకదేశమాత్రస్య పరాదిత్వబోధనసంభవః - పర
శబ్దైకాదేశప్రాకృతిక సముదాయస్యైవ గ్రహణేన రేఫేణ
వ్యవధానాత్ - అతఏవ ఇదుదుపధస్యేతి సూత్రే భాష్యే అనే
నైవ షత్వమాశఙ్క్య పరత్వాభావాభిప్రాయేణ పదాదిత్వేన
ప్రత్యయత్వమాశ్రిత్య ప్రత్యయవిసర్జనీయస్యాయమిత్యు
క్త్వా రపరత్వాభిప్రాయేణ ఉక్తాభిప్రాయకం లుప్యతే౽త్ర
ప్రత్యయవిసర్జనీయో రాత్స్యేత్యుక్తమ్ - ప్రస్తుతస్తు నేన్ద్ర
స్యేతి నిషేధస్య జ్ఞాపకత్వవర్ణనపరభాష్యప్రామాణ్యేన పూ
ర్వోత్తరపద ఏకాదేశే నైకదేశవికృతన్యాయః - తేన గణేశః వ
నేశః - మానేశః - మాహేశ ఇత్యాదౌ జముట్ నలోపశ్చ
త్వజస్త్వాదీని నేతి ప్రాహుః॥ మరుదాదిభిరితి॥ అజాద్యదన్తత్వా
దితిభావః - ఏవం విష్ణ్వాదిభిరిన్ద్రశబ్దస్య ద్వన్ద్వే ఘ్యన్తాదజాద్య

దధీన్ద్రస్య దధ్నస్త్వ ఇన్ద్రస్యైవ పూర్వనిపాతోఽత ఆహ

పూర్వోత్తరపదనిమిత్తకార్యాత్పూర్వమన్తర
ఙ్గోఽప్యేకాదేశేన.

అత్రైన్ద్రస్యేతి నిషేధ ఏవ జ్ఞాపక ఇత్యన్యాదివచ్చ విప్రతిషే
ధే పరమితి సూత్రభాష్యే స్పష్టమ్.

---

౫౧. నన్వేవమపి ప్రధాయ ప్రస్థాయేత్యాదావన్తరఙ్గత్వా
ద్ధిత్వాదిషు ల్యప్స్యాదిత్యత ఆహ॥

అన్తరఙ్గానపి విధీన్బహిరఙ్గో ల్యబ్బాధతే.

అదో జగ్ధిర్ల్యప్తి కితీత్యేవ సిద్ధే ల్యబ్గ్రహణమస్యా జ్ఞాపక
మిత్యదో జగ్ధిరిత్యత్ర భాష్యే స్పష్టమ్.

---

౫౨. నన్వేవమపి యాయేత్యాదౌ ద్విత్వే కృతేఽన్తరఙ్గ
త్వాత్సవర్ణదీర్ఘత్వే తదసిద్ధిరత ఆహ॥

వార్ణాదాఙ్గం బలీయో భవతి.

తేనాన్తరఙ్గమపి సవర్ణదీర్ఘం బాధిత్వా వృద్ధిరితి తత్సిద్ధిః - అభ్య
న్తమితీన్ద్రస్యైవ పూర్వనిపాతః - సోమస్యత్వభ్యర్హితత్వా
త్పూర్వనిపాతః - యద్యపి సోమాదిన్ద్ర ఏవ శ్రేష్ఠః - యావ
దధికారమితి బ్రహ్మసూత్రవ్యాఖ్యానసరే తత్రైవ భాష్యకృద్భి
రుక్తత్వాత్* - తథాపి చన్ద్రలోకస్య కర్మిణాం పరమగత్యనధి
త్వేన మనసో జాతత్వేన చ తత్త్వం బోధ్యమ్ - విష్ణుర్యద్యపి సా
క్షాత్పరంబ్రహ్మేతి సర్వతోఽభ్యర్హితః - తథాపి తేనోపేన్ద్ర
త్వమిత్యుక్తం ప్రాక్॥

౫౩- ‡ తథా వ్యఙ్గనిమిత్తత్వాదభ్యాసాఙ్గో భయ...

---

* "యథా యథాఽధికారో విశిష్యతే, ఏవం ముక్తావా నన్దో విశిష్యతే - మనుష్యేభ్యో గన్ధర్వాణాం గన్ధర్వేభ్య ఋషీణాం ఋషిభ్యో దేవానాం దేవేభ్య ఇన్ద్రస్య ఇన్ద్రా ద్బ్రహ్మణః ఏష హ్యేవ శతానన్ద" ఇతి తృతీయస్య తృతీయే ప్రశమదానన్దతీర్థీయం భాష్యమిహానుసన్ధేయమ్.

‡ అత్ర గ్రన్థః పతితః.

ణస్యాసవర్ణ ఇతి ఇయఙ్విధాయకసూత్రస్థమసవర్ణగ్రహణమ స్యాజ్ఞాపకమ్ - తద్ధి యుతురిత్యాదావియఙ్ వ్యావృత్త్యర్థమ్ - ఏ తత్పరిభాషాభావే త్వీషతురిత్యాదావన్తరఙ్గేణ సవర్ణదీర్ఘేణ బాధాత్తద్వ్యర్థమ్ - ఇయఙుఙౌ అభ్యాససంబన్ధనిమిత్తకత్వాద్బహిరఙ్గౌ నచ ఇయఙః అపవాదః - యేన నాప్రాప్తిన్యాయేన ఇయర్తీత్యాది సకలలక్ష్యప్రాప్తయణపవాదత్వస్యైవ నిర్ణయాత్ ఇతి ప్రాఞ్చః.

పరత్వేతత్పరిభాషాభావే అభ్యాసస్యేతిసూత్రమేవ వ్యర్థమ్ - నచ ఇయేషుయోషేత్యాదౌ చరితార్థమ్ - తయోరపి పూర్వప్రవృత్తగుణస్య పూర్వప్రవృత్తవృద్ధేశ్చ ద్విర్వచనేఽచీతిరూపాతిదేశేనాపహారే కృతే పునః ప్రాప్తగుణవృద్ధిబాధిత్వాఽన్తరఙ్గత్వాత్సవర్ణదీర్ఘప్రవృత్తేః - నచేయర్తీత్యాదౌ తచ్చరితార్థమ్ - తావన్మాత్రప్రయోజనకత్వే ఉరిత్యేవ బ్రూయాత్ - య్వోరితివర్తతే - ఇణో యణితి సాహచర్యాత్ వ్యాఖ్యానాచ్చ ఋధాతోరేవ గ్రహణమ్ - అర్తేరివర్ణస్యేయఙిత్యర్థః - అభ్యాసస్యార్తావితి అభ్యాసస్యార్తేరితి వా గురుత్వాన్నయుక్తమ్ - నచ ఏఐఓఔశబ్దేభ్య ఆచారక్విబన్తేభ్యః స్త్రప్రత్యయనిమిత్తత్వాద్వా తత్త్వంబోధ్యమ్ - వస్తుతస్తు ఇయర్తి ఇత్యాదౌ శ్లునా ప్రత్యయాపహారేణాక్షేపా సంభవాదియాయేత్యాదౌ ఉభయోరాన్త్వమత్వాత్పరత్వాదియఙ్ వారణాయా సవర్ణగ్రహణమావశ్యకమితి న తజ్జ్ఞాపకమితి ప్రాచీనమతమయుక్తమేవ ॥ సకలలక్ష్యేతి ॥ క్వచిద్బాధకేన బాధేఽపి ప్రాప్తిమాత్రమస్త్యేవేతి భావః.

॥ ఋధాతోరేవేతి ॥ తేనారార్త్రమతి క్రాన్తైరత్యర్త్రా)భిర్దధిఋద్భిరివాచరతి దధిఋచ్ఛతి ఇతి - అనా ఆ అభవత్ రీఅభవదిత్యాదౌన ॥ ఏఐ ఇతి ॥ నచాత్ర కాస్త్రిత్యయాదితి ఇజాదేరితి వా ఆమ్ స్యాత్ - కాస్యనేకాజ్గ్రహణమిత్యస్య ప్రత్యయగ్రహణమపనీయతద్స్థానే అనేకాచ ఇతి వాచ్యమితి పక్షాశ్ర)యణాత్ - దయాయాస ఇతి సూత్రే ఆసిగ్రహణె నాకారాదే

లిటి ఇయఙాద్యర్థం తత్ప్రాప్త్యావశ్యకమ్ - తథా ఓష్ఠ్యధా
తో ర్ణ్వలసాందిచ్ఛాఖ్యజనాంత్ప్యాని ఉవోణకీయిప తీత్ర్యాద్య
ర్థమావశ్యకమితివాచ్యమ్ - పాష్ఠవ్రిథమాహ్నా కాన్త్యస్థ భా
ష్యప్రామాణ్యేన తేషామనభిధానాత్ - అన్త్యేద్వితీయ ద్వర్య
చనస్యైవ సత్త్వేన తదుక్తప్రయోగస్యైవ దుర్లభత్వాత్ - ఏవం
చ సంపూర్ణసూత్రస్య జ్ఞాపకతా యుక్తా - యద్యపిభాష్యే
యదయమభ్యాసస్య సవర్ణ ఇత్య సవర్ణగ్రహణం కరోతీతి గ్ర
న్థేన అసవర్ణగ్రహణస్యైవ జ్ఞాపకతా లభ్యతే - తథాపి సప్త
న్తరేణ గుణవృద్ధీ అసవర్ణపరోఽభ్యాసోభవతీతి తదుపపాద
కగ్రన్థేన సంపూర్ణసూత్రస్యైవ జ్ఞాపకతా లభ్యతే - అనేనాపి నైత
దస్తి జ్ఞాపకమర్త్యర్థమేతత్స్యాదిత్యనేన సూత్రస్యార్థక్యమేవ
దర్శితమ్ - అసవర్ణగ్రహణస్యైవ జ్ఞాపకత్వే తద్వ్యావృత్తిప్రదర్శ
నేన తత్సార్థక్యమేవ దర్శితం స్యాత్ - న చాకృతవ్యూహా పరిభాష
యా ఇయాయ ఇయేషేత్యాదౌ సవర్ణదీర్ఘప్రాప్తిర్యదిదీర్ఘేణ
స్యాత్తర్హి గుణస్స్యాదితి సంభావనాయాస్సత్త్వేన పరిభాషాప్రవృ
త్తేస్సూపపాదత్వాదితి కథం సంపూర్ణసూత్రస్య జ్ఞాపకతేతి
వాచ్యమ్ - తస్యాస్సత్త్వేఽప్యేతద్భాష్యప్రామాణ్యేన య
త్రాన్తరఙ్గకార్యప్రవృత్తియోగ్యకాలోత్తరమేవ తన్నిమిత్త
వినాశక బహిరఙ్గవిధేః ప్రాప్తిస్తత్రైవ తత్పరిభాషాప్రవృత్తి
స్వీకారాచ్చ - న చాన్తరఙ్గత్వాద్దీర్ఘే పియాయేత్యాదౌ పూ
ర్వాన్తవత్త్వేనాభ్యాసత్వాద్వర్ణత్వాచ్చ ణల్యసవర్ణ ఇయఙ్వి
ధానేన సూత్రం చరితార్థమ్ - న చాచిశ్న్వ ఇత్యనేన సిద్ధిః వృ
ద్ధిబాధనార్థత్వాదితి వాచ్యమ్ - ప్రత్యాసత్త్యాఽసవర్ణపదేనా
భ్యాసోత్తరఖణ్డసంబన్ధ్యసవర్ణాచ ఏవగ్రహణాచ్చాప్రాప్తిబాధక

త్వాన్నేతి కల్పన సంభవేన గుర్వాదేరన్యచ్చ ఇత్యేవసిద్ధేగురు
న్యాసేన ముఖ్యగురుమతపివగ్రహణాచ్చ॥ ఉవోణకీయిపతీతి॥
యథేష్టం న్యాయాధానాతిశ్వేత్యుక్తేరితి భావః॥ అన్త్యే ఇతి॥ తద
న్తరఙ్గావాజాదేశాన్త్యద్వేగిర స్యేత్యుక్తేరితి భావః॥ యోగ్య
కాలోత్తరమేవేతి॥ న తు తతః ప్రాగిత్యర్థః - ప్రవృత్తేతు త
త్సమకాలం తతః ప్రాగితి నైషేతి భావః॥ కాన్త్యే బాధేతి॥ వృద్ధి

శ్వనాపేక్షయా పరిభాషాజ్ఞాపకత్వస్యైవాఽనిత్యత్వేచేత్యాహుః ॥

సాచేయంధర్మిగ్రాహకమానాదాఙ్గవార్ణయోస్సమాన
కార్యకత్వ ఏవ । యత్తు కుమ్భకార ఇత్యాదౌ సమాననిమిత్తక
త్వరూప సమానాశ్రయత్వ ఏవైషేతి – తన్న – జ్ఞాపితేఽపీయా
యొరేషేత్యాద్యసిద్ధేః । సూత్రేవైయర్థ్యస్య తదవస్థత్వా
చ్చ । స్యోన ఇత్యత్రతు వక్ష్యమాణరీత్యా స్యానిత్యత్వా దప్రవృ
త్తౌ గుణాదన్తరఙ్గత్వాద్యణాదేశః । నచైవమపీయాయేత్యా
దౌ ఇయఙ్ దుర్లభస్తత్ర కర్తవ్యే వృద్ధ్యాదేః స్థానివత్త్వేన అసవ
ర్ణే ఇతి ప్రతిషేధాదితి వాచ్యమ్ – సూత్రారమ్భ సామర్థ్యాదేవ
శాస్త్రబాధేత్యర్థః ।

॥ సూత్రారమ్భసామర్థ్యాదేవేతి ॥ నను ఇయేథే
త్యాదౌ పరత్వాద్గుణే తతో ద్విత్వే వార్ణాదాఙ్గమితి తతో
హ్రస్వత్వే ఆదిష్టాదచః పూర్వత్వేన తస్య యణ్ స్థానిత్వాన్న
ప్రవృత్తౌ అస్యసూత్రస్య చారితార్థ్యాత్కథమేతత్ – నచా
త్రచారితార్థ్యాదుక్తపరిభాషా జ్ఞాపనమస్యసంభవతీతి వా
చ్యమ్ । ఏతత్పరిభాషాసిద్ధేః పూర్వమభ్యాసేనాన్తరఙ్గత్వాత్ హ్ర
స్వత్వప్రయోగదేశే ఇవర్ణోవర్ణయోరభావేనాత్ర ఏతదప్ర
వృత్తేః – వాహ ఊఠిత్యాదావివాఙ్గసంజ్ఞాద్వారాఙ్గాక్షేప
ప్రత్యయనిమిత్తకత్వేన వా అయాదేశాపేక్షయా హ్రస్వాపే
క్షస్యబహిరఙ్గత్వాత్ – ఇతరథా పరిభాషాజ్ఞాపకత్వమస్యసం
భవం ప్రాప్నోతీతి చేత్ – అత్ర కేచిత్ – జ్ఞాపకపరభాష్యప్రా
మాణ్యేన నను అత్యర్థమేతత్స్యాత్ నైకముదాహరణమస
వర్ణగ్రహణం ప్రయోజయతీతి భాష్యేణచానభిధానమితి ।
తన్న – జ్ఞాపకపరం భాష్యం న పూర్వవిప్రతిషేధేన ద్విర్వ
చన ప్రవృత్తిమాశ్రిత్య ప్రవృత్తమ్ । తథాహి । ద్విర్వచనం
యణయవాయావాదేశేభ్య ఇతి పూర్వవిప్రతిషేధం పఠిత్వా తతః ప
ఠితస్య ద్విర్వచనాత్ప్రసారణత్వేత్యాది పరవిప్రతిషేధస్య
యాయేతి ప్రయోజన ముపన్యస్య నను చాత్రాపి ద్విర్వచ
నేకృతే పరస్య గుణవృద్ధీభవిష్యత ఇతి పరవిప్రతిషేధప్రయో
జనే దర్శితే తతోఽనిత్యత్వ అన్తరఙ్గత్వాత్సవర్ణదీర్ఘత్వం

స్థానివత్త్వాప్రవృత్తేః । తచ్చ సామాన్యాపేక్ష మభ్యాసకార్యే
తదుత్తరఖణ్డాదేశస్యైతత్కార్యప్రతిబన్ధకీభూతం స్థానివత్త్వం
నేతి అత ఏవారతీత్యాదౌ యణాదేశస్య స్థానివత్త్వా దభ్యాస
స్యథ్రలోపయితి దీర్ఘో దుర్లభ ఇత్యపాస్తమ్ । దీర్ఘవిధౌ తన్ని
షేధప్రాప్తేరితి శజాద్యాయాం వార్ణాదాఙ్గం బలీయ ఇతి గుణవృ
ద్ధీ భవిష్యతః, కిం వక్తవ్యమేతత్, నహి, ఆచార్య ప్రవృత్తిర్జ్ఞా
పయతి వార్ణాదాఙ్గం బలీయ ఇతి యదయమనవర్ణగ్రహ
ణం కరోతీతి సమాహితస్ । తథా చేరయేథేత్యత్రాపి గుణవృద్ధీ
బాధిత్వా పూర్వవిప్రతిషేధేన ద్విర్వచనే పశ్చాత్ప్రాప్తగుణ
వృద్ధీ బాధిత్వా అన్తరఙ్గత్వాత్సవర్ణదీర్ఘేకృతే ఏతస్య చారి
తార్థ్యమ్ । యేనానభిధానం కల్ప్యేత్ । ఇదమప్యబోధ్యమ్ । మ
పర్యాన్తానువృత్తివదనవర్ణానువృత్తిరేవ ఉక్తార్థే యోజ్ఞా
పికా । నచోర్ణోత్యాద్యర్థా సా । అమన్త్రే ఇతి నిషేధేన ఇ
జాదేరిత్యామోఽప్రవృత్తేరితి వాచ్యమ్ । ఇయజాదిప్రకరణే
తన్త్యాదీనాం ఛన్దస్యుపసంఖ్యానమితి వార్తికేన ఉవఙ్ప్ర
వృత్తేరిత్యదోషాత్ । స్పష్టం చేదం భాష్యకైయటయోరితి ॥
॥ సామాన్యాపేక్షమితి ॥ తస్ఫం తు అతూతవత్ । అబీభవత్ ।
ఆరతీత్యాది సిద్ధిః । నన్వసెనైవ సిద్ధౌ పూర్వస్యైవ విధావి
త్యస్య కథమారతురితి ప్రయోజనం సంగచ్ఛతామ్ । నచజ్ఞాప
కస్య సజాతీయాపేక్షత్వేన ఉత్తరఖణ్డస్థయువర్ణాన్యాచ్ స్థా
నికాదేశస్యాజాత్మకస్య వా ఆదేశస్య గ్రహణేన అభ్యాసత్వే
నాభ్యాసోద్దేశ్యకస్య గ్రహణేన వా తత్సంగతిః । అవవర్ణాల్
ఆరదిత్యనయోరసిద్ధ్యాపత్తేరితి చేన్న । అన్త్యదీర్ఘవిధౌ తన్ని
షేధేన ఆద్యే ఉవర్ణాదేశత్వాభావేన ణావచ ఇతి నిషేధాప్రవృ
త్తౌ పరత్వాద్గుణే పశ్చాద్ద్విత్వే ఆదిష్టాదచః పూర్వస్య విధి
సద్భావేన స్థానివత్త్వాప్రవృత్తేరిత్యుక్తిరీతిమూలసైభవపూ
ర్వస్యైవ విధావిత్యస్యారతురితి ప్రయోజనాభావన సఙ్గతే
రితి ॥ ఆరతీతి ॥ అతూతవత్ అనూనవత్ ఇత్యాదౌ దీర్ఘో
లఘోరితి దీర్ఘో ప్రత ఏవేతి బోధ్యమ్ తస్యత్వదీదయుత్ ఇత్యా
దే చారితార్థ్యాత్ ॥ దీర్ఘవిధావితి ॥ నను స్వాద్దీర్ఘయలో

పేషు లోపాజాదేశ ఏవ నస్థానివదితి నియమే న కథం త్రిషేధః-
కించ రిర్యతురిత్యాదౌ ఉక్తనియమేన నపదాన్త ఇతి నిషేధస్య
బాధేఽపి పూర్వత్రాసిద్ధ ఇతి నిషేధస్యాభ్యాసకార్యప్రతిబన్ధ
కీభూతస్యత్యుక్తనిషేధస్య చ ప్రవృత్తౌ తదసిద్ధోక్తనియమే
న తయోరపి నిషేధయోర్న్నివృత్తేర్వక్తవ్యతయా ఆరతీత్యా
దౌ అభ్యాసకార్యప్రతిబన్ధకేత్వస్యాప్యప్రవృత్తౌ దీర్ఘానా
పత్తేరేవేతి చేన్న- ఉక్తవార్తికే దీర్ఘగ్రహణస్య ద్వ్యప్రయో
జనేరర్యతు కిరోర్యరితి- తత్రాద్యేఽభ్యాసస్యానవ్యరిత్యా అథా
తుత్వేన ధాతోరేవ దీర్ఘవిధానేన, అన్త్య ఉణాదీనామప్యు
త్పన్నత్వేన దోషాభావేన త్రిదీర్ఘగ్రహణస్యైవాకర్తవ్యత్వాత్.
యదుక్తం వార్తికే వ్యాఖ్యానాదాష్టమిక దీర్ఘస్యైవ గ్రహ
ణమితి న దోషః- వస్తుతస్తు పూర్వోక్తరీత్యోపధాయాం చే
త్యత్రాభ్యాసజిబ్రి ఇతి నిషేధబలేన తత్రాభ్యాసస్యైవ ధాతు
త్వేన చరిర్యతురిత్యాదౌ దీర్ఘవారణార్థం ఉక్తవార్తికే దీ
ర్ఘగ్రహణమావశ్యకమ్- కించ నపదాన్త ఇత్యత్రాష్టమికదీ
ర్ఘస్యాపిత్వయా గృహీతత్వేన శ్రీయసాపిత్యాగా వివహాంసా
విత్యాదౌ సాన్తస్యైకదేశవికృతన్యాయేనానన్తరజ్ఞత్వాత్ప్రన్త
మహాత ఇతి దీర్ఘవారణాయోక్తవార్తికే దీర్ఘగ్రహణస్-
తేన సాప్తమికస్యాపి గ్రహణమిత్యుభయథావశ్యకమ్- కథం త
ర్హి ఆరతీత్యాదౌ దీర్ఘ ఇతి చేదత్థమ్- ఉక్తవార్తికే దీర్ఘ
పదేన ఉపధాదీర్ఘస్యైవ గ్రహణేనాదోషాత్- నపదాన్త
ఇతి సూత్రే పూర్వత్రాసిద్ధే నేత్యవష్టభ్యావశేయ లోపస్వరవ
ర్జంద్విర్వచనాదీని నపాత్యానీతి భాష్యోక్తరీత్యా దరణేతు
సూత్రే వార్తికేచ దీర్ఘగ్రహణం వ్యర్థమేవ- వార్తికేతస్య
సూత్రస్థదీర్ఘగ్రహణమూలకత్వస్య తత్రైవ భాష్యోక్తేః- రిర్య
తురిత్యాద్యర్థం తు ఉపధాయాం చేతి సూత్రే అభ్యాసప్రతి
షేధస్యైవ వార్తికకృతోక్తేరదోషః- నచ దీర్ఘగ్రహణేకృ
తే హ్యావశ్యక ఇతి తత్రైవ క్తైయటే నోక్తమ్- యుక్తంచై
తత్ అన్యథా హంసాయిత్యాదావస్వరదీర్ఘత్వస్య చాతార్థ్యే
నాభ్యాసకార్యప్రతిబన్ధకేతి నిషేధబలేన పూర్వత్రాసిద్ధ మి

ష్టాద్వా - అరిః ప్రియాదిత్యత్ర స్థానివత్త్వేనే యజ్ భవత్యేవం
తస్య స్థానివత్త్వస్య అభ్యాసకార్యప్రతిబన్ధకత్వాభావాత్ ॥
త్యనేనచ ప్రాప్తిః స్థానివత్త్వప్రవృత్తేస్తేన బాధేన మానా
భావాదితిదిక్॥ అరియఃప్రియాదితి ॥ వస్తుతస్తు ప్రతిబన్ధకేతి
వనివేశ్యమ్. ఫలాభావాత్ - అరియఃప్రియాదిత్యత్రతు అన్తరఙ్గ
త్వాది యజీనదోషః - తన్నివేశేలక్ష్యాసిద్ధేశ్చ - తథాహి - ఉప
ధాకార్యం ద్విత్వాత్ప్రబలమిత్యస్యోత్తర ఖణ్డేవర్ణాభావేన
ణౌచఙ ఇతినిషేధావిషయే ఆసఉపవేశన ఇత్యస్యమాభవాన
టిటత్ ఇత్యాదౌ చారితార్థ్యేన అచకాణత్ ఇత్యాదౌద్వి
త్వాత్పూర్వం ణౌచఙ ఇతినిషేధేన వృద్ధేరభావే ద్విత్వోత్త
రం వృద్ధౌ కాకాన్యదీనాంవేతి వికల్పేన హ్రస్వాభావే తస్య స్థాని
వత్త్వేన సన్వద్భావాద్యాపత్తేః - ఏవం శబ్దధాతోర్ణిచి
చఙి అచశాబత్ ఇత్యాదావపి - అథప్రకృతైర్యకాచ్ సూ
త్రేతస్య జేర్ష్యః శ్రేష్ఠ ఇతి ప్రయోజనముపన్యస్యాకారోచ్చా
రణసామర్థ్యాల్లోపో నేతితత్సూత్రస్థభాష్యేణోక్తం వుయణ్
జిహ్వచనం జ్ఞాపకం ణౌ స్థానివత్త్వస్య, యద్యేతత్ జ్ఞాప్య
తే అచికీర్తత్ ఇత్యత్రాపి ప్రాప్నోతి, న,తుల్యజాతీయస్యజ్ఞా
పకమ్, కశ్చతుల్యజాతీయః, యథాజాతీయాః వుయణ్ జ
యః, కథంజాతీయాశ్చైతే, అవర్ణపరా ఇతీద్వ్యర్థవచనే చేతి
సూత్రస్థభాష్యేణచ యత్రద్విరుక్తోత్తరఖణ్డే ఉవర్ణస్థాని
కోవర్ణః శ్రూయతే తత్రైవ ణౌచఙ ఆదేశో నేతి నిషేధః-అ
న్యథాశ్రితబ్దాణ్ణిచిచఙి ణౌచఙ ఇతినిషేధేన టిలోపాభావేఽభ్యా
సే శ్రవణార్థత్వేన నాకారోచ్చారణవైయర్థ్యమితి తదసఙ్గ
తిః - ఔనసత్వసాధ్యేవ - తథాచాచకాణదిత్యత్ర ణౌచఙ ఇ
తినిషేధాప్రవృత్త్యాపూర్వంవృద్ధౌ పశ్చాద్ద్విత్వే స్థానిభూతా
దచః పూర్వత్వేన దృష్టత్వాభావాన్నస్థానివద్భావ ఇతిచేన్న-
ఉక్తభాష్యాభ్యాముత్తరఖణ్డే పరినిష్ఠితవర్ణశ్రూయత ఇత్య
తత్పర్యస్యకల్పనేపి ఉవర్ణస్థానికేతినివేశేమానాభావాత్ -
ణౌచసంశ్చఙోరితి విహితస్య గాఙసమ్నాసేన నిషేధః - నిషే
ధేనతు అజాదేర్ద్వితీయస్యేత్యేతచ ఏకవిశేష్య ఉత్తరఖణ్డే వర్ణవ

ఇయం చాఙ్గసంబన్ధిన్యాఙ్గ ఏవేతి స్వరితో వేతి సూత్రే భాష్యే- తత్రికుమార్యై ఇత్యాదౌ యణుత్తరమాదుక్తః॥ ఇయం చానిత్యా- ఛ్వోరితి సతుక్కనిర్దేశాత్ అన్యథాఽఙ్గత్వాత్పూర్వంతు కృత్యాదేశే తుకోఽప్రాప్త్యా తద్వైయర్థ్యం స్పష్టమేవేత్యన్యత్ర విస్తరః॥ ________

రత్వాభావాత్ - కిం చ ఇటకిటికిటీత్యత్ర ప్రశ్లిష్టాల్లిటి అతుపి ద్విత్వే వార్ణాదాఙ్గమిత్యత్ర ఖణ్డేఏరనేకాచ ఇతియణితస్య స్థానివత్త్వే నాభ్యాసెయణాపత్తిరితిదిక్ ॥— అన్యేతు ఉవర్ణాదేశత్వాభావేన ణౌవచ ఇతి నిషేధాప్రవృత్త్యా పరత్వాత్ వృద్ధౌ తతో ద్విర్వచనే ఆదిష్టాదచః పూర్వస్య విధిరితి అచకాణదిత్యాదిసిద్ధిః- ఊయతురిత్యాదౌ తు స్థానివద్భావేనైకారబుద్ధౌ పర్యుదాసన్యాయలబ్ధాసవర్ణాజ్నిమిత్తాభావేనన యణ్ -సవర్ణదీర్ఘస్తు న- పూర్వస్యైవవిధానాభావాత్ - య [illegible]వార్ణాదాఙ్గమిత్యస్యానిత్యత్వేన పూర్వమన్తరఙ్గత్వాత్సవర్ణదీర్ఘే ఇయజీ రూపసిద్ధిరిత్యాహుః॥— యత్తు అభ్యాసస్య పరాప్రత్యధికరణో దేశ్యకే కార్యేన స్థానివత్త్వమిత్యేవ జ్ఞాప్యతే- తేన అరియ్రతి అరియ్రియాత్ - ఇత్యత్రియలోపేయణ్ రిజా[illegible]స్థానివత్త్వం యలోపస్యాతథాత్వాత్ -ఏవం చప్రతిబన్ధికేతి వ్యర్థమేవ-అరియ్రియాదిత్యత్రేయజాదేశస్యాతథాత్వేనాదోషాత్ -తేనయత్ర యాతిరిత్యత్రయజకారలోపస్యస్థానివత్త్వేనపునరాతో లోపోనశక్యః ఆలోపస్య స్థానివత్త్వాదితి మనోరమాగ్రన్థోఽపివ్యాఖ్యాత ఇతి॥— తచ్చిన్త్యమ్- బభావ యుషతే ఇత్యాదౌ ఇత్వాద్యనాపత్తేరితిదిక్ ॥

॥ అఙ్గసంబన్ధీతి ॥ ఇదం సమానకార్యత్వ ఏవేతి పూర్వోణగతార్థకమ్ ॥

॥ అనిత్యేతి॥ నను తుక్ శప్పోర్న సమాన కార్యత్వమితి వాణ్పరిభాషాయా అప్రవృత్త్యావన్తరఙ్గత్వాత్తుకితన్నివృత్తియోః తుక్ నిర్దేశ ఆవశ్యక ఇతి కథమనిత్యత్వజ్ఞాపకమితి

నన్వేవం సేదుష ఇత్యాదౌ క్వసోరన్తరఙ్గత్వాదిటి తస్య సంప్రసారణేఽపీటశ్శ్రవణాపత్తిరితి చేదత్ర కేచిత్ ॥

అకృతవ్యూహాః పాణినీయాః.

నకృతో వ్యూహో విశిష్టనిశ్చయశ్శాస్త్రప్రవృత్తివిషయో యైరిత్యర్థః - భావినినిమిత్తవినాశ ఇత్యధ్యాహారః - బహిరఙ్గేణాన్తరఙ్గస్య నిమిత్తవినాశే పశ్చాత్సంభావితేఽన్తరఙ్గం నేశీయావత్ - అత్ర చ జ్ఞాపకం సముత్థానాం ప్రథమాదితి సూత్రే సముత్థానామితి - తద్ధినాద్ధితాదిభ్యః కృతదీర్ఘేభ్యః ప్రత్యయోత్పత్త్యర్థమ్ - అన్యథాన్తరఙ్గత్వాద్దీర్ఘే కృత ఏవ ప్రత్యయప్రాప్త్యా తద్వైయర్థ్యం స్పష్టమేవ - అత్ర హి భావిన్యాదివృద్ధ్యా నఙ్గాత్త్వస్య వినాశః స్పష్ట ఏవ - నచాత్రైకాదేశప్రవృత్తిసమయే వృద్ధ్యప్రాప్త్యైకాదేశే కృతే ఆదేశే వృద్ధేః ప్రాప్త్యాపి తన్నిమిత్తవినాశాభావ ఇతి వాచ్యమ్ - తద్ద్వారైవ నిమిత్తవినాశసత్త్వేనాశ్రితే - నచ స్థాద్ధితే బహిరఙ్గతయా వృద్ధేరసిద్ధత్వాన్న తన్నిమిత్తవినాశ ఇతి వాచ్యమ్ - సమర్థగ్రహణేనైతద్విషయే తస్యాః ప్రవృత్తేరపి జ్ఞాపనాత్ - యత్తు సమర్థగ్రహణాన్నాన్తరఙ్గపరిభాషాయా అనిత్యత్వమేవ జ్ఞాప్యత ఇతి - తన్న - అసిద్ధపరిభాషయా సమానకాలప్రాప్తబహిరఙ్గస్య పూర్వం జాతబహిరఙ్గస్య వాన్తరఙ్గే కర్తవ్యేఽసిద్ధత్వం బోధ్యతే న తు జాతేఽన్తరఙ్గే తస్య తత్త్వం బోధ్యతే మానాభావాత్ఫలాభావాచ్చ - ఏవం చ స్థాద్ధితాదావేకాదేశస్య పరిభాషాసాధ్యత్వాభావేన తదనిత్యత్వజ్ఞాపనాసంభవాత్ - అన్తరఙ్గానపి విధీనిత్యాదేశ్చేన్న - ఏతస్యైవ పరమసిద్ధాన్తత్వేన పూర్వోక్తస్య సర్వస్యైతన్మూలకత్వేనాదోషాత్ -

---

॥ జాతేఽన్తరఙ్గే తస్యేతి ॥ ప్రాప్తస్యేతి శేషః - అన్తరఙ్గే అసిద్ధత్వమితి ప్రకృతమన్తరఙ్గమితి చానువర్తతే - తథా చాన్తరఙ్గే జాతే ప్రాప్తస్య బహిరఙ్గస్యాన్తరఙ్గే కర్తవ్యేఽసిద్ధత్వం న బాధ్యత ఇత్యర్థస్సంపద్యతే - ఏతేన జాతేఽన్తరఙ్గే బహిరఙ్గాసిద్ధత్వస్య పూర్వపక్షిణాఽనఙ్గీకారేణ తత్ఫలద్వాస ప్ర

కస్యస్యాప్యసమేవాన్తర్భావః. ఏతత్ప్రవృత్తౌ నిమిత్తవినాశసంభావనాపి నిమిత్తమ్. అత ఏవ గోమద్దుష్టీత్యాదౌ హల్ఙ్యాదిలోపోన. అన్యథా హల్ఙ్యాదిలోపః కాలే నామాసికలుకోపాప్రాప్త్యా తన్నుత్తరం చాపహార్యాభావాదప్రాప్త్యా లోపస్యైవాపత్తేః. అస్తి చాత్రాపి యాదిలోపే నస్యాత్త్వం హిలుక్యాదితి సంభావనా. అల్లోపోన ఇతి సూత్రస్థ తపరకరణం తు పరిభాషానిత్యత్వజ్ఞాపనేన చరితార్థమ్. తద్ధితేనేత్యాదౌ లోపవారణాయ అన్యథాదీర్ఘాభావే లోపసంభావనయా తత్పరిభాషా ద్ధిః పూర్వప్రాప్త్యా తద్వైయర్థ్యం స్పష్టమేవేత్యాహుః॥

సమర్థానామితి సూత్రే కైయటస్తు సమర్థవచనేనేయంపరిభాషాజ్ఞాప్యతే. అకృతవ్యూహాః పాణినీయా ఇతి. తేన సంపుష ఇత్యాదావన్తరఙ్గత్వాత్పూర్వం కృతోఽపి డాగమో నివర్తత ఇతి వదన్ నకృతో వ్యూహో విశిష్టస్తర్కో నిమిత్తకారణనాశేపి కార్యస్థితిరూపో యైరిత్యర్థమభిప్రేత్య నిమిత్తాపాయే నైమిత్తికస్యాప్యపాయ ఇతి యావత్. సూఢితాదిషు వృద్ధౌదీర్ఘస్య ప్రవృత్తౌ సాపుద్ధిరిత్యాభూదితి సమర్థానామితి. లోకన్యాయసిద్ధశ్చాయం క్రమః. తథాహి. లోకే నిమిత్తం ద్వివిధం దృష్టమ్. కార్యస్య స్థితౌ నియామకం తదనియామకం చాద్యం యథా న్యాయనయే అపేక్షాబుద్ధిస్తన్నాశే ద్విత్వనాశాభ్యుపగమాత్. వేదాన్తినయే

కృతానుపయుక్తమిత్యపాస్తమ్॥ నిమిత్తవినాశసంభావనాఽపీతి॥ ఏతేనైవ సామఞ్జస్యే తద్ద్వారైవ నిమిత్తవినాశసత్త్వే వేత్యాదిపూర్వోక్తం నిష్ఫలమేవేతి బోధ్యమ్. అత్ర నిమిత్తత్వం కార్యసాధారణం బోధ్యమ్. తేన సోఽహల్ఙ్యాది లోపకార్యస్యాపి న క్షతిః. నను నిమిత్తవినాశసంభావనాఽపి యద్యేతత్ప్రవృత్తౌ నిమిత్తం తర్హ్యల్లోపోఽన ఇతి సూత్రే తపరకరణం వ్యర్థమిత్యత ఆహ॥ తపరకరణం త్వితి॥

నైమిత్తికస్యాప్యపాయ ఇతి॥ స్థానినః స్థితిశ్చేత్యపి బోధ్యమ్॥ సమర్థానామితీతి॥ నను సమర్థగ్రహణేన సమర్థాత్ ద్వితీయాత్పదనే పి ఫలత్వాత్ప్రవృత్తసవర్ణదీర్ఘనివృత్తేః కథం నిరాక్రియేతి చేన్న

ప్రారబ్ధస్య విక్షేపస్థితి నియామకత్వం చ ప్రసిద్ధమేవ - ద్వితీయం యథా దణ్డాదితన్నాశేపి ఘటనాశాదర్శనాత్ శాస్త్రలక్ష్యానురోధాద్వ్యవస్థాభావినాశే పూర్వమనుత్పత్తౌ కశ్చిన్న్యాయో నాపి సంప్రతిపన్నో దృష్టాన్తః- సమర్థానామిత్యస్యాపి లౌకసిద్ధార్థజ్ఞాపనేన చారితార్థ్యసంభవే లోకాసిద్ధాపూర్వతాదృశార్థజ్ఞాపకత్వే మానాభావ ఇతి తదాశయ ఇతి॥

పరేతు నేదుష ఇత్యాదౌ వసావధికేన వ్యాఖ్యానే సేట్ వస్ అస్ ఇతి స్థితే ఇట్సంప్రసారణయోః ప్రాప్తౌ ప్రతిపదవిహితత్వాత్పూర్వం సంప్రసారణే వలాదిత్వాభావాదిటః ప్రాప్తిరేవ నేతత్సిద్ధిరితి స్పష్టం సమర్థానామితి సూత్రే కైయటే - అసిద్ధవత్సూత్రే కైయటేన స్పష్టమేతత్ - యద్యపి ప్రతిపదవిధిత్వం సమకాలత్వేనత్వేవ బాధకత్వే బీజం, తథాపి పూర్వప్రవృత్తౌ సావకాశత్వే నియామకం భవత్యేవేతి తదాశయః- నిరూపితం చైతద్బృహచ్ఛబ్దేన్దుశేఖరే - సమర్థానామితి సూత్రే సమర్థమాథాత్ ద్విత్వస్యాధునికత్వాచ్ఛాస్త్రీయకాల్ - పరిత్యాలనాద్ధిసఞ్జ్ఞాస్యైకాన్యాయేన సృత్యానివర్తనాదకరణం లఘ్వితి దీక్షితోక్తం దూష్యతి॥ భావీతి॥ తదాశయ ఇత్యుత్తరమాహురితి శేషః॥ తత్రచ పూర్వోక్తస్య కేచిదిత్యస్యాన్వయః॥

॥ ప్రతిపదవిధిత్వాదితి॥ నను నియమశాస్త్రాణాం విధిముఖేనైవ ప్రవృత్తిరితి సిద్ధాన్తాత్ ఇడ్విధావస్యైకాజాదిత్వత్రివస్వితి ద్యుక్త్యైరిటోపి ప్రతిపదవిధిత్వమితి చేన్న - ఏతత్పక్షే వస్వేకాజిత్యస్యానువాదకత్వేన విధిత్వాభావాత్ యస్య చ విధిత్వం తదర్థ ధాతుకేత్యస్య వతస్య ప్రతిపదవిధిత్వమ్- తదాపేక్షైషవగతిః- అన్యథా వస్వేకాజిత్యస్య వలాదిత్వానిమిత్తకతయా తమాదాయాకృతవ్యూహపరిభాషాప్రవృత్త్యసంభవాత్॥ బాధకత్వ ఇతి॥ పశ్చాత్ప్రవృత్తస్యాపీతి శేషః- నను ఇయాయేత్యాదౌ ప్రతిపదోక్తేన ఇణో యణితాద్యదినా వృద్ధ్యాదర్శాభావాత్తిః- కిఞ్చ శేషాద్విభాషేత్యత్ర శేషాద్గ్రహణాభావే కబభావే సావకాశానాం సమాసాన్తానాం ప్రతిపదవిహితానాం పరత్వాత్కప్ బాధ ఇతి తత్సూత్రస్థభాష్యాసఙ్గతిరితి చేన్న - ప్రతిప

గ్రహణంతు విషుణ ఇత్యాదావకృతసంధేః ప్రత్యయదర్శనేన
సర్వత్ర తథా ప్రథమవారణాయ న్యాయసిద్ధార్థానువాదఏవ-
ధ్వనితంచేదం విప్రతిషేధసూత్రభాష్యే - తత్రహి వైతుషాణి
రిత్యన్తరఙ్గపరిభాషోదాహరణముక్తమ్ - కించ విభజ్యాన్వాఖ్యా
నేను ఉత్థిత. ఇఇతిస్థితే వార్ణాదాఙ్గంబలీయ ఇతిప్రాప్త వృద్ధి
వారణాయ సమర్థగ్రహణమిత్యత్రైవ సూత్రే కైయటే స్ప
ష్టమ్ - అతఏవాసిద్ధవత్సూత్రే వసుసంప్రసారణమజ్విధౌసిద్ధం
వక్తవ్యం పపుష ఇత్యాదౌ వసోస్సంప్రసారణేకృతే ఆతో
లోపో యథాస్యాదితిభాష్యేఉక్తమ్ - పదస్యవిభజ్యాన్వాఖ్యా
నే పూర్వోక్తకైయటరీత్యాపూర్వం సంప్రసారణే ఇటోప్రా
ప్త్యసన్నిమిత్తకఏవాతోలోపఇతి తదాశయః - అన్యథాన్తర
ఙ్గత్వాదిటితన్నిమిత్తక ఏవాతోలోప ఇతికథనసఙ్గతిః - అతఏ
వాఙ్చ ప్రత్యఙ్గస్య ప్రతిషేధఇతి వార్త్తికకృతారబ్ధమ్ - భాష్య
కృతాచ నప్రత్యాఖ్యాతమ్ - ప్రత్యఙ్గమన్తరఙ్గమ్ - అస్యాంప
రిభాషాయాంసత్యాంతు తద్వైయర్థ్యంస్పష్టమేవ - అతఏవ
ఛ్వోరితిసూత్రేఽవశ్యమత్రతుగభావార్థో యత్నః కార్యోన్త
రఙ్గత్వాత్తత్ప్రాప్తేరితిభాష్యేఉక్తమ్ - ఏతతత్త్వేతుకోఽప్ర
ప్త్యయత్నావశ్యకకథనమసఙ్గతమితిస్పష్టమేవ - నచతదనిత్య
త్వజ్ఞాపనార్థమేతదితితదాశయః - అవశ్యమిత్యుక్తేరస్వారస్య
భఙ్గాపత్తే - - కించానయైవ ప్రత్యయోత్తరపదయోశ్చ అ
తోజఙ్ఘిర్లృబిత్యనయోశ్చారితార్థ్యేన తజ్జ్ఞాపకబలాల్లుక్ల్యపో
రన్తరఙ్గబాధకతాభాష్యోక్తాభజ్యేత - కించైషాభాష్యేనదృశ్య
దవిధేర్బలవత్త్వస్యక్వాచిత్కత్వేనాదోషాత్ - యద్వావస్వ
కాజితిసూత్రేవలాదేరితివర్తతే - తచ్చప్రక్రియాయాంవసో
ర్వలాదిత్వావ్యభిచారాత్ పరినిష్ఠితేవలాదేరిత్యర్థకమ్ - తథా
చ పరినిష్ఠితేవలాదేర్వసోరేవేతి నియమేన సంప్రసారణేసన
ఙ్క్ష్యమాణవలాదేరిడ్వ్యవర్తనాన్నదోషః ॥ తతో భ్రమ
వారణాయేతి॥ వస్తుతస్సమర్థగ్రహణమన్తరఙ్గస్యాపిసన్ధికా
ర్యాదేఃపూర్వమప్రవృత్తిజ్ఞాపనాయ - తేనసమర్థాధికారబ
హిర్భూతతద్ధితానామకృతసన్ధేరుత్పత్త్యాఽనుకమ్పితో వా

తే- తదుక్తమసిద్ధవత్సూత్రే కైయటే నిమిత్తాపాయే నైమిత్తిక స్యాప్యపాయ ఇతి పరిభాషాయా భాష్యకృతాఽనాశ్రయణా దితి- పదసంస్కారపక్షే హరిరిత్యాదౌ విసర్గాదేః కృతే తతో గచ్ఛతీత్యాదిసంబన్ధే హరిః గచ్ఛతీత్యేవ సాధు - తద్విషయే ప దసంస్కార పక్షానాశ్రయణం వేతిదిక్ ॥

అన్తరఙ్గాదప్యపవాదో బలవాన్.

౫౩ - తత్రాపవాదపదపదార్థమాహ ॥

యేన నాప్రాప్తే యో విధిరారభ్యతే స తస్య బాధకో భవతి.

ప్రాప్త ఇతి భావే క్తః - యేన నాప్రాప్త ఇత్యస్య యత్కర్తృకావశ్యక ప్రాప్తావిత్యర్థః - నఞ్ద్వయస్య ప్రకృతార్థదార్ఢ్య బోధకత్వాత్ - ఏవంచ విశేషశాస్త్రోద్దేశ్య విశేష యుదతోఽవాయుక ఇత్యాదిసిద్ధిరితిదిక్ ॥

ఏవం పరనిత్యాన్తరఙ్గాణాం బలాబలే నిరూప్య క్రమ ప్రాప్తాపవాదస్య బలవత్త్వం నిరూపయతి॥ అన్తరఙ్గాదితి ॥

౫౩ ॥ భావే క్త ఇతి ॥ ఇదం చిన్త్యమ్ - నపుంసకే భావే క్త ఇ త్యస్యాపి అకర్మకేభ్య ఏవ ప్రవృత్తేర్ణేరధ్యయనే వృత్తమితిసూ త్రే భాష్యకైయటయోః స్పష్టముక్తత్వాత్ - నను భ్రాన్తం దేశమ్ ఇత్యాది ప్రయోగాత్ అజర్యం సంగతమితి సూత్రస్థ భాష్యాచ్చ గత్యర్థేభ్యస్సకర్మకేభ్యోఽపి భావే క్తో భవత్యేవేతి చేత్సత్యమ్ - ఏతస్యాఽఽక్షిప్తగత్యాగత్యర్థత్వేఽపి గత్యర్థప దేనాగ్రహణాత్ - అత ఏవ సుఖం ప్రాప్త ఇత్యాదౌ కర్తరి క్త ఆదికర్మణి బోధ్య ఇత్యుక్తం నవ్యైః - అత ఏవ గ్రామం ప్రాప యతి దేవదత్తేనేత్యేవేతి ధ్వనితం నగతీతి సూత్రే భాష్యే - తస్మా ద్యనేతి కరణతృతీయా - శాస్త్రం చ యత్ప్రదార్థ ఇత్యేవ సమ్య క్ ॥ విశేషశాస్త్రోద్దేశ్యేతి ॥ నను ఉర్వృత్ ఇరరారామపవా దో న స్యాదితి చేదత్ర కేచిత్ - క్ఙిద్భిన్నధాతువిహిత ప్రత్యయ పరకాఙ్గయవత్వవిశిష్టపధక్త్వస్య సామాన్యసంభవా దితి - తన్న - ఏవమపి ఇరరారాం తదవచ్ఛిన్నోద్దేశ్యకత్వా

ధర్మావచ్ఛిన్న వృత్తి సామాన్యధర్మావచ్ఛిన్నోద్దేశ్య
కశాస్త్రస్య విశేష శాస్త్రేణ బాధః-తదప్రాప్తియోగ్యే చారి
తార్థ్యం హి తస్య బాధకత్వే బీజమ్॥-కించానేన తత్ప్రవృత్త్యుత్త
రం చారితార్థ్యేపి బాధబోధనమన్యథా ఽనవకాశత్వేనైవ బా
ధే సిద్ధే ఏతత్కథన వైయర్థ్యాపత్తేః- తక్రకౌణ్డిన్యన్యాయప్రవ
ర్తన వైయర్థ్యాపత్తేశ్చ-యథా ప్రథమద్విర్వచనస్య తదుత్తరం
సావకాశేనాపి ద్వితీయ ద్విర్వచనేన బాధః - యథా వాదేరపి
ప్రవృత్త్యా చారితార్థ్యే నాదేః పరస్యేత్యనేన అలోన్త్యస్యేత్య
స్య బాధః- తదుక్తం మిదచోన్త్యాత్పర ఇతి భాష్యే- సత్యపి సంభ
వే బాధనం భవతీతి- అన్యథా బ్రాహ్మణేభ్యో దధి దీయతాం తక్రం
కౌణ్డిన్యాయేత్యత్ర తక్రదానేన దధిదానస్య బాధో న స్యాత్ -
తద్దానోత్తరం తత్పూర్వం వా తద్దానస్య చారితార్థ్య సంభవా
త్॥ — అత ఏవాయాదయ ఇతి సూత్రే గోపాయిష్యతీత్యాదా
వాయాదీనా బాధితత్వాత్పరత్వాత్ స్యాదయః ప్రాప్నువన్తీత్యా

భావాత్ తస్మాదేకశాస్త్రస్య బాధ్యత్వే ఇదమ్- అనేకేషాం బా
ధ్యత్వే తు తదప్రాప్తియోగ్య విషయే చారితార్థ్యమేవ తన్త్ర
మితి దిక్॥- అత్ర ప్రాద్వయమ్- బాధకత్వే బీజమిత్యుత్తరమ్ అ
త ఏవాయాదయ ఇత్యారభ్య సమమేవేత్యన్తం ప్రాగుత్తరం కిం
చానేన న్యాయేనేత్యాదిరేకః - వైపరీత్యేన చాపరః - తత్రా
న్త్య ఏవ యుక్తః- ఏవమత్రేత్యాది గ్రన్థానురోధాత్ ॥ అనవ
కాశత్వేనేతి ॥ ఆనర్థక్యేనేత్యర్థః ॥ ఏతత్కథనేతి॥ యేన
నాప్రాప్తి* న్యాయకథనేత్యర్థః॥ స్యాదయః ప్రాప్నువన్తీతి॥
నచ సార్వధాతుకనిమిత్తకస్య నిత్యస్యాయాదేః స్యాదిభిర్బాధే
వైకల్పికా ఆయాదయో భవిష్యన్తీతీష్టాపాదనమేతదితి వా
చ్యమ్- ప్రత్యయః పరః ప్రయోక్తవ్య ఏవేత్యర్థకస్య నపుంసకస్య
ఝలచ ఇతి సూత్రస్థభాష్యకైయటాభ్యాం లాభేన ధాతువికరణ
యోర్మధ్యే నివేశాసంభవేన స్యాదిషుక్తేషు వైకల్పికాప్రవృ

* యేన నాప్రాప్తో యో విధిరితి ప్రాచీనపాఠానుసారేణైత
త్ - ఏవం తత్ర తత్ర గ్రన్థకృతాం వ్యవహారః.

శక్యత్వాత్, అనవకాశా ఆయాదయః, గోపాయతీత్యాదావపి శ
ప్స్యాదిః ప్రాప్నోతి, సచ సతి శప్యసతి వా న విశేషః - అన్యది
దముద్యతే నాస్తి విశేష ఇతి - యదుక్తమ్ ఆయాదీనాం స్యాదిభి
రవ్యాప్తోఽవకాశ ఇతి స నాస్త్యవకాశ ఇతి భాష్య ఉక్తమ్-
ఏవమత్ర తత్ప్రవృత్త్యుత్తరం చారితార్థ్యేఽపి తదవ్యాప్తోఽవ
కాశో నాస్తీతి సమమేవ॥ -- అత ఏవ విషయభేదేఽప్యపవాద
త్వమ్ - అత ఏవాచిరాదీనాం సుటోఽప్యపవాదత్వాత్ బాధ
మాశఙ్క్య సతి శిష్టిజ్ఞాపకేన సమాహితం తృజ్వత్వాత్ త్రిభాష్యే
తేన నిషేధేన విషయభేదేఽప్యపవాదత్వాభావ ఏవ బాధ్యత ఇ
తి కశ్చిత్తన్న - విస్మృతోర్లుకా టిలోపమాత్రస్య బాధానాపత్తేః-

త్తేః - గోపాయ్యాదిత్యాదౌ తు సార్వధాతుకసంభావనం వ్యతి
రేకగ్రహేణ పూర్వమేవాయాదిషు కృతేషు తిఙాదయ ఇతి నక
శ్చిద్దోషః॥ అనవకాశా ఇతి॥ ఆయాదయో హి సార్వధాతుకే ని
త్యమ్ ఇతి న్యాసముపక్రమ్యేదం భాష్యం ప్రవృత్తమితి నలిఙా
దావవకాశః ఇయం చోక్తిస్తటస్థస్య న సిద్ధాన్తినః - గోపాయి
ష్యతి ఇత్యాద్యసిద్ధేః॥ శప్స్యాదిరితి॥ స్యాదిగ్రహణం దృష్టాన్తా
ర్థమ్ - యథా స్యాది ప్రాప్నోతి తథా శబిత్యర్థః॥ అత్రేతి॥
అజాదేర్ద్వితీయస్యేత్యత్ర తత్ప్రవృత్త్యుత్తరం ప్రథమైకాచ్
ప్రవృత్త్యుత్తరమ్ ఉత్సర్గే సత్యసతి వా న విశేష ఇత్యంశాన్తరత్వా
తోఽభేదోఽకించిత్కర ఇతి భావః॥ విస్మృతోర్లుకేతి॥ పరే తు సతి
శిష్టినిషేధాజ్ఞాపకాద్విషయభేదేనాపవాదేన బాధః - కింతు
విషయైక్య ఏవ - విషయస్తు సాక్షాత్కార్యభాగేవేతి న నియ
మః - కింతు ఆగమాదేశప్రధానషష్ఠ్యన్తపదోపాత్త ఉద్దేశ్యః - త
త్ర తత్ర కథమన్యస్యోచ్యమానమన్యస్య బాధకం స్యాత్ ఇత్యా
శఙ్క్య తత్రాపి తక్రకౌణ్డిన్యన్యాయేన బాధకత్వస్థాపక భా
ష్యేఽన్యస్యైత్యస్య సాక్షాత్కార్యభాజ ఇత్యర్థః - ప్రథమద్వి
తీయద్విర్వచనయోః పూర్వోత్తరపదవృద్ధ్యోః ఆదిహల్శేష
ఖయ్శేషయోః ఐచ్వృద్ధ్యోశ్చ సాక్షాత్కార్యిణోర్భేదేఽపి ధా
తోరఙ్గస్యేతి షష్ఠ్యన్తనిర్దిష్టవిషయో న భిన్నః - ఏకార్యకృతం
చ న విషయాన్యత్వమితి న విస్మృతోర్లుక్ టిలోపమాత్రస్య బాధ

యత్తు దయతేర్దిగీతిసూత్రే ద్విత్వోత్తరం దిగ్యాదేశస్య చారితార్థ్యం కైయటేనోక్తం - తత్ప్రౌఢ్య-ధ్వనితం చ తేనాపి తథాత్వం తస్య తదుత్తరగ్రన్థేన॥

క ఇతి ప్రవృత్తైన్గ్రకాచ్ సూత్రస్థభాష్యవిరోధః - నాపి దయతేర్దిగీతి దిగ్యాదేశేన ద్విత్వబాధనమితి భాష్యవిరోధః - త్రయాణామిత్యత్ర తు ఇకారాన్తత్వ నిమిత్తక దీర్ఘస్య త్రయాదేశేన బాధేఽపి అదన్తత్వనిమిత్తకస్య తస్యాబాధాన్న దోషః - యద్వా ఉత్రినుపిచేతి దీర్ఘః - కష్టాయేతి నిర్దేశేన దీర్ఘవిషయే సన్నిపాతపరిభాషాయా అప్రవృత్తిః - అత ఏవాఽనేయుగిటీసూత్రే ముడిటిన్యాసే పచమానమిత్యత్రాతో దీర్ఘో యఞీతి దీర్ఘ ఆపాదితః - అత ఏవ చ నామీతి సూత్రే భాష్యే ప్రథమోపస్థితమదన్తం విహాయ అగ్నీనామ్ ఇన్ద్రాణామ్ ఇత్యుదాహరణముపన్యస్తమ్ వస్తుతో నుటః పూర్వమేవ త్రయాదేశ ఇతి న కశ్చిద్దోషః - అత ఏవ నయ్వాభ్యాంశ ర్వ్యార్వా ఇతి సూత్రదారేకస్మిన్నజ్వ్యేకాభ్యాసఇత్యాదినా విషయైక్యముపపాదితం కైయటేన - అత ఏవ నామీతిసూత్రే భాష్యే ఆమీతి న్యాసే అగ్నీనామిత్యాదౌ నిత్యత్వాద్దీర్ఘవచనాద్భూతపూర్వగత్యా నుడిత్యుక్తమ్ - అతో భిస ఇతి సూత్రే భాష్యే చ పరత్వాదేత్వమాశఙ్క్య నిత్యత్వాదైస్భావ ఇత్యుక్తమ్ - ఋతో భారద్వాజేతిసూత్రే చ భాష్యే జహార్థేత్యాత్యాదౌ గుణారపరత్వే చానన్తత్వాత్ప్రతిషేధో న ప్రాప్నోతీత్యుక్తమ్ - స్వరితో వేతిసూత్రే చ భాష్యే కుమార్యై ఇత్యాదౌ యణుత్తరమాడుక్తః - విషయభేదేఽప్యపవాదత్వే చ పదసంజ్ఞాతిస్పష్టైవ - అత ఏవ చ

సావనడుహ ఇత్యనేన హల్ఙ్యాదిలోపస్య త్రైష్ట్రియ ఇత్యనేన నుటః శాకఘౌష్యస్సోరిత్యాభ్యాంధిభావస్యబుదుశన ఇత్యన ఙాహల్ఙ్యాదిలోపస్య హ్రస్వస్య గుణ ఇత్యనేన సంబుద్ధిలోపస్య అమ్ సంబుద్ధావిత్యనేన హల్ఙ్యాదిలోపస్య ఇడత్యర్తిత్యనేన గుణస్య ణౌ చ జీత్యనేన ద్విత్వస్య హ్రస్వత్రిం సాయాం యజిఘ్నీ భావేన ద్విత్వస్య చ న బాధః - హ్రస్వస్య ణౌ వర్జం విషయః - ద్విత్వస్య

ణ్యన్తమితి విషయభేదాత్ - యజన్తస్య ద్విత్వమ్ యజి పర
తో హన్తేర్ఘ్నిభావ ఇతి విషయభేదాత్ - నచ పచమాన ఇత్య
త్రముకా ఇయాదేశస్య బాధో న స్యాదితి వాచ్యమ్ - అత ఇతి
తపరకరణాన్నైవ తత్ప్రవృత్తేః - పచమాన ఇత్యత్ర తాస్యనుదా
త్తేతి స్వరస్తు ఉపదేశగ్రహణాత్సులభః - అత ఏవ పచావ
ఇత్యాదౌ స్వరసిద్ధిః - ఏతేనాత ఇతి తపరకరణాన్నేతి తు చి
న్త్యమ్ - యదాగమా ఇతి తల్లబ్ధస్య తపరత్వేనావ్యావృత్తేః -
అత ఏవాదుపదేశాత్పరత్వప్రయుక్తస్వరసిద్ధిరితి లటశ్శతృ ఇతి
సూత్రశేఖరోక్తముపాస్తమ్ - నన్వేవం గాఙ్లిటీత్యనేన ద్విత్వ
స్యాజ్ఝనేతి దీర్ఘేణ ద్విత్వస్య యస్య హల ఇత్యనేనాతో లో
పస్య తదోరిత్యనేన త్యదాద్యత్వస్య పథిమథీత్యాత్వేన ఇతో
త్ ఇతి ఇత్త్వస్య చ బాధాపత్తిః - త్వదుక్తరీత్యా విషయాభే
దాదితి చేన్న - ఆర్ధధాతుక ఇత్యస్య విషయసప్తమీత్వేన గా
ఙో లిటః పూర్వమేవ ప్రవృత్తేః - అజ్ఝనేత్యస్య తు సనిపర
తోఽఙ్గవిషయః సన్యఙోరిత్యస్య తు సన్నన్తమితి విషయభేదా
త్ - యస్య హల ఇత్యత్ర వర్ణగ్రహణేనాఙ్గసంజ్ఞానిమిత్తస్య
యకారస్య లోపవిధానాత్ - ఏతత్తదోరితి సులోపవిధానే
నాత్త్వస్య సత్త్వాబాధ్యత్వకల్పనాత్ - సుత్వస్య నపుంసకే
సావపి సత్త్వేన సార్వనామస్థానత్వావ్యావృత్త్యాత్ - నన్వే
వమ్ అనడుహః సావామ్ ప్రతిషేధః సుమోఽనవకాశత్వా
దితి సావనడుహ ఇతి భాష్యవార్త్తికవిరోధ ఇతి చేత్ - సత్యమ్ - ఏ
తత్తదోరిత్యనేన సామాన్యత ఏవ సునిమిత్తకవిభిన్నవిభిన్నస్థాని
కాదేశయోర్బాధ్యబాధకభావాభావజ్ఞాపనేనాదోషాత్ - ఏవ
మన్యేఽపి దోషాః పరిహరణీయాః - ఏవం ప్రత్యయవిధౌ పఞ్చ
మ్యన్తపదోపాత్తో విషయః సంజ్ఞావిధౌ ప్రథమాన్తపదోపా
త్తః - తద్వైక్యే ఏవ చ తత్రోత్సర్గస్యాపవాదబాధ్యత్వమ్ - అత
ఏవ సురాజపురుషాయేత్యాదౌ తద్ఘటకే యది సుబన్తం తద
పి భమితి భసంజ్ఞయా రాజన్ శబ్దస్య పదత్వబాధో నేతి ప్రా
హుః॥

అసంభవ ఏవ బాధకత్వం విరోధస్య తద్బీజత్వాదితి వార్త్తికమతం తు భాష్యకృతా దూషితత్వాన్న లక్ష్యసిద్ధ్యుపయోగి. తక్రకౌణ్డిన్యన్యాయో౽పి తదప్రాప్తియోగ్యే౽చారితార్థ్యవిషయో విధేయవిషయ ఏవేతి తద్ధితేష్వచామాదేర్ధాతో రే కాచ ఇత్యాదిసూత్రేషు భాష్యే స్పష్టమ్ ॥

క్వచిత్తు సర్వథా౽నవకాశత్వాదేవ బాధకత్వమ్ - యథా జరామో యాడ్బాధకత్వమ్ - నహి యాడాదిషు కృతేషు జరాస్ ప్రాప్నోతి - నిర్దిశ్యమానస్య వ్యవధానాత్ - తత్రాస్య పూర్వం ప్రవృత్తిరిత్యేవ తేషాం బాధః ॥

తత్ర బాధికే ప్రవృత్తే యస్యోత్సర్గప్రవృత్తిరస్త్యేవ తదా భవత్యేవ సః యథా తత్రైవ యాడాదయః - అప్రాప్తౌ తు యథా పచేయురిత్యాదౌ దీర్ఘబాధకే నిరవకాశే ఇయాదేశే దీర్ఘాభావః ॥

॥ తదాభవత్యేవేతి ॥ అత ఏవ ఛ్వోః శూడితి సూత్రే భాష్యే ఊఠప్తిత్వపక్షే ఊఠికృతే లోపో వ్యోరితి లోప ఇత్యుక్తమ్ ఏవం గోమానిత్యాదౌ అత్వసన్తస్యేతి దీర్ఘో నుమ్సిద్ధిః - లోకే౽పి బ్రాహ్మణభోజ్యానాం మాఠరకౌణ్డిన్యాపరివేవిష్టామితి పరివేష్టృత్వేన విహితావపి తౌ పరివేషణోత్తరం భుఞ్జాతే ॥
ఇదం విచార్యతే - ఏతన్న్యాయప్రవృత్తౌ బాధకాబాధితనిత్యప్రాప్తిస్సన్నిక్ ఆహోస్విత్ప్రాప్తిమాత్రమితి - తత్రాన్త్యపక్ష ఏవ యుక్త ఇతి ప్రతీమః - బ్రాహ్మణేభ్యో దధి దీయతాం రాత్రౌ న దీయతాం తక్రం కౌణ్డిన్యాయేత్యుక్తే౽పి రాత్రౌ చరితార్థేనా౽పి తక్రదానేన దధిదానస్య బాధదర్శనాత్ - అత ఏవాభ్యాసస్యాసవర్ణ ఇత్యస్య వార్ణాదాఙ్గమితి పరిభాషాజ్ఞాపకత్వోపపాదనావసరే యేన నాప్రాప్తిన్యాయేన యణ ఏవాయమపవాదః న తు సవర్ణదీర్ఘస్యేత్యుక్తం కైయటేన - అన్యథా సవర్ణే౽చితదప్రాప్తేస్తదసఙ్గతిః - నన్వేవమూదుపధాయా గోహ ఇతి సూత్రస్థభాష్యవిరోధః - తత్ర హి వికృతనిర్దేశప్రత్యా

ఖ్యానాయ ఉర్పదితి ప్రశ్లిష్య నిజుగుహతురిత్యాదౌ చరితార్థ
స్యహ్రస్వోకారస్య గూహయతీత్యాదౌ పరత్వాద్గుణేన బాధ
ఉక్తః- ఉక్తరీత్యా తు నిజుగుహతురిత్యాదావపి గుణస్యప్రా
ప్తిసత్త్వేన ఉక్తస్యాపవాదత్వాద్విప్రతిషేధాసంగతిః- కించ
చతోర్వ్యత్యాభ్యాంగుణవృద్ధివిప్రతిషేధే నేతివార్తికాసఙ్గతిః-
నిగీర్ణమిత్యాదావపిగుణప్రాప్తిమాత్రసత్త్వేనేత్త్వోత్త్వ
యోర్గుణాపవాదత్వాత్ - కించ చిణ్వద్భావే ఉపదేశివచనం
ఋకార గుణబలీయస్త్వాదితి న్యాసిచ్ సూత్రస్థ వార్తికా
సఙ్గతిః- కాఽక్షిష్టేత్యాదౌ ఉశ్చేతికిత్త్వేన గుణనిషేధేఽపి
ప్రాప్తిమాత్రసత్త్వేన చిణ్వద్భావస్య గుణాపవాదత్వాత్-
ఏవంనలోప సూత్రభాష్యసంబుద్ధౌ చరితార్థస్యరుత్వస్య
అసిద్ధత్వాన్నలోపమాశఙ్క్య గాపరాత్రీతి రుత్వవిధానాత్
జ్ఞాపకాత్ రుత్వవిషయేన లోపోనేత్యుక్తమ్-తదపి విరుద్ధమ్.
సమ్బుద్ధౌ నిషిద్ధేఽపి ప్రాప్తిమాత్రస్య సత్త్వాదితి చేన్న- న్యా
సిచ్ సూత్రే ఉపదేశగ్రహణే నోత్సర్గనిషేధస్థలే చారితా
ర్థ్యమాత్రేణోత్సర్గసమబలతాజ్ఞాపనాత్ ఏతేన వస్తుతః స
త్యపి సంభవే బాధనం భవతీతిభాష్య సిద్ధాన్తాత్ రుత్వరత్వేన
లోపాపవాదభూతే ఏవ, నిషేధవిషయేపి ప్రాప్తిమాత్రస్య
సత్త్వనయేన నాప్రాప్తిన్యాయ విషయసత్త్వాత్ , నిషేధ
నాపితస్యనిషేధఇత్యన్యదితి శేఖరోక్తమపాస్తమ్- పరేతు ఉక్త
భాష్యవార్తికాదిభ్యః బాధకాబాధిత ప్రాప్తిరేవాపవాదత్వే
తన్త్రమ్ - ఉత్సర్గనిషేధస్థలే చారితార్థ్యమాత్రేణ సమబలత్వ
మితినయుక్తమ్- బ్రాహ్మణేభ్యోదధిదీయతాం రాత్రౌనదీయ
తాం తక్రంకౌణ్డిన్యాయేత్యత్రాపి ఉక్తభాష్యాదిప్రమాణే
నాపవాదత్వప్రతిపత్తేరిత్యాహుః॥

ఇదంవిచార్యతే- త్రిసాద్యంత క్రికౌణ్డిన్య న్యాయేన
బాధ్యబాధక భావోఽస్తి నవేతి - తత్రాద్యఏవయుక్తః - అభియు
క్తైశ్చర్త్వస్య జశ్త్వాపవాదత్వోక్తేః- ఘత్వరుత్వాదీనాంఢత్వ
జశ్త్వాద్యపవాదత్వస్యభాష్యకారాభియుక్తైశ్చ - అత ఏవరహ

౫౮. తదేతత్ప్రత్యేతే ||

క్వచిదపవాదవిషయేఽప్యుత్సర్గోఽభినివిశత ఇతి||

అత్రాపవాదశబ్దోఽత్ర బాధకపరః - తదుక్తం గుణోఽయ ఙ్కోరిత్యత్ర భాష్యే అభ్యాసవికారేష్వపవాదా ఉత్సర్గాన్న బాధన్త ఇతి తత్రైతేన నిమిత్తత్వేన కార్యిత్వబాధస్సఙ్గచ్ఛతే - అత ఏవ రుత్వేన నలోపబాధసిద్ధిః - పరేతు అసిద్ధవిషయేనతత్ప్రకా స్యన్యాయః - అసిద్ధేన సిద్ధస్య బాధాసమ్భవాత్ - అత ఏవ పుగన్త లఘూపధస్య గుణోఽసిద్ధౌ వక్తవ్యాదిత్యుక్తమ్ - నిరవకాశత్వేతు బాధకత్వమస్త్యేవ - వచనప్రామాణ్యాత్ - అత ఏవ పూర్వత్రాసి ద్ధమితిసూత్రే భాష్యే యద్యేవం దోగ్ధా దోగ్ధుమిత్యత్రాసిద్ధత్వా ద్ఢత్వం ప్రాప్నోతి - కాష్ఠతట్ - సంయోగాదిలోపస్యాసిద్ధత్వా త్వం యోగాన్తలోపః ప్రాప్నోతి - అపవాదో వచనప్రామా ణ్యాత్ - అనవకాశావేతౌ విధీ - తౌవచన ప్రామాణ్యాద్భవిష్య త ఇత్యుక్తమ్ - తథా నలోపః ప్రాతిపదికేతి సూత్రే భాష్యే అనవకాశో రుర్నలోపం బాధిష్యతే - సావకాశో రుః - కోఽవ కాశః - అనన్త్య ఇత్యాద్యుక్తముపపద్యతే - అత ఏవ రథీతర ఇ త్యత్ర ఈత్వస్యాసిద్ధత్వాన్నలోపే పశ్చాదీదశ్రిథిన ఇతీత్వమ్ - అ న్యథా నలోపం బాధిత్వా నకారస్యైత్వేతస్యాసిద్ధత్వాత్పవర్ణ దీర్ఘాప్రాప్తౌ తదసిద్ధిః - ఏవమక్షణ్వన్త ఇత్యత్ర నలోపసిద్ధిః త్వదీత్యాత్వ అనోనుడిత్యనేన లోపస్య బాధాపత్తిః - ఏతేన జశ్త్వమితి ప్రతీకముపాదాయ బాధిత్వేతి శేష ఇతి సమ్ప్రోక్తమ పాస్తమ్ - ప్రకృతిచరాం ప్రకృతిచర ఇతి న్యాయేన రత్నము డిత్యాదౌ జశ్త్వం బాధిత్వా షకారస్యైవాపత్తేశ్చ - వక్ష్యమి త్యాదౌ కుత్వమప్యత ఏవ - త్వదీత్యాత్వతదసిద్ధిః - నిమిత్తత్వే న కార్యిత్వబాధస్తు ప్రకరణే ఏవ - ప్రకరణస్యాసిద్ధత్వాత్ - నైమారహశా కార్యిణా వితిభాష్యప్రామాణ్యాదితి - తదా ప్యైష్టై వగతిః - అన్యథా ధాత్రంశః మద్రద్రుమా ఇత్యత్ర రేఫస్యద్విత్వా పత్తిః - అచః పరత్వాభావేన నిమిత్తత్వానాపత్త్యా కార్యిత్వస్య నిరపవాదత్వాదితి ప్రాహుః ||

బాధనే, అజీగణత్, అత్రగణేరీత్వమపవాదత్వాద్ధలాదిశేషం
నబాధతే,కింతర్హి,అనవకాశత్వాదితిగ్రన్థేనగణరూపాభ్యాసాన్త
స్య ఈత్వమిత్యర్థః హలాదిశేషేణ తన్నివృత్తౌ తదనవకాశమ్.
ఈత్వే౽త్యుక్తే అస్యాప్రాప్తిరన్యహలో౽భావాత్ -అభ్యాసకా
ర్యేషు బాధ్యబాధకభావాభావేన చ సాధితన్-తస్మింశ్చసతిలోపే
కృతేసామర్థ్యాచ్ఛిష్టస్యాన్త్యస్య ఈత్వమితిన దోషః- న చ యే
న నాప్రాప్తిన్యాయేన అపవాదత్వమప్యస్యాసువచమ్-తస్య
చరితార్థవిషయత్వాయా ఉక్తత్వాత్ - ఇకోఝలితిసూత్రే
భాష్యేధ్వనితమేతత్ - తత్రహ్యజ్ఝనేతిదీర్ఘేణ గుణోత్తరం
ఫలాభావేన అనవకాశత్వాద్గుణేబాధితే దీర్ఘోత్తరం గుణస్యావ
ద్దీర్ఘవిధానంతు మిన్నోతే దీర్ఘేకృతే సనిమీమేత్యత్రమీగ్రహ
ణేనగ్రహణార్థవత్ - తత్రపశ్చాత్ప్రవృత్తగుణబాధనార్థమికో
ఝలితికిత్త్వమిత్యుక్తమ్ - అన్యథా౽పవాదత్వేనబాధేతద్విష
యేఉత్సర్గాప్రవృత్తేఃభాష్యస్యసూత్రస్యచాసఙ్గతిస్స్పష్టైవ-

యత్తుకాఞ్చనీత్యాదావపవాదమయడ్విషయే౽ప్యణో
భవతి క్వచిదపవాదవిషయే౽పీతి న్యాయాదితితన్న - అణ్కృ
ర్మషి చేతి సూత్రస్థభాష్య విరోధాత్ - తత్రహ్యణః పునర్వచ
నమపవాదవిషయనివృత్త్యర్థంగోదాయోర్వ్రజతీత్యాద్యుక్తం.
కాఞ్చనీత్యాదౌ కాఞ్చనేన నిర్మితేత్యర్థేశైషికో౽ణ్ బోధ్యః ॥

అత్రేదంబోధ్యమ్ - యేననాప్రాప్తియత్ర యేనై
త్యస్యయదిస్వేతరేణత్యర్థకాని, తదాస్వవిషయేస్వేతరద్వ్యర్థ
త్వాపత్తేరితితద్బాధ్యం విధ్యన్తరాప్రాప్తవిషయాభావాత్ - ఇ
యమేవహి బాధ్యసామాన్యచిన్తేతివ్యవహ్రియతే-అనవకాశత్వే
నైవబాధేప్యేషావక్తుం శక్యాయద్వ్యుదాహరణమస్తివినిగమనా

॥ శైషికో౽ణితి॥ ననువృద్ధాచ్ఛస్స్యాదితిచేన్న - లక్షణ
భూతేన శేషఇత్యనేన నిర్మితాద్యర్థే౽ణ్ విధానే౽పితదధి
కారస్థసూత్రైస్తదధికారే విశిష్య నిర్దిష్టార్థేష్వేవ ప్ర
త్యయవిధానాత్॥

॥ యద్వ్యుదాహరణమితి॥ ఏతదుదాహరణం త్వచిరఋ

విరహాత్. యద్యపి తు యేనైత్యస్య యేన లక్షణేనైత్వర్థో యేన కార్యే
ణైత్యర్థో హాతదా బాధ్యవిశేషచిన్తా- అనవకాశత్వేన బాధేఽపి
తద్బాధేన సార్థక్యమితత్పృథనైవం విశేషచిన్తా సమ్భవోఽపి
యమ్యుదాహరణమస్తి॥

౫౫- తత్రైయేన కార్యేణైత్యర్థే పరరూపత్వావచ్ఛిన్నే కా
ర్యేప్రాప్తే ఆరభ్యమాణాయాః వృద్ధేస్తద్బాధకత్వసిద్ధ్యై తత్కింరా
స్త్రైవిహితస్యైవం తద్విశేషచిన్తాయామాహ॥

పురస్తాదపవాదా అనన్తరాన్విధీన్ బాధన్తే నోత్తరాన్॥

అవశ్యంస్వ పరస్మిన్ బాధనీయే ప్రథమోపస్థితానన్తరబాధే
నచారితార్థ్యవశాద్దుపస్థితస్య తతః పరస్య బాధేనానాకాం వఆ
కాఙ్క్షానివృత్త్యా ప్రతిషేధశాస్త్రీబాధే మానాభావాచ్చేతి ఏత
స్యబీజమ్॥

౫౬- నాసికోదరోష్ఠజఙ్ఘాదన్తకర్ణేత్యస్యోష్ఠాద్యంశే జీభ్ని
షేధత్వావచ్ఛిన్న బాధకత్వేనిర్ణీతే కింవిహితస్యేత్యాకాఙ్క్ష
యామాహ॥

మధ్యేఽపవాదాః పూర్వాన్విధీన్బాధన్తే నోత్తరాన్॥

తేనఓష్ఠాదిషు పఞ్చసు అసంయోగోపధాదితివిప్రతిషేధ ఏవ
బాధ్యతే నతు సహనఞ్ విద్యమాన లక్షణ ఇతి నాసికోదరేత్య
తభాష్యేస్పష్టమ్- పూర్వోపస్థితబాధనై రాకాఙ్క్ష్యమస్య
బీజమ్॥

౫౭- నను వాచ్ఛన్దసీత్యనేన సెర్వ్యపిచ్చేత్యనన్తరస్యైత్వస్యే
న్యేవహారపి కల్పస్యాదత ఆహ- తథా నేటీతి నిషేధోనన్తర
హాలన్తలక్షణాయా ఇవ సిచివృద్ధి మృజివృద్ధ్యోరపి స్యాదత

త ఇతి- తత్రైహ్యత్సర్గైకత్వేబహి రాఙ్గభావేనాస్యప్రవృత్తిః॥
యమ్యుదాహరణమితి॥ ఏతదుదాహరణంత్వేతద్యథతాస్యస్మిన్
త్రైహి పరరూపైకత్వేఽస్యాప్రవృత్తిః॥

ఉక్తన్యాయమూలకమేవాహ ॥

అనన్తరస్యవిధిర్వాభవతిప్రతిషేధోవేతి॥

అతఏవ సంఖ్యావ్యయాదేరితిజీబ్గ్రహణంచరితార్థమ్ తద్ధ్యనన్తరస్య జీషోవిధ్యభావాయ నక్తి చేతి సూత్రేదీర గ్రహణంచరితార్థమ్- తద్ధ్యనన్తరస్యానుదాత్తోపదేశేత్యస్యైవనిషేధాభావాయ॥

మధ్యేపవాదా ఇతి న్యాయాపేక్షయానన్తరస్యేతి న్యాయః ప్రబలఇత్యష్టాధ్యాయీసూత్రేక్తైయటః.

ప్రత్యాసత్తిమూలకోఽయం లక్ష్యానురోధాచ్చ వ్యవస్థిత్యపి పక్షాన్తరమ్॥

తత్రతత్రక్వచిత్ప్వరితత్వ ప్రతిజ్ఞానాత్స్వరితేనవాధ్యతేయం న్యాయః - యథాటిడ్ఢేతిసూత్రేణటాపాప్యపిహితస్యాపి జీషోవిధిః - నషడిత్యనేనా ద్వయోరపి టాప్జీషోః ప్రతిషేధః ॥

ఇయంచ శ్రీసర్వనామ స్థానమిత్యాదౌ భాష్యేస్పష్టేత్యన్యత్రవిస్తరః॥

---

౫౬ - ననుదధతీత్యాదావన్తరఙ్గత్వాదన్తాదేశేఽల్విధౌస్థానివత్త్వాభావాదదాదేశోనస్యాదితి తద్వ్యాఖ్యాపత్తి

౫౭ ॥ ఉక్తన్యాయేతి ॥ పూర్వోపస్థితబాధేన నైరాకాఙ్క్ష్యమిత్యుక్తన్యాయేత్యర్థః॥ జీషోవిధ్యభావాయేతి॥ ననుజ్ఞాపితేఽపిన చారితార్థ్యమ్ - బహువ్రీహేరూధస ఇత్యేవనిర్ద్ధేపునర్విధివై యథాఖ్యాపాతేనజీప ఏషవిధి సిద్ధేరితిచేన్న- నియమార్థంస్యాదిత్యాశయాత్ - తథాహి- పరిచ్ఛేదకార్థకాదేశ్చేత్సంఖ్యాదేరేవ- అసత్త్వార్థకాదేశ్చేదవ్యయాదేరేవ- తేన భూర్యాదేరగేవణాదేశ్చనేతి- అగేవణశబ్దేఽధికరణశక్తిప్రధానతయాసర్వార్థః॥

---

౫౮ - ॥ తద్వ్యాఖ్యాపత్తిరితి ॥ ననుజక్షితీత్యాదౌ స్వసముప్రాప్తికాన్తాదేశబాధేన నాదాదేశశ్చరితా

శతఆహ॥

పూర్వం హ్యపవాదా అభినివిశన్తే పశ్చాదుత్సర్గాః। లక్షణైకచక్షుష్కస్య తదుద్దేశ్యతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నే సర్వత్రోత్సర్గకృతసంస్కారబుద్ధౌ ఉత్సర్గాపవాదయోర్విషయవ్యవస్థానుపపత్త్యా భుక్తవన్తం ప్రతి మా భుఙ్క్థా ఇతివాక్యస్యేవాపవాదశాస్త్రస్య వైయర్థ్యమ్ - లక్షణైకచక్షుష్కాహ్యపవాదవిషయం పర్యాలోచ్య తద్విషయత్వాభావనిర్ణయే ఉత్సర్గేణ తత్తల్లక్ష్యం సంస్కరోతి - అన్యథావికల్పాప [illegible] ర్థః - అభినివిశన్తే ఇత్యస్య బుద్ధ్యారూఢా భవన్తీత్యర్థః। ప్రవృత్తో యద్యన్యత్ర చరితార్థ ఇతి న్యాయస్య తు నాత్ర ప్రాప్తిః - అనాదేశాప్రాప్తివిషయే చారితార్థ్యాభావాత్॥

ర్థః ఇతి చేన్న - అత్రాపి వ్యభ్యస్త సంజ్ఞా సమకాలమేవానాదేశప్రాప్తిః - నన్వభ్యస్త సంజ్ఞాయా తు సంజ్ఞాప్రవృత్తికాల ఏవ - తథా చోత్సర్గాపవాదయోస్సమకాలమేవాత్రప్రాప్తిరితి చేన్న - తథాపి న్యాయస్యాది * షూపదేశివద్వచనస్యానాదేశ విషయకత్వస్యావ్యఞ్జకారేణాఙ్గ సంజ్ఞాతః పూర్వమేవానాదేశః - ఆదాదేశస్తు అఙ్గసంజ్ఞోత్తరమితి న సమకాలతా - ఆదాదేశే తు నోపదేశివద్భావః - దధతీత్యాద్యనురోధాత్ - అయం న్యాయో నోపజీవ్యవిషయే - ఇదితో నుమితి సూత్రే కుణ్డిత్యాదౌ నుమోఽఙ్గసంజ్ఞాసాపేక్షత్వేన తదర్థకిత్సాపాదనస్యోపజీవ్యత్వాత్ - నన్వేవం కుమ్భకార ఇత్యాదౌ షష్ఠ్యన్తేన సమాస ఇతి సిద్ధాన్తాసఙ్గతిః - ఉపపదసంజ్ఞాయా విభక్తిసాపేక్షత్వాదితి చేన్న - కర్మణ్యణిత్యాదీనామ్ ఉపపదే బుద్ధిస్థే వానాదేర్విధానమితి తత్రైవ శబ్దేన్దుశేఖరే సమాధానస్య కరణాత్ - నన్వేవ మృదుపధేభ్య ఇతివార్తికాసఙ్గతిః - అనేనైవ న్యాయేన గుణాప్రవృత్తిసంభవాదితి చేన్న - కృత్యక్తకరణే ప్రయోజనాన్తరాభావః - ఇహ తు సంప్రసారణవిధ్యాకృతార్థతా దుర్బలేనాతిదేశేన ప్రాప్యమాణో గుణ

* ఉపదేశావస్థాయాం భవన్తి ఇతి వచనస్యేత్యర్థః।

నిషేధో దుర్బలత్వాద్విధినా సమానస్పర్ధత ఇత్యసంయోగా
దితి సూత్రోక్తైయతేనైవ సమాధానస్య కరణాత్ - యత్త్వత్ర
నవ్యైరుక్తం విచతి గృష్ణాతీత్యాదావాతిదేశికజిత్త్వస్యసంప్ర
సారణేన కృతార్థతయా తదనన్తరం తే ప్రాప్తగుణేన త్వ
దుక్తరీత్యా అతిదేశ ప్రాప్తగుణ నిషేధబాధాపత్తిరితి తన్న-
త్వేయతాశయానవబోధాత్ - తథాహి - అసంయోగాదితివ్య
పదేశాతిదేశ ఇత్యభిప్రేత్యహి ఋదుపధేభ్య ఇతివార్తికం ప్ర
వృత్తమ్ - అన్యథాబిభిదతురిత్యాదావిదుదుపధేపి పూర్వవిప్ర
తిషేధస్యావశ్యకతయా ఋదుపధేభ్య ఇత్యుక్తిర్వైయర్థ్యమ్ -
ఋదుపధేకిత్త్వమనిత్యం గుణేకృతే సంయోగోపధత్వాదిదు
దుపధతు తన్నిత్యం గుణేకృతేపి కిత్త్వప్రవృత్తిరితి హితదాశ
యః - కార్యాతిదేశే చేదుదుపధేఽపిగుణేకృతే కార్యాభావే
నాతిదేశాప్రవృత్తేః - కింత్వస్యానిత్యత్వమితి సర్వత్రానావశ్య
కమేవ - తథాచనంప్రసారణవిధాకృతార్థత్వాదితినదుర్బలత్వే
హేతుః - కింతుక్త్వన్యకిత్త్వద్వైషమ్యమ్ - దుర్బలత్వం త్వతిదే
శస్యానిత్యత్వేన గుణస్యపరత్వాత్ - విచతీత్యాదౌతుజిత్త్వ
స్యనిత్యత్వేనగుణాపేక్షయా ప్రబలత్వమేవాతో నాతిదేశస్య
దుర్బలత్వమితి ॥ పరేతు యతోఽత్సర్గణాపవాద నిమిత్తవినా
శస్తత్రనాయంన్యాయః - దధతీత్యాదౌతుకార్యనాశేన నిమి
త్తవినాశః - ప్రకృతేచ గుణేననిమిత్తకిత్త్వస్యవినాశాన్నా
యంన్యాయః - గుణేనకిత్త్వనిమిత్తసంయోగవిఘటనాత్ -
అతఏవ పుంయోగాదితి సూత్రభాష్యే గతికారకోపపదా
నామిత్యస్యవ్యాఖ్యేతి ప్రయోజనముక్తమ్ - టాపాస్యాపవా
దజీనిమిత్తాదన్తత్వవిఘటనే నైతన్న్యాయః ప్రవృత్తేః -
అతఏవగవిష్ఠిర ఇత్యత్రగవీతి వచనాదేవాలుగిత్యుక్తముభయా
కైః - లుకాపాదేశాప్రవర్తనే నాలుఙ్నిమిత్తహలన్తత్వవిఘ
టనాత్ - తేన ధనక్రీతేతిసిద్ధమ్ - సుబన్తేనసమాసేఽప్యనేన
న్యాయేనటాపోఽప్రవృత్త్యా జీపితదనిద్ధమితిప్రాహుః॥

గో॥ లక్ష్యైకచక్షుష్కస్తు తచ్ఛాస్త్రపర్యాలోచనం వినా పి అపవాదవిషయం పరిత్యజ్య ఉత్సర్గేణ లక్ష్యం సంస్కరోతి తస్యాపి శాస్త్రప్రక్రియానుస్మరణపూర్వకం ప్రయోగ ఏవ ధర్మోత్పత్తేస్తథాహ ॥

ప్రకల్ప్య చాపవాదవిషయం తత ఉత్సర్గోఽభినివిశతే॥

తత ఇత్యస్య అపవాదశాస్త్రపర్యాలోచనాత్ప్రాగపీత్యర్థః॥ ప్రకల్ప్యేత్యస్య పరిత్యజ్యేత్యర్థః॥ అత ఏవ ప్రాతిపదికార్థసూత్రే భాష్య ఇదం ద్వయముక్త్వా న కదాచిత్తావదుత్సర్గో భవత్యపవాదం తావత్ప్రతీక్షత ఇత్యర్థకముక్తమ్ - ఏతన్మూలకమేవ నవీనాః పఠన్తి ॥

ఉపజనిష్యమాణనిమిత్తోఽప్యపవాద ఉపసంజాత
నిమిత్తమప్యుత్సర్గం బాధత ఇతి॥

యత్త్వభ్యస్తసంజ్ఞాసూత్రే కైయటేన ప్రకల్ప్య చేతి ప్రతీకముపాదాయ యథా న సంప్రసారణ ఇతి పరస్య యణః పూర్వం సంప్రసారణం పూర్వస్య తు తన్నిమిత్తః ప్రతిషేధ ఇత్యుక్తం తత్తు తత ఉత్సర్గ ఇత్యాద్యక్షరాననుగుణమ్॥

యత్త్వపవాదవాక్యార్థం వినా నోత్సర్గవాక్యార్థ ఇతి తదర్థ ఇతి - తన్న - అభినివిశతేఽపవాదవిషయమిత్యాది పదస్వారస్యభఙ్గాపత్తేః - పదజన్యపదార్థోపస్థితౌ వాక్యార్థబోధాభావే కారణాభావాచ్చ ॥

యత్రత్వపవాదో నిషిద్ధః, తత్రాపవాదవిషయేఽప్యుత్సర్గః ప్రవర్తత ఏవ - యథా వృక్షావిత్యత్ర నాదిచీతి పూర్వ

గో॥ అత ఏవేతి॥ అనయోర్వాక్యయోర్విభిన్నాధికారికత్వేఽపి ఫలతో భేదాభావాదిత్యర్థః - అభ్యస్తసంజ్ఞాసూత్రస్థకైయటోక్తరీత్యా తు తయోర్విభిన్నఫలకత్వే ద్విభిన్నార్థకత్వాచ్చ న కదాచిత్తావదిత్యాదినా ఏకీకరణాసంగతిః॥

॥ అక్షరాననుగుణమితి॥ యథాఽపవాదవిషయసిద్ధిస్తథోత్సర్గోఽభినివిశత ఇత్యేవ వక్తవ్యం స్యాత్ - న తు తత ఇత్యాది॰ తథోక్తాస్యపి పూర్వముత్సర్గాప్రవృత్తిర్గమ్యత ఇతి భావః॥

శబ్దస్య దీర్ఘస్య పశ్చాత్ అప్రవర్తమానస్య స్వశబ్దబోధకత్వే ప్రమా
ణాత్ వృద్ధిః ప్రవర్తతే . అత ఏవ తో సదత్యాది సంగచ్ఛతే.
అత ఏవ నిర్దేశాత్ భిన్నస్య వర్ణస్యా యా స్యాత్ త్రిస్థానా
యుణమ్. ధ్వనితం చైవమిహ గుణేత్ సూత్రే భాష్య ఇతి భాష్య
ప్రదీపోద్ద్యోతే నిరూపితమ్ ॥

అత్ర దేవదత్తస్య హన్తరి హతే దేవదత్తస్యోన్మజ్జనం
నేతి న్యాయస్య విషయ ఏవ నాస్తి . హతే దేవదత్తే ఉన్మజ్జనం న.
దేవదత్తహనననోద్యత స్యహనన హేతు భవత్యేవోన్మజ్జనమ్ . శక్య
తేపి న పూర్వస్య నష్టదీర్ఘాభావ ద్వైమానస్య . కింతు హననాభావస్య
మునజ్జాతిం ఇదం ప్రసక్తమాత్రే ప్రసక్తస్యైవ నిషేధాత్ ॥

ప్రతిపదోక్తస్య మనిపరివర్తనాత్ తన్యాత్ తద్బాధప్రయోజకమ్
స్పష్టం చైవం చేహోద్భవా శీసూత్రే భాష్యే . తత్ర హి శేషగ్ర
హణమనర్థకం యో ప్రతిపదం విధీయతే తేబాధా భవిష్యన్తి
తథ్యశ్చ అత్ర నకారాది విధయో బాధకా భవన్తి నమా పాస్తా
శ్చేతి బహునా సాపవాదా ఇత్యుక్తమ్ ॥

న్యాయదర్శనాత్ చేదపి పరనిత్యాది సముదాయే
శీఘ్రోపస్థితికత్వేన పూర్వప్రవృత్తి ప్రయోజకం మాన
త్వం ప్రతిపదవిధిత్వేనాపి . పరనిత్యాన్తరఙ్గ ప్రతిపదవిధయో
విరోధ సన్నిపాతే తేషాం మిథః ప్రసఙ్గే పరబలీయస్త్వమిత్ర ప్ర
త్యయోత్తరపదయోశ్చేతి సూత్రే కైయటేన హాకారత్ . అత ఏ
వ హారమిత్యాదౌ ప్రతిపదోక్తత్వాత్ పూర్వమేత్వే ఆకారా

॥ పూర్వప్రవృత్తి ప్రయోజకమితి ॥ అత ఏవ స్వామ్యా
త్యాదౌ పూర్వం దీర్ఘనమ్ సిద్ధిః॥ హారమ ఇతి॥ అనభ్యాక్ష ప
స్థానికమానిత్యాద్యసురో ధేనతత్ర కౌణ్డిన్యన్యాయస్య హల్ఙ్యాది
లోపే ప్రవృత్తిర్న భావః . వార్త్తా ... బలీయ ఇతి తున. వి
భిన్నస్థానికత్వాత్ . నాపి విప్రతిషేధః . చరితార్థయో రేవత
దఙ్గీకారాత్ . నను ఏతేన హల్ఙ్యాది లోప స్యాప్రాప్త్యాన సాం
నైక పట ఇవ బాధ ఏవ తత్ర తచ్చ న బాధ ప్రయోజక మితి పూర్వ
స్థానస్య తిరితి చేన్న . లోపరూప కార్యస్త్రైబాత్రిణం ప్రభావా

శాస్త్రోక్తేష్వపి హల్ఙ్యాదిలోపేన ప్రాప్త్యభావాత్ ... ఏక్
ప్రాప్త్యాదితి లోపేన సమాహితమ్ ॥

---

౬౦ - నన్వయజైఇన్ద్రమిత్యాదౌ వన్తరఙ్గత్వాదపి గుణస్య పూర్వత్వేన సవర్ణదీర్ఘో బాధ్యః స్యాదత ఆహ॥

అపవాదోఽపి యద్యన్యత్ర చరితార్థస్తర్హ్యన్తరఙ్గేణ బాధ్యతే॥

నిరవకాశత్వరూపబాధకత్వబీజాభావాత్ - ఏవం చ ప్రకృతేన్తరఙ్గేణ గుణేన సవర్ణదీర్ఘస్య మా నాశ్రయే చరితార్థో యణ్ గుణయోరపవాదోఽపి బాధ్యతే పూర్వోపస్థితనిమిత్తకత్వరూపాన్తరఙ్గవిషయ ఇదమ్॥

యత్ర్యాగమాదేశయోర్న బాధ్యబాధకభావః - భిన్నఫలత్వాత్ - అత ఏవ బ్రాహ్మణేభ్యో దధి దీయతాం కమ్బలః కౌణ్డిన్యాయేత్యాదౌ కమ్బలేన న దధిబాధ ఇతి ఛ్వోరితి సూత్రే కైయటస్తన్న - అపవాదో నుగ్ద్విఘునా స్యాద్దీర్ఘో ఇత ఇతి సూత్రస్థభాష్యవిరోధాత్ ॥

---

౬౧ - నన్వజీగణదిత్యాదౌ గణేరీత్వం, నిరవకాశత్వాత్ హలాదిశేషం బాధేత - తత్రాహ ॥

అభ్యాసవికారేషు బాధ్యబాధకభావో నాస్తి॥

దీర్ఘో లఘోరిత్యత్ర అకిద్గ్రహణమస్య జ్ఞాపకమ్ - అన్యథా యంయమ్యత ఇత్యత్రానుకృతేఽనజన్తత్వాద్దీర్ఘప్రాప్త్యభావాద్వై

కాయా అభిప్రేతత్వేన తస్యాత్ర న బాధ ఇతి తాత్పర్యాత్ .

---

౬౧ ॥ న బాధేతేతి॥ యథా చ సర్వేషాం సమావేశస్తథా ప్రమేణాభ్యాసకార్యాణి కర్తవ్యానీత్యర్థః - అత్ర చ వికారపదేన లోపోఽపి॥ అకిద్గ్రహణమితి॥ ఓహాకీత్యాగ ఇత్యస్యవ్యావృత్త్యర్థం తు న - విద్యతే కిద్యస్మిన్నితి బహువ్రీహ్యాశ్రయణాత్॥ అనవకాశత్వాదితి॥ అనవకాశేన బాధా పునరుత్సర్గ ప్రవృత్తేరేవముక్తమ్ నన్వనుస్వారస్యైకాదేశేన విధానాత్తస్య ...

యార్థ్యం స్పష్టమేవ. ఇయంచ పరాన్తరఙ్గాదిబాధకానామపి అ
బాధకత్వబోధికా. తేనాచీకరత్, మీమాంసతే, ఇత్యాదిసిద్ధమ్.
ఆద్యే సన్వద్భావస్య పరత్వాద్దీర్ఘేణ బాధః ప్రాప్నోతి. అన్త్యే
పాఠాత్ప్రథమం సజన్తత్వమితి చేన్న. యంయమ్యతే హారింయి
జతీత్యాదౌ గుణజత్వాదికారణాయనుమిత్యాదిసామర్థ్యేనాన్వని
ర్త్యకాదేశేఽనుస్వారస్యానాతురసమామ్నాయికత్వకల్పనాత్.
అభ్యాసస్యాచీతి సూత్రేణ గ్రహణం పాఠాన్నిత్యత్వేఽజ్ఞాప
కమితి తు న యుక్తమ్. తస్య తత్రభాష్యకృతా ప్రత్యాఖ్యానాత్.
అత్ర చ వికార ఇతి ఆగమస్యాప్యుపలక్షణమ్. అతోఽనుకోఽవి
కారత్వాభావేఽపి న క్షతిః. యద్వా బాధ్యబాధకయోరన్యతర
స్య వికారత్వమాత్రేణ తత్పరిభాషాప్రవృత్తిః. నను జ్ఞాపితేతి
సచారితార్థ్యం క్వ. తుకికితోఽభ్యాసస్యానజన్తత్వాదితి చేన్న.
కిత్వాదిసూత్రగ్రహణేనాదోషాత్. భాష్యే తు చేచ్ఛిద్యతే ఇత్యా
దౌ గుణాద్యర్థమభ్యాసకార్యేషు వైయధికరణ్యేనాన్వయ
మాశ్రిత్యజ్ఞాపకత్వం వర్ణితమ్. తత్ర స్వస్మిన్ చారితార్థ్యమ
కష్టసాధ్యమేవ. అస్యాంచ ప్రతిపదోక్తపరిభాషయా అభ్యా
సపదోచ్చారణేన విహితకార్యస్యైవ గ్రహణమ్. తుక్ చ న త
థా. తథాన్వయస్యాప్యేదమేవ గమకమ్. నన్వేవం వివ్యథ ఇత్యా
దౌ ఉత్సర్గాపవాదభావాత్ పూర్వం హలాదిశేషస్య సం
ప్రసారణం స్యాత్. ఉభయేషాం గ్రహణసామర్థ్యేన వచ్యా
దీనాం గ్రహ్యాదీనాం సంప్రసారణస్య హలాదిశేషాపవాదత్వే
ఽప్యస్య తథాత్వమానాభావాత్. కించ అభ్యాసవికారే ఇత్యస్యో
భయేషాం గ్రహణసామర్థ్యేన బాధే ఉభయేషాం గ్రహణేన సంప్ర
సారణే హలాదిశేషానాపత్తిరితి చేన్న. అనయా పరిభాషయా
బాధకప్రవృత్తేర్బాధ్యప్రవృత్తివిఘటికాయా ఏవాభావో బోధ్య
తే. నత్వపవాదాదీనామపి ఉత్సర్గప్రవృత్త్యుత్తరం ప్రవృత్తిర్బోధ్య
తే. తథా చ మీమాంసత ఇత్యాదౌ దీర్ఘకృతే ఇత్వాప్రవృత్త్యా
బాధకత్వస్య పూర్వం ప్రవృత్తావపి వివ్యథ ఇత్యాదౌ సంప్ర
సారణప్రవృత్తేరుత్సర్గప్రవృత్త్యవిఘటకతయా తస్యాపవాద
త్వేన పూర్వం ప్రవృత్తిస్వీకారే బాధకాభావః. ఏవముభయే

షాంగ్రహణేన పునర్విధా నాపవాదసంప్రసారణస్యపూర్వం
ప్రవృత్తావవ్యనయాబాధకత్వాభావబోధనాద్ధలాదిశేషస్సల
భః-ననూక్తరీత్యైవ విప్యాధితాల్యదిసిద్ధా ఉభయోషాంగ్రహణవై
యర్థ్యమితిచేన్న-జిజ్యౌవివ్యాధేత్యాదౌ బాధకసంప్రసారణ
ప్రవృత్త్యుత్తరంబాధ్యహలాదిశ్శేషప్రవృత్త్యాపూర్వంహలాది
శ్శేషాపత్త్యా తద్వారణార్థత్వాత్ - నన్వేవమవవేష్టదిత్యా
దౌ హలాదిశేషాత్పూర్వం టస్యాత్వాపత్తిరితిచేన్న - అత్వే
హ్రస్వాత్పరత్వాద్ధలాదిశేషే కార్ణాదాజ్ఞమిత్యస్యానిత్యత్వా
త్ హ్రస్వాత్పూర్వమయాదేశే పునర్హలాదిశేషేరూపసిద్ధిః-
యద్వాత్వేలోపేహ్రస్వేయణి పునర్హలాదిశేషేరూపసిద్ధిః
నన్వేవంగుణోయఙ్లుకోరిత్యత్ర ఇత్పరిభాషా ప్రవృత్త్యాదో
ఢౌక్యత ఇత్యాదౌ పూర్వంహ్రస్వేగుణస్యచరితార్థత్వేన
లోలూయతే నోనూయత ఇత్యాదౌపరత్వాద్గుణేహ్రస్వాప
త్తిః- మమతూత్సర్గస్య ప్రథమం ప్రవృత్తికల్పనస్యైవపరిభా
షార్థత్వేనాదోషాదితిచేన్న-ధర్మిగ్రాహకమానేన బాధకప్ర
వృత్తివైఫల్యసంపాదికాయా ఏవబాధక ప్రవృత్త్యుత్తరం
బాధ్య ప్రవృత్తేరనయాకల్పనేనాదోషాత్ - ప్రకృతేచ గుణో
త్తరంహ్రస్వేతత్ర తత్ప్రవృత్తివైఫల్యంస్పష్టమేవేతితద్బోధ్యా
బాధ్యహ్రస్వస్యైవపూర్వంప్రవృత్తిః-బాధ్యస్యబాధకాత్పూ
ర్వంప్రవృత్తౌతు అబీభవదిత్యాదౌ సర్వబాధ్యస్య ప్రథమం
ప్రవృత్తౌ పశ్చాద్యనాప్రాప్తిర్న్యాయోర్నోః యణ్ ఇత్యే
తత్ బాధ్యస్యదీర్ఘో లఘోరిత్యస్య ప్రవృత్తౌ పశ్చాత్ ఓః రపు
యణితి ఇత్వేలత్వేలక్షణస్యేతిన్యాయేనదీర్ఘాప్రవృత్తౌత
దసిద్ధిః- పిపవిషత ఇత్యాదౌదీర్ఘాప్రాప్త్యాదిత్యస్య చరితార్థ
పివర్గప్రత్యాహారగ్రహణాన్నిరవకాశ ఏవ - నచబిభావయిషతి
త్యత్రేత్వస్యచారితార్థ్యమితివాచ్యమ్ ఏవమపిపివ్యర్థ ఇత్యత్ర
ఉక్తరీత్యాదోషాపత్తేర్మతుహ్రస్వాత్పూర్వం ప్రాప్తాపు
యణిత్యస్యాలీలవదిత్యాదౌ దీర్ఘాప్రాప్త్యా చరితార్థస్యా
రీరవదిత్యాదౌ పరత్వాద్దీర్ఘేణ బాధితస్యదీర్ఘోత్తరం ప్రవృత్తే
శ్చ్యధః దీర్ఘప్రవృత్తివైఫల్యసంపాదకత్వేన పూర్వమేవేత్యె

మాన్బధేతి దీర్ఘేణ అన్తరఙ్గత్వాదిత్వస్య బాధః ప్రాప్తః - యత్తు యత్ర ఏకైకనివృత్త్యుత్తరమపి సర్వేషాం ప్రవృత్తిస్తత్రైవ తత్ప్రవృత్తిరిత్యత ఏకేతి సూత్రే కైయటస్తన్న - సుకిక్కృతే దీర్ఘే ప్రాప్త్యా ధర్మిగ్రాహకమానవిరోధాత్ - మాన్బధాదీనాం దీర్ఘే కృతే ఇత్యాదిప్రాప్త్యా గుణో యఙ్లుకోరితి సూత్రభాష్యోక్తతదుదాహరణాసఙ్గతేశ్చేత్యన్యత్ర విస్తరః ||

పశ్చాద్దీర్ఘరూపసిద్ధిః - యత్ర బాధ్యస్య బాధకాత్పూర్వం పశ్చాచ్చ సఫలబాధకప్రవృత్తివిఘటికా ప్రవృత్తిస్తత్ర సర్వథా బాధ్యస్యాప్రవృత్తిరేవ - యథా ఉత ఏకేతి సూత్రే భాష్యే ఉపచ్యతే ఇత్యాదిదీర్ఘేణ బాధితయోరత్వాభ్యాసలోపయోః పశ్చాదప్రవృత్తిరిత్యుక్తమ్ - తథా చాయం నిష్కర్షః - యత్ర బాధకప్రవృత్త్యుత్తరం సర్వథా బాధ్యాప్రవృత్తిసంభవః తత్ర బాధ్యం ప్రథమం ప్రవర్తతామ్, పశ్చాద్బాధకమ్ - యత్రాపి సఫలబాధకప్రవృత్తివిఘటికా పశ్చాత్ బాధ్యస్య ప్రవృత్తిః, తత్రాపి పూర్వం బాధ్యం ప్రవర్తతే - యత్ర తు పూర్వం పశ్చాచ్చ బాధ్యస్య ప్రవృత్తిః సఫలబాధకప్రవృత్తివిఘటికా తత్రైవ బాధ్యం ప్రవర్తతే - ఇతరత్ర తు బాధకస్యైవ పూర్వం ప్రవృత్తిః - పశ్చాద్బాధ్యస్యేతి - కేచిత్తు సర్వత్ర బాధ్యప్రవృత్త్యుత్తరం బాధకప్రవృత్తిరేతత్పరిభాషార్థః - ఉభయోష్షాం గ్రహణే న చ సామాన్యత ఏవ లోపాత్సంప్రసారణస్య బలీయస్త్వమితి వివ్యథ ఇత్యాదౌ న దోషః - వివ్యథతే ఇత్యాదౌ విభావయిషతీత్యాదౌ చ చారితార్థ్యేన సదీర్ఘస్యేత్వబాధకత్వే దీర్ఘసిద్ధిః - ఏవం హి అవవేష్టదిత్యసిద్ధమ్ - అదదరదిత్యాదౌ చేత్వదీర్ఘయోరత్వే రూపసిద్ధిరిత్యాహుః || తన్నేతి || ఇదమయుక్తమ్ - యత్ర బాధ్యప్రవృత్త్యుత్తరం బాధకప్రవృత్తిస్తత్రైవైషేతి కైయటాశయస్యసువచత్వాత్ - న చ దీర్ఘే కృతే తపరకరణాత్ సుణోఽప్రాప్త్యా ధర్మిగ్రాహకమానవిరోధః - తథా సతి సుగ్విధానవైయర్థ్యాపత్త్యా తత్ర తపరత్వస్య బాధామ్యతే ఇత్యాదౌ భూతపూర్వదీ

౭౨- నను తచ్ఛీలాదితృన్విషయే ణ్వులపి స్యాదన్యత్ర తృన్ తు వాదః - అసరూపాపవాదస్య వైకల్పికత్వేన బాధకత్వాభావాత్ ॥

తాచ్ఛీలికేషు వాఽసరూపవిధిర్నాస్తి ॥

ణ్వులాసిద్ధే నిన్దహింసాదిసూత్రేణ ప్రాక్ తాచ్ఛీల్యవుఞ్ విధానమత్ర జ్ఞాపకమ్ - తత్ర హి ణ్వుల్ వుఞోః స్వరే విశేషాభావాత్ తాచ్ఛీలికేష్వితి విషయసప్తమీ - తేన తాచ్ఛీలికైరతాచ్ఛీలికైశ్చ వాసరూపవిధిర్నేతి బోధ్యమ్ - నన్వేవం కమ్రాదికమనైతాద్యసిద్ధిః - నమికమ్ప్యాతిరేణ అనుకాన్తేతశ్చ హలాదేరితి యుచో బాధాదితి చేన్న సూదదీపదీక్షశ్చేత్యనేన దీపేర్యుచ్ నిషేధేనాకాఙ్క్షస్యానిత్యత్వాత్ - వాసరూపసూత్రే భాష్యస్పష్టః ॥

౭౩- నన్వేవం హసితంఛాత్రస్య హాసనమిత్యాదౌ ఘఞ్

ఘఞ ఏవ నుగాద్యప్రవృత్త్యర్థత్వాత్ - రుద్రోర్ధ్వ ఘఞాద్యప్రవృత్తౌ ఉక్తిత ఇత్యన్యచారితార్థ్యాచ్చ - అజన్తాభ్యాసదీర్ఘ ఇతివదతస్తు వాక్యస్యైవ గతిః - పూర్వ్యం దీర్ఘే నుగ్విధివైయర్థ్యప్రవృత్తేః - కృతే నుక్యసజన్తత్వాద్దీర్ఘాప్రాప్తేరకృతే గ్రహణస్య నుకి దీర్ఘవాక్యవృత్త్యర్థత్వాసంభవాత్ - లోపస్యాభ్యాసైకదేశవికారత్వాభావాన్న దోషః - ధర్మిగ్రాహకమానేనైకదేశవికారే ఏవ తత్ప్రవృత్తేః - అభ్యాసలోపస్య తథాత్వేఽపి ఏతస్యాభ్యాసవికారత్వాభావాత్ - తస్య దీర్ఘేణ బాధే తత్ప్రసంగయోగ్యస్యాభ్యాసలోపస్యాప్రవృత్తిరిత్యపి భాష్యాశయముద్రైప్రత్యే సర్వథేదం భాష్యమేకదేశ్యుక్తిరితి నవ్యోక్తం నాదర్తవ్యమితి దిక్.

౯౧- ॥ ప్రకాశ్య ఇతి ॥ అనేకాచ్కోఽనూపయుక్త ఇత్యాదౌ తు ణ్వులి లిత్త్వప్రత్యయాత్పూర్వముదాత్తం వుని తద్వదాద్యుదాత్తమితి స్వరే విశేష ఇతి భావః ॥ యుజ్నిషేధేనేతి ॥ అన్యథా నమికమ్ప్యాతిరేకేణైవ యుజ్బాధసిద్ధేస్తద్వైయర్థ్యమ్ ॥

---

౭౪ ॥ హసితమితి ॥ నపుంసకే భావే క్తః ల్యుట్ చేతి క్తల్యుటౌ

ఇచ్ఛతి భోక్తుమిత్యత్ర లిఙ్లోటౌ ఈషత్పానస్సోమో భవతేత్య త్రఖల్ ప్రాప్నోతీత్యత ఆహ॥

కర్తృల్యుట్ తుముౙ్ ఖలర్థేషు వాసరూపవిధిర్నాస్తి॥

ఇదంచ వాసరూపవిధేరనిత్యత్వాత్సిద్ధమ్- తదనిత్యత్వేజ్ఞాపకంచార్హే కృత్యతృచశ్చేతి- తత్రహి చకారస్సముచ్చీయమాన లిఙాకృత్యతృచోర్బాధో మాభూదితి కృత్యతృజ్గ్రహణం క్రియతే ఇత్యన్యత్ర విస్తరః - వాసరూపసూత్రే భాష్యే ఏషాస్పష్టా॥

౬౮- నను శ్వః పక్తేత్యత్ర వాసరూపవిధినా ల్ృడపి ప్రాప్నోతీకృతే ఆదేశే వైరూప్యాదత ఆహ॥

లాదేశేషు వాసరూపవిధిర్నాస్తి॥

తౌ ఘుఞోపవాదో నపుంసక ఇతి విశేషోక్తేః॥ లిఙ్లోటావితి॥ ఇచ్ఛార్థేషు లిఙ్లోటావిత్యస్య సమానకర్తృకేషు తుముౙ్ ఇత్యస్యాపవాదః- అత్ర లిఙ్చేతి లిఙ్ భవత్యేవ- లిఙ్చేతి నియమాత్ లోడపి వారయితుం శక్యః- నను తుముౙ్ భావే- కర్తృకర్త్రోర్లిఙ్లోటావితి కథం బాధ్యబాధకభావః- నైవమ్- భావేఽపి లిఙ్లోటోర్విధానాత్- ॥ కృత్యతృజ్గ్రహణమితి॥ నను కథమేతత్- అర్హార్థాభిధానార్థం తయోరుపాదానమావశ్యకత్వాత్ ఇతి చేన్న- కర్తరికృదిత్యాదీనాం కర్త్ర్యర్థానాం సత్త్వ ఏవకృత్ నతదసత్త్వే ఇత్యత్రైవతాత్పర్యేణ అర్హార్థానామ్యధిక్యేపి కర్త్రుపాదానస్య తత్రసత్త్వాత్ తత్సిద్ధేః- ధ్వనితం చేదంవాసరూపోఽస్త్రియామిత్యత్ర భాష్యకైయటయోః॥

---

౬౮ ॥ శ్వః పక్తేతి॥ నను అనద్యతనే ఇతిసూత్రే భాష్యే అనద్యతన ఇతియోగంవిభజ్య నదీత్యనువృత్త్యానద్యతనే ల్ృటః సద్విధానే నానద్యతనే భవిష్యతి ల్ృటమనుమాయ శ్వస్సోమేన యక్ష్యమాణః అనద్యతనే భవిష్యతీత్యాదయః ప్రయోగాస్సాధితాః- ఏవమేవ భవిష్యత్యుపస్థాతానాం గమ్యాదీనాం శ్వో గ్రామంగమీ గత్వాదావపి సాధితా భవిష్యతి- గమ్యత ఇత్యా

ఆదేశకృతవైరూప్యవత్సు లకారేషు సనాస్తీత్యర్థః - అత్ర
చ హ్యశశ్యతోర్లజ్జ్యేతి లజ్విధానం జ్ఞాపకమ్ - అన్యథా పరో
క్షేలిటాలఙ్ప్రయూవేశో నారూప్యాత్సిద్ధ ఇతి కింవిధానేన - తత్రా
దిభిస్తిఙాం సమావేశార్థం తత్ప్రవిధాయకే విభాషాగ్రహణాను
వృత్తిర్లిటః కానజ్వేత్యత్రవా గ్రహణం చకృతం తజ్జ్ఞాపయతి
వాసరూపసూత్రే అపవాద ఆదేశత్వేనాక్రాన్తః ప్రత్యయ
ఏవ కృహ్యత ఇతి కైయటాద్యౌధ్యసితమ్ - తత్ఫలంతు సనాదిభ్యో
భూతసామాన్యేలిటః క్వసురేవ నతుపక్షే తిఙ్ ఇతిబోధ్యమ్ ॥

---

౭౫ - ననుజమోహ్రస్వాదిత్యాదౌ జమఃపరస్య చో౽ధి
పరతః జమ ఇతివేతి సందేహాస్స్యాదత ఆహ ॥

ఉభయనిర్దేశే పఞ్చమీనిర్దేశో బలీయాన్ ॥

ఆచీతి సప్తమీనిర్దేశస్య మయఉఞ ఇత్యత్రచారితార్థ్యాత్పఞ్చ
మీనిర్దేశో౽నవకాశ ఇతితస్మాదిత్యుత్తరస్యేత్యస్యైవప్రవృత్తిః
యత్రతుడస్సిధుడిత్యాదౌ ఉభయోరప్యచారితార్థ్యం తత్ర
తస్మిన్నితిసూత్రాపేక్షయా తస్మాదిత్యుత్తరస్యేత్యస్య పరత్వా
త్తేనైవవ్యవస్థా - ఏవముభయోశ్చారితార్థ్యే౽పియథా౽మిన
శ్వనామ్న ఇత్యాదౌ తత్రామితిసప్తమీ తెస్త్రియ ఇత్యత్ర
ఆ ఇతి పఞ్చమీ ఆజ్జసేరసుగిత్యత్ర చరితార్థేతిస్పష్టం తస్మి
న్నితిసూత్రభాష్యకైయటేచ ॥

---

౭౭ - నన్వతః కృకమీతి సత్వమయస్కుమ్భ ఇత్యత్ర న
స్యాత్కుమ్భశబ్దస్యైవోపాదానాదత ఆహ ॥

త్రభాష్యవార్త్తికకృద్భ్యాముక్తమ్ - తథాచాత్రలడిష్ట ఏవేతి శే
ష్ట - యోగవిభాగసిద్ధస్యాసార్వత్రికత్వాత్ - ప్రయుక్తేష్వేవ
తేనలృడనుమానాత్ - అతఏవతత్రభాష్యకృతాశ్వోగ్నీనాధా
స్యమానెసెత్యాదయః ప్రయోగావ్యత్యయేనసాధితా ఇతిదిక్ ॥

---

౭౮ ॥ నసాన్యదితి ॥ సమాసాక్షిప్తో త్తరపదేనవిశేషణాదతిభా

ప్రాతిపదికగ్రహణే లిఙ్గవిశిష్టస్యాపిగ్రహణమ్ ॥
సామాన్యరూపేణ విశేషరూపేణవా ప్రాతిపదికబోధకశబ్దగ్రహణే సతిలిఙ్గబోధక ప్రత్యయవిశిష్టస్యాపి తేనగ్రహణం బోధ్యమ్ - అపినా కేవలస్యాపీత్యర్థః - అస్యాశ్చ జ్ఞాపకంసమానాధికరణాధికారస్థ కుమారశ్రమణాదిభిరితి సూత్రే స్త్రీలిఙ్గశ్రమణాదిపాఠః - స్త్రీప్రత్యయవిశిష్టశ్రమణాదిభిశ్చకుమారీశబ్దస్యైవ సమానాధికరణ్యం నకుమారశబ్దస్యేతితజ్జ్ఞాపకమ్ ఇయంచ ద్విపక్షత్వకయోరిత్యాద్యుపపదవిధౌ సమాసాన్తవిధౌ మహాజాత్యేవ ఇత్యుత్తరవిధౌ రాజన్యరేబ్రాహ్మణకుమారయోర్బహు ర్ష్ణక్ష్నదుత్తరపదభూమ్నిత్యాదౌ సమాససంఘాతగ్రహణేషు చ నప్రవర్తత ఇతి జ్యాప్యాతేభాష్యేస్పష్టమ్ - విభక్తినిమిత్తకార్యేఽపినేత్యపితత్త్రైవ - తత్రచ సమాసాన్తవిధౌ అవయవగ్రహణేఏవన - సమాససంఘాతగ్రహణేతు ప్రవర్తతఏవ - స్వరవిధావేవ సమాససంఘాతగ్రహణే - తత్రదోషోక్తేః - బహువ్రీహౌరూఢనఇతిసూత్రభాష్యేచ - ఎతావత్స్వేవానిత్యత్వోపప్రవృత్తిః - దోషాఃఖల్వపి సాకల్యేన పరిగణితా ఇతి భాష్యోక్తేః - నన్వేవంబహువ్రీహౌరూఢనఇతిసూత్రభాష్యసంగతిః - తత్రహి కుణ్డోధ్నీత్యత్ర నద్యృతశ్చేతికబాపాదితఃనద్యన్తస్య బహువ్రీహిత్వార్థాత్ నద్యన్తస్య బహువ్రీహిత్వాభావాత్తద సంగతిః - నద్యన్తానాం సమాసఇత్యర్థేనచ పరిహృతంనద్యన్తప్రకృతిక సుబన్తోత్తరపదకస్సమాసఇతీతిచేన్న - అనయా పరిభాషయా స్త్రీప్రత్యయసమభివ్యాహారేతద్రహితేద్వయోః నాం ప్రాతిపదికత్వేతద్వ్యవస్థధర్మాణాం విశిష్టేపి పర్యాప్తేః

వః॥ నతుకుమారశబ్దస్యేతి॥ పుంసిస్త్రియాః స్త్రియాంపుంసో వా ఆరోపేణ తయోస్సామానాధికరణ్యమనభిధానాదితి యువాఖలతీతి సూత్రేశబ్దరత్నే స్పష్టమ్॥ నన్వేవమితి॥ ననుసామాన్యరూపేణవిశేషరూపేణ చేత్యుక్తత్వాత్ బహువ్రీహిత్వస్యరూపాతిదేశేనసులభోఽయం ధర్మ ఇతికథంశఙ్కోత్థితిరితిచేన్న - విశేషరూపేణేత్యస్యాను పూర్వీవిశేషరూపేణేత్యర్థభ్రమేణ

ష్ఠత్వం చతిదృశ్యతే ఇత్యాశయాత్ ॥

---

౭౨ - నన్వేవం యూనః పశ్యేత్యత్రేవ యువతీః పశ్యేత్యత్రాపి శ్వయువేతి సంప్రసారణం స్యాదత ఆహ ॥

విభక్తౌలిఙ్గవిశిష్టాగ్రహణమ్ ॥

స్పష్టా చేయం యువోరనాకావితి సూత్రే భాష్యే ఘటఘటీగ్రహణాల్లిఙ్గవిశిష్టపరిభాషాయా అనిత్యత్వాత్తస్యా లైఙ్గ్యస్య -

---

౭౩ - నను తస్యాపత్యమిత్యేకవచన నపుంసకాభ్యాం నిర్దేశాద్గార్గ్యౌ గార్గ్యా ఇత్యాద్యయుక్తమత ఆహ ॥

సూత్రే లిఙ్గవచనమతన్త్రమ్ ॥

అర్థం నపుంసకమిత్యత్ర నపుంసకగ్రహణమసామర్థ్యాన్నపుంసకత్వం నిత్యనపుంసకార్థం తు వచనమిత్యన్యత్ర నిరూపితమ్ - ధాన్యపలాల న్యాయేన నాన్తరీయకతయా తయోరుపాదానమితి తస్యాపత్యమిత్యత్ర భాష్యే స్పష్టమ్ - అతఏవ వాకడారసూత్రే ఏకేతి చరితార్థమిత్యన్యత్ర విస్తరః ॥

---

౭౪ ॥ నను భృశాదిభ్యో భువ్యచ్వేరితి విధీయమానః క్యఙ్ క్వచిదభూతతద్భావే న స్యాదత ఆహ ॥

నఞివయుక్తమన్యసదృశాధికరణే తథాహ్యర్థగతిః ॥

నఞ్యుక్తమివ యుక్తం చ యత్కించిద్దృశ్యతే తత్రతస్మా ద్భి

న్నాదుత్తాన్యత్రాపి పదకత్వవ్యాపార్థ పరత్వేన సమాధానాత్

---

౭౫ ॥ విభక్తావితి॥ విషయసప్తమీయమ్ - నఞో శ్వాన్నిలవిహిత విభక్తిస్వరపి ప్రవర్తతే ॥

---

౭౬ ॥ నాన్తరీయకతయేతి॥ అన్తరశబ్దాగ్గహాదిషు పఠ్యతే అన్తరే భవమ్ అన్తరీయమ్ - తత్ర నఞ్సమాసే కృతే గహాదిత్వాద్వాభ్యాముకారవచన పాత్రిమాణాద్యాన్యలోపాభావః - తతిస్సాన్నవే కన్నిరేభావే ఇతి సూత్రే కైయటః.

న్మై తత్ప్రత్యయే౽ధికరణాద్వ్యాకార్యంవిజ్ఞాయతే-హియతస్త ధా౽ర్థాఙ్గకతింస్తి నహ్యబ్రాహ్మణమానయత్యస్మై లోష్టమానీ యః కృతీభవతి - అతశ్చవ్యవస్థితిస్మై చవ్యవస్థసద్యకే౽భూతతద్భా వవిషయేకృజితినోక్తదోషః - ఓషధేశ్చవిభక్తావప్రథమాయా మిత్యాదౌ విభక్తి గ్రహణం త్వేతన్న్యాయ సిద్ధార్థానువాద ఏవ - ఏతేనవిభక్తావిత్యాద్యస్యానిత్యత్వే జ్ఞాపకమితివదన్తః పరాస్తాః అనిత్యత్వేభాష్యసంమతఫలాభావాత్ - అతఏవాక ర్త్తరిచేతిసూత్రే కారకగ్రహణంభాష్యే ప్రత్యాఖ్యాతమితిబో ధ్యమ్ - స్పష్టాచేయంతృజాదిభ్యఇతిసూత్రేభాష్యే-అత్రాన్య సద్యకేత్యుక్త్యా సాదృశ్యస్య భేదాఘటితత్వం సూచయతి - నిరూపితంచైతన్మఞ్జూషాయామ్ ॥

---

౩౦ - ననువ్యాఘ్రీకచ్ఛపీత్యాదౌ సుబన్తేన సమాసాత్త తో౽ప్యన్తరఙ్గత్వాట్టాపి అదన్తత్వాభావాజ్జాతిలక్షణఙీష్ నస్యాదత ఆహ ॥

గతికారకోపపదానాం కృద్భిస్సహ సమాసవ
వచనం ప్రాక్సుబుత్పత్తేః ॥

ఉపపదమితిసూత్రే౽తిఙ్గ్రహణేనకుగతిత్యత్రతదపకర్షణేనల

౨౦ ॥ ననువ్యాఘ్రీకచ్ఛపీతి ॥ ఇదముపలక్షణమ్ - మాషా స్యవత్యాభిక్ష్యఇతిఙినాకృతేసుబన్తేన సమాసే స్యాత్తదా సమాసాన్త ఈకారఇతిణత్వం నస్యాత్ మాషవాపిణ ఇత్యా దావేవతుస్యాత్ - గర్గభగినీత్యాదౌ ణత్వవారణాయ సమాస రూపస్యప్రాతిపదికాన్తస్యనస్యైవణత్వవిధానాత్ - ఏవం సాం కుటి నిత్యత్రాభివిధావితి ఇనుణితలో విభక్తిశ్చప్రాప్నోతి - అణిను ణ ఇత్యణ్ చ - తత్రస్వార్థికత్వే నాన్తరఙ్గత్వాదణ్ స్యాత్ - తతశ్చ కుటినిత్యస్యైవాఙ్గత్వాదాదివృద్ధిస్స్యాత్ - ప్రాక్సుబు- త్పత్తే స్సమాసే౽న్తరఙ్గత్వాత్పూర్వం సమాసః - అణ్ ప్ర త్యయోహిప్రాతిపదికే ఏకశేషాపేక్షత్వాద్బహిరఙ్గః - తత్రహి సఙ్కుటిన్నిత్యస్మాత్సమాసప్రాతిపదికాదణ్ ప్రత్యయోనతిష్ఠంత

తిజన్తస్య సమాస ఇత్యర్థాత్తయోస్సూత్రయోస్సుప్సుపేత్య
స్య నివృత్త్యా ఏకదేశానుమత్యా కారకాంశే చ సిద్ధయమ్. తే
న ళశ్యక్రీతీ సిద్ధా- అన్యథా పూర్వం టాపి ఆదన్తత్వాభావాత్క్రీ
తాత్కరణేతి జీష్ న స్యాత్ - అస్యా అనిత్యత్వాత్ కృద్వతిత్వబాత్ప
త్త్యయన్తత్వమపి సమాసః - యథా సాహితస్య ధనక్రీతేతి - అ
స్యా త్వనిత్యత్వేన మానమ్ - తత్ప్రజాదిత్వాత్ బహుత్వాపయుః - అ
త ఏవ కుమ్భకార ఇత్యత్ర షష్ఠీసమాసోఽపి సుబుత్పత్తేః పూ
ర్వమేవ - షష్ఠీసమాసాభావే చోపపదసమాసకృత్తైకార్థీభావ
ఇతి నత్ర తద్వాక్యమిత్యుపపదమితి సూత్రే భాష్యే స్పష్టమ్ - తత్ర
హి షష్ఠీసమాసాదుపపదసమాసో విప్రతిషేధేనేతి వార్తికమ్
అథవా విభాషా షష్ఠీసమాసః యదా న షష్ఠీసమాసః - తదోప
పదసమాస ఇతి తత్ప్రత్యాఖ్యానం చ - యద్యప్యుపపద స
మాసస్యాన్తరఙ్గత్వాభిప్రాయకం నవా షష్ఠీసమాసాభావాదు
పపదసమాస ఇతి వార్తికకృతోక్తమ్ - తథాపి తదుభయప్రత్యా
ఖ్యాన పరమధ్యత్వాదిభాష్యం పరిభాషాయాం సామాన్యతః
కారకోపాదానేన కారకవిభక్త్యన్తేన కృద్భిస్సమాసప్రతి

పత్తి॥ అత ఏవేతి॥ కారకాంశే బహులగ్రహణాత్ప్రవృత్త్వమ్ - కిం
త్వేకదేశానుమత్యైవ సిద్ధత్వాదిత్యర్థః - ॥ తదుభయప్రత్యా
ఖ్యానమితి ॥ పరేతు అత్ర కారకగ్రహణం కర్తృకరణే ఇత్యేత
త్సూత్రవిహితసమాసమాత్రవిషయకమ్ - కారకాంశే బహుల
గ్రహణమూలకత్వాదస్యాస్తదంశే వాచనికత్వే చానయైవ కా
ర్యే ఃపచరితార్థామిత్యస్యా వ్యావృత్తౌ కర్తృకరణే ఇత్యత్ర కృద్గ్రహ
ణస్య చ వైయర్థ్యాత్ - గ్రామశబ్దస్య గమిణ్ శబ్దేన సమాసే స్త్రీ
యాం గ్రామం గమినీత్యత్ర ప్రాప్తత్త్వాపత్తేశ్చ - అత ఏవ సంబన్ధసా
మాన్యషష్ఠ్యన్తస్య దేవదత్తస్యేత్యస్య స్త్రీలిఙ్గమాషవాపిన్ శ
బ్దేన సమాసే దేవదత్తమాషవాపినీత్యత్ర ప్రాతిపదికాన్తే ణ
త్వం న - తత్ర దీత్యాత్ముకృద్గ్రహణ పరిభాషయా మాషవాపిన్ శబ్ద
స్య కృదన్తత్వాత్ స్త్రీబుత్పత్తేః పూర్వం షష్ఠీతి సమాసే సమాసరూ
పత్రాతిపదికావ్యక్తత్వాన్ నస్యణత్వాపత్తిః - ఉపపదమతిఙితి

శ్యేసుబుత్పత్తేః పూర్వమేవలాభాత్ - ఏతేన కారకత్వద్విశేషణయోరుపాదానేవేతి పరాస్తమ్. అసాధ్వవిధ్యేకవాక్యతాభావే నవిప్రతిషేధాదిశాస్త్రైవత్ కార్యవ్యవస్థాపకత్వేనఉపాదానా ఏవేత్యర్థకస్యాలాభాచ్చ ॥

౭౧- నసుడుగిదచామిత్యత్ర ధాతోశ్చేదుగిత్సార్థక్యం తత్త్స్యాచ్చేత్తేరవేతి నియమేన అధాతోరపి సమిసిద్ధ అధాతుగ్రహణం వ్యర్థమత ఆహ ॥

సాంప్రతికాభావే భూతపూర్వగతిః ॥

తద్వచనసామర్థ్యాన్న్యాయసిద్ధేయం తత్సామర్థ్యాత్ తధాతుభూతపూర్వస్యాపీత్యర్థకేన గోమత్యతేః క్విపి గోమాన్ ఇత్యాదావనుమ్విద్ధిః - నామిత్యాదిసూత్రేషు భాష్యేస్పష్టైషా ॥

తిసూత్రస్థంభాష్యంతుతత్రైవప్రతికూలమ్- ద్వయోఃసమకాలికత్వముభిప్రేత్యవార్తికకృతాషష్ఠీసమాసాత్ ఉపపదసమాసో విప్రతిషేధే సతివార్తికేన విప్రతిషేధ ఉపన్యస్తః - తదుత్తరంచనవాషష్ఠీసమాసాభావాదుపపద సమాసఇతివార్తికేన ప్రదర్శితః- ఇదంచఖణ్డనవార్తికంభాష్యకృతాద్వేధావ్యాఖ్యాతమ్- తత్రచాద్యంవ్యాఖ్యానమ్- నవార్థో విప్రతిషేధేన షష్ఠీసమాసాభావా దుపపదసమాసోభవిష్యతి- గతికారకోపపదానామితిసుబుత్పత్తేః- ప్రాక్సమాసవచనాదితి- అన్తరఙ్గబహిరఙ్గయోర్విప్రతిషేధాయోగ ఇతితద్భావం కైయట ఆహ । ద్వితీయవ్యాఖ్యానమ్ - అథవా విభాషా షష్ఠీసమాసః- తదోపపదసమాసో భవిష్యతి ప్రయోజనాభావా ద్విప్రతిషేధేన పరత్వ ఇతితదాశయం కైయట ఆహ- తథాచనవేత్యాదిఖణ్డనవార్తికస్యైవాయుక్తత్వాత్ఫలాభావాచ్చ విప్రతిషేధేన పరత్వ ఇత్యర్థద్వయముక్తంభవతి - నహ్యన్తరఙ్గబహిరఙ్గయోర్విప్రతిషేధాయోగస్యప్రథమమతస్యవ్యాఖ్యానగన్ధో౽పి ప్రతీయత ఇత్యాహుః ॥

౭ ౨. బహువ్రీహౌ తద్గుణసంవిజ్ఞానమపి ॥

అపి నా అతద్గుణసంవిజ్ఞానం. తేషాం గుణానామవయవపదార్థానాం సంవిజ్ఞానం విశేష్యాన్వయి నాన్వయిత్వమితి తదర్థః. యత్రిమునామానుసంబద్ధేన సంబద్ధస్యాన్యపదార్థస్య ప్రత్యయస్య తద్గుణసంవిజ్ఞానమన్యత్ర ప్రాయోఽన్యవత్ - లమ్బకర్ణమానయేత్యుదాహరణే సర్వాదీని సర్వనామానీత్యాదయ ఇతి చోదాహరణే సర్వనామసంజ్ఞాసూత్రే భాష్యే స్పష్టమ్ ॥

---

౭ ౩. నను పదస్య పిత్యేప్యేతి చేన్నానుకృష్టస్యాతః భావో భావేఽత్యత్రాప్యనువృత్తిస్స్యాదత ఆహ ॥

చానుకృష్టం నోత్తరత్ర ॥

తాస్యుల్యనువర్త్యమానేఽవ్యయే యథాభిప్రేతే తిసృతేర్వునర్వ్యల్ గ్రహణమస్యాజ్ఞాపకమ్ - అన్యథా క్త్వా చేతి వదేత్. తద్ధితోత్తరత్రేత్యనయోస్సంబన్ధార్థమ్ - ఉదాహరణాని స్ఫుటాని - ఇదమనిత్యమ్ - అతఏవ తృతీయా చ హోరిత్యత్ర చానుకృష్టాయా అపి ద్వితీయాయా అన్తరాన్తరేణేత్యత్ర సంబన్ధః టిచ క్త్వాప ఇతి సూత్రస్థేన అనువృత్త్యర్థం సకలచకార ప్రత్యాఖ్యానేన విరుద్ధమిదమ్. ప్రత్యాఖ్యానాదనాను వృత్తా నివృత్త్యోః నిర్వాహ ఇతి తదాశయాత్ కులిజాల్లుక్ఖౌ చేతి సూత్రస్థభాష్యవిరుద్ధాచ. తత్రహి ద్విగోష్ఠంశ్చేతి సూత్రాత్ ష్ఠనస్త్రేచేనాప్యనుకృష్టయోరన్యతరస్యామిత్యస్య చానువృత్తిం స్వీకృత్యలుక్ఖా చేతి భాష్యే ప్రత్యాఖ్యాతమ్ ॥

---

౭ ౨ ॥ విశేష్యాన్వయిత్వమితి పాఠః ॥ ప్రాప్త ఇతి ॥ సుకపాలోఘుటశ్చిత్రరూపవాన్ లమ్బకర్ణో బృహత్తుణ్డశ్చిత్యాది ప్రాప్యవృత్తౌ ఇదమ్ ॥

---

౭ ౩ ॥ తత్రైవేతి ॥ ద్వికులిజిక ఇతిదీక్షితోక్త్యంతు అయుక్తమేవేతి ప్రతిభాతి.

౨౪౦ నను అనుదాత్తాదరస్వో॒దాత్తాత్పూర్వస్య యమవ్యవేత త
స్వర్యజ్ఞానాదర్వ్యఞ్జనాన్తా॒చ్చనప్రాప్నోతీత్యత ఆహ॥

స్వరవిధౌ వ్యఞ్జనమవిద్యమానవత్ ॥

స్వరోద్దేశ్యకే విధావిత్యర్థః- సోత్తరపద ముదాత్తాదావృ ధివీరుదప్రూష మన్విష్వతి సూత్రే పృథివ్యాది పర్యుదాసోఽన్యార్థః పదః-అన్యథా పృథివ్యాదీనామనుదాత్తాదిత్వాభావాదప్రాప్తేః తద్వైయర్థ్యం స్పష్టమేవ - ధర్త్రి గ్రీహకమానాద వచస్వరోద్దేశ్యకవిధివిషయమిదమ్-అత ఏవ శతురనుమోనద్యజాదీ ఇత్యత్ర కర్తృయకీత్యాత్రాజాదీ అచ ఇత్యాదీనాంచారితార్థ్యమ్- అత ఏవ రాజవతీత్యాదౌ నలోపస్యాసిద్ధత్వా దన్వతీశబ్దత్వాదస్తోఽవత్యాఇతినశ్రోన - ఉదశ్వి త్వానిత్యత్రిహ్రిస్వముద్యాఖ్యమితి మతుబుదాత్తత్వంచ పేత్యాకరః - స్పష్టంచేదం సమానస్యేతిసూత్రేభాష్యే ఉచ్చైరుదాత్త ఇతిసూత్రే కైయటస్య ఇయమనావశ్యకీ సమభివ్యాహృతా జావరం గణపాలోప్యాకాత్త వదవభాసాత్తదుపపత్తేరిత్యాహ - తత్రిభాష్యేఽపి ధ్వనితమేతత్ ॥

౨౪౧- నను ఏవమపి * పరమద్యుషదిత్యాదౌ సమానస్యేత్యస్యోదాత్తత్వం మకారాకారస్య నస్యాదత ఆహ॥

హల్స్వరప్రాప్తౌ వ్యఞ్జనమవిద్యమానవత్ ॥

అపృక్తయతో నావ ఇతిసూత్రేన ప్రతిషేధో జ్ఞాపకః- సావకమిత్యత్రాదిర్నకారోనస్వయోగ్యో యశ్చాకారస్తదోగ్యానానావాదింతి ప్రతిషేధోఽనర్థకః నచాదరేవన కార ఉదాత్త గుణవిశిష్టస్య రతమాజ్రా ప్రాప్తిర్వాచ్యమ్- తథాసతి నిమిత్తభూతద్వ్యక్తత్వే వినాశాదుపజీవ్యవిరోధేన అన్యథా

---

౨౪౧ ॥ పరమద్యుషదితిపాఠః. సుద్యుషదితి ఎతత్ప్రయుక్తః తత్రాప్యయం పూర్వపద ప్రకృతి స్వరస్యైవేష్టత్వేన సమాసాన్తోదాత్తత్వస్యదులభత్వాత్.

---

* రాజద్యుషదితి పాఠాన్తరమ్.

త్తాప్రాప్తేరిత్యన్యత్ర విస్తరః - స్పష్టం చేదం సమాసస్యేతి సూత్రే భాష్యే॥

---

౪౭. నను పూర్ణగుణేతి నిషేధస్తత్రాప్యస్తి స్యాద్ద్విత్వాదిత్యాశఙ్క్యం దివేః క్విప్యపి స్యాత్ - తథా యతోఽనావ ఇతి స్వరో ద్యుత్యపి స్యాత్ ఋదృశోఽఙి గుణ ఇతి చ జ్యపి స్యాదత ఆహ॥

నిరనుబన్ధకగ్రహణే న సానుబన్ధకస్య గ్రహణమ్ -
తదనుబన్ధకగ్రహణే నాతదనుబన్ధకస్య॥

వామదేవాడ్డ్యడ్డ్యావితి సూత్రే డ్యడ్యతోర్టిత్త్వమనయోర్జ్ఞాపకమ్ - తద్ధి యయతోశ్చాతదర్థ ఇత్యత్ర యయతోరగ్రహణార్థమ్ - నఞః పరస్య యయదన్తస్య ఉత్తరపదస్యాన్తోదాత్తత్వమితి తదర్థః - ఏవం చ వామదేవ్యేఽవ్యయపూర్వపదప్రకృతిస్వర ఏవ భవతి - తస్మాత్తాననుబన్ధకగ్రహణే న చాన్యస్యానుబన్ధో యస్య తద్గ్రహణం నేత్యన్యాయార్థః - ఏతేన ప్రత్యయాప్రత్యయగ్రహణసాధారణీ - తివ్శ్లిద్దిత్యాదౌ భాష్యసంచారితత్వాత్ - కృత్యః సంజ్ఞాయామిత్యత్ర ఇద్గ్రహణాచ్చ - వర్ణగ్రహణే చానయోరప్రవృత్తిరితి స్పష్టమాజఆ వ ఇత్యత్ర భాష్యే - యేనానుబన్ధేన సానుబన్ధత్వం ద్వ్యనుబన్ధత్వం వా తదనుచ్చారణే ఏవైషా ధర్మిగ్రాహకమానాత్ - తేన జశ్శసోరిత్యత్ర నైషేతి రనుబన్ధకత్వాత్ తద్ధితశస ఏవాత్ర గ్రహణం స్యాదితి న శఙ్క్యమ్ - ఏవమన్యత్రానుబన్ధోచ్చారణేఽపి - తేన వనో ర చేత్యత్ర వనిప్ క్వనిపోర్గ్రహణసిద్ధిః - ఏకానుబన్ధకగ్రహణే సంభవతీతి తు అర్థోఽనభాష్యాదిసంమత ఇత్యన్యత్ర విస్తరః॥

---

౪౮ ॥ చ జ్యపీతి॥ నను బుద్ధేశ్చభ్యాం చత్ దుర్లభ ఇతి చేన్న ఋదృశ ఇత్యతోఽజీత్యనువర్తమానే న త్వయతేర ఇతి చ జ్యపి స్యాత్.

౪౭- నను కుటీరశమీరాదౌ స్వార్థికత్వాత్ స్వార్థికానాం ప్రకృతితో లిఙ్గవచనానువృత్తేః స్త్రీయప్రాప్తత్వాత్ పుంస్త్వానుపపత్తిరవ్యాల్పమిత్యత్ర నపుంసకైకవచనయోరనుపపత్తిశ్చేత్యత ఆహ ||

క్వచిత్స్వార్థికాః ప్రకృతితో లిఙ్గవచనాన్యతివర్తన్తే ||

ణచస్త్రియామితిసూత్రే స్త్రియామిత్యుక్తిరస్యా జ్ఞాపికా- అన్యథా కర్మవ్యతీహారే ణచ్ స్త్రియామితి ణచస్త్రియామేవ విధానాత్కిం తేన - స్పష్టం చేదం బహుజిహ్వథాయతే భాష్యే||

౪౮- నను సుపథీ నగరీతి యథా పోరనాకాబితిసూత్రేణాట్ప్రాప్తౌ జాహ్నాతే .ఇనస్త్రియామితి కప్ప్రాప్తత ఆహ ||

సమాసాన్తవిధిరనిత్యః ||

ప్రతేరంశ్వాదయస్తత్పురుషే ఇతి అన్తోదాత్తత్వాయాంశ్వాదిషు రాజన్ శబ్దపాఠోస్య జ్ఞాపకః - అన్యథా టచైవాన్తోదాత్తత్వసిద్ధేః కిం తేన - ద్విత్రిభ్యాం పాద్దన్మూర్ధస్వితి స్వరవిధాయకేప్యేతస్పష్టమిదమ్.

౪౯- నను శతానీత్యాదౌ నుమి కృతే షట్సంజ్ఞాప్రాప్నోతీతి తతశ్శలుక్స్యాత్ - తథా ఉపాదాస్తేత్యత్రాత్వే కృతే స్థాఘ్వోరిచ్చేతీత్వం ప్రాప్నోతీత్యత ఆహ||

సంనిపాతలక్షణో విధిరనిమిత్తం తద్విఘాతస్య

సంనిపాతో ద్వయోస్సంబన్ధః - తన్నిమిత్తో విధిః తం సన్నిపాతం యో విహన్తి తస్య నిమిత్తమిత్యర్థః - ఉపజీవ్యవిరోధస్యాయుక్తత్వమితి న్యాయమూలైషా- అత ఏవాత్ర సన్నిపాతశబ్దేన పూర్వపరయోస్సంబన్ధ ఏవ కిన్తు విశేష్యవిశేషణసంనిపాతోపి గృహ్యతే - అత ఏవ గ్రామణికులమిత్యాదౌ నపుంసకహ్రస్వత్వేపి పితికృతీతి తుగ్నప్రా-

౫౦ || న్యాయమూలేతి || ఙితి హ్రస్వశ్చేత్యత్ర వాఽఽమి హ్రస్వశ్చేత్యేవ సిద్ధే వామీతి వ్యర్థం సదస్యాజ్ఞాపకమితి

తిఛదికాజన్తత్వసన్నిపాతే నజాతస్య ప్రాప్యస్య తదవిఘాత
కత్వాత్ - తుక్యజన్తత్వవిఘాతస్స్పష్టఏవ - నచార్థాశ్రయత్వేన
ప్రాప్యస్యబహిరఙ్గతయాఽసిద్ధత్వమ్ - అర్థకృతబహిరఙ్గత్వా
పాశ్రయణస్యోక్తత్వాత్ - కించపుగ్వ్రతుకోరసిద్ధ ఇత్యేతజ్జ్ఞా
పకాత్ కృతితుగ్గ్రహణాత్పుతుగ్వ్యర్థా బహిరఙ్గపరిభాషయా
అప్రవృత్తేః - సర్వవిధిసన్నిపాతగ్రహణాదేవవర్ణాశ్రయః ప్ర
త్యయోవర్ణవిచాలస్యనిమిత్తంస్యాదితి తత్పరిభాషాదోషనిరూ
పణావసరే వార్త్తికకృతోక్తంనహిప్రత్యయః పూర్వపరసన్ని
పాతనిమిత్తః - సఏవ సన్నిపాతశబ్దేనగృహ్యతే ఇతిచత్వాన
ప్రత్యయస్యానిపాతనిమిత్త ఇతి శఙ్కాయాం తదభ్యుపేత్యై
వ అఙ్గసంజ్ఞానిర్వర్త్యనిమిత్తంస్యాదిత్యేకదేశినోక్తమితినతా

త్పర్యాత్ - ననుమతిస్త్రోత్యమాదేతి విగ్రహే ద్వన్ద్వే ఘీతి పూర్వనిపాత
ప్రాప్తిః - నలోపస్సుప్విధి సూత్రస్థభాష్యరీత్యా పూర్వం
ప్రయోగే యస్యామిత్త్వం భావితస్య పూర్వనిపాత ఇత్యర్థేనా
త్రిపూర్వప్రయోగేన ఘిత్వేనఘిత్వాభావాత్ - అఙ్గాధికారా
భావేన ప్రత్యయస్య నిమిత్తత్వాలాభాత్ ఏవమర్థకాన్యఫలం
వ్యతిహారమితి - యథాన్యాసేతు చామీత్యేతత్సాహచర్యేణప్ర
త్యయస్యైవగ్రహణమితి - నచిత్రిజాదౌ మజ్యాదీనాం ద్విత్వ
మితిచేత్సత్యమ్ - ఏవమపిచామిహ్రస్వ ఇతిన్యాసేన సిద్ధే చామీ
తి సూత్రస్యోక్తపరిభాషాజ్ఞాపకత్వాత్ - నచైవం జ్ఞాపితేపి
నస్యస్మింశ్చారితార్థ్యమ్ - జిద్వచనేష్వపి అటాన్నదీత్వోపజీ
వ్యవిధానేనసూత్రారమ్భసామర్థ్యాన్నైతదనాశ్రయణమి
తి వాచ్యమ్ - అన్యాపియదాగమన్యాయేన సన్నిపాత విఘాతా
భావసంపాదనాత్ - స్ఫుటీకరిష్యతి చేదముపరిష్టాత్ - కించ
స్వరంతీతి సూత్రస్థభాష్యపర్యాలోచనయా నద్యన్తాద్విహి
తస్యైత్యర్థేన యణుత్తరమాట్ప్రవృత్త్యయసైవ నదీత్వావి
నాశనాటిసై తత్పరిభాషాప్రవృత్తిః - తస్మాద్వ్యామోత్యస్యజ్ఞా
పకత్వం సుస్థిరమ్॥ కృతితుగ్గ్రహణాదితి॥ పరత్వాదయా బహి

త్వాద్భాష్యవిరోధః । కించైవం శైవో గార్గ్యో వైనతేయ ఇత్యాదా
వపి అఙ్గసంజ్ఞాయా లోపనిమిత్తత్వాన్నాపత్త్యాద్యవర్ణాశ్రయ
ఇత్యస్య వైయర్థ్యమ్ । గ్రామణికులం గ్రామణిపుత్ర ఇత్యా
దౌ ఉత్తరపదనిమిత్తకే హ్రస్వత్వే యథా కథంచిద్బహిరఙ్గప
రిభాషయాపి వారణం సంభవతీతి కృన్మేజన్తః హ్రస్వస్య పితీతి
సూత్రే చైకదేశినా తయా పరిభాషయా తుగ్వారితో భాష్యే-
అత ఏవ పరిభాషాఫలత్వేనేదముక్తమ్ । కృన్మేజన్త ఇతి సూత్రే
వార్త్తికకృతేతి కేచిత్ । సన్నిపాతలక్షణవిధిత్వ * మస్యాఙ్గజ్ఞాప
కజ్ఞత్వాన్నాస్యానిత్యత్వాచ్చిన్త్యమేతత్ ॥ యథా కథంచిదితి
నాజానన్తర్యపరిభాషయైతదప్రవృత్తేరేవముక్తిః । యత్త్వా
పూర్వం కించేత్యాదినా తుగ్విధౌ బహిరఙ్గపరిభాషయా అ
ప్రవృత్త్యర్థమేవముక్తమ్ । కేచిదితి ॥ న్యాయమూలత్వాత్తస్య
తదన్తం కేషాంచిద్గ్రన్థో బోధ్యః । అజన్తనపుంసకస్యేఖ
రాత్ । పరే తు కృన్మేజన్త సూత్రే భాష్యే అధిరై ఇత్యాదౌ అ
వ్యయసంజ్ఞాకారకాయా నికారో కార ప్రకృతిరితి ప్రవృ
త్తం వార్త్తికం సన్నిపాత పరిభాషయా ప్రత్యాఖ్యాయతః
పునరత్ర విశేషః ఏషా పరిభాషా క్రియేత అనన్యప్రకృతిర్వో
చ్యేత తద్విశేషమాశం కాస్యవశ్యమేషా పరిభాషా క్రియేత బ
హూన్యేతస్యాః పరిభాషాయాః ప్రయోజనానీత్యుక్తమ్ । నా
యసిద్ధత్వే అవశ్యం కర్తవ్యేత్యుక్తేశ్చ సంగతా । కించ నా
యసిద్ధత్వే విశేషణవిశేష్యభావేఽప్యేతత్ప్రవృత్త్యాపత్తేర్న
ప్రత్యయః పూర్వపరసన్నిపాతనిమిత్తక ఇతి భాష్యాసంగ
తిః । అస్యైకదేశోక్తిత్వకల్పనం తు విరోధిభాష్యాన్తరాదర్శ
నాద్బాధకాభావాచ్చాయుక్తమ్ । నచ వర్ణాశ్రయ ఇతి వార్త్తి
కం ప్రత్యయస్యాపూర్వదేవ నిమిత్తం నేతి వ్యాఖ్యానయన ప్రత్య
యేత్యాదిసూక్తవ్యాఖ్యానూపపత్త్యా అఙ్గసంజ్ఞాకాలే
ణ ప్రత్యయో నానిమిత్తం స్యాదిత్యభిప్రాయేణాఙ్గసంజ్ఞా తద్వ్య
నిమిత్తం స్యాదితి పరిహారాన్తరేణ భాష్యకృతా తత్ప్రత్యా

* లఙ్గమితత్త్వచిత్త్వాపత్తిః.

కమ్ - స్వప్రవృత్తేః ప్రాక్ స్వనిమిత్తభూతో యస్సన్నిపాతః

తమ్ - తిత్రైశ్చ ప్రాగాగ్ర్యణ్ణైవ తేఙః ఇత్యాదావపి తస్యాలోపని మిత్తత్వాభావాత్ త్ర్యన్తార్త్రియ ఇత్యస్యనై యణ్త్వం బాధక మితి వాచ్యమ్ - తద్ద్వయాద్యధ్యాసాగ్రిమస్యాఙ్గసంజ్ఞేత్యాదేస్త థాత్వేపిన ప్రత్యయ ఇత్యస్యైకదేశ్యుక్తిత్వే బీజాభావాత్ - వస్తుతో౽ఙ్గసంజ్ఞేత్యపి నైకదేశ్యుక్తిః - అఙ్గసంజ్ఞావిధౌ యస్మా దిత్యుపాత్తమ్ - తచ్చ ప్రత్యయవిధౌ తదన్తవిధిర్యేన రూపేణ ఉపాత్తం తేన రూపేణ నపరామృశ్యతే కమ్ - అత ఏవ భుక్షి ఇత్యా దౌ న దీర్ఘః - తథా చ దాక్షిరిత్యాదౌ అదన్తప్రకృతేః ప్రత్య యస్య చానన్తర్యం అఙ్గసంజ్ఞానిమిత్తం తచ్చలోపేనక్షతి- విశిష్టప్రకృతేరానన్తర్యనాశాత్ - శైవ ఇత్యాదౌ విశిష్టప్రకృ తేరానన్తర్యం నాఙ్గసంజ్ఞానిమిత్తం న చ శైవ ఇత్యత్రాపి ప్రాతిపదిక ప్రత్యయయోరానన్తర్యమఙ్గసంజ్ఞానిమిత్తం తచ్చలోపేనక్షత్యేవ - ప్రాతిపదికనాశాదితి వాచ్యమ్ - లాక్షి కైకదేశవికృతన్యాయస్యాశాస్త్రీయే౽పి ప్రవృత్త్యా తేన ప్రా తిపదికత్వస్య సులభత్వాత్ - యదాగమన్యాయస్తు శాస్త్రీ యే కార్యే ఏవేతి లుక్ యకారే తత్పరిభాషా సంచారో భా ష్యకృత్సూక్త్యా న విరుద్ధః - యదాగమన్యాయేనైతత్పరిభా షా విఘటకః - కృష్ణేజన్తు నాత్రిస్థభాష్యాత్ - న చైవం దాక్షిరి త్యత్ర వృద్ధేర్లోపస్య బలవత్త్వాత్ పూర్వం లోపే౽దన్తత్వా భావేనాఙ్గత్వాభావాత్ వృద్ధ్యనాపత్తిరితి వాచ్యమ్ - పత్వస్యే వాఙ్గసంజ్ఞాయాః అల్వృత్తిత్వాభావేన స్థానివత్త్వేన తత్ప్రాల భ్యాత్ - ఇద్విధావల్ పదస్యేవాఙ్గసంజ్ఞాయాం యచ్ఛబ్ద స్యాల్ మాత్రోపస్థాపకత్వాభావాచ్చ - గ్రామణికులమిత్యాదౌ అర్థాశ్రయత్వేన హ్రస్వస్య బహిరఙ్గత్వేనాసిద్ధత్వాన్నుక్ - తిస్పృణామిత్యాదౌ తు త్ర్యాదేశస్యాపి విభక్తివిశేషాపేక్షత్వే న బహిరఙ్గత్వ ప్రాప్త్యాశ్రిత్యాదేశేన విప్రతిషేధాపత్తిః - వి శేషాపేక్షస్య బహిరఙ్గత్వన్తు పుంరోగాదితి సూత్రే సాఙ్కు టినమిత్యుదాహరణే భాష్యకైయటయోస్స్పష్టమ్ - షత్వతుకో

తద్విఘాతకస్య స్వాతిరిక్తశాస్త్రస్య స్వస్వయమనిమిత్తత్వమితి ఫలతి।
రిత్యత్ర యథా నఙ్ వైయర్థ్యం తథోక్తం ప్రాక్ - కృతి తుగ్గ్రహణం తు భాష్యకృతా ప్రత్యాఖ్యాతమేవ తుగ్విధౌ పరిభాషాయా అప్రవృత్తిజ్ఞాపనే ఫలాభావాచ్చ - కించ విశేషణవిశేష్యసన్నిపాతస్యాపి గ్రహణే గ్రామణిచ్ఛత్రమిత్యత్రాపి తుగ్న స్యాత్ - హ్రస్వతుకోఽస్త్యత్ర సామర్థ్యాత్ - తుకః పదద్వయసమ్బన్ధివర్ణద్వయనిమిత్తత్వాత్ - తతశ్చ నాత్రాన్తరఙ్గపరిభాషోపస్థితిః - వస్తుతో యథా గమన్యాయేనాపి సన్నిపాతవిఘాతాభావసంపాదనమ్ - జ్ఞాపకం చాత్ర నతిస్రినిషేధః - అన్యథా పరత్వాత్ త్రాదేశే సన్నిపాతపరిభాషయా నుటోఽప్రాప్తేస్తద్వైయర్థ్యాత్ - తదేతదభిప్రేత్యోక్తం స్నేజిత్త సూత్రే ప్రతిషేధోఽయం దోషేష్వితి సిద్ధాన్తభాష్యవ్యాఖ్యావసరే కైయటేనేత్యాకారాన్తభాక్తః పృక్ సవ్యవధాయక ఇత్యుక్తం కైయటేన - నలోపస్సుబితి సూత్రస్థం వృత్తిహాఖ్యాభితా. దౌ సన్నిపాతపరిభాషయా తుగ్వారణపరం భాష్యం త్వేకదేశ్యుక్తిః - నపుంసకే వృత్తిహేత్యత్రాసియా తుగ్వారణానుష్పవేన కృతి తుగ్గ్రహణస్యావశ్యకత్వాత్ - ఏతేన కృతి తుగ్గ్రహణాత్తుగ్విధౌ బహిరఙ్గపరిభాషా నేత్యపి పరాస్తమ్ - వృత్తిహృత్ర ఇత్యాద్యనర్థం తథావశ్యకత్వాత్ - తేనపిమ్యతి సర్వాణి తాని శానీత్యాదౌ నుట్ తేషామిత్యత్ర సుట్ పచమాన ఇత్యత్ర ముక్ చ సిద్ధః - ముక్ తు అధిజిగాంసమాన ఇత్యత్రైవం బాధితాన్ చరితార్థః - ఏవఞ్చ గ్రామణీత్యత్ర సన్నిపాతపరిభాషాయా అప్రవృత్తౌ అన్తరఙ్గపరిభాషైవ తత్రాఽపి శరణమిత్యాహుః ॥ స్వాతిరిక్తస్యేతి ॥ శతానీత్యాదౌ స్వస్య స్వనిమిత్తవిఘాతకత్వేఽపి సామర్థ్యాత్ప్రవృత్తిరితి భావః - నను శతానీత్యత్ర స్వనిమిత్తభూతసన్నిపాతోఽజన్తస్య సర్వనామస్థానేనానన్తర్యం సచ సన్యైవ నాపహృతః - నాన్తసర్వనామస్థానయోః సన్నిపాతో లుకా విహాశ్యతే - సచ నను మే నిమిత్తమితి కథం సన్నిపాతపరిభాషయా లుగ్వారణమ్. ఏవఞ్చ శ్రీ

నన్వేవం రాసాయనేత్యాదౌ సుషిచేతిదిఙ్నాపత్తిః- అదృష్టా
జ్జసన్నిపాతేనజాతస్యతదభిఘాతకత్వాత్ - నచయజ్ఞాదిస్వ
సాపేక్షదిఘటనస్యబహిరఙ్గతయా అసిద్ధత్వాన్నాత్రసన్నిపాత

ప్రాయోత్యత్రాప్యనయాకర్మణో వారణమ్- ఏవం నదీత్యా
దౌ అనయాఃసంయోగబుద్ధిలోపాభావాపాదనం కృత్స్నే జన్య సం
తెప్రాప్యకృతాప్యకృతమ్- నద్యాం జ్ఞసంబుద్ధ్యోర్ధాతన ర్థస్య
స్యాయమనిమిత్తమిత్యర్థ- తు హ్రస్వనైవవినాశితత్వాత్ ప్రా
ప్యాన్నాం జ్ఞసంబుద్ధ్యోర్ధాతన ర్థస్య లుకా వినాశేపి స్యానిమి
త్తత్వాత్- స్వసంపాన్యనిమిత్తం విఘాతకస్యస్య మనిమిత్త
మిత్యర్థః- తు భవతీత్యాదావవా దేశస్య గుణః. తాభ్యామిత్యా
దౌ దీర్ఘత్వత్వసాదివాంత్యదాద్యత్వకా దేశాదయో నిమి
త్తా విన స్యలోపే యహిరాజ్జవః- దోషాః ఖల్వపి సాకల్యేన పరి
గణితాః ఇతి కస్మై జన్య సూత్రప్రధానస్య దత్తో జలాఞ్జలితా చ.
ఏవం అథవైకస్మాత్ కారేభ్య ఇత్యాదౌ గుణత్వేన యోర్నిమి
త్తభూత సంనిపాతః ప్రాప్నోతి వ్యస్తవిభక్త్యోః సచ స్వైనైవా
పహృత ఇతి కథమయం గుణ ఉపస్థితా మితి చేన్న- శ్రీపాదయోత్య
త్రిబహవః పర్యాయా సన్నిపాతయాముపస్థాభిదర్శితా. శతాని న
దీత్యాదౌ తు అజాద్యన్తేవిభక్త్యోస్సన్నిపాతస్యాన్యేన నాశే
ఽపి స్యనిమిత్త భూతా విభక్త్యోః సన్నిపాతో ఽవ శిష్యత
ఏవ నన్విదమయుక్తమన్యదేవేతి వాచ్యమ్- శాస్త్రీయస్థా శాస్త్రీయ
ధర్మసాధారణాభ్యాం యథాగమైక దేశవ్యవస్థానాయాభ్యా
న్త్రస్వప్రత్యభిజ్ఞానాత్ - తచ్చైవం భవతీత్యాభ్యామిత్యాదౌగు
ణాదీర్ఘత్వాదీన్యపి స్యురితి వాచ్యమ్ - గుణాదిషు కృతే
షు శాస్త్రీయస్థా శాస్త్రీయ కార్యసాధారణాభ్యాం తా
భ్యాం స్వనిమిత్త భూతసంనిపాత సత్త్వ విజ్ఞానేన తస్యభూ
తాభావాత్ - నదీశతానీత్యాదౌ లుగ్లోపయోస్తద్విఘాతో ఽ
స్త్యేవ- ప్రత్యయలక్షణస్యాశాస్త్రీయస్యైవ ప్రవృత్తేః - ఏకదేశ వి
కృతన్యాయేన వికృతావయవబుద్ధేరభావాత్ - నమూతిస్యఇత్యత్రా
ప్యకృతేః రామాయేత్యత్ర ప్రత్యయస్య సాకల్యేనాపహారా

నిమాకేషతి వాచ్యస్య - ఆరోపితాసిద్ధత్వేపి వస్తుతస్తద్విఘాతస్య
జాయమానత్వేన తత్ప్రవృత్తేః - కించాన్తరఙ్గైకదేశత్వే బహి
రఙ్గస్యాసిద్ధత్వేపి తత్ప్రకృతేతరస్యాసిద్ధత్వే మానాభావః - కించా

న్యలౌకికైకదేశవికృతన్యాయావతార ఇతి కథమత్ర పరిభా
షోపతిష్ఠతామితి చేదత్రాయం నిష్కర్షః - అత్ర సన్నిపాతశబ్దే
నానన్తర్యమేవ - ఉక్తయుక్తేః - నచ స్వనిమిత్తభూతస్య స
న్నిపాతస్య యద్వా స్వనిమిత్తభూతయోస్తత్త్వేన ప్రత్యభిజ్ఞా
యమానయోశ్చ సన్నిపాతో ఽత్ర గ్రాహ్యః - ప్రత్యభిజ్ఞా
చతత్స్థానికతయా వా లౌకికైకదేశవికృతన్యాయేన వా యా వా
గమన్యాయేన వా - తత్రాద్యస్యోదాహరణం త్రిస్రః రామాయే
తి - స్వనిమిత్తప్రకృతిప్రత్యయస్థానికత్వాత్ - ద్వితీయస్య
నదీమచ్ఛకారేభ్య ఇతి - తృతీయస్య శతానీతి - తద్విఘాతక
త్వం చానేకధా - క్వచిదానన్తర్యమాత్రస్య యథా పాశ
కపౌ వద్ధతౌ ఇయేషేత్యాదౌ - క్వచిదనుయోగినః యథా నదీశ
తానీతి - ప్రతియోగ్యనుయోగినోరల్ సముదాయ విఘాతస
ముదాయలోపాత్మక ఏవ నైకదేశలోపః నవికారః - నేదమ
దసోరిత్యజ్ఝలక్షణాత్ - అన్యథైభిరిత్యత్ర భిస్నిమిత్తస్యత్యా
ద్యత్వస్య తద్విఘాతకైస్ నిమిత్తత్వాభావేనైసోఽప్రవృత్తిస్సి
ద్ధస్యద్వేయత్వమ్ - తేనభవతి తైరిత్యాదౌ గుణైస్సాదేః ప్రవృ
త్తిః - నను యూయమిత్యత్ర జసశ్శికస్థానస్య సకృద్గతిన్యాయా
దితి భాష్యప్రయోగాత్ - తస్మాదనయైవ పరిభాషయా సమాధానీ
యః - నచోక్తరీత్యాన సంభవతీతి చేన్న - శేషే లోపష్ఠిలోప
ఇతి పక్షాశ్రయణాత్ - శేషే లోప ఇతి సూత్రస్థ శేష గ్రహ
ణం శక్యమకర్తుమితి భాష్యస్వరస్య నిమిత్తసమర్పక శేషగ్రహణా
భిప్రాయకత్వ - అత ఏవ త్యదాదీనామ ఇతి సూత్రే టిలోపస్యాభ
భావార్థ ఇతి వార్తికం సంగచ్ఛతే - అన్యథా తే ఇత్యత్రాపి టి
లోపాపత్తేః - ఏవమేవ తుభ్యమహ్యదిత్యాదౌ స్థాయాదయః
పరిహర్తవ్యాః - ప్రతియోగ్యనుయోగినోరల్ రూపయోరన్య
యోర్వా విశేషణే అల్ రూపే తయోశ్చ తన్మాత్రవికారాన్యథా

శిదేశిక సన్నిపాతపరిభాషాభావమాదాయ ఏతదప్రవృత్తేర్గౌరి
త్యాదౌ సంబుద్ధిలోపేఽపి స్థానివత్త్వేన హ్రస్వనిమిత్త సం
నిపాతవిఘాతాభావాత్తత్రైతస్య అతివ్యాప్తిపరకృన్మేజన్త ఇతి

వ విఘాతః- నచ నవిశేషణయోః ప్రతియోగ్యనయోర్నోన్న
త్యవికారః- అల్ మాత్రలోపశ్చ-ఆద్యం అతిజరేణ అతిజరమ్
ఇత్యాది-ద్వితీయంగవ్యతేత్యాది-అత్ర యస్యహల ఇతిలోపా
భావః- అత్రబహువచనే ఇతి సూత్రైర్ఝలీతి- తద్ధరామాణా
మిత్యత్రైత్వాభావాయ-మారణతోఽపణేతిజానాతేరుపధాహ్ర
స్వార్థమిత్యవశ్యం-తదేతదభిప్రేత్య కృన్మేజన్త ఇతి సూత్రే భా
ష్యే దోషేషు పుక్ ప్రాప్త్యత్యస్య దీదయత్ - మతిపఠితా
ద్యుదాత్తత్వం పూర్వనిఘాతస్య- అగ్నిమీళే పరమవాచా
యాదేశః సుపి దీర్ఘత్వస్యేత్యుక్త్వాప్రతి విధేయం దోషే
ష్విత్యుక్తమ్- అధునా ఇత్యత్ర దీర్ఘస్థానే - నాశబ్దైయత్వా
ర్థం తత్ర ముభావస్య నమునే ఇత్యత్ర భాష్యకృతోక్తేః- ఏత
త్పరిభాషాఫలత్వేనాస్యోపన్యసనపరం కృన్మేజన్త ఇతి సూత్ర
స్థంభాష్యంతు పూర్వపక్షిణః- అతఏవా నేర్మిగితి సూత్రే ముని
త్రిదీర్ఘ ఆపాదితః దోదద్ఘోరితి సూత్రభాష్యే-దాన్తధాన్తయో
ర్న్యర్థత్వే ఆపాద్యధాన్త ఇతి సిద్ధాన్తితమ్ - తేనసైపాదక
ష్టక ఇత్యత్రహ్రస్వః జగ్ధమిత్యత్ర ధత్వం అష్టానామిత్యత్ర
పాలివిధీయమానమాత్వం ఏధేత ఇత్యత్ర గుణః కు
మార్యై ఇత్యత్ర యణ్ శ్రియై ఇత్యత్ర యఙ్ సఖ్యువి
త్యత్ర యణ్ త ఇత్యత్ర గుణః సర్వేషామిత్యత్రైత్వమ్ ప్ర
రాణామిత్యత్రైత్వమ్ సఞ్చస్కరిత్యత్ర ఖత్వమ్ గవాగ్రమిత్య
త్ర దీర్ఘో ఉనడ్వా నిత్యత్ర యణ్ రాయై ఇత్యత్ర వృద్ధిశ్చసి
ధ్యతి- సన్నిపాత పరిభాషాయా అనిత్యత్వేన సమాధానంతు
విశిష్యతద్దోషగణన భాష్యేణ విశిష్యతత్తద్దోషపరిహారోపా
యప్రదర్శన పరక్తైయుపేనచ విరుద్ధమ్- అథధాతుక ఇతి

సూత్రస్థభాష్యగ్రన్థేతిః- సన్నిపాతనాశ్రాస్త్రీయత్వాన్నాన్తర
స్యానవత్త్వమితిచేత్ తత్రాసిద్ధత్వమపికథమితిపర్యాయః- శాస్త్రీ
యెఽసిద్ధత్వా(త్ప్రవృత్తి ర్యథా దదితి స్యాత్ నైయత్వేన

సూత్రస్థం అతో లోపే వృత్తస్యోపరి ఇజసకరథావస్తు
నిత్యత్వాత్ త్వత్స్వంగే శాస్త్రాత్పూర్వమ్ అతో లోపాదతిః- అదేశస్తు
తస్యాత్ప్రతిచరితార్థత్వం- అత్రైకార్యోపదేశే అకారాన్తా
భావే తల్లోపాపత్తిప్రసక్తిపరియకమితిన తేనాపర్యనిత్యత్వం
పరిత్యాజ్య- ఏవంతర్హిమామాధాదితి భాష్యస్య అసిద్ధవత్వా
త్రైలాక్షిత్వాదసిద్ధో తత్రాస్య పర్యనీయ మిత్యక్షిపేద్యేణ
విధిశాస్త్రే పూర్వత్వపవ తేనాపినా నిత్యత్వాల్లోపసిద్ధిః- అత్ర
నియమత్వేన విధిత్వాభావాత్- కుత ఇతిచేత్ - ధమితగాత్రహ
కమానాదిత్యవేహి- అస్యాం పరిభాషాయాం నిత్యేసేతి నిష్ఠ్యో
జ్ఞాపకః- తత్ర భవతి సాద్దేశో విధిరేవ- అస్య నాన్యత్రశాస్త్రైః
ప్రయోజనాని తదర్థేమేపా కర్తవ్యతయా మత్సరభారత భావ్యా
కర్తవ్యత్వేకే నిషేధ నానన్తర్యవిధానేన పరిభాషాసి
ద్ధావపి తత్ప్రతియోగ్యనుయోగిత్వ ద్వయమాత్రాంశే అపూర్వా
విధాప్రియా- ధమితగాత్రహకమానాదేవ చానన్తర్యరూపపవ
చాతస్సన్నిపాతః- అతఏవ దాక్షిణాత్యాదౌ లోపసిద్ధిః- ప్రా
త్యయానస్యార్థత్వాత్ । అత్ర సంజ్ఞాయాంతు యస్మాదిత్యనే
నావధిమాత్రపరామర్శ నతుప్రత్యయపిధాయేన రూపేణో
పాదానం తేన రూపేణేతి ప్రతివిధేయమితి సిద్ధాన్తభాష్యభి
ప్రాయః- ధమితగాత్రహకమానాదేవ చతిప్రాదిష్టస్యసన్నిపా
తవిధానస్యనైమిత్తికప్రవర్తకా- తేన పక్షాన్తరా మిత్యత్రైన
లోపసిద్ధిః- ఏతేన త్రిపాద్యామపి ఏషాప్రవర్తతే- అసిత్వాన్న
నైపాఽనిత్యత్వాత్ పరిగణితేష్వేవేతినవ్యోక్తమపాస్తమ్-
జగ్ధంశ్చక్షుర్భ్యః పక్షాన్తానాంగవాక్యమిత్యాదిపరిగణితాతి
రిక్తేషు ఉక్తరీత్యాదోషాపత్తేః- వృత్తౌ ఘన్షఇత్యత్రాన్యై
వ పరిభాషయా తత్సారిణే కుమ్భకారాయ ఇతి వార్తికవైయ
ర్థ్యాపత్తేశ్చ- దోషాశిత్యపి నకల్పనపరిగణితా ఇతి ప్రా

స్పష్టముక్తత్వాత్ । ఏవంచ పూర్వత్రాసిద్ధమపి కార్యోపత
త్పరిభాషా ప్రవృత్తిర్భవత్యేవేతి చేన్న । కష్టాయేతి నిర్దేశేన త
స్యా అనిత్యత్వాత్ । యత్రాన్యన్నిపాతః కార్యాన్యనిమిత్తంత
త్రాపూర్వత్రాసిద్ధమపేక్షితమితి తు నాగ్రహః । అత
ఏవ ... నిత్యకారాన్తోక్తే కృతి ఇట్ సన్నిపాత ని
మిత్తాదృష్టం జ్ఞాపకేయా పరిభాషయా లోపస్య నిమిత్తం తత
స్యాప్తత్వాత్ ... అనిత్యత్వేన సమాహితం ... జన్తు ఇతి
సూత్రే భాష్యే । నహ్యస్తి సంజ్ఞాయా మదనస్య ... సంజ్ఞే
త్యుక్తమస్తి । చచకున్భ్యః కారిభ్యః తథయేషత్యాదౌ అవ్యయసం
జ్ఞాయా అనయా పరిభాషయా వారణ పరభాష్యసఙ్గతిః, త
యా ... లుజ్జ్ఞాపకాదవ్యయత్వంతు స్యాదేవ, లు...
... తదీయసన్నిపాతస్య విఘాతే నావ్యయసంజ్ఞయా సంజ్ఞా
... స్యాదితి వాచ్యం । ఏతదుదాహరణ పరభాష్యస్థా
శేషోక్తభాష్య పరిహారస్యోక్తాధారత్వాత్ పిగణేత్ర ప్రా
యా ... యః । నపరిహారో ... భిః ప్రదర్శి
తః । కేచిత్తు ... దజ్ఞాధి కారవన్నే
... కుమ్భకారేభ్య ఇత్యత్రాకజావత్తేః । బుధావిత్యా
త్రటాబావత్తేశ్చ । తస్యజ్ఞాపకతాయా దూషితత్వాచ్చ ।
అనిమిత్తమిత్యత్ర ... త్వం ... పరయా చ యథా
కథంచిత్ । అత ... కిత్వస్యేతి వార్తికం సం
గచ్ఛతే । తత్ర ... తత్ప్రయోజకోనలోపాలక్ష్య
తే । ... విధిత్వాభావాత్ । నచోక్త ... సమ్పా
దన ద్వారా ... నిమిత్తం నిత్యత్వం । ... యా
నిత్యత్రాత్వమపి సులోపనిమిత్తం నస్యాదితి చేన్న । సంజ్ఞా
... నిమిత్తం నే
త్యర్థాత్ దత్తోషః । అత్ర ... వార్త్తికోపప
త్తయే సంజ్ఞాశాలిత్వక్తేతి దిక్ ।

... ఇతి ॥ ఇదమ... సంజ్ఞా ... ఇత్యేకదేశ్యు
క్తిరితి పూర్వగ్రన్థ విరుద్ధం నిష్ఫలంచ ॥ లుజ్ఞాపకాదితి ...
న్నిపాతం కార్యకాల పక్షేవా యథోద్దేశ పక్షేవా । నాద్యః ।

ణాన్యైవ సాక్షాత్పరంపరయా వా స్వనిమిత్తసన్నిపాత విఘాత
కస్య స్వాయత్తనిమిత్తమితి తదర్థేనాదోషాత్ ॥ ఏతేనాత్రాక
క్ స్యాదిత్యపాస్తమ్ - నచ కార్యకాలపక్షే లుగేకవాక్యతాంప
న్న సంజ్ఞాబాధే వ్యక్తజైకవాక్యతాపన్నాస్యాదితి వాచ్యమ్ ॥
అన్తరఙ్గాయాంతదేకవాక్యతాపన్నసంజ్ఞాయాం బహిరఙ్గగు
ణాదేకసిద్ధత్వాత్ - లుగేకవాక్యతాపన్నా తునగుణాదితో బహి
రఙ్గా - ఉభయోరపిశబ్దతస్స్వాశ్రయత్వాత్ - నయానయోరి
త్యాదిజ్ఞాపకాచ్చైషాఅనిత్యా తేననాతిప్రసఙ్గః - స్పష్టాచే
యం కృస్మైకన్త ఇతిసూత్రేభాష్యే - అస్యాఅనిత్యత్వేఫలాని పరి
గణితానిభాష్యే - వర్ణాశ్రయోవర్ణవిచాలస్యానిమిత్తమ్ - దా
క్షిః - సత్వంపుగ్విధేః - క్రాపయతి - పుక్ హ్రస్వత్వస్య - అదీదప
త్ - త్యదాద్యకారష్టాబ్విధేర్నేతి - ఇవ్వోథిరకారలోపస్య - య
యినాం - హ్రస్వనుడ్భ్యాంమతుబన్తోదాత్తాదుత్తరపదాదిలి
ప - తుబ్విభక్త్యుదాత్తత్వం పూర్వనిఘాతస్య - అగ్నిమాన్, పర
వవాచా - దీర్ఘహ్రస్వత్వం సంబుద్ధిలోపస్య నదీకుమారీత్యాది ॥
యాదేశస్యపిచేతిదీర్ఘత్వస్య - ఇతోన్యత్రప్రవృత్తిరేవ - దో
షాఖ్యాపిసాకల్యేనపరిగణితా ఇతిభాష్యోక్తేరిత్యన్యత్రవిస్తరః ॥

---

౮౦ - ననుషష్ఠ్యన్తాన్తోర్ణ్యదపతా అన్యషష్ఠ్యన్తద్రీత్యాదౌ
ద్వ్యగోర్లుగి స్త్రీణాం లుకి లుక్తద్ధితలుకి స్త్రీప్రత్యయలుక్యనుక్ర
వణాపత్తిరత ఆహ ॥

సన్నియోగశిష్టానామన్యతరాపాయ ఉభయోరప్యపాయః ॥

అత్రైవ బిల్వకాదిభ్యశ్ఛస్య లుగితి సూత్రస్థంచ గ్రహణం
ఏతదుదాహరణే త్యాగసమానానాం సంగతేః - అకజ్నిమిత్తా
స్య యసంజ్ఞా పరంపరయా విఘాతకత్వాత్ - నాన్త్యః ॥
లుకం ప్రతి గుణస్యానిమిత్తత్వాత్ ॥ ఇతోన్యత్రేతి ॥
గనాగ్రమిత్యత్ర సన్నిపాతపరిభాషయా అనిత్యత్వాద్దీర్ఘ
ఇతి ప్లాటాం షష్ఠ్యామిత్యత్రాన్యనిత్యత్వాదితిచ శేఖరే
ఏవ స్పష్టమిదమ్ .

జ్ఞాపకమ్ - తద్ధితప్రత్యయస్య లుగ్విధానద్వారా కుమ్మైవృత్తి
ర్యథాస్యాదిత్యేతదర్థమ్ - కృతకు గాగమానదాద్యనన్తర్గణబి
ల్వాదయ ఏవ తత్ర నిర్దిష్టా బిల్వకాదిశబ్దేన - నచైవమపి ఛగ్రి
హాణం వ్యర్థమ్ - కృతకు గాగమానువాదస్య సామర్థ్యాదేవ తద
నివృత్తిసిద్ధేః - అన్యథా బిల్వాదిభ్య ఇత్యేవ వదేత్ - లక్షణప్ర
తిపదోక్తపరిభాషయా బిల్వాదిపుకస్వారేణ విహితప్రత్య
యస్యైవ లుగ్విధానాన్నాతిప్రసఙ్గ ఇతి వాచ్యమ్ - తతోపి
ప్రతిపదోక్తత్వేన బిల్వాదిభ్యోణితి వికారార్థస్య లుగాపత్తి
వారణార్థం కుగనువాదస్య చారితార్థ్యాత్ - సముచ్చయా
ర్థక చశబ్దయోరేకు విధయయోరైకాలికత్వైకదేశత్వాని
యమాన్న్యాయసిద్ధేశ్చ - యత్తు న పస్థవలత్వేనైవ పుంవ

లం॥ కృతకుగాగమేతి॥ అకారో వివక్షిత ఇతి భావః॥
ఏతేన బిల్వ ఏవ బిల్వకః తత్ర భవో బైల్వకః తస్మాత్ప్రక్రీతా
ద్వేణో లుగభావాయ చగ్రహణమిత్యపాస్తమ్ - బిల్వ ఏవ బిల్వ
కః తస్మాత్ప్రక్రీతాచ్ఛైషికేఽణి తస్య లుగభావాయ మాగ్రో
ఽర్థస్య చగ్రహణే ప్రాయశ్యకత్వాత్॥ ఏకకాలికత్వేతి॥
కాలశబ్దాద్ఠఞి గమకత్వాదేకశబ్దస్య కాలశబ్దేన సమాసేన
మకాలికవత్వాపద్ధతి భావః॥ న్యాయసిద్ధాపీయమితి॥ సన్ని
యోగశిష్టానాంసహైవ ప్రవృత్తినివృత్తీ ఇత్యయమిత్యర్థః -
అత ఏవ గాగస్త్రియ ఇతి సిద్ధమ్ - లుకి నివృత్తే అగస్త్యాదేశస్యాపి వ
ర్తనాత్ - సన్నియోగశిష్టత్వంచైకభవతి ప్రియాన్వయిత్వమ్ -
తచ్చానువాద్యమానస్యాపి బహుయజ్ఞేత్యాదౌ జీపినిషిద్ధే
ఽర్నె - యత్ర చశబ్దోనశ్రూయతే తత్రాపి సోఽభ్యూహితవ్యః అన్యతరాపా
య ఇతి తు తన్న్యాయలభ్యమ్ - సముచ్చయే సహప్రవృత్తేర్లో
కే దర్శనేఽపి తద్వ్యాదర్శనాత్ - ఇడబిడోఽపత్యం స్త్రీ - జనప
దశబ్దాదిత్యఞ్ - తస్యాతశ్చేతి లుక్ - ఇష్టనిదృష్టస్యైవాతి
దేశాద్గుణవచనత్వాభావేనాస్మాదిష్ఠనోఽదర్శనాత్ నపుంవ
ద్భావ ఇతి కైయటాశయః - అపత్యమేకో గుణః తదమేకో
గుణ ఇతి భాష్యం త్వేకదేశ్యుక్తిరితి తత్పురుషశేఖరే ఏవోక్త

క్త్రియాభావనైకదేశత్వేనాజ్ఞాపనార్థమ్ - అన్యథా ఏకయతి క్రియాయాం [illegible] నైవ జీవనివృత్తేః నియోగశిష్టపరిభాషయా నష్టావపి [illegible] ఏకయతీత్యాదిసిద్ధౌ తద్వైయర్థ్యం స్పష్ట మేవేతి [illegible] - ఇడవిడ [illegible] ఇడ విడయతీత్యత్ర [illegible] - ఏనోయాశ్చై నేయ ఇత్యాదిషు [illegible] సిద్ధమిత్యన్యత్ర విస్తరః॥

---

౭౧ - నమమ [illegible] త్ర్యాదౌ శీలంధత్త్రాదిభో [illegible] ఇతిణే జీవ [illegible]॥

[illegible] ॥

ఆనిత్య [illegible] బాధ [illegible] ఇతి [illegible] తనము [illegible] జ్ఞాపకమ్ - [illegible] ప్రయోజనమితి [illegible] ఇత్యు [illegible] ప్రహాగణమితి [illegible] ఇతిసూత్రే భాష్యే [illegible]॥

[illegible] ॥ [illegible] భావసాధనో [illegible] యత ఇతిభావః॥ [illegible] పరిభాషా - [illegible] సిద్ధమ్ - అతఏవ [illegible] ఇత్యత్ర [illegible] కారణస్య నివృత్తావపి [illegible] నివృత్తిః ఏవం [illegible] ఏవ [illegible] ఇత్యత్ర [illegible] నివృత్తావపి [illegible] నివృత్తిః - [illegible] నివృత్తావపి [illegible] యనివృత్తిః - నహ్యత్ర భావసాధన విధిశబ్దార్థ [illegible] పూర్వస్య [illegible] - కించభావేకావపి విధిశబ్ద [illegible] త్పాదనార్థో [illegible] పరః - ఏతత్ఫలత్వేన భాష్యేదాహృతే ధిన్వ తీత్యత్ర [illegible] - [illegible] నివృత్తి నివృత్తౌ [illegible] జాత నివృత్తి [illegible] జాతనివృత్తి బోధనద్వా రా [illegible] బోధ్యతే - తేనవక్ష్య [illegible] ఇత్యత్ర [illegible] [illegible] సిద్ధ్యతీత్యాహుః.

---

౮౨ - నను కంసపరిమృడ్భ్యామిత్యాదౌ మృజేర్వృద్ధిర్దుర్వారేత్యత ఆహ ॥

ధాతోః కార్యముచ్యమానం తత్ప్రత్యయే భవతి ॥

ధాత్వాహృతత్వాత్ తత్ప్రత్యయే [illegible] ధాతోః స్వరూపగ్రహణే తత్ప్రత్యయే కార్యవిజ్ఞానమితి పరిభాషార్థః [illegible] ఇత్యాదౌ అనుదాత్తస్యచర్దుపధస్యేతి [illegible] భాష్య దూషితః - [illegible] కంసత్రియం [illegible] తేన [illegible] ఇత్యాదౌ భవత్యేవ - ఇయం [illegible] ధాతునైషా - న భూసుధియోరితి నిషేధేనానిత్యత్వాత్ - మృజేర్వృద్ధిరిత్యత్ర భాష్యస్పష్టా ॥

---

౮౩ - నను సర్వనామ్నః స్మై ఇత్యాదౌ సర్వనామ్న్యయ [illegible] సంజ్ఞేనాత్రాపత ఆహ ॥

తన్మధ్యపతితస్తద్గ్రహణేన గృహ్యతే ॥

నేదమదసోరకోరితి సూత్రే [illegible] ఇతి [illegible] జ్ఞాపకః - తదేక దేశభూతం తద్గ్రహణేన గృహ్యత ఇతి [illegible] విధిరితి [illegible] భాష్య పాఠ ॥

---

౮౪ - నను గాతిస్థాఘుపాభూభ్య ఇతి సిచో లుగపి స్యాదిత్యాదౌ పాతేరపి స్యాదత ఆహ ॥

లుగ్వికరణాలుగ్వికరణయోరలుగ్వికరణస్య ॥

అస్యార్థజ్ఞాపకం [illegible] ఇతి సూత్రే [illegible] ఇతి [illegible] [illegible] తస్య [illegible] దలుగ్వికరణస్యైవ గ్రహణే [illegible] ఇత్యర్థజ్ఞాపకః - [illegible] చేయం [illegible] విభాష్యేత్యర్థ భాష్యే - తత్ర హి [illegible] ప్రయోగ [illegible] నిషేధ [illegible] యదు పాధేర్విభాషా [illegible] నిషేధః - [illegible] ఇతి [illegible] లుగ్వికరణస్య [illegible] లుగ్వికరణాత్ [illegible] తత్ర [illegible] లుగ్వికరణాత్ [illegible]

త్స్వకరణస్య గ్రహణమ్ - నతు హనిసాహచర్యాదనస్యపి . ఏత
త్పరిభాషావిరోధ ఇతి తదాశయః . అతఏవ పరిభాషాయాం
లుగ్వికరణస్యేతి నోక్తమ్ . కణ్ఠతస్తు ఏషా భాష్యేక్వాపి
న పఠితా . గాతిస్థేతి సూత్రే పిబతేర్గ్రహణంకర్తవ్యమి
తి వార్తికకృతా . సర్వత్రైవ పాగ్రహణే ఽలుగ్వికరణస్య గ్రహ
ణమితి భాష్యకృతా చోక్తమ్ . స్వరతీతి సూత్రే కైయటేన చ
స్పష్టముక్తా॥

౧౫- నను ప్రజిఘాయయిషతీత్యాదౌ హేరచజీతి కుత్వం
న స్యాదత ఆహ॥

ప్రకృతిగ్రహణే ణ్యధికస్యాపి గ్రహణమ్॥

౧౪ ॥ అతఏవేతి ॥ జ్ఞాపకసిద్ధత్వాభావాదేవేత్యర్థః . తత్సిద్ధత్వే చ లుగ్వికరణస్యైవేతి జ్ఞాపకే ఽపి సూతిసూయత్యోః పృథఙ్నిర్దేశస్య సార్థక్యసంభవాత్ - తథాపి జ్ఞాపకతాభావః . పరేతు అలుగ్వికరణత్వే ఽపి పశ్యన్వికరణత్వేనాపి సాహచర్యాశ్రయణసంభవాత్కైయటోక్తం జ్ఞాపకం సుస్థమేవ . గాతిస్థేతి సూత్రే పిబతేరితి వార్తికంతు అస్తేర్భూభావే సిచో లుగర్థమ్ . ఘుసాహచర్యేణ పరిచ్ఛేదకన్యాయాప్రవృత్త్యభిప్రాయకమ్ . పాగ్రహణే చ పిబతే స్సర్వత్రైవ పాగ్రహణే ఽలుగ్వికరణస్య గ్రహణమితి తత్ప్రత్యాఖ్యానభాష్యస్యత్యయం భావః . ఘుమాస్థేత్యత్రాపి పూర్వోత్తరసాహచర్యేణ లుగ్వికరణస్యైవ గ్రహణే ప్రవృత్తివారణాయ లుగ్వికరణపరిభాషాయాస్సాహచర్యపరిభాషాబాధకత్వే ఽశక్యత్వాత్ . ఘుసాహచర్యే ఽపి లుగ్వికరణపరిభాషాప్రవర్తత ఏవ . అస్తేర్భూభావేతు నైషా ధరిగ్రాహకమానేనానేకశత్వాన్నా శాస్త్రమేవైతత్పరిభాషాప్రవృత్తిరితి . అతఏవోపాన్వధ్యాఙ్వస ఇతి సూత్రే ఽనయా పరిభాషయా వసతేరేవ గ్రహణం ఘటాదౌ చ పరిభాషాద్వయబలాద్వసతేర్గ్రహణమిత్యాహుః.

౧౫ ॥ ప్రజిఘాయయిషతీతి ॥ జిఘాంసనీయిషతీత్యత్రేకు

అచజీతి ప్రతిషేధ ఏవ అస్యాః జ్ఞాపక . ఇయం చకుత్వవి
షయైవ . హారదజీతిసూత్రే భాష్యే స్పష్టేయమ్॥

బా॰- నను యుష్మభ్యమిత్యాదౌ భ్యసఇత్యస్య భ్యమితి చ్ఛే
దే భ్యసోభ్యమితి కృతేఽన్త్యలోపే ఏత్వం స్యాత్ తత్రాహ॥

అఙ్గవృత్తే పునర్వృత్తావవిధిః॥

అఙ్గాధికారే వృత్తం నిష్పన్నం యత్కార్యం తస్మిన్ సతి
పునరన్యస్యాఙ్గకార్యస్య వృత్తౌ ప్రవృత్తౌ అవిధానం భ
వతీత్యర్థః . ఏషా చ జ్యాదాదీయస ఇత్యాద్విధానేన జ్ఞాపి
తా . అన్యథా ఈకారలోపేన అకృతాత్సన్ధాత్వాతిదీర్ఘేణ చ
సిద్ధత్వాద్వైయర్థ్యం స్పష్టమేవ . అత ఏవ భిస్సైస్థానికాఙ్గకార్య
విషయాప్యేషా . ఇయం చానిత్యాద్వయోరితి సిద్ధాన్తే . అని
త్యత్వాబలలభ్యార్థానువాదాయైవ భ్యసోభ్యమితి సూత్రే భాష్యే
పరిష్కృతస్యేతి పరిష్కృతమ్ . కేవలత్వేన యుష్మపరిభాషయా నకిఞ్చి
ల్లక్ష్యం సాధ్యతే . అత ఏవ జ్ఞాజనోర్జా జ్యాదాదీయస ఇతి
సూత్రయోరేతాం జ్ఞాపయిత్వా కిం ప్రయోజనమితి ప్రశ్నే పి
బతేర్గుణేన ప్రతిష్ఠేపకరుక్తిః . షణ్వక్తవ్య ఇత్యేవ ప్రయోజన
ముక్తమ్ . నతు లక్ష్యసిద్ధిరూపం ప్రయుక్తమ్ . భ్యసోభ్యమిత్య
త్రాభ్యమితిచ్ఛేదః . అన్యథా భ్యసోభ్యస ఇత్యేవ బ్రూయాత్ .
శేషే లోపేకృతేఽన్త్యలోప ఏవ . అతో గుణ ఇతి పరరూపేణ సిద్ధం
యుష్మభ్యమిత్యన్యత్ర నిరూపితమ్ . ఏవంచ సూత్రద్వయస్థ
యోర్జ్ఞాపకవచనం ష్యా భ్యసోభ్యమితి సూత్రస్థ చ భాష్య
మేకదేశ్యుక్తిరిత్యాహుః॥

యత్తు శిరోదితి వాచ్యోఽర్గుణ ఇతి గుణగ్రహణాత్సం
జ్ఞాపూర్వకవిధేరనిత్యత్వమ్ . ఇయం చ విధేయకోటౌ సం
జ్ఞాపూర్వకత్వ ఏవ . తేన స్వాయంభువమిత్యాదిసిద్ధమ్॥

త్వావారణాయాఙ్గానిమిత్త ప్రత్యయయోః కువ్యవధా
నేకత్వ విజ్ఞానాదితి భావః॥

॥ సంజ్ఞాపూర్వకేతి॥ స్వంరూపం, శపరః, గుణ ఇతి
సంజ్ఞాభిర్యుక్త సంజ్ఞాపూర్వః॥

తథా నిలోపే ఙిత్త్వనిష్ఠా అనిగ్రహణా దాగమశాస్త్రమనిత్యం
తేన తత్ ... మేత్యాదిసిద్ధిః - తథా తనాదిపాఠాదేవ సిద్ధే తనా
దిభ్యస్తథాసోరితిసూత్రే కృఞ్గ్రహణాద్గణకార్యమనిత్యమ్ - తేన
న విశ్వసేదవిశ్వస్తమితి సిద్ధమ్ - తథా చక్షిఙో ఙిత్కరణాదనుదాత్తే
త్త్వప్రయుక్తమాత్మనేపదమనిత్యం - తేన స్వాయమిత్యమోఽకేత్యా
దిసిద్ధమ్ - తథా వినాऽర్థేన ఙానాసానాసేనానుదాత్తంపద మనే
కమిత్యనిత్యైః జన్గ్రహణాన్న ఘటితమనిత్యమ్ - తేన నే
యాజువజీత్యస్యాస్యత్వాత్ ద్ధసుభ్రిత్యతిసిద్ధమితి.
తస్య భాష్యేऽదర్శనాత్ - భాష్యానుక్తజ్ఞాపితార్థస్యాసాధుత్వా
నిత్యానుకత్వస్యానాభావాత్ - భాష్యస్య చాంతప్రయోజనానాం
శాస్త్రాక్షరాణాం సార్థానాం యత్నానాం పద్మపిష్టర్థమాత్రకేష్టకల్పనా
యా ఏవోచితాత్వాత్ - కించ జ్ఞాపితే తస్యైవత్యస్య ... కృత్యమ్ - ఆ
గమశాస్త్రస్య పర్యాయేణ ప్రసిద్ధిః - అప్రహణం తు లాద్గ్రహ
ణావధిబోధ్యమ్ - అత ఏవ ఘోలోపే లేటివేతిసూత్రే లే
టీత్యప్రత్యాఖ్యాతం - లోపాస్యేట్స్యేటి ప్రేషంభపిష్యతి
దధాదిః - ఊటిదధదితి ఆగమశాస్త్రస్యానిత్యత్వేऽట్యతిద
ధాదిత్యసిద్ధ్యా గ్రహణస్యావశ్యకత్వే న తత్ప్రత్యాఖ్యానా
నర్హత్వాత్స్పష్టైన ఏతేన క్షైయటకేపితాత్యాదినాస్యైవ వాగ్రి
హణస్య తదనిత్యత్వజ్ఞాపకత్వోక్తాసాపి విధ్వస్యాప్రత్యాఖ్యా
నపరభాష్యవిరోధాత్ - చక్షిఙో ఙిత్కరణస్యాన్యార్థత్వా
భావమంపాదనేన చాంతార్థ్యాచ్చ - తనాదిసూత్రే కృఞ్గ్రహ
ణస్య భాష్యే ప్రత్యాఖ్యానాచ్చ॥

ఏవమేవ తత్రదేకేకమనిత్యం సర్వవిధిభ్యో లోపవిధిర్బలీ
దిత్యబలవత్త్వాదిత్యాభాష్యానుక్తం బోధ్యమ్ - స్వాయంభువమి
త్యాదిలోకేऽనర్థేచవేऽనైకృత్యప్రస్తకః॥
యదపినమహాన్తాగ్రన్థాన్ అన్యేషాం జీవధాదికోనసాఙ్ఘాత ఆహ॥
ప్రకృతిగ్రాహ్యో యద్గుణస్యాపిగ్రహణమ్॥

అనాద్యన్తేవేతి॥ బహుళశ్చ ప్రయోగాన్నహాకవిప్రయోగా
చ్చ వృషోదరాదిత్వాత్సాధుత్వం బోధ్యమితి తత్త్వమ్.

షాష్ఠద్విత్వస్య ద్విః ప్రయోగరూపసిద్ధావన్యప్రయోగద్వయరూ
పేణ సముదాయే వ్యక్తిరూపత్వబోధనేనైవం న్యాయసిద్ధమ్ - అ
తఏవ జాహాతేర్నిత్యానాం ద్విత్వేకృతే తిఙ్స్యసిద్ధిరిత్యంతదపిన - షష్ఠ్య
ఉపపన్నాత్ - కించ తేనసిద్ధావన్యప్రత్యేకంతమోషస్య బో
ధనేపి సముదాయస్య తత్త్వబోధనే మానాభావః - అతఏవ ద
యతేర్దిగి తి సూత్రే అస్యైకదేశత్వాద్ద్విత్వేకృతే పరనాస్నే
ర్భ్యాభావేకృతే పూర్వస్యశ్రవణం స్యాదితి తాత్పర్యశబ్దః విష
యసప్తమ్యాశ్రయణేన పరిహృతం భాష్యే - అన్యథా ప్రకృతరీ
త్యా ఏకాచ్ ద్వ్యక్వచనన్యాయేన సముదాయస్యైవాదేశాపత్తౌ
తిఙసంజ్ఞకః స్పష్టైవ - తస్మాత్కత్తృరక్షిణ్యమాదాయైవ యథాయో
గం తత్తత్కార్యప్రవృత్తిర్బోధ్యా - భూసువోస్తిఙ్యస్య తద
న్తాస్య శబ్దస్యైకత్వాభావాదపి ప్రాప్తస్య గుణనిషేధస్య బోభోతీ
తిని యమితవదేకత్వరోధః - తస్మాద్ధస్యైకత్వప్లుతివద్భావాదిత్యాదిమా
ధవాద్యగ్రాహ్యం తం చిన్త్యమేవేత్యలమతిపిస్తరః ॥

యదపిన సువృద్ధిర్యస్యాచామాదిరిత్యత్ర ఇక్పరిభాషోపస్థితౌ
వాలీ మాద్యసిద్ధింతత్రాహ ॥

విధౌపరిభాషోపతిష్ఠతేనానువాదే ॥

అనూద్యమానవిశేషణేషు తన్నియామకపరిభాషా నోపతిష్ఠత
ఇతితదర్థః - విధ్యఙ్గభూతానాం పరిభాషాణాం విధేయేనాసి
ద్ధేరూపసంబన్ధానువృత్తేఽపి తద్విశేషణవ్యవస్థాపకత్వేనచ
రితార్థానాం తద్విశేషణవ్యవస్థాపకత్వే మానాభావ ఇతి తర్క
మూలేయమ్ - కించోదీచామాతస్థానే ఇతిసూత్రేస్థానేగ్రహ
ణమస్యాంజ్ఞాపకమ్ - అన్యథాషష్ఠీస్థానే ఇతి పరిభాషయైవ తల్లాభే
తద్వైయర్థ్యం స్పష్టమేవేతి - తస్య - ఉదాత్తస్వరితయోః త్యా

॥ సముదాయస్యైవేతి ॥ ఇదంతునయుక్తమ్ - నిర్దిశ్య
మానపరిభాషయా సముదాయస్య దేశప్రాప్తేః - భిత్తేదే
త్యాదౌ కార్థాత్వతినిషేధస్యసం - హూలాదిశ్చ ఇత్యత్రప్రత్యయా
త్తేష్పేమానాభావాత్ - విస్తరేణైతత్ప్రాక్స్వం నిరూపితమ్.

॥ తర్కమూలేయమితి ॥ తస్మిన్నితాన్యది విషయోత్సనూ
ద్యమానవిశేషణే వ్యవస్థాపకత్వేనచరితార్థాయా ష్టద్విశే

దౌ ష్యఙస్సంప్రసారణమితిసూత్రభాష్యోక్తరీత్యా ఆల్లోపోన
ఇత్యాదౌ చ తస్యావ్యభిచారాత్ - భాష్యానుక్తత్వాచ్చ - స్థాన
సంబన్ధేన పరిభాషా లభ్యా ఇత్యర్థః - అస్య షష్ఠీస్థానే ఇతిసూత్రభా
ష్యస్పష్టముక్తత్వేన త్వదుక్తజ్ఞాపకాసంభవాచ్చ - తత్ర స్థా
నేగ్రహణం తు స్పష్టార్థమేవ - కించ యథా పరిభాషేతి ప్రవా
ద ఇకో గుణవృద్ధీ అచశ్చేత్యనయోర్విధీయత ఇత్యాద్యధ్యాహార
మూలకోఽన్యత్ర తు నాస్యాః ఫలమిత్యన్యత్ర విస్తరః ॥

---

౭౭ - నను నమస్కరోతి దేవాన్నమస్యతి దేవానిత్యాదౌ వ
మః స్వస్తీతి చతుర్థీ కుర్యాదిత్యత ఆహ ॥

ఉపపదవిభక్తేః కారకవిభక్తిర్బలీయసీ ॥

కారకవిభక్తిత్వం చ క్రియాజనకార్థకవిభక్తిత్వమ్ - తచ్చ ప్రథ
మాయా అప్యస్తీతి సాపి కారకవిభక్తిరితి సహయుక్త ఇత్యాది
సూత్రేషు భాష్యధ్వనితమ్ - ఇయం చ వాచనిక్యేవ - అత ఏ
వ యస్య చ భావేనేతి సప్తమ్యపేక్షయా అధికరణసప్తమ్యా బ
హుశోన వ్యవస్థాపకత్వమితి తద్బోధ్యమ్॥ భాష్యోక్తరీత్యేతి॥ తత్ర
హి భస్యేత్యాక్షిప్తయా జాదిభిరనో విశేషణాన్నాన్తస్యేత్య
త్ర దోష ఇత్యుక్త్వాఽఙ్గస్య విశేషణమిత్యుక్తమితి భావః।

---

౭౮ ॥ క్రియాజనకార్థేతి ॥ తద్విశేషకర్త్రాద్యర్థకే
త్యర్థః - తత్త్వం చ కర్తృత్వాదివిశిష్టస్య తత్ప్రభేదేనాన్వ
యినోఽర్థస్య వాచకత్వమ్ - నను నమస్యతి దేవానిత్యత్ర
ద్వితీయాచతుర్థ్యోరభిన్నార్థత్వే సంప్రధారణాయోగే నై
కార్థత్వాచ్చతుర్థ్యపి కారకవిభక్తిః స్యాత్ తద్వ్యక్త్యా క్రియా
కారకభావేనేతి చేన్న - యస్మిన్ శబ్దే యస్యాః కారకార్థ
త్వం తస్మిన్నేవ స్యాత్ తత్రైవ ప్రయుజ్యమానే తస్యాస్తద
ర్థకత్వే ఏవ కారకవిభక్తిత్వాఙ్గీకారాత్ - ప్రథమాయా
అవ్యయేషు కర్త్రాద్యర్థకత్వాభావేఽపి వృక్ష ఇత్యాదౌ తిష్ఠ
త్యాది యోగే తదర్థకత్వమేవ - చతుర్థ్యాస్తూపహారదానము
ష్యత్ర తస్మిన్నేవ నమశ్శబ్దే న కర్త్రాద్యర్థకత్వమితి న కారకవిభ

[illegible] నత్త్వేన నేతవ్యాయోః తత్త్రిగదీయాం తత్త్వతాసా [illegible]
పరిభు॰ క్లై యుత్వేన స్పష్టీకృతమ్॥ ఏతేన త్రియా [illegible]
[illegible] మిత్యాహ॥ యుత్వబాధ [illegible] నస్త్వయ [illegible]
స్యయిత్యుక్తే॥ యేను ప్రిభానిభూతక్రియ నిమిత్త [illegible]
[illegible] బలకత్వం వదన్తి॥ తేను [illegible]
[illegible] నిమిత్త [illegible] నస్య [illegible]

తి సూత్రే సమస్యతే ఇత్యాదిత్యాదౌ చతుర్థీ పారకాయా [illegible]
ఉపపాద్య [illegible]॥ ఏతేన క్రియా [illegible]
[illegible]
[illegible]
త్వహాస్తమ్॥ సమస్యతే [illegible] సమః [illegible] క్రియా [illegible]
[illegible]॥ అతఏవ సమః [illegible] క్రియా [illegible]
[illegible]
[illegible]॥

[illegible]॥ నన్వేవమయుజేత్యాదౌ పూర్వస్యాపి [illegible]
[illegible]॥

అనత్యవా [illegible]॥

[illegible] యుగ [illegible]
[illegible]॥ [illegible]॥ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]॥ అత ఏవ [illegible]
[illegible]॥
[illegible]॥ [illegible]
[illegible]
[illegible]॥ అత్ర [illegible] క్రియా [illegible]
[illegible]॥

అనన్త్యసదేశస్యైవే. తదర్థః- అన్త్యబాధత్వాదేకస్యైకస్య సత్త్వేనై తాఞ్‌శేత్యాదావేవ స్యాతాం న తు సమాసిష్టేత్యాదౌ- అనన్త్యవికార ఇతి చ లిఙ్గమస్యైవ సమానోద్దేశో యస్య సోఽన్త్యసదేశః- తత్త్వం చాన్త్యవర్ణ తద్వర్ణయోరితరాన్వ్యవధానేన బోధ్యమ్- అత ఏవ సిద్ధ ఇత్యాద్యర్థం సమ్ప్రసారణ ఇతి చరితార్థమ్. అల్లోపోన ఇత్యాదేరనన్త్యస్యేత్యాదావాద్యకారాదౌ ప్రవృత్తిరస్యాః ఫలమ్ - యజాదిస్వాదిపరాస్యాఙ్గస్యాకారస్య లోప ఇత్యర్థస్యైవ అఙ్గాంశే ప్రత్యయస్థ్యోక్తితా కాక్షతయా ఔచిత్యాత్ - అఙ్గావయవయజాదిపరస్యేన ఇత్యాది క్రమేణానేకక్లిష్టకల్పనాపేక్షయా అస్యా ఉచితత్వాత్ - నచైవమప్యజస్సంప్రసారణమితి సూత్రే భాష్యే ప్రత్యాఖ్యాతేతి భ్రమితవ్యమ్ - వార్తికోక్తఫలానామనేకక్లిష్టకల్పనాభిరన్యథా సిద్ధిం ప్రదర్శ్యాపి యాన్యేతస్యాః పరిభాషాయాః ప్రయోజనాని తదర్థమేవాకరణాత్ - ప్రతివిధేయం దోషేషు- ప్రతివిధానం చోదాత్తనిదేశాత్సిద్ధమిత్యుపసంహారాత్ - మిమాజిష ఇత్యాద్యర్థం చ స్యాత్ తత్రిపద్యైః పూర్వమన్తరఙ్గత్వాద్విత్వే పరత్వాదభ్యాసకార్యే తతోఽభ్యాసే ఆకారస్య వృద్ధివారణాయ స్యాదావశ్యకీ- న చ వృద్ధౌ పునరభ్యాస హ్రస్వేన సిద్ధిః- లక్ష్యలక్షణస్యేతి న్యాయేన పునరప్రవృత్తేః- యత్తు న సంప్రసారణ ఇతి సూత్రభాష్య

౮౫ ॥ తదర్థ ఇతి ॥ అత ఏవ రోఽస్సురుపధాయాః ఇత్యుపధాగ్రహణం చరితార్థమ్-॥ ఇతరాన్వ్యవధాన ఇతి ॥ తేన చ ఠీక్ ఇవ్యత ఇత్యత్ర తద్వయోరిత్యసిద్ధిః ॥ అఙ్గావయవేతి ॥ అఙ్గావయవస్యాస్యాయజాది పరస్యేతి కర్మధారయః ॥ ఉదాత్తనిదేశాదితి॥ తత్రహి సేతాసోతామాషవాపెణేత్యాదావేవ సత్వషత్వణత్వాదీని స్యుర్న తు సమాసిష్టేతి మాషవాపాణామిత్యాదావిత్యాశఙ్క్య యత్రైషా పరిభాషోచ్యతే తత్రోదాత్తనిర్దేశః కర్తవ్యః అనన్త్యవికారేఽన్త్యసదేశస్య కార్యం భవతీత్యుదాత్తనిర్దేశ ఇతి చ పరిభాషా పాఠేత్యుక్తం- ఇదమపి చలక్షణమ్- ఏతదుత్తరమిదమపి ప్రత్యాఖ్యాయ యత్త్రానన్త్యసదే

నైతస్యాః పరిభాషాయాః ప్రయోజనానీత్యుక్తమ్, తస్యా
యమర్థః — ఏతస్యాః ప్రయోజనాన్యేతస్యాః పరిభాషాయాః
ప్రయోజనాని న భవన్తి — నైతాని ప్రయోజనానీత్యపి క్వచిద్దృ
శ్యతే — వాచః క్వైవ షా — స్పష్టా చ పఠ్యత ఇతి వదసో నేరిసూ
త్రే చ కైచిదత్ర్యపదేశస్యైవ నేన భాష్య ఇత్యస్యత్రవిస్తరః ||

తత్ప్రసక్తస్య వ్యపదేశస్యైక ప్రయోగే యుగపత్ప్రవృత్త్యసిద్ధ్యర్థ
త్రైపాదిక్యేత్యుక్తేః || అన్యత్రవిస్తర ఇతి || పరేణుష్యజస్సంప్ర
సారణ మితి సూత్రే వార్తికకృత్కృతాని ప్రయోజనాని అక్లిష్టో
పాయైరేవాన్యథా సంసాధితాని భాష్యకృతా — ప్రశ్లిష్టనిర్దేశం
దోషమిత్యేతి భాష్యం తత్ర ప్రసజ్యమానం వార్తికకృదుక్తా
నాంసు పరిహారత్వాన్నతాన్యస్మాత్రైషాష్య అకర్తవ్యతాసిద్ధ్య
తి కింతు ప్రయోజనాభావెనైవేత్యభిప్రాయకమ్. అతఏవన
సంప్రసారణ ఇతిసూత్రే నైతస్యాః ప్రయోజనానీత్యఫలాభావే
నాస్యాః అకర్తవ్యతా భాష్యకృతోక్తా — తత్రైనతాన్యస్మిన్నూ
త్రిషతిత్ర ప్రయోజనే ఉరదత్వం ఇత్యంనాసిత్యత్వాద్బాధ
త్వాద్వృద్ధౌ హ్రస్వే యూపసిద్ధః అతోన్తరమిత్యవృద్ధిప్రా
ప్తేస్తస్య నిత్యత్వం — నచవృద్ధింబాధత్వాద్ధ్రస్వః అత్రవసస్య
హ్రస్వాపవాదత్వేన తద్విషయే తత్ప్రవృత్తి పర్యన్తం హ్ర
స్వాప్రవృత్తేః — అభ్యాసం కారె బాధ్యబాధకభావో నేతితు
సర్వపదాదేశత్వాత్ప్రత్యయకమ్, నన్యాయప్రవృత్తి విఘటకమ్ —
ఇత్యుక్తం ప్రాక్ — యద్వా ప్రత్తిపదోక్తత్వాద్వృద్ధిః తదేతద
భిప్రేత్యాస్య వృద్ధిః అభ్యాసహ్రస్వేనసిధ్యతీత్యుక్తం భాష్యే
తస్మాత్తే అభ్యాసస్యప్యజిత్వాభావశ్చ — నాస్త్యదనుయజి ప్ర
యోజనమ్ — తస్యసాధుత్వా సంప్రతిపత్తేః — ఇతిభగవతిష్య
త్యుక్త్వాతతాప్రయుక్తత్వం సూచితమితి శేఖరత్వయాచ
వ్యసాధుతోక్తేశ్చ — అతఏవష్యజి ఇతిసూత్రే ఏతత్పరిభాషా
ప్రయోజనేషు నైతద్గణితం వార్తికకృతా అతఏవాదసోసేంతి
సూత్రే తదోత్రైత్యక్రమిత్వవారణాయ సైఃఅనకారస్యేతి భాష్య

ఖ్యాయయుద్వేవ ముముముయఙితి నసిధ్యతి అదద్ర్యఙితి ప్రా
ప్నోతీత్యుక్తంభాష్యే- యత్తుతదగ్రిభాష్యం అనన్త్యవికారే
న్త్యసదేశస్యేత్యదముయఙితిభావితవ్యమితితత్త్వైకదేశినః- ఏత
మదసోద్రేరితి శ్లోకవార్త్తిక పూర్వార్థమేవ సిద్ధాన్త్యుక్తిః- ఏ
తదుత్తరం భాష్యవార్త్తికకారాభ్యాం సిద్ధంతు షకారప్రతిషే
ధాదిత్యాదినా అసేరితి ప్రతిషేధ ఏవోక్తః - తస్మా
ద్విష్వఙ్ఙిత్యత ఇతివత్ అముముయఙిత్యేవసాధు- నచ
పూర్వార్ధమేవైకదేశ్యుక్తిరితివాచ్యం- నైతస్యాః ప్రయోజ
నానీత్యుక్తభాష్యానురోధాత్ వార్త్తికకృతా ప్రయోజనేష్వే
రిగణనాచ్చేత్యనేహి- నాప్యనస్త్రైత్వాదిసిద్ధిఃఫలమ్- యజాది
పరత్వేయాఽనం విశేషయిష్యామ ఇతిభాష్య ఏవ పరిహృత
త్వాత్ - అథాఙ్గాంశే ప్రత్యయస్యోత్థితాకాఙ్క్షతయా స్వార్థో
న్నోచిత ఇతిచేన్న- భాష్యాశయానవబోధాత్ - ప్రష్ఠవాట్
దిత్యౌహః పశ్యదీర్ఘపాత్సుపదః పశ్యశ్వయూనః పశ్యేత్యాదౌ
ఊఠ్పద్భావసంప్రసారణానాం పూర్వపదే అప్రవృత్తయే
పరిభాషాశ్రయణేఽపి అయమర్థః భాధికారే ఆవశ్యక ఇతి
భగవతోఽభిప్రాయః- నహీదముక్తపరిభాషయా నిరోద్ధుం
శక్యమ్ - చలీక్లిప్యత ఇత్యనురోధేనాన్త్యవర్ణతద్వర్ణయోరి
తరావ్యవధానఏవైతత్ప్రవృత్తేః కల్ప్యత్వాత్ - వస్తుతో
సోపధాయా ఇత్యాదౌ ఉపధాగ్రహణాత్ అఙ్గాధికారే ప్ర
త్యయాఙ్గస్యైవ విశేషణమ్- ఉక్తభాష్యన్తు పరిహారాన్తరో
పలక్షణమ్- తథాహి - నచాసావేషచేతి విగ్రహే తదేష ఇత్య
త్రైతదస్తకారస్యసత్వమనన్త్య పరిభాషయానశక్యంవారయి
తుమ్- అనన్త్యయోరిత్యుక్త్యా పరత్వేనాపవాదత్వే నచత్య
దాద్యత్వాత్పూర్వం సత్వంవాచ్యమ్- తత్రచాన్త్యవర్ణతద్వ
ర్ణయోర్వ్యవధానే నైతస్యాః ప్రవృత్తేః - నాప్యల్లోపోన ఇ
త్యాదావివ సావితితదోర్విశేషణమితి సర్వాహః - తథాసతి
యేనానావ్యవధానన్యాయేన ద్వాభ్యామేవ వ్యవధానే ప్రవృ
త్త్యాపత్తే స్య ఇత్యాదౌ త్రిభిర్వ్యవధానే తదనాపత్తేః-
నచత్యదాద్యత్వోత్తరం పరరూపే ద్వాభ్యామేవవ్యవధానమి

రాగ- నన్వవ్యక్తానుకరణస్యాత ఇతి పరరూపం 'టస్' ఇతి పటితీత్యాదౌ అన్త్యస్య ప్రాప్నోతీత్యత ఆహ॥

నానర్థకేఽలోఽన్త్యవిధిరనభ్యాసవికారే॥

అభ్యాసేత్యుక్తేః బిభర్తీత్యాదౌ భృఞామిత్యాద్యన్త్యస్యైవ- అభ్యాసోఽనర్థకోఽర్థావృత్త్యభావాత్, కింతూత్తరఖణ్డ ఏవార్థవానిత్యన్యత్ర నిరూపితమ్- ఏషాఽలోఽన్త్యసూత్రే భాష్యే స్పష్టా - ఫలానామన్యథా సిద్ధికరణేన ప్రత్యాఖ్యాతా చేతి తతోఽవధార్యమ్॥

౯౦- నన్వేవం బ్రాహ్మణవత్సా చ బ్రాహ్మణీవత్సశ్చేత్యాదౌ పుమాన్స్త్రియేత్యేకశేషాపత్తిః స్త్రీప్రత్యయస్యాతిరిక్తత్వ ఇతి వాచ్యమ్- ఏవమప్యచః పరస్మిన్నితి పరరూపే స్థానివత్త్వేన తిప్రభృతేరప్యవధానతాదవస్థ్యాత్- తస్మాత్ప్రత్యయాద్యన్తస్యాఙ్గస్య తదోరిత్యర్థే తదోరేవ నిర్దిశ్యమానత్వేన నిర్దిశ్యమాన పరిభాషయా వాన్త్యస్యైవాది తదోరేవ సత్వమితి న దోష ఇత్యవశ్యం సర్వైర్వాచ్యమ్- తథా చైవమేవానన్తస్యాఙ్గస్యేత్యర్థే అనస్తత్సేత్యాదౌ న దోషః - కించైతత్పరిభాషాదరణే నోపధాయా ఇత్యత్రోపధాగ్రహణవైయర్థ్యమ్- పఞ్చానామిత్యాదౌ పకారాకారస్య దీర్ఘవారణాయోపధాగ్రహణమితి శేఖరవిరోధశ్చ- కించేతరావ్యవధానే ఇతి నివేశోఽప్యయుక్తః- హంసశిరాంసి తదేషః శ్వయుత ఇత్యాద్యసంగ్రహాపత్తేః- అత ఏవ వార్తికకృతాపధ్ద ఇత్యేతత్పరిభాషా ప్రయోజనేషు పరిగణితమ్- తదనివేశే చ చలీక్రియత ఇత్యత్రాభ్యాసేలత్వానాపత్తిరితి సేయముభయతఃపాశారజ్జుః నచైతదనాశ్రయణేఽనాదీదిత్యత్రాటోఽపి వృద్ధ్యాపత్తిః- ఏతత్ప్రకరణే వృద్ధిభాజ ఏవ ప్రత్యయేన విశేష్యత ఇతి త్వయైవాన్యత్రోక్తత్వాత్ - నచైతదనాశ్రయణే హ్రస్వ ఇత్యాదౌ పూర్వరేఫస్యాపి స్థూలదూరేత్యాదినా నివృత్త్యాపత్తిః - స్థూలదూరేతి సాహచర్యేణాన్త్యస్య సమభివ్యాహృతయణాదేరేవ తేన లోప విధానాత్- యణాదేః పరమితి విగ్రహేణ యస్మాద్యణాదేర్గుణసమ్భవనా తస్మాదేవ లోప విధానాద్వా ఇతి ప్రాహుః॥

తిఙి శేషాభావాదత ఆహ ॥

ప్రధానాప్రధానయోః ప్రధానే కార్యసంప్రత్యయః ॥

తేన ప్రధానస్త్రీత్వపుంస్త్వాతిరిక్తాప్రధానస్త్రీత్వపుంస్త్వయో
స్తిఙ్శేషస్యాపి సత్త్వేన న దోషః - స్పష్టం చేదం పుమాన్ స్త్రి
యా నపుంసకమనపుంసకేనేత్యాదౌ భాష్యే - అస్య రజ్జ్వోపజీ
వ్యాదపి ప్రధానం ప్రబలమితి హేతుమతి చేత్యత్ర భాష్యస్థయ
మయోః ॥

గం ॥ ప్రధానస్త్రీత్వేతి ॥ స్త్రీత్వాదేః ప్రాధాన్యం
చానవయవత్వాత్ ప్రధాన విశేషణ బోధ్యమ్ - కుమారీ వాచ
రణా బ్రాహ్మణాః కుమారీత్యాదౌ నదీత్వార్థమవయవ స్త్రీ
ప్రత్యయాత్ ప్రసిద్ధమితి వార్తికం తు యథోద్దేశపక్షాభిప్రాయేణ
ప్రవృత్తమితి న తద్విరోధః । యత్తు మూలస్థాత్యాఖ్యావిపర్యత్రశేఖ
రే ఉక్తం ప్రాధాన్యేన స్త్రీత్వబోధకత్వనివేశేన మానమిత్యే
తద్వార్తికం కార్యకాలపక్షేపి సుయోజమితి - తదేతత్పరిభా
షాపరోధాదయుక్తమ్ - అన్యథా కుమారీ వాతప్రమీ శబ్దేపి
నదీత్వాపత్తిః - నన్వేవం ప్రియతిసృ ఇత్యత్ర కథం త్రాదేశః
స్త్రీత్వస్య ప్రాధాన్యాదితి చేన్న - యచ్ఛబ్దం ప్రతి స్త్రీత్వం విశే
షణం తద్విశేష్యగతమేవ తస్య ప్రాధాన్యం తచ్చాత్రాస్త్యేవ పు
మాన్ స్త్రియేత్యత్ర స్త్రియేత్యనేనోపాదీయమానే బ్రాహ్మణీత్వా
శబ్దే విశేష్యభూతే బ్రాహ్మణే స్త్రీజాతిబోధకత్వం స్త్రీత్వం
న ప్రవర్తత ఇతి కశ్చిద్దోషః ॥ హేతుమతి చేత్యత్రేతి ॥ తత్ర హి ప్రా
పయతోత్పాదనం దేవదత్తేనేత్యత్ర గతిబుద్ధీత్యస్య నియామకత్వ
తయా న కర్మత్వమిత్యుక్తమ్ - ఏతత్పరిభాషాప్రయోజనం తు
మూలకేనోపదంశం భుఙ్క్తే ఇత్యత్ర కరణే తృతీయాసిద్ధిః - త
త్ర హి మూలకస్య దంశనే భోజనే చ శాబ్ద ఏవాన్వయః - నను గ్రా
మం గ్రామాయ వా గన్తుమిచ్ఛతీత్యత్ర గమేర్గ్రామః కర్మ ఇషే
స్తు భేకర్మణీ ఇతి భాష్యేణేచ్ఛాం ప్రత్యపి గ్రామస్య కర్మ
త్వాత్ ప్రధానానురోధి కార్యస్య బలవత్త్వాచ్చ చతుర్థీం
బాధిత్వా ద్వితీయైవ స్యాదితి చేన్న - అపవాదవిషయే ఏతస్యా
యా ప్రవృత్తేరదోషాత్ .

౯౧- నను స్వస్రాదిత్వప్రయుక్తో మాతృశబ్దస్య ఙీబ్నిషేధః పరిచ్ఛేత్త్రవాచకమాతృశబ్దేఽపి స్యాదత ఆహ॥

అవయవప్రసిద్ధేస్సముదాయప్రసిద్ధిర్బలీయసీ॥

తేన శుద్ధరూఢస్య జననీవాచకస్యైవ గ్రహణమ్- న పరిచ్ఛేత్త్రవాచకస్య- యోగజబోధతదనాలిఙ్గితశుద్ధరూఢిజ్ఞోపస్థితేః ప్రతిబన్ధకేతి వ్యుత్పత్తేరేతద్బీజమ్- రథకారాధికరణన్యాయసిద్ధోఽయమర్థః॥ కశ్చిత్తు దీధీవేవీటామిత్యత్ర నయా పరిభాషయా దీధీఙ్ వేవీఙోరేవ గ్రహణం న తు దీఙ్ ధీఙ్ వేఙ్ వీనామితి తన్న- తథా సతి దీవేధీవీటామిత్యేవ వదేత్ ॥

౯౨- నన్వేవం వాతాయనార్థగవాక్షేఽవఙో వైకల్పికత్వాద్గోక్ష ఇత్యాద్యపి స్యాదత ఆహ॥

వ్యవస్థితవిభాషయాపి కార్యాణి క్రియన్తే

లక్ష్యానుసారాద్వ్యవస్థా బోధ్యా॥ శాకల్యరితి సూత్రే లటశ్శత్రిత్యాదిషు చ భాష్యే స్పష్టా॥

౯౩- విధినియమసంభవే విధిరేవ జ్యాయాన్॥ నియమే హ్యశ్రుతాయా అన్యనివృత్తేస్స్వార్థస్య పరికల్పన ప్రాప్తానువాదదోషశ్చేతి లాఘవాద్విధిరేవేతి బోధ్యమ్॥ యమస్య హాల ఇతి సూత్రే భాష్యే స్పష్టేయం॥

౯౪- నన్వాకం నాయాం భూతపఞ్చస్యానేన లుబ్ ఇవ ఙ్లీటోర వ్యతిరేకస్స్యాదత ఆహ॥

౯౧ ॥ తదనాలిఙ్గితేతి॥ ఇదం పఙ్కజాదిశబ్దే యోగార్థబోధనిర్వాహాయ॥ నను స్వస్రాదిషు మాతృశబ్దానుకరణం న యౌగికో నాపి రూఢ ఇతి చేన్న- అర్థవత్పరిభాషోక్తరీత్యా గణపఠితేభ్యోఽప్యర్థవిశిష్టశబ్దబోధాఙ్గీకారేణ తత్ర రూఢిజ్ఞోపస్థితేః ప్రతిబన్ధకతయా యోగార్థస్య విశేషణతయా భానాభావేనాదోషాత్॥ రథకారాధికరణేతి॥ తత్ర హి రథకారశబ్దో న యౌగికః కిన్తు రూఢ్యా జాతివిశేషపర ఇత్యుక్తమ్॥

సామాన్యాతిదేశే విశేషానతిదేశః॥

సామాన్యో హ్యతిదేశే కాలే నియామక విశేషోపస్థాపక సామగ్ర్యభావో౽న్యబీజమ్ - తేనానద్యతనభూతరూపే విశేషవిహితయోస్తయోర్నాతిదేశః ॰ ఇయంచానిత్యా-నల్యపీతిలిఙ్గాత్ - తేన స్థానివత్సూత్రేణ విశేషాతిదేశో౽పి- స్పష్టంచైతత్సర్వం స్థానివత్సూత్రేభాష్యే ॥

---

౯౫ ॰ నను తిత్స్వరితమితి స్వరితత్వం కిరతీత్యాదౌ స్యాదత ఆహ ॥

ప్రత్యయాప్రత్యయయోః ప్రత్యయస్యైవ గ్రహణమ్॥

ఇయంచాఙ్గసంజ్ఞాసూత్రేభాష్యే పఠితా ॰ వర్ణగ్రహణేచ సర్వత్ర ఇతీత్యత్రైవ కైయటే స్పష్టమ్ - అత ఏవ సనాశంసభిక్ష ఉః ఇత్యత్ర సన్సలయోః ప్రత్యయయోర్గ్రహణమ్ - పరేతు తిత్స్వరితమితి సూత్రే ఏషా పరిభాషాలక్ష్యసంస్కారాయ భాష్యకృతా పఠితేతి కైయటేనోక్తమ్ ॰ అఙ్గస్యేతి సూత్రేభాష్య తత్సూత్రాఖ్యానాయ ఏషా భాష్య ఏకదేశినోక్తా ॰ అత ఏవ తిత్ ప్రత్యయగ్రహణం కర్తవ్యమితి వార్తికకృతోక్తమ్ ఉక్తసూత్రయోర్వ్యాఖ్యానాత్ప్రత్యయయోరేవ గ్రహణమిత్యాహుః॥

---

౯౬ ॰ నను విపరాభ్యాం జేరిత్యత్ర నేపదం పరాసేనా జయతీత్యర్థకే పరాజయసేనేత్యత్ర ప్రాప్నోతీత్యత ఆహ ॥

సహచరితాసహచరితయోస్సహచరితస్యైవ గ్రహణమ్॥

తేన విశబ్దసాహచర్యాదుపసర్గస్యైవ గ్రహణమితి తత్రైవ భాష్యే స్పష్టమ్ - సహచరణం సదృశయోరేవేతి- సహచరితశబ్దేన సాదృశ్యమప్యుచ్యతే - రామలక్ష్మణావిత్యాదావపి సాదృశ్యమేవ నియామకమ్ - సదృశయోరేవ సహవివక్షితయోరేవ సహప్రయోగ ఇత్యుత్సర్గాచ్చ ॰ ధ్వనితంచేదం కర్మప్రవచనీయ

౯౬ ॥ విశబ్దేనేతి ॥ నను ద్వ్యవచనాన్తో విశబ్దో జేరవ్యవహితః పక్షివాచీ సంభవతీతి కథం తత్సాహచర్యాన్నిర్ణయ ఇతి చేన్న - ఉపాత్తానికృత విశబ్ద సాహచర్యస్యైవ భాష్యకృదభి

యుక్తే ద్వితీయేతి సూత్రే భాష్యే । తత్ర హి షష్ఠ్యప్యపాప్రిభీతి
త్యనేన లక్షణాదిద్యోతకప్రయోగే షష్ఠీ మా భూదిత్యుచ్యతే । యద
ద్యప్యయం పరిద్రష్టుపచారో వర్జనే చాపవర్జనే చాయం
ఖల్వపశబ్దోఽదృష్టోపచారో వర్జనార్థ ఏవ కర్మప్రవచనీయస్త
స్యైకో నస్యాన్యస్య హేతోర్భవితుమర్హతి అన్యోఽపవర్జనార్థాత్ । య
థాస్యాన్యో నస్య హేయే నార్థ ఇతి గౌరవానీయతే నాప్యే సకర్ద
భ ఇత్యుక్తమ్ । తేన హి సదృశానామేవ ప్రయోగే సహాయభా
వో బోధితః । ద్విస్త్రిశ్చతురితి సూత్రే సాహచర్యేణైవ కృత్వో
ర్థానాం గ్రహణసిద్ధౌ కృత్వోఽర్థగ్రహణం ఏషాం నిత్యం । తేన
దీధీవేవీటామిత్యత్ర ధాతుసాహచర్యేణ హ్యగమస్యేటో గ్రహ
ణమిత్యన్యత్ర విస్తరః ॥

---

౯౭ । నను అస్థ్నిత్యనఙ్ ప్రియసక్థ్నా బ్రాహ్మణేనేత్యత్ర న
స్యాదఙ్గస్య నపుంసకత్వాభావాదత ఆహ ॥

శ్రుతానుమితయోశ్శ్రుతసమ్బన్ధో బలవాన్ ॥

శ్రుతేనైవ సమ్బన్ధో నానుమితేన ప్రకరణాదిప్రాప్తేనేత్యర్థః ।
ప్రకరణాదితశ్శ్రుతేర్బలవత్త్వాదితి భావః ఏవం చ తత్ర లిఙ్గమస్థ్యా
దీనామేవ విశేషణం నాఙ్గస్య । శశీలుక్సుమ్ విధిషు తు గృహ్య
మాణస్యాభావాత్ ప్రకరణప్రాప్తాఙ్గస్యైవ విశేషణమ్ । అతఏ
వ వానపుంసకస్యేతి సూత్రం భాష్యే విశేషణకం । నపుంసకగ్రి
మతత్వాత్ బహువిజయతి వనమిత్యత్ర తు అనభిధానమేవ ।
అభిధానే వా ప్రాధాన్యేన స్వార్థబోధకస్యైవ పరాశబ్దసాహచ
ర్యాత్ షష్ఠ్యప్రధానానాం గ్రహణమ్ ॥ తేనేతి ॥ నన్వేవమపి
దీధీత్యత్ర ద్వయోర్గ్రహణాపత్తిరితి చేన్న । క్వచిదసహచరిత
మాత్రగ్రహణస్యానిత్యశబ్దేన వివక్షితత్వాత్ ॥

---

౯౮ ॥ నపుంసకత్వాభావాదితి ॥ నపుంసకగ్రహణా
నువృత్తిఫలస్తు అనపుంసకసంజ్ఞాశబ్దవ్యుదాసః । అభివ్యక్తే
తి న్యాయమూలే చ సరణే గౌరవప్రసఙ్గాత్ నపుంసకశబ్దాను
వృత్తిరాశ్రితా । ఉత్తరార్థశ్చ । ఈచద్వివచన ఇత్యత్రానపుం

ణాం హి తత్ర గృహ్యమాణస్య శత్రన్తస్యైవ నపుంసకత్వే య
థా స్యాత్ - బహవో దదతో యేషు తాని కులాని బహుదదతీత్యత్ర
మా భూత్ - బహూని దదన్తి యేషు తాని బహుదదన్తి ఇత్యత్ర చ
యథా స్యాదిత్యేవమర్థం తత్ - స్పష్టం చేదం స్వమోర్నపుంసకా
దిత్యత్ర భాష్యే - కేచిత్తు చోరహాభ్యాం ద్వే ఇత్యత్ర శ్రుతేన రే
ఫస్య నిమిత్తత్వేన యదన్తర్భావాదనుమితం కార్యిత్వం బాధ్య
త ఇత్యేతదుదాహరణమాహుః - తన్న - తక్రకౌణ్డిన్యన్యాయేన
సిద్ధేరిత్యన్యత్ర విస్తరః ||

కారకేణాపరము

కా - నను తత్పురుషే తుల్యార్థేతి స్వరః పరమేణ కా
శకటేనేత్యాదౌ స్యాత్తథా గాతిస్థాఘుపాభూభ్య ఇతి లుక్ పైశో
షణ ఇత్యేతత్కృతాత్స్వరస్యాపి స్యాదత ఆహ ||

లక్షణప్రతిపదోక్తయోః ప్రతిపదోక్తస్యైవ గ్రహణమ్ ||

లక్షణం లాక్షణిక ముపచారాత్ - తత్ర ద్విభక్త్యవశేషాద్యనువా
దేన విహితో య స్సమాసాదిః ప్రతిపదోక్తస్తస్యైవ గ్రహణం శీ
ఘ్రోపస్థితికత్వాత్ ద్వితీయో హి విలమ్బోపస్థితికః పైశ్ ఇత్యస్య
షా ఇతి రూపం లక్షణానుసన్ధానపూర్వకం విలమ్బోపస్థితికం -
శిబతేస్తు తచ్ఛీఘ్రోపస్థితికమితి భావః హి తత్పరిభాషాబీజమ్ -
ఇయం చ వర్ణగ్రహణేపి ఓత్యాతే భాష్యే సంచారితత్వాత్ -
యత్తు వర్ణగ్రహణే నైషా ఆదేశ ఇత్యత్ర ఉపదేశగ్రహణాదితి -

నకస్యేతి పుంవదితి చానువర్తతే - తేనచ్ఛన్దసి న
పుంసకస్య పుంవద్భావాన్మధోర్గ్రహణ్యాతీత్యాదౌ సుమ
ధావసిద్ధిః ఇదమనుపలక్షణం త్రిచతుర్ణోరిత్యస్య || స్పష్టం చేద
మితి || ఇయం చానిత్యా - అనుపసర్జనాదిత్యధికారాత్ - తే
షాం సూకరపేత్యాదీనాం మతిధీవరీత్యాదౌ ప్రవృత్తిసిద్ధిః బాధ్య
త ఇతి || శ్రుతేన నిమిత్తత్వేనైకలక్ష్యే రేఫః సమ్బధ్యతేతి పరి
భాషాక్షర సమన్వయ ఇతి భావః - || విస్తర ఇతి || కార్యిత్వ నిమి
త్తత్వబోధకయోః షష్ఠీపఞ్చమ్యోః శ్రుతౌ చా విశేషాన్నాన
యోర్నిర్వాహః ||

కా - ప్రతిపదోక్తత్వస్య విశిష్యోక్తేత్యర్థ || ఇదమేవేతి ||

తత్తుతస్మిన్నేవసూత్రే శబ్దేన్దుశేఖరే భాషితమితిశేషఏవ ద్రష్ట వ్యమ్-అనిత్యాచేయమ్-భువశ్చమహావ్యాహృతేరితి మహావ్యా హృతిగ్రహణాదిత్యన్యత్రవిస్తరః ॥

---

౯౯. నన్వేవం దజ్జోదో ధాతోశ్చ కృత్తాశ్చాస్య ఘుసం జ్ఞా న స్యాత్ . తథా మెడపత్యేకృతే ప్రణిగాదేత్యాదౌ నెర్గ దేతిణత్వం న స్యాత్ . తథా దై ఇత్యస్యాత్వే ఘుమాస్థేతీత్వం న స్యాదత ఆహ ॥

గామాదాగ్రహణేష్వవిశేషః ॥

అగ్రిమజ్ఞాపకాద్రైవః పిత్త్వమ్-తద్ధ్వదాబితి సామాన్యగ్రహణా ర్థమ్-అన్యథాలాక్షణికత్వాదేవ ఘ్వాగ్రహణసిద్ధేః కిం నిషే ధే సామాన్యగ్రహణార్థేన పిత్త్వేన - తేనచైకదేశానుమతిద్వారా నం పూర్ణా పరిభాషాజ్ఞాప్యతే - ఇయం చ లక్షణప్రతిపదోక్త పరిభాషా నిరనుబన్ధకపరిభాషా లుగ్వికరణపరిభాషాణాం బాధి కా - దాధాఘ్వదాబితి సూత్రే భాష్యే స్పష్టా - గాతిస్థేతి సూత్రే ఇణాదేశ గాగ్రహణమేవేష్యత ఇతి న దోష ఇత్యన్యత్రవిస్తరః ॥

౧౦౦. నను వృద్ధ్యాదిసంజ్ఞాస్సముదాయే స్యురత ఆహ ॥

ప్రత్యేకం వాక్యపరిసమాప్తిః ॥

దేవదత్తాదయో భోజ్యన్తామిత్యత్ర భుజివత్ ॥

౧౦౧- నన్వేవం సంయోగసంజ్ఞా సమాససంజ్ఞా అభ్యస్త

విలమ్బితోపస్థితకత్వం శీఘ్రోపస్థితికత్వం చేత్యర్థః -॥ అనిత్యా చేతి ॥ తేన బోభగో ఇత్యత్ర వార్త్తికనిష్పన్నానామపి గ్రహణమ్ ॥

౯౯- ॥పిత్త్వమితి॥ దోదద్ఘ్వోరిత్యత్ర ఘేటో నివృత్త్యర్థం క్రియమాణం దాగ్రహణం చ ధాగ్రహణే అవిశేషజ్ఞాపకం నేదం దధాతేర్నివృత్త్యర్థం దధాతేర్హిత్యాదేశవిధానాత్ ॥ బాధికేతి॥ పత్యర్థా ఘ్వగ్రహణ పరిభాషాయాః- తేన ప్రణిదారయతీత్యత్ర నణత్వమ్ .

సంజ్ఞాఽపి ప్రత్యేకం స్యురత ఆహ ॥

క్వచిత్సముదాయేఽపి ॥

గర్గాశ్శతం దణ్డ్యన్తామ్ అర్థినశ్చ రాజానో హిరణ్యేన భవన్తీ
త్యాదౌ దణ్డవత్ - లక్ష్యానురోధేన చ వ్యవస్థా ॥

౧౦౨- ననుయూస్త్ర్యాఖ్యావిత్యత్ర వ్యక్తిపక్షే దీర్ఘనిర్దేశాదన
న్త్రే నగాగ్రహకనూతా త్రిస్త్ర్య ఉదాత్తాద్యన్యతమోచ్చారణే
న్యస్వరకస్య సంజ్ఞా న స్యాదత ఆహ ॥

అభేదకా గుణాః ॥

అసతియత్నే స్వరూపేణోచ్చారితో గుణో న భేదకో న వివక్షిత
ఇత్యర్థః- అత్ర చాస్థి దధీత్యాదిష్వనజాదరుదాత్తస్యైవోచ్చా
రణేన సిద్ధే ఉదాత్తగ్రహణం జ్ఞాపకమ్ - స్వరూపేణోచ్చారిత
ఇత్యుక్తేరనుదాత్తాదరస్త్రోదాత్తాదిత్యుదాత్తాదిశబ్దోచ్చార
ణేవివక్షైవ- ఉఞ ఊఁ ఇత్యత్ర అననునాసిక ఏవోచ్చారణీయే య
త్నాధిక్యేన అనునాసికోచ్చారణాత్ [illegible] పధియు
ష్యత్ర భుక్షానూ [illegible] స్థానస్య [illegible] ఽనునాసిక ఏవో
చ్చారణీయే నిరనునాసికోచ్చారణాత్ [illegible] ఏతదర్థ మే
వాసతియత్న ఇత్యుక్తమ్- నచైవం స్థాన్యాది [illegible] నస్యే
త్యస్య [illegible] తయోఽన్యాదేశ [illegible] స్థానస్యానురూపే అను
దాత్త ఏవోచ్చారణీయె ఉదాత్తోచ్చారణం [illegible] ర్థం భవిష్య
తీతి కథమస్య జ్ఞాపకత్వమితి వాచ్యమ్- పరమాస్థిశబ్దాదావన్తో
దాత్తే [illegible] కస్యాప్యస్థి [illegible] వా
త్ - చ [illegible] సర్వాస్యదాత్త [illegible] పాతనం కరిష్యతే- యథా దైశేఽ [illegible]
దాత్తనిపాతనం కరిష్యతే- పదాదయ ఉదాత్తానిపాత్యన్తే- సహ
స్యనఉదాత్తో నిపాత్యత ఇత్యాదిభాష్యం తత్ర [illegible] ధ్యా
యీపాఠే క్వచిదుదాత్తస్యోచ్చారణం నిష్ఫలమిత్యాశయేన-

౧౧౩॥ భాష్యంత్విత్థం ॥ భేదకత్వాభిప్రాయకం తు సవ
క్తుం శక్యమ్- వృద్ధిసూత్రే భాష్యే అభేదకా గుణా ఇత్యేవ న్యా
య్యమిత్యుక్తేః- ఈదూదేదితి సూత్రస్థం స్వరాన్తర సంగ్రహా

త్రైస్వర్యేణ పాఠ ఇతి పక్షే తు జ్ఞాపకపరం భాష్యమిత్యాశయ ఇత్యా
దయః- పరేతు నిపాతనం నామాన్యాదృశే ప్రయోగే ప్రాప్తే తా
దృశప్రయోగకరణం తద్రూపాద్యత్వాన్నిపాతితేత్యుదా
త్తాదివిశిష్టానిస్వరితసిత్యత్రాపి ద్వయస్య ప్రయుక్తేఽనుదా
త్తే ఉచ్చారణీయే ఆద్యుదాత్తోచ్చారణమ్ అన్యత్రస్థానస్యానురూ

పత్వకరణమిత్యాద్యభాష్యంతు ఏకదేశిన ఇతిభావః॥ అన్య
తేతి॥ పదాదీనాం సహాన్యచోదాత్తానుదాత్తోభయగుణక
తయా తదనురూపే స్వరితే ఉచ్చారణీయే ఉదాత్తోచ్చారణం
వివక్షార్థమ్- న చ శాస్త్రప్రాప్తోదాత్తోచ్చారణం యత్నః ప్ర
కృతే తూదాత్తస్య శాస్త్రప్రాప్తత్వేఽపి స్థానస్యానుగుణతయా
ఉచ్చారణం యత్న ఏవేత్యాశయాత్ - ననుస్వరితస్య స్థా
నస్యానుగుణత్వేఽపి ఇతి శాస్త్రవిరోధేన తదుచ్చారణం య
త్న ఏవ స్యాత్ అన్యథా సమానస్యేతి శాస్త్రవిరోధేఽపి చేతన
రాద్యుదాత్తోచ్చారణస్య స్థానస్యానుగుణతయా న యత్నస్స్యా
దితి చేన్న- చేతనశబ్దస్యోదాత్తస్యాపి స్థానస్యానుగుణతయా త
ద్ధానేన శాస్త్రప్రాప్తాద్యుదాత్తోచ్చారణం యత్నః ప్రకృతే
తూదాత్తస్య శాస్త్రప్రాప్తత్వేఽపి స్థానస్యానుగుణతయా తదుచ్చా
రణం యత్న ఏవేత్యాశయాత్ - పదాదేశ్ స్థానస్యానురూపే అ
న్యోదాత్తే ఉచ్చారణీయే ఆద్యుదాత్తోచ్చారణం వివక్షార్థమ్-
ననుహస్తే రేకాచ్త్వేనాద్యుదాత్తత్వాదాద్యుదాత్తపథ్యుచ్చా
రణం తదనురూపమేవేతి చేన్న- పథేరపి స్థానివత్త్వేన ధాతు
తయా ధాతోరిత్యన్తోదాత్తస్యైవోచితతయాఽఽద్యుదాత్తోచ్చార
ణస్య తదనురూపత్వాభావాత్- యద్వా పీష ఇత్యన్యోదాత్తే
ఉచ్చారయితవ్యే ఆద్యుదాత్తోచ్చారణం వివక్షార్థమ్- యద్వా
అర్థాధాతుక వివక్షయామేవ పదిప్రవృత్త్యా సతిశిష్టపరిత్య
-యస్వరేణ పథేరపి అనుదాత్తత్వస్య ఉచితతయా అనుదాత్తే
ఉచ్చారయితవ్యే తదుచ్చారణం వివక్షార్థమితిభావః - నను ఆ
ద్యేఽపి పీషు ఇత్యన్యోదాత్తే ఉచ్చారణీయే ఆద్యుదాత్తో
చ్చారణం వివక్షార్థం స్యాదితి చేన్న- ఉపదేశోత్తరమేవేత్యం

తేస్వరితోచ్చారణీయే తదుచ్చారణం వివక్షార్థమ్. సంపూర్ణా
ష్టాధ్యాయీ ఆచార్యేణైకశ్రుత్యా పఠితేత్యభిమానః. క్వచి
త్పదస్యైకశ్రుత్యాపి పాఠో యథా పాణ్డినాయవాదిసూత్రే వి
ష్వక్సేన. యద్యప్యస్యక్యతార ఏకశ్రుత్యైవ జ్ఞాని పఠన్తి ప్రా
హ్లాణవత్తథాపి వ్యాఖ్యానతోఽనునాసికత్వాదవదుదాత్తనిహ
తనాదిజ్ఞానమిత్యాహుః. విధేయాణ్విషయే త్వప్రత్యయ ఇతి
నిషేధాన్న గుణాభేదకత్వేన సవర్ణగ్రహణమ్. అత ఏవ ఘట
వదిత్యాదౌ ఘతో రస్య నానునాసికోఽవకారః. అత ఏవ తద్వా
నాసామితి సూత్రే నిర్దేశః. అన్యథా ప్రత్యయో భాషాయామితి
నిత్యమనునాసికః స్యాత్. జాతిపక్షే తు నాస్య ప్రయోగ ఇతి
బోధ్యమ్. యూ ఇత్యాదౌ దీర్ఘమాత్రవృత్తిజాతినిర్దేశాన్న
ఘుక్షేరిత్యన్యత్ర విస్తరః॥

జ్ఞాపకోపాఖ్యామపహారేణ జ్ఞాపకవర్ణనపరభాష్యప్రామా
ణ్యేన చ అనజిత్యేష ఇత్యస్యాప్యప్రవృత్తేః॥ సంపూర్ణేతి॥ పదస్యేతి॥
నను గుణానామభేదకతయా త్రైస్వర్యేణ పాఠేఽపి దోషాభావా
దేకశ్రుత్యా పాఠాశ్రయణం భాష్యకృతః కృతం వ్యర్థమేవేతి చే
న్న. ఏతదనాశ్రిత్య పరిహారాన్తరపరత్వేనాదోషాత్. ఇదం
చిన్త్యమ్. పరినిష్ఠితే ద్వన్ద్వప్రయుక్తే అన్యోదాత్తత్వే శేష
నిఘాతే నైకస్వరస్యానుదాత్తతయా ప్రక్రియాయాం కింస్వ
రకస్య ద్వన్ద్వఘటకతయేతి చిన్త్యా. ఏతద్భాష్యాభిప్రేతత్వే
న త్రైస్వర్యేణ వేదవాక్యస్య పాఠాత్. నను జాతిపక్షే యూ ఇ
త్యనేన హ్రస్వయోరపి నదీసంజ్ఞా స్యాత్ ఇత్యాదిజాతేస్త
త్రాపి సత్త్వాదత్యత ఆహ॥ యూ ఇతి॥ పరే తు గుణాభేదక
త్వప్రాప్తస్యాప్యప్రత్యయ ఇత్యనేన నిషేధ ఇత్యాదౌ నామ
ఇత్యాదౌ ఉచ్చారితస్వరస్యైవ వివక్షితత్వాద్విశబ్దే ఉదా
త్తస్యైతచ్ఛబ్దే చ శంసన ధర్మణో హేస్థానే అనుదాత్తస్యా
కారస్యాపత్తిః. పరరూపేణ వృద్ధ్యా చ శుద్ధో భవిష్యతీతి చే
న్న. ఆఖ్యమిత్యాదౌ పరరూపేణ సానునాసికాపత్తేః. కిం
చానుదాత్త ఇత్యాదౌ ఉదాత్తగ్రహణం వ్యర్థమ్ అనుబన్ధ

వినిర్ముక్తపదార్థోఽవస్థితత్వాదన్యేనాప్రత్యాయ్య ఇతి గుణా
భావకా ఇత్యస్య నిషేధే ఉదాత్తోచ్చారణే నైవనిర్వాహాత్ ।
కించైవం సంయన్త్యాదౌ సానునాసికత్వార్థం గుణాది
త్వాత్రే అణ్గ్రహణమితి హయవరట్ లణ్ సూత్రస్థభాష్య
విరోధః । గుణాభావకత్వే నైవ తస్యద్వ్యత్వసిద్ధేః । నచ యణ్విష
యే గుణానామభావకత్వమేవేతి జ్ఞాపనాయాణ్గ్రహణమి
తిశబ్దరత్నోక్తం యుక్తమ్ । ఫలాభావాత్ । గుణాభావకత్వాప్ర
త్యాప్యప్రత్యయ ఇత్యనేనైవ నిషేధేన ఘటనాత్ త్వాదౌ
సానునాసికాపత్తిః । నచ వథిపథ్యత్రి శేఖరోక్తరీత్యా ప్ర
త్యయార్థం నిరనునాసికత్వస్యావశ్యకతయా సామర్థ్యా
భావే నానయా పరిభాషయా సానునాసికాయా అప్రత్య
య ఇతి నిషేధోఽనర్థక్యేతి యుక్తం తథానఙ్గోత ఇత్యాదౌ
తపరసూత్రస్యైవానేన గుణాభావకా ఇత్యస్యాప్రత్యయ
ఇత్యనేన నిషేధేన విశిష్టానిష్టాపాదనాద్గ్రహణవైయర్థ్యా
పత్తేః । గోత్రత్వత్వాద్వా లివసముదాయనా వర్గ్య సమ్భవాత్ ।
తస్మాద్గుణా అభావకా ఇతి స్వరసూత్రే విషయః ధర్మిగ్రా
హకమానాత్ । గుణభావకత్వస్య అనునాసికసూత్రే విషయమ్
అణ్గ్రహణాద్ధర్మిగ్రాహకమానాదేవ । యద్యపి వృద్ధిసూ
త్రే అస్తి ప్రయోజనమతో కి తర్హి భావకత్వాద్గుణస్య
త్యాది పూర్వపక్షభాష్యం భావకత్వాభావకత్వయోరపి స్వరా
నునాసికోభయవిషయకం స్వారసతః ప్రతీయతే । తథాపి ఉ
భయమిదం గుణేష్వాక్తం భావకా అభావకా ఇతి । కిం పునర
త్రన్యాయ్యం అభావకా గుణా ఇత్యేవ న్యాయ్యం కుతఏతత్
యదయమస్థిత్యత్రోదాత్తగ్రహణం కరోతీతి సిద్ధాన్తభాష్య
ముక్తాభిప్రాయకమేవ । అన్యథా లణ్సూత్రస్థోక్తభాష్య
విరోధాత్ । యద్వాభావకా గుణా ఇత్యత్ర చేద్ గుణానునా
సికోభయపరం వృద్ధిసూత్రస్థభాష్యస్వరసాత్ । అభావకాగు
ణా ఇత్యత్ర గుణపదం స్వరమాత్రపరమ్ । అయం పూర్వస్యాప
వాదః । ననువృద్ధిసూత్రే సానునాసికసంగ్రహార్థం తపరత్వ

౧౦౩- నను సర్వనామానీత్యాదౌ ణత్వాభావే నిపాతితే౽పి లోకే సణత్వప్రయోగస్య సాధుత్వం స్యాదత ఆహ ॥

బాధకాన్యేవ నిపాతనాని ॥

తత్ర తాత్పర్యగ్రాహకం ప్రాప్తే నిపాతనారమ్భాత్ - పురాణప్రోక్తేష్వితి నిపాతిత పురాణశబ్దేన పురాతనశబ్దస్య బాధః ప్రాప్తో౽పి పృషోదరాదిత్వాన్నేతి బోధ్యమ్ - పురాణేతి పృషోదరాదిః - పురాతనేతి చేత్యన్యే - ఇయం సర్వాదిసూత్రభాష్యస్వరసాత్ - అబాధకాన్యపి నిపాతనానీతితు భాష్యవిరుద్ధమ్ ॥

౧౦౪- నను ఉఖధాతోర్ద్విత్వే స్వత ఏవ హ్రస్వత్వాద్భ్యాసహ్రస్వాప్రవృత్తౌ హలాదిశ్శేషే సవర్ణదీర్ఘప్రాప్త్యా ప్రాప్తిరత ఆహ ॥

వర్జస్యవల్లక్షణప్రవృత్తిః ॥

ఏవం చ హ్రస్వస్యాపి హ్రస్వకృతే లక్ష్యే లక్షణస్యేతి న్యాయస్య

వశ్యకతయా తద్గ్రహణేనాసందేహార్థస్తు హి ఊకార ఇతితత్ప్రాప్తిస్థభాష్యసంగతిరితిచేన్న - తస్య వృద్ధిసంజ్ఞాయాం ఫలాభావ ఇతి భాష్యవిరోధాత్ - ఆనునాసిక్యం నామ గుణః తద్భిన్నస్యాపి యథా స్యాదితి పూర్వభాష్యస్య ఫలాభావే౽పి గుణతస్తత్కీర్తనే న యుక్తమిత్యాశయేన సానునాసికస్యాచ్ ఋచ్ఛత్యాం ఛందసి న ప్రయోగః అప్రత్యయ ఇతి చ న గుణా భేదకత్వ ప్రాప్తస్య నిషేధో నవా ననణ్ సాధారణ ఇతి న కశ్చిద్దోషః - జ్యాదాదితి ధర్మిగ్రాహకమానమప్యణ్విషయకత్వేవానుకూలమ్ - అతఏవ అష్టన ఆ ఇతి సూత్రభాష్యే సానునాసికమాకారజ్ఞానత్వేన పరిహార ఉక్తః నతు గుణాభేదకత్వేన ఇదాకజ్ఞప్రత్యయ ఇత్యనేన తత్పరిహారశ్చోక్తః పఠితవ్యోక్షస్యాపితపరత్వేనైవ సానునాసికత్వమాకాశితం నతు గుణాభేదకత్వేనేతి ప్రాహుః .

౧౦౫॥ పృషోదరాదీని॥ ఏవం శ్రావణశబ్దో వ్యుత్పత్తిబోధ్యః॥

యేన న పునర్హ్రస్వః. తదుక్తమిణోర్ఝలీతిసూత్రభాష్యే క్ఙితి
కారితుల్యాపి శాస్త్రప్రవృత్తిరసన్నిధానాదితి. సిద్ధేఽపి హ్రస్వాదికారీత్య
ర్థః. నచ లక్ష్యైకలక్షణస్య సకృదేవ ప్రవృత్తిరితి న్యాయేన సమా
నమితి వాచ్యమ్. సమో వా లోపమేక ఇతి లోపేనైకసకారస్య
ద్విత్వేన ద్విసకారస్య పునర్ద్విత్వేన చ త్రిసకారకస్యాపి సిద్ధ
స్య మున్సుటీతిసూత్రస్యైవమానత్వాత్. సంప్రసారణాచ్చ పిచి
వృద్ధిరిత్యాదౌ భాష్యస్పష్టముక్తత్వాచ్చ. అత్ర వికారాగమ
కృతో లక్ష్యభేదో నేతి సిచి వృద్ధిరితి భాష్యాత్ప్రతీయత ఇత్యన్యత్ర
విస్తరః ॥

---

౧౦౫ - నను స్యన్స్యాధాతో స్స్వత్వ్యతీత్యాదౌ సకారాది
విశేషాపేక్షత్వాదాత్మనేపదనిమిత్తత్వాభావనిమిత్తత్వాచ్చ న
వృద్భ్యశ్చతుర్భ్య ఇతి నిషేధస్య బహిరఙ్గత్వేనాన్తరఙ్గత్వాదూ
డిల్లక్షణవికల్పాపత్తిరత ఆహ ॥

నిషేధాశ్చ బలీయాంసః ॥

అన్తరఙ్గాదుపజీవ్యాదపి బలీయాంస ఇత్యర్థః. చతుర్భ్య ఇ
తి తు స్పష్టార్థమేవ. అత ఏవ తత్ప్రత్యాఖ్యానం భాష్యోక్తం సఙ్గ
చ్ఛతే. అత ఏవ సవర్ణసంజ్ఞావిధిర్నిషేధవిషయే న వికల్పః. అ
న్యథా మామాంసకరీత్యా విధేరుపజీవ్యత్వేన ప్రాబల్యాత్తస్య
సర్వథా బాధానుపపత్త్యా స దుర్వార ఇతి మఞ్జూషాయాం విస్త

౧౦౬ ॥ లోపే నేతి ॥ నను వార్తికాత్పూర్వమేవ సూత్ర
స్య ప్రవృత్తౌ కథం వార్తికేన సూత్రవైయర్థ్యమితి చేన్న.
వార్తికస్య సూత్రైకవాక్యతయా లక్ష్యసాధుతానియామక
త్వే సంభవతి తద్వచనేన తద్వైయర్థ్యకల్పన మనుచితమి
త్యాశయాత్. సమానప్రకరణే భావివార్తికాద్యర్థస్యాపి
సూత్రకృదభిమతత్వోక్తేశ్చ ॥ ఆగమోతి ॥ తేన సర్వేషామిత్య
త్ర నుట్కృతే న పునస్సుట్. భయాదిత్యాదౌ తు స్థానిభేదాత్స్థా
నః పునర్లోపః. ఏవఞ్చాత్ర లక్ష్యపదేన సాక్షాత్కార్యభా
గేవ గృహ్యత ఇతి తత్త్వమ్.

టీ:- అత ఏవ వద్యస్త్వైచ, విశాషాజసీశి, చరితార్థమ్· విధ్యన్తాలనా యపవృత్తిరస్యా బీజమ్· నలుమతాక మెర్ణిజిత్యనయో ర్భాష్యే స్పష్టైషా ॥

౧౦౬- నన్వత్యస్త స్వార్థికానామర్థప్రత్యాయకత్వరూపప్రత్యయత్వానుపపత్తిరత ఆహ

అనిర్దిష్టార్థాః ప్రత్యయాః స్వార్థే ॥

యస్యార్థః ప్రకృత్యాప్రత్యయ్యతే సోఽపి ప్రత్యయ ఇత్యస్యాఙ్గీకారాత్ తస్య ప్రత్యయత్వమితి న దోషః - స్వార్థే ఇత్యస్య స్వీయప్రకృత్యర్థే ఇత్యర్థః - మహాసంజ్ఞాబలాదర్థాజ్ఞాయామనాయాసప్రవృత్తిరస్యా బీజం - సుపిస్థ ఇత్యాది సూత్రేషు భాష్యే స్పష్టైషా ॥

౧౦౭ యోగవిభాగాదిష్టసిద్ధిః ॥

ఇష్టసిద్ధిరేవ, నత్వనిష్టాపాదానం కార్యమిత్యర్థః - తత్ప్రమాణసిద్ధికద్వయయోగవిభక్తస్యానిష్టత్వజ్ఞాపనమేతద్బీజమ్.

౧౦౮- పర్యాయశబ్దానాం లాఘవగౌరవచర్చా నాద్రియతే ॥

తత్ర తత్ర స్వరసాం పరిభాషా వేతి సూత్రసిద్ధి జ్ఞాపకమిదమ్ ॥

౧౦౯- జ్ఞాపకసిద్ధం న సర్వత్ర ॥

స్పష్టమేవ పరి వే, అనుమానాత్ బోధనమసార్వత్రికత్వార్థమిత్యర్థః - తేన పరిభాషామాదాయానిష్టం నాపాదనీయమితి తాత్పర్యమ్ - భాష్యే ప్రత్వాస్తమేతత్ జ్ఞాప్యత్వాత్ప్రతా - జ్ఞాపకేతి న్యాయస్యాప్యుపలక్షణమ్ - న్యాయజ్ఞాపకసిద్ధానామపికేషాం చిత్ప్రథనమప్యేషామనిత్యత్వబోధనాయేతి భావః - యథాతత్

౧౦౫ ॥ ద్వంద్వే చేతి ॥ అనేన సిద్ధే ఇతి శేషః.

౧౦౯ ॥ జ్ఞాపకసిద్ధమితి ॥ తేన కరస్యకరభో బహిరఙ్గసిద్ధం అప పరీతి జ్ఞాపకసిద్ధపఙ్క్తమాస్య అసార్వత్రికత్వాత్ ॥

స్థానాపన్నస్తద్ధర్మలాభ ఇతి న్యాయసిద్ధం స్థానివత్సూత్రమ్ జ్ఞాపకసిద్ధంచ తత్రానల్విధావితి ||

---

౧౧౦. నను ద్రోగ్ధా ద్రోగ్ధా ద్రోఢా ద్రోఢేత్యాదౌ ఘత్వాదీనామసిద్ధత్వాత్సర్వత్ర ద్విత్వే ఏకత్ర ఘత్వమపరత్ర ఢత్వమిత్యసాఙ్కర్యాపత్తిరత ఆహ ||

పూర్వత్రాసిద్ధీయమద్విత్వే ||

ద్విత్వభిన్నే పూర్వత్రకర్తవ్యే పరమసిద్ధమిత్యర్థః - పూర్వత్రాసిద్ధమిత్యధికారభవశాస్త్రమసాఙ్క్యలిఙ్గం యత్ర చాసిద్ధత్వాసిద్ధత్వయోః ఫలే విశేషస్తత్రైవేయం (కృష్ణర్ద్ధిరిత్యాదౌ జశ్త్వాత్పూర్వమనన్తరం వా ద్విత్వే రూపే విశేషాభావేనాత్ర ప్రవృత్తిరిత్యన్యత్ర విస్తరః - సర్వస్య ద్వే ఇతి సూత్రభాష్యస్పష్టమ్||

---

౧౧౧. నను గోష్వశ్వేషు చ స్వామిత్వాదివద్గోష్వశ్వానాంచ స్వామిత్యపి స్యాత్ స్వామీశ్వరేతి సూత్రేణ షష్ఠీసప్తమ్యోర్విధానాదత ఆహ ||

ఏకస్యా ఆకృతేశ్చరితః ప్రయోగో ద్వితీయస్యా
స్తృతీయస్యాశ్చ న భవిష్యతి ||

జ్ఞాపకేతి || అదోజగ్ధిరితి సూత్రేల్యబ్గ్రహణం జ్ఞాపకేత్యర్థః ॰

---

౧౧౨ || ఏకస్యా ఆకృతేరితి || వేదలోకప్రసిద్ధోఽయం న్యాయః - తథాహి - ఖదిరే బధ్నాతి పాలాశే బధ్నాతీత్యాదౌ వికల్పితేషు సాధనేషు యేనైవ సాధనోపక్రాన్తస్తేనైవ నిర్వాహ్యతే - తత్ర యదికదాచిత్ఖదిరస్యాభావో భవతి తదా సదృశః కర్బురస్యాదృశ్యాత్ఖదిరబుద్ధ్యా ప్రతినిధిత్వేన తు పలాశః పరిగృహ్యతే - సాధనభేదేన క్రియాఽన్యత్వాదుపక్రాన్తక్రియానిర్వాహః [illegible] లోకేఽపియదా స్వస్వామిభావప్రతిపాదనాయ గవాం స్వామీతి షష్ఠ్యుపక్రమేత తదాశ్వానాంచేత్యత్రాపి తత్ప్రతిపాదనాయ సైవనిర్వాహ్యతే - అన్యథాఽశ్వేషు చేత్యుక్తే ఽధికరణప్రతిపత్తిరపి స్యాత్ - అశ్వేషు చేతి

యత్ర ప్రకృతికరణభిన్నార్థత్వసంభావనా తద్విషయోఽయం న్యాయ ఇత్యన్యత్ర విస్తరః । కృఞ్చానుప్రయుజ్యత ఇతి సూత్రే భాష్యే స్పష్టేయమ్ ॥

---

౧౧౩. నను విభాష్యధేత్వాదౌ పరత్వాద్ధలాదిశేషే వస్య సంప్రసారణం స్యాదత ఆహ ॥

సంప్రసారణం తదాశ్రయం చ కార్యం బలవత్ ॥

తదాశ్రయం సంప్రసారణాచ్చేతి పూర్వరూపమ్ । వస్తుతో లిట్యభ్యాసస్యేతి సూత్రే ఉభయేషాం గ్రహణస్య ఉభయేషాం సంప్రసారణమేవ యథా స్యాదిత్యర్థకత్వేనేదం సిద్ధమిత్యేషా వ్యర్థేతి లిట్యభ్యాసస్యేతి సూత్రే భాష్యే స్పష్టమ్ । ఫలాన్తరాణామన్యథా సిద్ధిరపి తత్రైవ స్పష్టా । కిం చ సంశ్లిష్టోచ్చారితాదీనాం విషయ ఇష్టమితి తత్రాపి న దోష ఇత్యన్యత్ర విస్తరః ॥

యత్తు స్వవిధౌ వికృతిః ప్రకృతిం గృహ్ణాతి తేన నిగమవిభోగ్రహ్వ ఇత్యత్ర హ్వగ్రహణేన హ్వేఞో గ్రహణసిద్ధిః । తథౌపదేశికప్రాయోగికయోరౌపదేశికస్యైవ గ్రహణం తేన దాదేర్ధాతోరత్యతౌపదేశిక ధాతోరేవ గ్రహణమితి । తన్న [illegible]త్వాత్ । భాష్యావ్యవహృతత్వాచ్చ । న చ వికృతిః ప్రకృతిం గృహ్ణాతీత్యపి జ్యేతిసూత్రస్థభాష్యే । ఆద్యాయాస్త్వరనాగ్రాచ్చ నిగమవిభోగ్రహ్వా ఇత్యాదౌ హ్వేఞోఽనకితి తేనానుక్తప్రయోగః అత్ర విషయ ఏవాత్ర నేవదం ప్రయోగస్థానామేవానుకరణస్య ఘుసంజ్ఞాసూత్రే భాష్యే స్పష్టముక్తత్వాదిత్యన్యే । అన్యే తు ప్రత్యుపదేశగ్రహణం కుర్వతః సూత్రకృతో వార్తికకృతశ్చ సంమతా । ఇహ వ్యాకరణే సర్వేష్వేవ సానుబన్ధకగ్రహణేషు రూపమాశ్రీయతే, రూపనిర్గ్రహశ్చ శబ్దస్యానన్తరేణ లౌకికప్రయోగం, తస్మింశ్చ లౌకికప్రయోగే సా

న్తుతీతి । తస్మాద్యోఽర్థోఽయం యయా శబ్దాకృత్యా ప్రతిపాదయితుముపక్రాన్తః తయైవాసౌ నిర్వాహ్యా న త్వన్యయా శబ్దాకృత్యేత్యర్థః । ఏవం హి ప్రతిపత్తిలాఘవం భవతి ।

సుబన్ధకానాం ప్రయోగో నాస్తీతి కృత్వా ద్వితీయః ప్రయోగ ఉ
పాస్యతే, కోఽసౌ ఉపదేశో నామేతి సుసంజ్ఞా సూత్రస్థభాష్య
ప్రాసంగిక సంభవే తద్గ్రహణ మిత్యర్థస్య లాభేన భాష్య
సంమతా చ - భాష్యే సానుబన్ధకేత్యాది పరిష్కృతాభిప్రాయేణ
దాదరితి సూత్రే దాదిపదస్యోపదేశికదాదిత్వవతి లక్షణేతి న
దోష ఇత్యన్యత్ర విస్తరః ॥

యదప్యజఘాస బేభిదీతీత్యాదౌ తత్ర ద్విఃప్రయుక్తానేక
రణా యఙ్లుకి సుస్వస్తథా యఙ్లుకి బేభిదితేత్యాదౌ ఏకాచ ఇతి
న్నిషేధస్యాప్యదత ఆహ ॥

శ్తిపా శపానుబన్ధేన నిర్దిష్టం యద్గణేన చ । య
త్రైకాజ్గ్రహణం చైవ పఞ్చైతాని న యఙ్లుకీతి ॥

అనుబన్ధనిర్దేశో ద్విధా స్వరూపేణ జిత్వత్త్వాది పదేన చేం
హన్తి యాతి వాతి, సనీవన్తర్ధీతి సూత్రే భరేతి, దీఙో యుడచి, అ
నుదాత్తఙితః, దివాదిభ్యః శ్యన్, ఏకాచ ఉపదేశే ఇత్యుదాహ
రణాని ॥ ద్విత్వం సనాద్యన్తా ఇతి ధాతుత్వం చ భవత్యేవ -
గుణో యఙ్లుకోరిత్యాదిభిర్నిషేధాన్నిత్యత్వకల్పనాత్ -
తేన భస్యాప్యుపాస్య జఘన్వ ఇత్యాదౌ భవతి - అతఏవ శ్విదితా
ఇతి సూత్రే క్ష యణి యత్రైకాజ్గ్రహణం కించిదతి పాఠః -
ఏకాచ ఉపదేశేఽనుదాత్తాదితి సూత్రే ఏకాజ్గ్రహణే నైకదే
శానుమత్యా ఏషా జ్ఞాప్యతే - అన్యథోపదేశే అనేకాచామను
దాత్తత్వస్యైవాభావేన తద్వైయర్థ్యం స్పష్టమేవేతి ॥

తదపి న - భాష్యానుక్తత్వాత్ - ఏకాజ్గ్రహణస్యాన్యథాసి
ద్ధత్యర్థమావశ్యకత్వాచ్చ - న చ పదస్థాన్యుపదేశే ఏకాజేవే

నిర్దిష్టం విశిష్టస్ ॥ ద్విత్వమిత్యాది ॥ ద్విత్వమేకా
జ్గ్రహణే న నిర్దిష్టమ్ - యఙుత్పత్త్యర్థం పూర్వప్రవృత్త
స్యాతుత్వే నైవేష్టసిద్ధేః ధాతుత్వం చేన్నిత్యతోఽప్రయోగః -
గుణో యఙ్లుకోరితి ద్విత్వాత్ప్రవృత్తా వభ్యాసాభావాత్ తద్వై
యర్థ్యం బోధ్యమ్ ॥ అతఏవేతి ॥ అనిత్యత్వే నైకాజ్గ్రహణ
నిర్దిష్టద్విత్వాదేః కథం యఙ్లుకి ప్రవృత్తిరేవేత్యర్థః ॥

తి వాచ్యమ్- సాక్షాదుపదేశసంభవే నైతద్విషయే స్థానివదే
శాగ్రహణాత్ । ఉపదేశత్వావచ్ఛేదక ఏకాచ ఇత్యర్థాచ్చ ।
కించోత్తరార్ధమేకాజ్గ్రహణమ్ అతఏవ జాగరితవానిత్యాదౌ
ఉపదేశే ఉగన్తత్వాభావాదయుక్త్వక ఇతి నిషేధోన । తత్రోప
దేశ ఇత్యనువృత్తిశ్చ స్త్రీర్ణమిత్యాదౌ ఇణ్నిషేధాయేత్యాకరే
స్పష్టమ్ । నచ భాష్యే యజ్ఞోపెబెభిదితేత్యాదౌ ఇట్ప్రవృత్త్యర్థ
ముపదేశేఽనునాత్వాదేకాచః శ్రీయమాణాదణ్ణదిత్యర్థేన
నసిట్ప్రతిషేధో వక్తవ్యః బిభిత్సతీతి దోషోపన్యాసవత్ యజ్ఞ
ఙ్ఞుకి దోషానుపన్యాసేన తత్రేడిష్టః । యజ్ఞోపేత్యాదిభాష్యం
తూపక్రియోపసంహారబలేన నయుజ్ఞుగ్విషయకమ్ । కించతస్య
తద్విషయత్వే యజ్ఞోపేత్తానివత్తస్యేవ యజుష్కృపాయా
ప్రవర్తనేన న్యూనతాపత్తిరితి వాచ్యమ్ । ఇడ్విషయే యజ్ఞు
ఙ్ఞోలోకేఽవధిధానేన చ్ఛన్దసి సర్వవిధీనాం వైకల్పికత్వేన చ తత్ర
దోషానుపన్యాసేన దోషాః । అన్యథా ఏకాచ్ గ్రహణం కిమ
ర్థమితి ప్రశ్నస్యోత్తరగ్రాజాగర్త్యర్థమిహాపత్యర్థమిత్యు
త్తరస్య చ భాష్యే నిరాకృతత్వేన తాపత్తేః ॥ న చార్ధధాతుకాక్షి
ప్తధాతోర్విశేషణమేకాచ ఇతి ఏవం బిభిత్సతీత్యాదౌ ఉత్తర
ఖణ్డస్య ధాతోరేకాచ్త్వమస్త్యేవ । ఉత్తరఖణ్డే అస్తిత్వవత్ ।
తదన్యనయతేరితి సూత్రే భాష్యే స్పష్టమ్ । ఏవంచ ప్రక్ర
తభాష్యాసఙ్గతిరితి వాచ్యమ్ । ఆక్షేపే ఆక్షిప్తస్యాన్వయే
చ మానాభావాత్ । అఙ్గత్వం తు విశిష్టే ఏవేత్యేకాచోద్వే
ఇతి సూత్రే భాష్యే స్పష్టమ్ । నిరూపితం చ తన్నాదిశేషే శబ్దేన్దు
శేఖరే ॥ ధాతుత్వం తు ఉత్తరఖణ్డ ఏవ । అతఏవైకాచో బశో భ

పూర్వపక్షే యజ్ఞుకిట ఇష్టత్వేన దోషానుపన్యస్యైవ భాష్యం
సాధకత్వేనోపన్యస్య పరోపన్యస్తం ప్రమాణం దూషయతి ॥
యజ్ఞోపే ఇత్యాదీతి ॥ తథా చ నేదం ప్రమాణమితి
భావః ॥ అస్యేతి ॥ ఏతత్పరిభాషాజ్ఞాకార ॥ ప్రకృ
తభాష్యేతి ॥ శ్రీయమాణాదేకాచ ఇత్యర్థేన యజ్ఞుకిదో

పతిసూత్రే ధాతోరవయవస్య ఏకాచ ఇతి వైయధికరణ్యేనా
న్వయేఽపి గర్వప్సిద్ధిః ప్రయోజనముక్తంభాష్యే - నతుప్రసిద్ధ
ముజర్ఘ్ఞాఇతి - అజఘ్నూః బేభిదతీత్యాదౌ శ్నమ్ శ్యన్నాదయస్తు
చర్కరీతం చేత్యస్య అదాదౌపాఠేన యఙ్లుగన్తే గణాన్తర
ప్రయుక్తవికరణస్యాప్రాప్త్యనభవన్తి - ఛాన్దసత్వాదేవ
కార్యాన్తరాణామపి ఛన్దసిదృష్ట ప్రయోగేషు అదృష్టా నా
ముభావో బోధ్యః - భాషాయాంతు తాదృశానామభావఏవ - శ్తిప్
శబాది నిర్దేశస్తు భవతేర ఇత్యాదిస్థతన్నిర్దేశవన్నార్థసాధ
క ఇత్యన్యత్రవిస్తరః ॥

---

౧౧౩ - సనుజభోఽచి, రధేశ్చ, నేట్యలిటిశ్యేవ సూత్రద్వ
తాప్ - కిందీర్ఘరధగ్రహణే నేత్యతఆహ ॥

పదగౌరవాద్యోగవిభాగోగరీయాన్ ॥

ప్రతివాక్యంభిన్నవాక్యార్థబోధకల్పనేన గౌరవం స్పష్టమే
వ - పరంతు భాష్యాసంమతేయఙ్ - టాజసీతిసూత్రస్థభాష్య
విరుద్ధాచ - తత్రిచేనాదేశ ఇకార ప్రత్యాఖ్యానంయోగవిభా

గవారణ పరేత్యర్థః - ॥ ఇత్యాదిస్థలే ॥ యఙ్లుగన్తవృత్తేర్వ్య
ర్థంతునతత్ - తత్రాప్రప్రవృత్త్యలిటోఽభావాత్ - కేచిత్తు
బేభిదతీత్యాదౌ చాకర్తీత్యాదౌచ శ్నమ్ శపోరభావాన్నైవా
ఽవశ్యమాశ్రయణీయా - అదాదిపాఠేనాబోధూత్ చాకశీతీ
త్యాదౌశపోలుక్యపిన్వస్యగణపాఠస్యావ్యాహతతయాశ్న
మాదేర్దుర్వారత్వాత్ - అజర్ఘ్ఞాః బేభిదతీతినిర్వ్యకరణభాష్యప్రయో
గేణధ్వనితైషా - అత్రానుబన్ధేననిర్దేశ స్స్వరూపేణపఠి
తః - నజిత ఇత్యాదిరూపేణ - తేసనన్యతీతీత్యత్రనాభ్యస్త
స్యేతినిషేధః - దాధర్తీతిసూత్రేతేతిక్తఇతినియమార్థమత్రై
వ అనుదాత్తత్వాది లక్షణమాత్మనేపదంనాస్యత్రి యఙ్లుకీతి
భాష్యంచనాసఙ్గతమ్ - అనుదాత్తజిత ఇతి సూత్రేస్వరూపే
ణానుబన్ధస్యానిర్దేశేన యఙ్లుకిప్రవృత్తేః - జ్ఞాపకంచాత
దాద్రియాదీనామితిచక్తవ్యేప్యధక్తైషాముపాదాన మిత్యాహుః -

గ్నైవకృతమితిబహవః ॥

౧౧౪- అర్ధమాత్రాలాఘవేన పుత్రోత్సవం మన్యన్తే వైయాకరణాః ॥

ఏఓఙ్ ఐఔచ్ సూత్రయోః భాష్యేధ్వనితైషా - తత్రానేకపదఘటితసూత్రే పదలాఘవవిచార ఏవ నతుమాత్రాలాఘవ విచారఇతి ఊకాలోఽచ్ అపృక్త ఏకాల్ ఇత్యాదిసూత్రేషు భాష్యేధ్వనితమ్- తత్రహిసూత్రే అల్గ్రహణ హల్గ్రహణయోః విశేషవిచారే సంజ్ఞాయాంవా హల్గ్రహణంస్యాత్, ణ్యతస్త్రియోరితిసూత్రే ణిశ్రీరితి వాచ్యమితితత్రత్రీణిపదాన్యల్గ్రహణేతదేకం, స్వాదిలోపేహల్ గ్రహణం, ణ్యేతి సూత్రే ణిశ్రీరితి నవాచ్యమ్, అపృక్తస్యేతి వాచ్యమితి తత్ర త్రీణ్యేవ పదానీతి నాస్తిలాఘవకృతో విశేషఇత్యుక్తమ్- అచిశ్ను ఇతి సూత్రే ఇణఇత్యేవ సిద్ధేయ్వోరితిసంప్రదాయగ్రహణాత్ పూర్వేణాగ్రహణంన- తత్రవిభక్తినిర్దేశేసంప్రదాయగ్రహణేసార్థాస్తి సా మాత్రా ఇతిలఘుసూత్రేభాష్యోక్తేః- తథాఓతశ్శ్యనీతిసూత్రే శితీతివక్తవ్యం తత్రాయమర్థః- ష్ఠివుక్లమ్వితి సూత్రే శితీతినవక్తవ్యంభవతీతిభాష్యేన కేవలంమాత్రాలాఘవం యావదయమపవర్గ ఇతికైయటోక్తేః ప్రాయేణేతీతిశివమ్ ॥

ఇతి శ్రీమదుపాధ్యాయోపనామక సతీగర్భజ
నాగోజీభట్టకృత పరిభాషేన్దుశేఖరః ......

---

౧౧౪ ॥ త్రీణ్యేవేతి ॥ అపృక్తస్యేత్యఖణ్డమితిభావః- అల్గ్రహణే మాత్రాగ్రహణం స్పష్టమేవ- ఏకపదఘటితే మాత్రాలాఘవ విచారోఽస్త్యేవ- యథానామీత్యత్ర - ఏతేనషట్సంజ్ఞాయా రేఫం పరిత్యాజ్య షడ్భ్య ఇత్యత్ర చతుర ఇతిపతిత్వాపి షట్చతుర్భ్యశ్చేత్యత్ర చతుర్భ్యో హలాదిరిత్యత్ర చతుర్గ్రహణం వ్యర్థమిత్యపాస్తమ్- పదగౌరవాత్ప్రయోజనత్వస్యావశ్య వర్ణ్యమానా ॥ అచిశ్న్వితి ॥ ప్రాయేణేతి ॥ ఉక్తమితి శేషః.

అథాత్రానుక్తాః పరిభాషాదిక్ప్రదర్శనాయ వ్యాఖ్యాయన్తే ।

(౧) సతిశిష్టస్వరబలీయస్త్వమన్యత్ర వికరణేభ్యః । ఉదాహరణాని స్ఫుటాని । ఇయం చ న్యాయసిద్ధా । పశ్చాత్ప్రవర్త్తమాన విధ్యేకవాక్యతాపన్నానుదాత్తమిత్యనేన పూర్వప్రవృత్తస్వరనివృత్తేః । అన్యత్రేతి తు జ్ఞాపకసిద్ధమ్ । తాస్యనుదాత్తేదితి సూత్రే తాసి గ్రహణాత్ । తాసిస్వరేణ సతిశిష్టేన సార్వధాతుకానుదాత్తత్వసిద్ధేస్తద్వైయర్థ్యం స్పష్టమ్ । యత్తు ప్రాచీన వివరణకృతా యత్ర వికరణస్స్వరభాక్ తత్రైవాన్యత్రేతి నిషేధః । యత్ర తు వికరణాన్తం తథా తత్ర నాయమ్ । ధర్మిగ్రాహకమానాత్ । తేన దీవ్యత ఇత్యత్ర శ్యన్ స్వర ఏవేత్యుక్తమ్ । తన్న । దాధాఘ్వితి సూత్రస్థభాష్యవిరోధాత్ । తత్ర హి దైబాదస్సో దివాదౌ పఠ్యత ఇత్యుక్తమ్ । ఖశ్ప్రత్యయస్థభాష్యవిరోధశ్చ । తత్ర హి ఖశ్స్వరేణ శ్యన్స్వరస్య బాధ ఉక్తః । ఇయం చానుదాత్తం సర్వమిత్యత్ర నైయకే [illegible]

(౨) ఆగమా అనుదాత్తాః । ఉదాహరణం లవిషీయేతి । అత్ర హి విశేషవిహితత్వాత్పరత్వాచ్చ పూర్వం సీయుటి తతో లాదేశే ప్రత్యయసంజ్ఞాసన్నియోగేన విధీయమానమాద్యుదాత్తత్వం సీయుట ఏవ స్యాదితి ఇదమ్ । ఆద్యుదాత్తశ్చేత్యత్ర భాష్యే స్పష్టైషా ।

(౩) సౌవర్యస్సప్తమ్యన్తాదన్యసప్తమ్యాః । అత్ర చ జ్ఞాపకం ఛీ క్రీతిసూత్రే ప్రత్యయాత్పూర్వమితి । ఇయం చ చతురశ్శసీత్యత్ర న । ఊడిదమిత్యత్రైవ చతుర్గ్రహణే కార్యే చతురశ్శసీత్యారమ్భసామర్థ్యాత్ ।

(౪) ఏకపదస్వరే ప్రత్యయలక్షణం న ॥ అత్ర జ్ఞాపకం తసోనిత్త్వాత్సిద్ధే సంజ్ఞాయాముపమానమితి సూత్రమ్ । ఏకపదేత్యుక్తేర్ద్ధితిష్ఠతీత్యత్ర తిఙతిఙ ఇతి నిఘాతసిద్ధిరిత్యన్యత్ర విస్తరః । నలుమతేత్యత్ర భాష్యే స్పష్టైషా ।

(౫) ఉత్తరపదత్వే చాపదాదివిధౌ ప్రత్యయలక్షణప్రతిషేధః । వాచనిక్యేషా । తేన పరమవాచా ఇత్యత్ర నకుత్వమ్ ।

(౬) వివక్షాతః కారకవిభక్తయో భవన్తి - తేనాధికరణవివక్షాయాం గ్రామే గచ్ఛతీత్యాదిసిద్ధ్యతి.

(౭) ఛన్దసి దృష్టానువిధిః తేన దాశ్వాచదస్మై ఇతి సిద్ధమ్.

(౮) తన్త్రావృత్త్యా సూత్రాణి భవన్తి - తేన వృద్ధిరాదైజిత్యత్ర తన కుత్వమ్.

(౯) సవిశేషణానాం వృత్తిర్న - వృత్తస్య చ విశేషణయోగో న - ఆద్యమనిత్యం సమాసవిషయమ్ - ద్వితీయం తు నిత్యం సమాసవిషయమ్. తేన మహతః కుమ్భస్యేతి న.

(౧౦) విభజ్య పదాని వ్యాఖ్యాయన్తే క్రమేణ వా - సంస్కృత్య పదాన్యుత్సృజ్యన్తే - వాక్యాదేవోద్ధృత్య పదాని సంస్క్రియన్తే - తత్రాప్యాద్యాయా బాలత్వాన్ అన్త్యైవ ప్రాయేణ తథా అనేకపదనిమిత్తకే నియతైవ.

(౧౧) సాపేక్షమసమర్థవత్.

(౧౨) సమానాధికరణమసమర్థవత్.

(౧౩) ఏకాదేశశాస్త్రనిమిత్తకస్య న షత్వమ్.

(౧౪) వృద్ధిర్లోపో బలీయాన్ - అత్ర చాల్లోపినాం నేతి ప్రతిషేధో జ్ఞాపకః - తేన పటుమాఖ్యత్ అపపటత్ ఇత్యత్ర సన్వద్భావో న - ఇయం చానిత్యా - హలికల్యోరదన్తత్వనిపాతనాత్.

(౧౫) నకర్మధారయాన్మత్వర్థీయో బహువ్రీహిశ్చేత్తదర్థప్రతిపత్తికరః - ఇయం చానిత్యా - అనుబ్యత ఇతి భాష్యప్రయోగాత్.

(౧౬) క్వచిద ఆదేశో న ఓఃప్వితి సూత్రే పవర్గగ్రహణాత్.

(౧౭) ఉపధాహ్రస్వాద్ద్విత్వాత్ప్రబలః - ఓణేర్ఋదిత్కరణాత్.

(౧౮) కృత్తద్ధితసమాసేభ్యస్సంబన్ధాభిధానమ్.

(౧౯) భావప్రత్యయేన గుణప్రధాన నిరూపిత శక్తిః ప్రధానశక్తిర్వ్యాప్యతే - తేన పక్వౌదనో భుజ్యత ఇత్యత్ర న ద్వితీయా.

(౨౦) లక్ష్యలక్షణం సత్యదేవ ప్రవర్తతే.

(౨౧) ఉక్తార్థానామప్రయోగః. తేన క్రియాసమభిహారే పౌనఃపున్యే యజి నిత్యవీప్సయోరితి ద్విత్వం న. న్యాయసిద్ధైషా. అర్థస్యోక్తత్వేన పునః ప్రయోగవైయర్థ్యాత్. ఇయం చానిత్యా. తేన ద్వౌ బ్రాహ్మణావితి సిద్ధమ్.

(౨౨) విప్రతిషేధే అభీయసిద్ధత్వం న. ఘుమాస్థేతి సూత్రే హల్గ్రహణేన జ్ఞాపితైషా.

(౨౩) అనతిబాధకే ప్రమాణానాం సామాన్యే పక్షపాతః.

(౨౪) శిష్యమాణం లుప్యమానార్థాభిధాయి.

(౨౫) ప్రయుక్తానామన్వాఖ్యానమ్.

(౨౬) యథాలక్షణమప్రయుక్తే. తేన పచతీత్యాదిన. ప్రయోగమూలత్వాద్వ్యాకరణస్మృతేర్న్యాయసిద్ధైషా.

(౨౭) జహత్స్వార్థా వృత్తిః. అజహత్స్వార్థా వృత్తిః. జహత్స్వార్థా తు తత్రైవ యత్ర రూఢిర్విరోధినీ. అన్యా సర్వత్ర.

ఇయం కృతే పరిభాషేన్దుశేఖరేణ విధార్యతామ్ ।
యతస్త్రిపథగా విష్ణుపదస్పృక్ సుమనఃప్రియా ॥

ఇతి రాఘవేన్ద్రాచార్యకృతా పరిభాషేన్దుశేఖరవ్యాఖ్యా త్రిపథగా న.

---

౨౦) ఇయం ౧౦౪ పరిభాషాయాం మూలఏవ నిరూపితా.

నం॥ వె ద్రావిడము

౨ తిరువారాధన క్రమము సవిస్తరము వె॥

౧ మణవాళమామునుల తిరువారాధన క్రమము.

౨ ఉడయవరుల భగవదారాధన క్రమము.

తెనుగుతోఁగూడిన ద్రావిడము

౮ తిరుప్పావై తెనుగు వ్యాఖ్యానము వె॥ ౧-౪-౦

౧—౮ తిరుప్పల్లాండు తెనుగు ప్రతిపద టీక. వె॥ ౦-౬-౦

ముద్రింపఁబడుచున్న గ్రంథములు.

విశ్వగుణాదర్శము - ఇది శ్రీ పరవస్తు శ్రీనివాసాచార్యులయ్యవారలుఁగారిచే రచియింపంబడినది.

ఆపస్తంబస్మృతియనే ధర్మశాస్త్రము. ఇది ధర్మప్రశ్నములని వ్యవహరింపంబడుచున్నది. అది స్మృత్యంతరములలోని వాక్యములఁ జేర్చి మఱియొకటి యచ్చు వేయంబడుచున్నది.

కావ్యదర్పణము. రాజచూడామణి దీక్షితునిచే రచియింపంబడిన యలంకారశాస్త్రమహాగ్రంథము.

రఘువంశము ౧౪ వ సర్గమొదలుకొని ౧౯ వ సర్గ వరకును మల్లినాథసూరి వ్యాఖ్యానముతోఁ గూడ నచ్చువేయింపంబడుచున్నది.

లఘువ్యాకరణము సమర్థకాండ విశేషకాండములు వర్ణకాండ పదకాండములవలెనే అచ్చువేయఁబడుచున్నవి ఇవి శ్రీ పరవస్తు వేంకటరంగాచార్యులయ్యవారలుగారిచే రచియింపంబడినది.

పెరియతిరుముడి యడైవు. ఇది శ్రీ వైష్ణవ మతసంప్రదాయ చరిత్ర

లఘుశబ్దార్థసర్వస్వము. అకారాదిక్రమము.